

VOL 17, NO 4 (2022)

ISSN 1997-9967 (PRINT)
ISSN 2663-550X (ONLINE)

EJSP

Economics: the Strategy and Practice

JOURNAL OF
THE INSTITUTE
OF ECONOMICS

Journal Economics: the Strategy and Practice
Volume 17, No.4, 2022

«Экономика: стратегия және практика» журналы
Томы 17, № 4, 2022 ж.

Журнал «Экономика: стратегия и практика»
Том 17, № 4, 2022 г.

Научное издание
Свидетельство о постановке на учет № 7158-Ж от 27.04.2006 г.
Министерства культуры и информации Республики Казахстан

Международным центром в Париже журнал «Экономика: стратегия и практика»
зарегистрирован под номером ISSN 1997-9967 (print), ISSN 2663-550X (online)

Журнал входит в Перечень научных изданий, рекомендуемых КОКСОН МОН РК
для публикации основных результатов научной деятельности.

Журнал индексируется:

DOAJ - каталог журналов открытого доступа
EconBiz - немецкая эконометрическая база
BASE – немецкая база научных материалов
LENS – австралийская база метаданных
Mendeley Data – открытая база данных научных материалов
Единая электронная библиотека, Казахстан
Казахстанская база цитирования
eLIBRARY.RU — интегрированный научный информационный портал, Россия
Российский индекс научного цитирования
CrossRef

Год основания – 2006

Периодичность издания журнала – 4 номера в год
Языки издания: английский, казахский, русский

© Институт экономики КН МНВО РК, 2022

Aims and Scope

The purpose of the journal is to familiarize readers with the original results of both theoretical and applied research in the field of economics, finance, management, business, social development of Kazakhstan and other countries of Asia and Europe.

The Journal deals with the papers from researchers, faculty members, doctoral and master students in coauthorship with their scientific supervisors, civil servants and other authors from Kazakhstan and abroad on the topics of the Journal's scope.

Key topics covered in the journal: economics, economic theory and economic growth; innovation, innovation and technological development, digitalization; demography, human resources and the labor market; macroeconomics, world economy; regional economy and territorial development; sustainable development and environmental management; business and entrepreneurship; management and marketing; finance and management accounting, accounting; transformation of the institutional environment and public administration.

EDITOR-IN-CHIEF

Azimkhan A. Satybaldin – Doctor of Economics, Academician, Director of Institute of Economics under the Science Committee of Ministry of Education and Science RK, Almaty, Kazakhstan; Scopus Author ID: 57204163982, <https://orcid.org/0000-0001-7421-4472>

PUBLISHING EDITOR

Rashid M. Ruzanov – PhD in Economics, Deputy director of Institute of Economics under the Science Committee of Ministry of Education and Science RK, Almaty, Kazakhstan; Scopus Author ID: 57205545708, <https://orcid.org/0000-0003-4913-3886>

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF

Anel A. Kireyeva – PhD in Economics, Head of Department of Institute of Economics under the Science Committee of Ministry of Education and Science RK, Almaty, Kazakhstan; Scopus Author ID: 56530815200, <https://orcid.org/0000-0003-3412-3706>

SCIENTIFIC EDITOR

Zaure K.Chulanova – PhD in Economics, Leading Researcher of Institute of Economics under the Science Committee of Ministry of Education and Science RK, Almaty, Kazakhstan; Scopus Author ID: 57208496185, <https://orcid.org/0000-0001-9333-7582>

EDITORIAL COUNCIL

Laszlo Vasa (Editor for Europe) - PhD, Professor, Széchenyi István University, Győr, Hungary; Scopus Author ID: 16317891500, <https://orcid.org/0000-0002-3805-0244>

Myoung-Kil Youn (Editor for Asia) - PhD, Professor, Eulji University, Republic of Korea; Scopus Author ID: 36085620200, <https://orcid.org/0000-0001-8524-5012>

Lee Jung Wan - PhD, Professor, President of KODISA, Republic of Korea; Scopus Author ID: 57218689634, <https://orcid.org/0000-0002-8885-6385>

Andrei Shelomentsev - Doctor of Economics, Professor, Head of Department for the Study of Regional Socio-Economic Systems of the Institute of Economics UB RAS, Russia; Scopus Author ID: 56288580900, <https://orcid.org/0000-0003-1904-9587>

Manuel Fernandes-Grela - PhD, Professor, University of Santiago Compostela, Spain; Scopus Author ID: 6504575604, <https://orcid.org/0000-0001-6087-7929>

Elif Kalayci - PhD, Associate Professor, Atılım University, Turkey; Scopus Author ID: 57186601300, <https://orcid.org/0000-0001-6658-0595>
Branca Terra - PhD, Professor, Rio de Janeiro State University, Brazil; Scopus Author ID: 6506148 ka 730, <https://orcid.org/0000-0002-4397-6519>

Mihályi Péter – PhD, Professor, Corvinus University of Budapest, Hungary; Scopus Author ID: 6506949917, <https://orcid.org/0000-0002-8563-6950>

Tunc Medeni - PhD, associate professor, Ankara Yildirim Beyazit University, Turkey; Scopus Author ID: 34880553000, <https://orcid.org/0000-0002-2964-3320>

Turgel Irina - Doctor of Economics, Professor, Institute of Economics and Management of the Ural Federal University named after the First President of Russia B. N. Yeltsin; Scopus Author ID: 6505743576, <https://orcid.org/0000-0001-8647-7739>

Balk Igor - PhD, Global Innovation Labs, USA; Scopus Author ID: 6602561465, <https://orcid.org/0000-0002-9061-9047>

Rasulev Alisher - Doctor of Economics, Professor, Director of Institute of Economics of the Academy of Sciences, Tashkent, Uzbekistan; Scopus Author ID: 57190430787, <https://orcid.org/0000-0002-8526-6777>

Frequency: quarterly DOI Prefix: 10.51176

ISSN: 1997-9967 (Print)/ 2663-550X

Distribution: content is distributed under Creative Commons Attribution 4.0

License Published online: 30 January 2018

Price and Charges of Publication: 30 000 KZT

Website: <https://esp.ieconom.kz>

E-mail: esp@ieconom.kz

Founder/Publisher: Institute of Economics under the Science Committee of Ministry of Education and Science RK

Copyright: © Economics: the Strategy and Practice, 2022

CONTENTS

INNOVATION, INNOVATION AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT, DIGITALIZATION	
<i>Dana M. Kangalakova, Kalamkas I. Ibragimova, Saule Zh. Ibraimova, Akan S. Nurbatsin</i> Assessment of the Level of Development of Internet Resources in Kazakhstan: Gender Aspect	6
<i>Munira Ya.Imramziyeva, Nazira A.Gumar, Gaukhar K. Zhanibekova</i> Analysis of Non-Cash Payments in Kazakhstan and Impact on the Development of Entrepreneurship	16
<i>Zaira T. Satpayeva, Zhanat K. Abzhan, Gulmira B. Nurlikhina, Indira Y. Kozhamkulova</i> Mechanisms for Improving Business Efficiency in the Context of Innovative Economic Development	29
REGIONAL ECONOMY AND TERRITORIAL DEVELOPMENT	
<i>Azimkhan A. Satybaldin, Bekzhan E. Sadykov, Aisulu T. Moldabekova, Zaure B. Akhmetova</i> Cluster Analysis of the Transport and Logistics Potential of the Regions of Kazakhstan	41
<i>Aizhan Tleuberdinova, Nailya K. Nurlanova, Farida Alzhanova</i> Social Consequences of the Growth of Kazakhstan's Megapolises and Recommendations for Overcoming	58
<i>Lyudmila A. Balgarina, Serik A. Jumabayev, Yuriy K. Shokamanov</i> Forecasting of Socio-Economic Development of Regions in Kazakhstan: Principles, Features and Disadvantages	76
<i>Roza S. Bespayeva, Rasul A. Karabassov, Nurbakhyt N. Nurmukhametov, Roza O. Bugubayeva</i> Sustainable Development of Organic Agriculture in Kazakhstan: Regional Context	92
ECONOMICS, ECONOMIC THEORY AND ECONOMIC GROWTH	
<i>Gulmira Issayeva, Elmira Zhussipova, Sergei Filin, Ainura Aitymbetova, Zarema Bigeldiyeva</i> “West” and “East” in the Global Economic System: Facing a New Bipolarity	112
<i>Sandugash B. Sauranbai, Saltanat K. Baidybekova, Elmira O. Kydyrbaeva</i> Food Security as the Basis of Economic Development of Countries	125
<i>Aruzhan K. Jussibaliyev, Aierke B. Soltanbayeva, Saltanat S. Tleuberdiyeva</i> The Agricultural Factors Influencing the Economic Development of Kazakhstan	145
<i>Zhansaya S. Temerbulatova, Bulat M. Mukhamediyev, Jakub Gazda</i> Trends in Income Inequality and Economic Growth: a Bibliometric Analysis	158
FINANCE AND MANAGEMENT ACCOUNTING, ACCOUNTING	
<i>Raigul D. Doszhan, Ademi E. Sabidullina, Azhar Z. Nurmagambetova, Assel K. Kozhakhmetova</i> Green Financing in Kazakhstan: Current State and Prospects	170
<i>Gulnur T. Sultankhanova, Zhansaya B. Abdulla</i> Analysis of The Impact of Foreign Trade and Foreign Direct Investment on Kazakhstan's Economic Growth	185
TRANSFORMATION OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT AND PUBLIC ADMINISTRATION	
<i>Zhassulan T. Kushebayev, Galym S. Nygymetov</i> The Impact of State Expenditure on Education and on Student Academic Achievement	201
<i>Amirzhan Z. Turalin, Zhanar A. Turalina, Aigul U. Zhamantayeva</i> Personal and Professional Potential of a Modern Head of Local Executive Bodies	212
Rules for authors	228

МАЗМҰНЫ

ИННОВАЦИЯЛАР, ИННОВАЦИЯЛЫҚ-ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ДАМУ, ЦИФРЛАНДЫРУ	
<i>Кангалакова Д.М., Ибрагимова К.И., Ибраимова С.Ж., Нурбақин А.С.</i> Қазақстанның интернет ресурстарының даму деңгейін бағалау: гендерлік аспект	6
<i>Имрамзиева М.Я, Гумар Н.А., Жанибекова Г.К.</i> Қазақстандағы қолма-қол ақшасыз төлемдерді талдау және олардың кәсіпкерліктің дамуына әсері	16
<i>Сатпаева З.Т., Абжан Ж.К., Нурлихина Г.Б., Қожамқұлова И.Е.</i> Экономиканың инновациялық дамуы жағдайында бизнестің тиімділігін арттыру тетіктері	29
АЙМАҚТЫҚ ЭКОНОМИКАСЫ ЖӘНЕ ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ ДАМУ	
<i>Сатыбалдин Ә.Ә., Садықов Б.Ә., Молдабекова А.Т., Ахметова З.Б.</i> Қазақстан аймақтарының көліктік-логистикалық әлеуетін кластерлік талдау	41
<i>Глеубердинова А. Т., Нұрланова Н.Қ. Альжанова Ф.Ф.</i> Қазақстандық мегаполистер өсімінің әлеуметтік салдары және оларды еңсеру бойынша ұсыныстар	58
<i>Балгарина Л.А., Джумабаев С.А., Шокаманов Ю.К.</i> Қазақстанда аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын алдын ала болжау: принциптері, ерекшеліктері және кемшіліктері	76
<i>Беспяева Р.С., Қарабасов Р.А., Нұрмұхаметов Н.Н., Бугубаева Р.О.</i> Қазақстанның органикалық ауыл шаруашылығының тұрақты дамуы (өңірлік аспект)	92
ЭКОНОМИКА, ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУ	
<i>Исаева Г., Жусипова Э., Филин С., Айтымбетова А., Бигельдиева З.</i> Әлемдік экономикалық жүйедегі «Батыс» пен «Шығыс»: жаңа биполярлықтың қалыптасуы	112
<i>Сауранбай С.Б., Байдыбекова С.К., Қыдырбаева Э.Ө.</i> Азық-түлік қауіпсіздігі елдердің экономикалық дамуының негізі ретінде	125
<i>Джусибалиева А.К., Солтанбаева А.Б., Глеубердиева С.С.</i> Қазақстанның экономикалық дамуына әсер ететін ауыл шаруашылығы факторлары	145
<i>Темербулатова Ж.С., Мухамедиев Б.М., Газда Я.</i> Табыс теңсіздігі және экономикалық өсу бойынша трендтер: библиометриялық талдау	158
ҚАРЖЫ ЖӘНЕ БАСҚАРУ ЕСЕП, БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП	
<i>Досжан Р.Д., Сабидуллина А.Е., Нурмагамбетова А.З., Қожасметова А.К.</i> Қазақстандағы жасыл қаржыландыру: ағымдағы жағдайы мен болашағы	170
<i>Сұлтанханова Г.Т., Абдулла Ж.Б.</i> Сыртқы сауда және тікелей шетелдік инвестициялардың Қазақстанның экономикалық өсуіне әсер ету деңгейін талдау	185
ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ОРТАНЫ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ	
<i>Қушебаев Ж. Т., Нығыметов Ғ.С.</i> Мемлекеттік білім беру шығындарының оқушылардың академиялық жетістіктеріне әсері	201
<i>Тұралин Ә.З., Тұралина Ж.Ә., Жамантаева А.У.</i> Жергілікті атқарушы органдардың осы заманғы басшыларының тұлғалық-кәсіби әлеуеті	212
Авторларға арналған ақпарат	228

СОДЕРЖАНИЕ

ИННОВАЦИИ, ИННОВАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ, ЦИФРОВИЗАЦИЯ

<i>Кангалакова Д.М., Ибрагимова К.И., Ибраимова С.Ж., Нурбагин А.С.</i> Оценка уровня развития интернет ресурсов Казахстана: гендерный аспект	6
<i>Имрамзиева М.Я., Гумар Н.А., Жанибекова Г.К.</i> Анализ безналичных расчетов в Казахстане и их влияние на развитие предпринимательства	16
<i>Сатпаева З.Т., Абжан Ж.К., Нурлихина Г.Б., Кожамкулова И.Е.</i> Механизмы повышения эффективности бизнеса в условиях инновационного развития экономики	29

РЕГИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА И ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ

<i>Сатыбалдин А. А., Садыков Б. Э., Молдабекова А. Т., Ахметова З. Б.</i> Кластерный анализ транспортно-логистического потенциала регионов Казахстана	41
<i>Тлеубердинова А., Нурланова Н.К., Альжанова Ф.Г.</i> Социальные последствия роста казахстанских мегаполисов и рекомендации по их преодолению	58
<i>Балгарина Л.А., Джумабаев С.А., Шокаманов Ю.К.</i> Прогнозирование социально-экономического развития регионов в Казахстане: принципы, особенности и недостатки	76
<i>Беспалева Р.С., Қарабасов Р.А., Нұрмұхаметов Н.Н., Бугубаева Р.О.</i> Устойчивое развитие органического сельского хозяйства Казахстана (региональный аспект)	92

ЭКОНОМИКА, ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ

<i>Исаева Г., Жусупова Э., Филлин С., Айтымбетова А., Бигельдиева З.</i> «Запад» и «Восток» в мировой экономической системе: формирование новой биполярности	112
<i>Сауранбай С.Б., Байдыбекова С.К., Кыдырбаева Э.О.</i> Продовольственная безопасность как основа экономического развития стран	125
<i>Джусибалиева А.К., Солтанбаева А.Б., Тлеубердиева С.С.</i> Сельскохозяйственные факторы, влияющие на экономическое развитие Казахстана	145
<i>Темербулатова Ж.С., Мухамедиев Б.М., Газда Я.</i> Тенденции в неравенстве доходов и экономическом росте: библиометрический анализ	158

ФИНАНСЫ И УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ, БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ

<i>Досжан Р.Д., Сабидуллина А.Е., Нурмагамбетова А.З., Кожжахметова А.К.</i> Кейсы устойчивых инноваций: зеленое финансирование в контексте Казахстана	170
<i>Султанханова Г.Т., Абдулла Ж.Б.</i> Анализ уровня влияния внешней торговли и прямых иностранных инвестиций на экономический рост Казахстана	185

ТРАНСФОРМАЦИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ И ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ+

<i>Кушебаев Ж.Т., Ныгыметов Г.С.</i> Влияние государственных расходов на образование и на академические достижения учащихся	201
<i>Туралин А.З., Туралина Ж.А., Жамантаева А.У.</i> Личностно-профессиональный потенциал современного руководителя местных исполнительных органов	212
Информация для авторов	228

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-6-15>

МРПТИ 71.31.01

JEL: D31, D63, J16, L22

Assessment of the Level of Development of Internet Resources in Kazakhstan: Gender Aspect

Dana M. Kangalakova^{1*}, Kalamkas I. Ibragimova², Saule Zh. Ibraimova³,
Akan S. Nurbatsin⁴

¹ Institute of Economics CS MSHE RK, 28 Shevchenko Str., A25K1B0, Almaty, Kazakhstan

² Institute of Economics CS MSHE RK, 28 Shevchenko Str., A25K1B0, Almaty, Kazakhstan

³ Kazakh University of technology and business, K. Mukhamedkhanov 37A, 010000, Astana, Kazakhstan

⁴ K. Sagadiev University of International Business, Ave. Abay 8A, 050000, Almaty, Kazakhstan

Abstract

In recent years, in the pre-pandemic period, offline marketplaces are popular, and in the post-pandemic period, online marketplaces are becoming more popular. During the quarantine restriction, many enterprises began to adapt to online sales. The enterprise that was able to adapt remained active in the economy, and enterprises that were unable to adapt went bankrupt. Within the framework of this issue, the aim of the research article was to analyze the specifics of the interaction of Kazakhstani women entrepreneurs in online shopping. In the course of the study, in addition to scientific methods, the interviewing method was used. The interview was attended by 29 businesswomen from Almaty city. The business areas of women engaged in entrepreneurship included such areas as the trade in adult clothing, the sale of fabrics, fashion salons, and the sale of Korean cosmetics. The purpose of the interview is to identify the reasons, and features of the work of Kazakhstani women on online marketplaces and identify the advantages and disadvantages of trading on offline marketplaces. The results of the interview can be used to achieve efficiency in organizing the work of the online marketplace. In addition, knowing the views of women, the potential of women in the regions of the state can be used to formulate policies aimed at developing the economy. That is, with the help of online work of women, it is necessary to influence the unemployment rate in the regions, and increase the source of income and other quality of life.

Keywords: Economy, Gender Economy, Women, Women Entrepreneur, Online Shopping, Covid-19

For citation: Kangalakova, D.M., Ibragimova K.I., Ibraimova, S.Zh., & Nurbatsin A.S. (2022).). Assessment of the level of development of Internet resources in Kazakhstan: gender aspect. *Economics: the Strategy and Practice*, 17(4), 6-15, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-6-15>

* **Corresponding author: Kangalakova D.M.** – PhD, Institute of Economics CS MSHE RK, 28 Shevchenko Str., A25K1B0, Almaty, Kazakhstan, 8 701 627 7060, e-mail: dmuratbekovna@mail.ru

Conflict of interests: the author declares that there is no conflict of interest.

Financial support: This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Science and higher education of the Republic of Kazakhstan (Grant “Priorities and mechanisms against rural women of Kazakhstan unequal access to the resources” No. AP14869297).

The article received: 27.08.2022

The article approved for publication: 14.11.2022

Date of publication: 30.12.2022

Қазақстанның интернет ресурстарының даму деңгейін бағалау: гендерлік аспект

Кангалакова Д.М.^{1*}, Ибрагимова К.И.¹, Ибраимова С.Ж.², Нурбацин А.С.³

¹ ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Шевченко 28, А25К1В0, Алматы, Қазақстан

² ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Шевченко 28, А25К1В0, Алматы, Қазақстан

³ Қазақ технология және бизнес университеті, Қ. Мұхамедханов 37А, 010000, Астана, Қазақстан

⁴ К. Сағадиев атындағы халықаралық бизнес университеті, Абай 8а, 050000, Алматы, Қазақстан

Түйін

Пандемияға дейінгі кезеңде офлайнмаркетплейстер танымал болса, пандемиядан кейінгі кезеңде онлайнмаркетплейстер танымал болып отыр. Карантиндік шектеу кезінде көптеген кәсіпорында онлайн сатуға бейімделе бастады. Бейімделе алған кәсіпорында экономикада активті болып қалды, бейімделе алмаған кәсіпорындар банкроттыққа ұшырады. Осы мәселе аясында зерттеу мақаласында қазақстандық әйел кәсіпкерлердің онлайнмаркетплейсте әрекет еті ерекшеліктерін талдау мақсат ретінде қойылды. Зерттеу барысында жалғыз ғылыми әдістерден басқа сұхбаттасу әдісі қолданылды. Сұхбаттасуға Алматы қаласынан 29 бизнесмен қатысты. Кәсіпкерлікпен анықталатын әйелдердің бизнес салалары ересектер киімінің саудасы, мата сату, сән салоны, корей косметикасын сату сияқты салалар қамтылды. Сұхбаттасудың мақсаты – Қазақстандық әйелдердің онлайнмаркетплейсте жұмыс жасау себептерін, ерекшеліктерін анықтау және офлайн маркетплейсте сауда жасау артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтау болып табылады. Сұхбаттасу нәтижесі онлайнмаркетплейстер жұмысын ұйымдастыруда тиімділікке қол жеткізуде қолдана алады. Бұдан басқа, әйел адамдардың көзқарастарын біле отыра, мемлекет тарапынан аймақтардағы әйел адамдардың потенциалын экономиканы дамытуға бағытталатын саясатты құрастыруда қолдануға болады. Яғни, әйел адамдардың онлайн жұмыс жасауы көмегімен, аймақтардағы жұмыссыздық мөлшеріне әсер ету, табыс көзін арттыруда және өзге де өмір сүру сапасын арттыруда қажетті.

Түйін сөздер: экономика, гендерлік экономика, әйелдер, кәсіпкер әйелдер, онлайн сауда, Covid-19

Дәйексөз үшін: Кангалакова, Д.М., Ибрагимова К.И., Ибраимова, С.Ж., Нурбацин А.С. (2022). Қазақстанның интернет ресурстарының даму деңгейін бағалау: гендерлік аспект. Экономика: стратегия және практика, 17(4), 6-15, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-6-15>

* **Хат-хабаршы авторы:** Кангалакова Д.М. – PhD, ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Шевченко 28, А25К1В0, Алматы, Қазақстан, 8 701 627 7060, e-mail: dmuratbekovna@mail.ru

Мүдделер қақтығысы: автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру: Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және Жоғары білім министрлігінің гранттық қаржыландыру жобасы «Қазақстанның ауыл әйелдерінің ресурстарға тең емес қолжетімділігін еңсеру жөніндегі басымдықтар мен тетіктер (ЖТН АР14869297)» аясында дайындалған.

Мақала редакцияға түсті: 27.08.2022

Жариялау туралы шешім қабылданды: 14.11.2022

Жарияланды: 30.12.2022

Оценка уровня развития интернет ресурсов Казахстана: гендерный аспект

Кангалакова Д.М.^{1*}, Ибрагимова К.И.¹, Ибраимова С.Ж.², Нурбацян А.С.³

¹ Институт экономики КН МНВО РК, ул. Шевченко 28, А25К1В0, Алматы, Казахстан

² Институт экономики КН МНВО РК, ул. Шевченко 28, А25К1В0, Алматы, Казахстан

³ Казахский университет технологии и бизнеса, К. Мухамедханов 37а, 010000, Астана, Казахстан

⁴ Университет международного бизнеса имени К. Сагадиева пр. Абая 8а, 050000, Алматы, Казахстан

Аннотация

В последние годы в допандемический период офлайн маркетплейсы становятся популярными, а в постпандемический период популярными стали онлайн торговля (шопинг). Во время карантинных ограничений многие предприятия начали адаптироваться к онлайн-продажам. На предприятии, которое смогло адаптироваться, оставалось активным в экономике, предприятия, которые не смогли адаптироваться, обанкротились. В рамках данного вопроса в исследовательской статье была поставлена цель проанализировать особенности действий казахстанских женщин-предпринимателей на онлайн маркетплейсе. В ходе исследования, помимо научных методов, использовался метод интервьюирования. В интервью приняли участие 29 бизнесвумен из Алматы. Сферы бизнеса женщин, занимающихся бизнесом, включали торговлю взрослой одеждой, продажу тканей, салон моды, продажу корейской косметики. Целью собеседования является выявление причин, особенностей работы казахстанских женщин в онлайн маркетплейсе и выявление преимуществ и недостатков торговли в офлайн маркетплейсе. Результаты собеседования могут быть использованы для достижения эффективности в организации работы онлайн маркетплейса. Кроме того, зная взгляды женщин, можно использовать потенциал женщин в регионах со стороны государства при разработке политики, направленной на развитие экономики. То есть, с помощью онлайн-работы женщин необходимо влиять на уровень безработицы в регионах, увеличивать источник дохода и повышать качество жизни.

Ключевые слова: экономика, гендерная экономика, женщины, женщины предприниматели, онлайн торговля, Covid-19

Для цитирования: Кангалакова, Д.М., Ибрагимова К.И., Ибраимова, С.Ж., Нурбацян А.С. (2022). Оценка уровня развития интернет ресурсов Казахстана: гендерный аспект. Экономика: стратегия и практика, 17(4), 6-15, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-6-15>

* **Корреспондирующий автор:** Кангалакова Д.М. – PhD, Институт экономики КН МНВО РК, ул. Шевченко 28, А25К1В0, Алматы, Казахстан, 8 701 627 7060, dmuratbekovna@mail.ru

Конфликт интересов: автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование: Статья подготовлена в рамках проекта грантового финансирования Министерства образования и науки Республики Казахстан «Приоритеты и механизмы по преодолению неравного доступа сельских женщин Казахстана к ресурсам» (ИРН АР14869297).

Статья поступила в редакцию: 27.08.2022

Принято решение о публикации: 14.11.2022

Опубликовано: 30.12.2022

Кіріспе

Пандемия кезінде халық арасында жұмыссыздық орнады, халық табыс көзінен айырылды және кәсіпорындар жабылып қалды, өндірісте кедергілер пайда бола бастады. Қазақстандағы цифрлі құралдардың маңыздығы осы кезде ашылды. Цифрлі құралдардың жеткіліктігі және оның халық арасында таралуы мен игеру қабілеттігінің деңгейі байқалды. Яғни, цифрлі құрылғыларды тиімді қолдана алған азамат табыс көзін таба алатындығын дәлелдеді. Онлайн-маркетплейстер дами түсті, халық арасында әлеуметті желілер мен вебсайттар құру көмегімен сауда-саттық жүргізіле бастады. Офлайн нарықта қызмет көрсететін, тауар сататын кәсіпорындар интернет арқылы онлайн маркетплейстерге икемделе бастады.

Еңбек нарығы 2019 жыл мен 2021 жыл аралығында өзгерістерге ұшырады, оның басты себебі пандемия ковид-19. 2022 жыл еңбек нарығындағы өзгеріс оң тенденцияны байқатады. Жалпы, ковид-19 пандемиясының басталуы тек еңбек нарығына ғана әсерін тигізбеді, экономиканың барлық салаларын қамтыды. Оның ішінде, шағын және орта кәсіпкерлік үлкен шығынға ұшырады. Халық арасында жұмыссыз қалған ер және әйел азаматтар саны артты. Бұдан басқа, халықарасында жүкті әйелдер саны мен балалар туу саны артты. Яғни, әйел адамдардың өмірі пандемияға дейін мен пандемиядан кейінгі периоды өзгерістерге ұшырады. Бұл өзекті тақырыпқа қатысты ғылыми ортада зерттеу жұмыстары баршылық. Ол зерттеулердің көпшілігі гендерлік ерекшеліктерге және оларға әсер ететін экономикалық, саяси және басқа факторларға бағытталған. Басқа факторлар ішінде гендерлік ерекшеліктеріне қатысты еңбек нарығында, инновация мен ғылымда, АКТ (ақпаратты-коммуникациялық технологиялар) араласу ерекшеліктері зерттеледі. Әйел адамдар мен ер адамдардың экономикада алатын орнының айырмашылығы бар екендігі дәлелденеді. Жалпы, соңғы жылдары әйел адамдардың рөлі ерекше екендігі одан ары ашық айтылуа. Сол себепті, бұл тақырыпты зерттеу, әйел адамдардың әлеуетін қай сала болмасын тиімді пайдалану арқылы, оң әсер мен нәтижелер мақсат болып отыр.

Кей дамушы мемлекеттер арасында, яғни Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, әйел адамдар құқықтық шектеулер мәселесіне жолығады. Оның салдары ретінде, әйел адамдардың көлеңкелі экономика немесе

ресми емес экономикада жұмыс жасауына алып келеді. Бұдан басқа, Қазақстан мұсылмандық мемлекет болғандықтан, әйел адамдардың ролі үй шаруашылығымен септікте болу керектігі көзделеді. Яғни, ер адамның көрінісі – батырлық пен тапқыштықпен байланысса, әйел адамның көрінісі – қарапайымдылық пен ұстанымдылықпен байланысады. Бұдан басқа, ТМД елдерінің статистикалық мәліметтеріне сүйенсек, мүше мемлекеттерде әйел адамдардың табысы ер адамдарға қарағанда төмен болып байқалады, дискриминациялық белгілер көрінеді. Оны білім алуда шектеушілік, карьералық өсуде тежеушілік, әйел адамдардың бизнесін қаржыландыруда аз ақша қаражатының бөлінуі, мәдени барьерлер сияқты жерлерде байқауға болады. Бұдан басқа, әйел адамдардың қабілеттері, білімі мен білгіштік деңгейінің төмендігі оларды іс-әрекетін шектейді. Осындай шектеулерден басқа, әйел адамның үй жүргізуіндегі шектеулер үлкен орын алады. Жалпы, гендерлік мәселеге қатысты зерттеулер көп. Оның ішінде әйел адамдардың АКТ құралдарын игеруге қатысты да зерттеу жұмыстары жеткілікті. Ковид-19 барысында әйел адамдардың АКТ құралдарын игеру және үйрену арқылы пайдаға жеткені туралы да жұмыстар жеткілікті. Әйел адамдар әлеуметтік желілерді ұтымды пайдалана отырып, яғни Instagram, facebook, kspri.kz, wildberries, табыс көзін тауып, материалдық жағдайды жақсартып алады.

Осыған орай, ұсынылып отырған мақала Қазақстандық әйелдердің онлайн және офлайн-маркетплейстерде сауда жасау және сатып алу ерекшеліктеріне арналған. Онлайн және офлайн маркетплейстерде қолданатын цифрлі технологияларды қолдануы мен әрекеттерінің мотивтері қарастырылады. Осы мақала әйел адамдардың цифрлі технологияларды қолданып, тиімді сауда жасау және табыс табуына бағытталған.

Әдеби шолу

Пандемия кезінде халық арасында жұмыссыз орнады, халық табыс көзінен айырылды және кәсіпорындар жабылып қалды, өндірісте кедергілер пайда бола бастады. Қазақстандағы цифрлі құралдардың маңыздығы осы кезде ашылды. Цифрлі құралдардың жеткіліктігі және оның халық арасында таралуы мен игеру қабілеттігінің деңгейі байқалды. Яғни, цифрлі құрылғыларды тиімді қолдана алған азамат табыс көзін таба алатындығын дәлелдеді. Онлайн-мар-

кетплейстер дами түсті, халық арасында әлеуметті желілер мен вебсайттар құру көмегімен сауда-саттық жүргізіле бастады. Офлайн нарықта қызмет көрсететін, тауар сататын кәсіпорындар интернет арқылы онлайн маркетплейстерге икемделе бастады.

Еңбек нарығы 2019 жыл мен 2021 жыл аралығында өзгерістерге ұшырады, оның басты себебі пандемия ковид-19. 2022 жыл еңбек нарығындағы өзгеріс оң тенденцияны байқатады. Жалпы, ковид-19 пандемиясының басталуы тек еңбек нарығына ғана әсерін тигізбеді, экономиканың барлық салаларын қамтыды. Оның ішінде, шағын және орта кәсіпкерлік үлкен шығынға ұшырады. Халық арасында жұмыссыз қалған ер және әйел азаматтар саны артты. Бұдан басқа, халық-арасында жүкті әйелдер саны мен балалар туу саны артты. Яғни, әйел адамдардың өмірі пандемияға дейін мен пандемиядан кейінгі периоды өзгерістерге ұшырады. Бұл өзекті тақырыпқа қатысты ғылыми ортада зерттеу жұмыстары баршылық. Ол зерттеулердің көпшілігі гендерлік ерекшеліктерге және оларға әсер ететін экономикалық, саясат және басқа факторларға бағытталған. Басқа факторлар ішінде гендерлік ерекшеліктеріне қатысты еңбек нарығында, инновация мен ғылымда, АКТ (ақпаратты-коммуникациялық технологиялар) араласу ерекшеліктері зерттеледі. Әйел адамдар мен ер адамдардың экономикада алатын орнының айырмашылығы бар екендігі дәлелденеді.

2019 жылдан бері ақпараттық технологиялардың маңыздылығы артқан сайын мемлекеттердің экономикасында өзгерістер бола бастады. Мысалы, кәсіпкерлікте, инстаграмы, фейсбук, каспий кз тіркелген кәсіпорындар өз тауарын үй жағдайларында отырып сата алды, бұдан басқа маңызды орынды жеткізу де алады. Ал, нарық талабына икемделе алмаған кәсіпорындар жабылып қалды. Себебі, карантиндік жағдай қатаң болды, далаға шығу қадағаланып, халық арасында бет перде киюге міндеттелді. Сондықтан, ақпараттық құралдардың мүмкіндіктерін жетік пайдалана ала отырып, кәсіпорындар белгілі бір артықшылықтарға ие болды. Кәсіпорынды цифрлендірудің артықшылықтарын Sarma және Pais (2008) қарастырып, оның жұмыс орнын жоғалтуын жоюға әсерін тигізетіндігін баяндаған. Ал әйел адамдардың цифрлі технологияларды қолданып бизнесті тиімді жүргізуіне ықпалы бар екендігін Ajumobi және Kuobe (2017) зерттеген. Дегенмен, цифрлі технология-

ларды қолданудағы қабілеттіліктің жетіспеушілігі бизнес дамуын тежейтіндігін McClelland et al. (2005) қарастырған.

Қазіргі таңда цифрлі технологияларды қолдана отырып әйел адамдар бизнес жүргізгенде тек қана ұялы телефон ғана емес, қосымша таргет немесе СММ құралдары қолданылса бизнестің дамитындығын Guo et al. (2020) зерттеген. Ал Huang et al. (2020) кәсіпорынның товарлары тек әлеуметтік желілер көмегімен ғана емес, өзінің жеке веб-сайты болып, оның дизайны көрнекті болса, бизнестің дамуы жылдамдығы арта түседі деп тұжырымдайды. Тағы, Corvello және De Carolis Verteramo (2021), Olsson және Bernhard (2021) әлеуметтік желілер тек тауарды өткізу немесе сатып алу платформасы ретінде ғана емес, оның оқу, үйрену мақсатында қолдануға болатындығын қарастырады.

Жалпы, әйел адамдардың онлайн-маркетплейстерде жұмыс жасауы жұмыссыз, декреттік демалыста немесе өзге де себептермен үйде отырғандарға жұмыс беріп, табыс көзін қамтамаыз ете алады (Andersen et al., 2017; Allegretti, 2018; Foong & Gerber, 2021). Пандемиядан кейін цифрлі технологияларды қолданып, онлайн-маркетплейстерде жұмыс жасауы туралы Қытай ғалымдары (Liu, 2020), Бангладеш (Sultana & Akter, 2021), Малайзия (Teoh & Chong, 2008) және Филиппин (Bayudan-Dacuycuy & Dacuycuy, 2022) ғалымдарының жұмыстар кезігеді (Truong et al., 2020).

Қазіргі таңдағы цифрлі инструменттерді қолданып Қазақстандық әйелдер білім алуға, жаңа қабілет үйренуге, ақпарат құралдарын игеруге мүмкіндік алады. Сондықтан, цифрлі құралдарды игере отырып, әйел адамдар әлеуметтік желілерде белгілі бір кәсіппен айналыса алады. Жалпы, онлайн және офлайн маркетплейстерде сауда-саттық жасауда әйел адамдар берлігі бір тиімділікке қол жеткізе алады. Дегенмен, тек тиімділік қана емес кемшіліктерде бар.

Әдіснама

Зерттеу жұмысының барысында негізгі ғылыми әдістерден басқа, онлайн-маркетплейсте кәсіпкерлікпен айналысатын әйел бизнес вумендер арасындар сұхбаттасу жүргізілді. Сұхбаттасу барысында негізгі 7 сұрақтар қойылды.

Кесте 1 – Онлайн маркетплейсте кәсіпкерлікпен айналысатын әйел бизнес вумендер арасындар сұхбаттасу сұрақтары

Table 1- Online shopping business women engaged in entrepreneurship among women interview questions

Сұхбаттасу сұрақтары
1. Офлайн және онлайн нарықтарға қатысудың қандай артықшылықтары бар?
2. Онлайн нарықтарға қатысуыңызға қандай кедергілер бар?
3. Пандемия Сіздің бизнесіңізге қалай әсер етті?
4. Сіз қандай өнімдерді сатасыз? Сіз қандай нарықтарда жұмыс істейсіз? Сіздің отбасылық өміріңіз сіздің бизнесіңізге әсер ете ме? Сіз күніне орташа есеппен қанша сағат сатасыз (сағат)? Пандемиядан кейін жұмыс жүктемесі мен уақытты бөлу өзгерді ме?
5. Пандемияға дейін және одан кейін офлайн немесе онлайн базарларды қалай пайдаландыңыз? Сіздің таңдауыңызды не анықтады?
6. Сіздің көзқарасыңыз бойынша, әйелдердің онлайн-маркетплейстерден ақша табудың қандай мүмкіндіктері бар? Әйелдер онлайн-нарықта ақша табуы керек деп ойлайсыз ба? Мұның қандай артықшылықтарын табасыз? Пандемиядан кейін онлайн нарықтарға деген көзқарасыңыз өзгерді ме? Қалай және неге?
7. Онлайн нарықтарға кіруге және/немесе оларға толық қатысуға не кедергі?

Сұхбаттасуға Алматы қаласынан 29 бизнесвумен қатысты. Сұхбаттасу ұзақтығы 2 сағат. Кәсіпкерлікпен айналысатын әйелдердің бизнес салалары ересектер киімінің саудасы, мата сату, сән салоны, корей косметикасын сату сияқты салалар қамтыды. Сұхбаттасудың мақсаты – Қазақстандық әйелдердің онлайн-маркетплейсте жұмыс жасау себептерін, ерекшеліктерін анықтау және офлайн маркетплейсте сауда жасау артықшылықтары мен кемшіліктер себептерін анықтау.

Сұхбаттасу нәтижесі онлайн-маркетплейстер жұмысын ұйымдастыруда тиімділікке қол жеткізуде қолдана алады. Бұдан басқа, әйел адамдардың көзқарастарын біле отыра, мемлекет тарапынан аймақтардағы әйел адамдардың потенциалын экономиканы дамытуға бағытталатын саясатты құрастыруда қолдануға болады. Яғни, әйел адамдардың онлайн жұмыс жасауы көмегімен, аймақтардағы жұмыссыздық мөлшеріне әсер ету, табыс көзін арттыруда және өзге де өмір сүру сапасын арттыруда қажетті.

Талдау және талқылау

Сұхбаттасу барысында кәсіпкерлікпен айналысатын әйел адамдардың барлығы цифрлі қабілеттіліктерге ие екендігі және оларды қолдана алатындығы анықталды. Жартысынан көбі ақпараттық коммуникациялық құралдарды қолдана алатындығы, яғни компьютер, ноутбук, планшет сияқты құралдарды қолдана алатындығы анықталды. Бірақ, жартысынан кемі өзге цифрлі табыс көзін табу құралдарын қолдана алмайды, оның ішінде стратегиялық маркетингте, тиімді мониторинг, ресурстарды қолдануды басқару сияқты өзге қызметтерді

цифрлі құралда қолдана алмайтындығы анықталды. Сұхбат жүргізілген әйелдердің 90% онлайн-маркетплейстерде тауарды сатады және сатып алады. Яғни, кәсіпкерлікпен айналысатын әйелдердің басым бөлігі саудасаттықты онлайн жүргізетіндігі анықталды. Ал сұхбаттасу сұрақтары бойынша келесідей нәтижелер алынды:

1. Бірінші сұрақ бойынша, Офлайн және онлайн нарықтарға қатысудың қандай артықшылықтары бар?

Сұхбаттасушы әйелдер арасында көбі офлайн нарықта сауда-саттық жасауға қарағанда онлайн маркетплейстер икемді және уақыты үнемдейді деп жауап берді. Егерде, пандемия сияқты жағдай болып жатса, онлайн нарық штатты режимде жұмыс жасай береді, ал офлайн нарықтар жабылады немесе қабылдау уақытта шектетіледі. Кәсіпкерлердің айтуынша онлайн маркетплейстер тек қолдануда ғана икемді емес, пайда табуда да көп мүмкіндік береді.

Яғни, офлайн нарықтар форс-мажор кезінде жұмыс жасауы шекті болса, онлайн нарықтарда жұмыс жасау уақыты болмайды. Тұтынушы 24/7 сауда-саттық жасай алады. Онлайн-маркетплейстерде белсенді қызмет жасай отырып, кәсіпкерлердің көбі табысын екі үш есе арттырды, ал офлайн дүкен арқылы сатуда табыс көзі қысқарды. Себебі, тұтуға да сұраныс азайды.

2. Екінші сұрақ бойынша, Онлайн нарықтарға қатысуыңызға қандай кедергілер бар?

Онлайн маркетплейске қатысудың жалпы кедергісі жоқ, дегенмен табысты көтеруде кедергілер кезігеді. Олардың ішінде, әлеумет-

тік желілердің жарнамалық саясатын білмеу немесе дұрыс қолдана алмау.

Яғни, әлеуметтік желілердің рекламасын дұрыс қолдана алмау, артық шығындарға әкеледі. Сол себепті, арнайы инстаграмм таргет, СММ сияқты қабілеттіліктерді үйренгенмен оларды дұрыс қолдану тек жарнамаға артық шығын әкелуімен қоса, тауарды да дұрыс өткізе алмау қиыншылығы туу мүмкін. Онлайн маркетингтегі басты кедергілердің бірі осы.

3. Үшінші сұрақ бойынша, Пандемия Сіздің бизнесіңізге қалай әсер етті?

Жалпы, бұл сұраққа әйел кәсіпкерлердің жауабы оң болды, тек қызмет көрсету саласында ғана қиыншылық болғаны анықталды. Сән салонын басқаратын бизнесмендер пандемияның басында сән салоны қызмет көрсете алмағандығын мәлімдеді. Жұмысшыларды, мастерлерді жұмыстан босатып, сән салонын жабуға тура келді деп мәлімдеді. Бірақ, карантиндік шаралар босаған соң, әлеуметтік желілерді тиімді қолдана отырып, бизнестің зардап шекпегендігін айтты.

Жалпы, Қазақстан бойынша, бизнес субъектілі пандемия кезінде үлкен зардап шекті. Онлайн нарықта икемді бола алған, әлеуметтік желілерді дұрыс қолдана алған және жеткізуі бар кәсіпорындар қызметін жалғастыра алды. Ал қызмет көрсету саласындағы кәсіпорында кейбір кедергілерге тап болды.

4. Төртінші сұрақ бойынша, 4. Сіз қандай өнімдерді сатасыз? Сіз қандай нарықтарда жұмыс істейсіз? Сіздің отбасылық өміріңіз сіздің бизнесіңізге әсер ете ме? Сіз күніне орташа есеппен қанша сағат сатасыз (сағат)? Пандемиядан кейін жұмыс жүктемесі мен уақытты бөлу өзгерді ме?

Бизнесмендердің бизнес жүргізуі отбасыға әсер ететіндігін барлық сұхбаттасушылар растады. Қазақстандық әйел адамдардың бизнеспен айналысуы тікелей отбасымен байланысты. Ресми жұмыспен айналысуға қарағанда әйел адам бизнеспен айналысуды таңдайды, себебі, отбасында болатын жағдайларға байланысты. Мысалы, бір сұхбаттасушы айтуынша, үйдегі баласы ауырып қалса, ресми жұмыстан сұраны қиыншылық тудырады, ал өз бизнесімен айналысқан кезде, ол өзі шешеді. Сол сияқты, кей отбасылық жағдайлар бизнеске әсерін тигізеді. Кей сұхбаттасушылар, декреттік демалыста отырып бизнеспен айналыса бастандығын және оның сәтті болғандығын мәлімдеді, соның арқасында үйдегі табыс

деңгейі артып, ресми жұмыстан кету шешімін қабылдағандығын айтты.

5. Бесінші сұрақ бойынша, 5. Пандемияға дейін және одан кейін офлайн немесе онлайн нарықтарды қалай пайдаландыңыз? Сіздің таңдауыңызды не анықтады?

Пандемияға дейін онлайн нарықтар офлайн нарыққа қарағанда популярлы болатын. Пандемиядан кейін сауда орындары жабылып, кәсіпкерлер онлайн нарыққа бейімделген соң онлайн маркетингтер популярлы бола бастады. Бұдан басқа, қазіргі заманның талабына сай, үлкен қалаларда мүлдем уақыт жетіспеушілігі байқалады. Тұтынушылар уақытты үнемдеу үшін кез келген тауарды онлайн жеткізуге тапсырыс береді, себебі күнделікті өмірдегі уақытты жанұяға немесе тиімді пайдалануға жұмсау үшін. Дегенмен, онлайн маркетингтердің артықшылығын айта келе, кей адамдар тауарды ұстап, сезіп алғанды қалайды. Сұхбаттасу барысында кәсіпкер әйелдердің жартысынан азы тауарды ұстап, сезіп алғанды қалайтынын білдірді. Сол себепті, онлайн маркетингтер абсолютті тиімді және ыңғайлы деп айтуға келмейді. Әр тұтынушының өз таңдау қалауы бар.

6. Алтыншы сұрақ бойынша Сіздің көзқарасыңыз бойынша, әйелдердің онлайн-маркетингтерден ақша табуы қандай мүмкіндіктері бар? Әйелдер онлайн-нарықта ақша табуы керек деп ойлайсыз ба? Мұның қандай артықшылықтарын табасыз? Пандемиядан кейін онлайн нарықтарға деген көзқарасыңыз өзгерді ме?

Онлайн-маркетингтерде әйел адамдардың табыс табу мүмкіндігі жоғары, себебі олар өздеріне ыңғайлы уақытта жұмыс жасап, өздеріне ұнайтын іспен айналыса алады. Онлайн-маркетингтерде декретте немесе жұмыссыз отырған білімі жоқ әйел адамдарда табыс көзін таба алады. Сол себепті, әлеуметтік желілерді тиімді пайдалана отырып, әйел адамдар өз өздерін жұмыспен қамтып, жанұяны асырауға көмегін тигізе алады. Көбіне қолданатын сайттары Kaspi.kz, Instagram, Satu.kz, Chocolife.me және Lamoda.kz екені анықталды. Жалпы, пандемия кезіндегі карантин әйел адамдардың потенциалын ашуға ықпалын тигізді. Әйел адамдар «әйел тематикасына» қатысты тауарларды сатуға, яғни бала киімі, ойыншықтар, косметика және т.б. айналыса бастады. Сұхбаттасқан әйел адамдар өздерінің онлайн-маркетингтегі қызметін жалғастыратынын және одан әрі дамуға қызығатынын білдірді.

Қорытынды

Пандемиядан кейінгі кезеңде онлайн-маркетплейстер мен әлеуметтік жүйенің арқасында халық арасында табыс табу қабілеттілік артқанын, жұмыссыздық деңгейі азайғанын байқауға болады. Қазақстанның әйел адамдардың онлайн маркетплейстерге қатысуы заман талабы. Себебі, интернеттің дамуы, қоғамның цифрленуі, тұрғылықты халықтың цифрлі құралдарды жетік қолдана алуы нарықта жаңа бағыттардың пайда болуына әкеледі. Әйел адамдарда бұл тенденциядан қалмайды.

Қазақстандық қоғамда әйел адамның құқықтық және моральдық құндылықтарын шектеу, олардың кәсіби дамуында, табыс табуында кедергі болған жағдайлардың барлығы онлайнмаркетплейстермен ұштаса отырып, шешімін тапты. Яғни, онлайн маркетплейстер қазақстандық әйелдер арасында табыс табу мақсатпен белсенділік танысты.

Бұл проблеманың аясында зерттеулер жеткілікті екендігін атап өткен жөн. Әйел адамдар цифрлі ресурстар тиімді пайдалану ерекшеліктері, шарттары және мүмкіндіктері кең ауқымда қамтитындығын әдеби шолу бөлімінде дәлелдедік. Цифрлі табыс табу көздерінің жаңа бағыттарын игеру және оның мүмкіндіктерін тиімді пайдалану тек әйел адамдардың ғана емес, жалпы, ересек, жастар және зейнеткержастағы адамдардың да табыс табу мүмкіндігін береді. Яғни онлайнмаркетплейстер тек қана әйел адамдарға ғана мүмкіндік ашпай, барлығына ортақ. Дегенмен, оның мүмкіндігін әзірше әйел адам тиімді қолданып отыр. Ғылыми кеңістікте онлайнмаркетплейстердегі өзге жас ерекшеліктеріндегі адамдардың мүмкіндіктері мен әйел адамдардың өзге мүмкіндіктеріне және дамуға бөгет болатын мәселелеріне ақпарат жеткіліксіздігі байқалады. Сол себепті, бұл бағыттар зерттеулер тапшылығын жою мақсатында әйел адамдардың мүмкіндіктері мен құқықтарын кеңейті заманауи жағдайда өзекті болып отыр.

Онлайнмаркетплейстер қазақстандық әйелдерге табыс көзін беріп қана отырмай, жұмыс жасау графигін жеңілдетті, жұмыспен жанұя арасындағы байланысты өзгертті. Зерттеу жұмысының барысында қазақстандық кәсіпкер әйелдер арасында сұхбаттасу жүргізілді. Оның нәтижесі бойынша, қазақстандық әйел кәсіпкерлер онлайнмаркетплейстердің көмегімен табыс көзін арттырғанын мәлімдеді. Оның ішінде

жиі қолданатын бағдарламалары Kaspi.kz, Instagram, Satu.kz, Chocoflife.me және Lamoda.kz анықталды. Онлайн сауда саттық жасай отыра уақыт үнемдеуге болатындығын осы онлайн жұмыс жасау арқылы мүмкін болғандығын баяндады. Бұдан басқа, онлайнмаркетплейстерде жұмыс жасауда қиыншылықтар туындағандығы жайлы да сөз қозғалды. Сауда саттықты тиімді әрі нәтижелі жүргізу үшін онлайнмаркетплейстерде жұмыс жасау, жарнамалау, таргетті үйрену керектігін айтты, оларды игермей тиімділікке қол жеткізу қиыншылық тудырады. Жалпы, қазақстандық кәсіпкер әйелдерден басқа барлық әйел адамдар смартфонды, компьютерді және өзге де ақпарат немесе цифрлі құралдарды жетік қолдана алатындығын байқауға болады. Әйел кәсіпкерлер тек жұмыс жасау үшін ғана емес, күнделікті азық түлікті сатып алу немесе өзге де қызметтерді онлайнмаркетплейстер арқылы жүргізетіндігін мәлімдеді.

Қорытындылай келе, Қазақстандағы әйел адамдардың потенциалын аймақтар арқылы тиімді жүзеге асыру үшін келесідей ұсыныстар беріледі:

Біріншіден, аймақтарда, қалаларда, райондарда, ауылдарда интернет желісін жетілдіру арқылы цифрлі технологияға қолжетімділікті арттыру. Қазіргі заманның талаптарына сай, Қазақстанды толығымен интернетпен қамту және оған сәйкес инфрақұрылыммен жабдықтау ел экономикасының дамуына оң мүмкіндіктер туғызады.

Екіншіден, онлайн сауда саттықты жүзеге асыру курстарын бизнес тренингтерге қосу, кәсіпкерлікті дамыту бағдарламаларына қосу. Мемлекет тарапынан ұйымдастырылатын бизнес-тренингтерде онлайнмаркетплейті қолдану, таргеттеу құралдарын игерту және т.б. бизнесті дамытуға жағдай беретін бағыттарды игерту бағдарламалары қосулса, бизнеске жаңа импульс беріледі.

Үшіншіден, заманның талабына сай әйел адамдарды мәдени және құқықтық шектемеу және сынамау. Әйел адамдардың құқықтарын кеңейту, білім алуға қолайлы жағдайлар ұйымдастыру, өзіндік дамуға ынталандыру шаралары ұйымдастырылса, ел экономикасын оң әсер беретініне сенімдімін.

Төртіншіден, онлайн сауда саттықты заңнамалық тұрғыдан реттеу және ресми сала ретінде қабылдау және т.б.

References

1. Ajumobi, D.O., & Kyobe, M. (2017). Alignment of human competencies with mobile phone technology and business strategies by women-led smes in South Africa. *Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, 80(1), 1–25. <https://doi.org/10.1002/j.1681-4835.2017.tb00592.x>
2. Bayudan-Dacuycuy, C., & Dacuycuy, L.B. (2022). Harnessing the potential of online marketplaces in the Philippines: Insights from the National Information and Communications Technology Household Survey. *Asia & the Pacific Policy Studies*, 1–29. <https://doi.org/10.1002/app5.365>
3. Corvello, V., De Carolis, M., Verteramo, S. and Steiber, A. (2022), “The digital transformation of entrepreneurial work”, *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, Vol. 28 No. 5, pp. 1167-1183. <https://doi.org/10.1108/IJEBR-01-2021-0067>
4. Andersen, L.E., Verner, D., Wiebelt, M. (2017). Gender and Climate Change in Latin America: An Analysis of Vulnerability, Adaptation and Resilience Based on Household Surveys. *Journal of International Development*, 29, 857-876. <https://doi.org/10.1002/JID.3259>
5. Allegretti, A. (2018). Respatializing culture, recasting gender in peri-urban sub-Saharan Africa: Maasai ethnicity and the ‘cash economy’ at the rural-urban interface, Tanzania. *Journal of Rural Studies*, 60, 122-129. <https://doi.org/10.1016/J.JRURSTUD.2018.03.015>
6. Foong, E., & Gerber, E. (2021). Understanding Gender Differences in Pricing Strategies in Online Labor Marketplaces. Proceedings of the 2021 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems. <https://doi.org/10.1145/3411764.3445636>
7. H. Guo, Zh. Yang, R. & Huang, A. G. (2020). The digitalization and public crisis responses of small and medium enterprises: Implications from a COVID-19 survey. *Frontiers of Business Research in China*, 14(1), 1–25. <https://doi.org/10.1186/s11782-020-00087-1>
8. Huang, N., Burtch, G., Hong, Y., & Pavlou, P.A. (2020). Unemployment and worker participation in the gig economy: Evidence from an online labor market. *Information Systems Research*, 31(2), 431–448. <https://doi.org/10.1287/ISRE.2019.0896>
9. Liu, C. (2020). Return migration, online entrepreneurship and gender performance in the Chinese ‘Taobao families’. *Asia Pacific Viewpoint*. <https://doi.org/10.1111/apv.12280>
10. McClelland, E., Swail, J., Bell, J., & Ibbotson, P. (2005). Following the pathway of female entrepreneurs: A six-country investigation. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 11, 84-107. <https://doi.org/10.1108/13552550510590527>
11. Olsson, A. K., & Bernhard, I. (2021). Keeping up the pace of digitalization in small businesses—Women entrepreneurs’ knowledge and use of social media. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, 27(2), 378–396. <https://doi.org/10.1108/IJEBR-10-2019-0615>
12. Sarma, M., & Pais, J. (2008). Financial Inclusion and Development: A Cross Country Analysis. In Annual Conference of the Human Development and Capability Association, New Delhi, 168(10–13), 1–30. <https://doi.org/10.1002/jid>
13. Sultana F., Akter A. (2021). Women E-Commerce: Perspective in Bangladesh, *Journal of Management, Economics, and Industrial Organization*, 5(3), 1-13. <http://doi.org/10.31039/jomeino.2021.5.3.1>
14. Teoh, W.M.Y., & Chong, S.C. (2008). Improving women entrepreneurs in small and medium enterprises in Malaysia: Policy recommendations. *Communications of the IBIMA*, 2, 31-38. <http://shdl.mmu.edu.my/id/eprint/2903>
15. Truong, D.V., Giang, N.T., Lan, L.T., Thuy, N.T., Ha, P.M., & My, L.T. (2020). The role of gender in household decision-making in rural areas. *Management Science Letters*, 10, 2583-2588. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2020.3.036>

Information about the authors

* **Dana M. Kangalakova** - PhD, Institute of Economics CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, e-mail: dmuratbekovna@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8388-8559>

Kalamkas I. Ibragimova – Candidate of Economic Sciences, Institute of Economics CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, e-mail: ilayskalamkas@mail.ru

Saule Zh. Ibraimova - Candidate of Economic Sciences, professor, Kazakh University of Technology and Business, Astana, Kazakhstan, e-mail: saule_ibraimova_kz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6506-2446>

Akan S. Nurbatsin – PhD candidate, head of the center, K. Sagadiev University of International Business, Almaty, Kazakhstan, e-mail: nakans_kz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5390-5776>

Авторлар туралы мәліметтер

* **Кангалакова Д.М.** - PhD, ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Алматы, Қазақстан, e-mail: dmuratbekovna@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8388-8559>

Ибрагимова К.И. - экономика ғылымдарының кандидаты, ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Алматы, Қазақстан, e-mail: ilayskalamkas@mail.ru

Ибраимова С.Ж. - э.ғ.к. (Ph.D), профессор, Қазақ технология және бизнес университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: saule_ibraimova_kz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6506-2446>

Нурбакин А.С. - PhD докторант, орталық басшысы, К. Сағадиев атындағы халықаралық бизнес университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: nakans_kz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5390-5776>

Сведения об авторах

* **Кангалакова Д.М.** - PhD, Институт экономики КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, e-mail: dmuratbekovna@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8388-8559>

Ибрагимова К.И. – кандидат экономических наук, Институт экономики КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, e-mail: ilayskalamkas@mail.ru

Ибраимова С.Ж. – к.э.н. (Ph.D), профессор, Казахский университет технологии и бизнеса, Астана, Казахстан, e-mail: saule_ibraimova_kz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6506-2446>

Нурбакин А.С. – PhD докторант, руководитель центра, Университет международного бизнеса имени К. Сағадиева, Алматы, Казахстан, e-mail: nakans_kz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5390-5776>

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-16-28>

SCSTI 06.73.55

JEL: E42, F24, G21

Analysis of Non-Cash Payments in Kazakhstan and Impact on the Development of Entrepreneurship

Munira Ya.Imramziyeva^{1*}, Nazira A.Gumar¹, Gaukhar K. Zhanibekova¹

¹ Caspian public university, 521 Seyfullin ave, A05M1F3, Almaty, Kazakhstan

Abstract

The purpose of the study is to cashless payments in the Republic of Kazakhstan and their impact on the development of households and entrepreneurship. Improving cashless payments is closely related to the overall development of technology. The speed, convenience, and security of non-cash payments are growing from year to year. Cashless payment is a relevant and convenient form of payment in the life of every citizen, due to its availability for all legal entities and individuals. This trend is widespread and qualitatively increasing. There is also a trend of rapid penetration of non-cash payments into the financial market. This is due to convenience, the developing market of digital services, and payments, as well as the growing competitiveness of banks. The main research methods were general theoretical methods, as well as special economic and mathematical methods. Based on the study of the organization of cashless settlement in the Republic of Kazakhstan and the analysis of the work with the cashless settlement, the following recommendations were made to improve the system of cashless settlement to Kazakhstani enterprises: introduction of Enterprise Resource Planning (ERP) and Customer Relationship Management (CRM) into the economic activities of enterprises; improvement of the electronic money system by creating platforms for seamless operation of data transfer. The practical significance of the study is determined by the fact that the proposals made by the authors on the improvement of the cashless payment system can be used to improve this system.

Keywords: factoring, debt, bank, expenses, electronic money, finance

For citation: Imramziyeva, M.Y., Gumar,N.A., & Zhanibekova G.K. (2022). Analysis of Non-Cash Payments in Kazakhstan and Impact on the Development of Entrepreneurship. *Economics: the Strategy and Practice*, 17(4), 16-28, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-16-28>

* **Corresponding author: Imramziyeva M.Y.** - candidate of economic sciences, Caspian public university, 050000, 521 Seyfullin Ave., Almaty, Kazakhstan, 87019854000, e-mail: imya0907@mail.ru

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest

Financial support. This study was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. funded this research AP14871750).

The article received: 10.10.2022

The article approved for publication: 10.12.2022

Date of publication: 30.12.2022

Қазақстандағы қолма-қол ақшасыз төлемдерді талдау және олардың кәсіпкерліктің дамуына әсері

Имрамзиева М.Я.^{1*}, Гумар Н.А.¹, Жанибекова Г.К.¹

¹ Каспий қоғамдық университеті, Сейфуллин 521, А05М1F3, Алматы, Қазақстан

Түйін

Мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасындағы қолма-қол ақшасыз төлемдер және олардың шаруашылық пен кәсіпкерлікті дамытуға әсері Қолма-қол ақшасыз төлемдерді жетілдіру технологияның жалпы дамуымен тығыз байланысты. Қолма-қол ақшасыз төлемдердің жылдамдығы, ыңғайлылығы және қауіпсіздігі жылдан жылға артып келеді. Қолма-қол ақшасыз есеп айырысу – бұл барлық заңды және жеке тұлғалар үшін қолжетімді болуына байланысты әрбір азаматтың өміріндегі өзекті және ыңғайлы төлем түрі. Бұл тенденция кең таралып, сапалы түрде артып келеді. Сондай-ақ қаржы нарығына қолма-қол ақшасыз төлемдердің жылдам ену үрдісі байқалады. Бұл ыңғайлылық, дамып келе жатқан цифрлық қызметтер нарығы, төлемдер, сондай-ақ банктердің бәсекеге қабілеттілігінің артуы. Зерттеудің негізгі әдістері жалпы теориялық әдістер, сондай-ақ арнайы экономикалық және математикалық әдістер болды. Қазақстан Республикасында қолма-қол ақшасыз есеп айырысуды ұйымдастыруды зерделеу және қолма-қол ақшасыз есеп айырысумен жұмысты талдау қорытындысы бойынша қазақстандық кәсіпорындарға қолма-қол ақшасыз есеп айырысу жүйесін жетілдіру бойынша мынадай ұсынымдар берілді Enterprise Resource Planning (ERP) және Customer Relationship Management (CRM) кәсіпорындарының шаруашылық қызметіне енгізу; деректерді берудің үздіксіз жұмыс істеуі үшін платформалар құру арқылы электрондық ақша жүйесін жетілдіру. Зерттеудің практикалық маңыздылығы осы жүйені жақсарту үшін қолма-қол ақшасыз есеп айырысу жүйесін жетілдіру бойынша авторлар жасаған ұсыныстарды қолдануға болатындығымен анықталады.

Түйін сөздер: факторинг, берешек, банк, шығыстар, электрондық ақша, қаржы.

Дәйексөз үшін: Имрамзиева М.Я., Гумар Н.А., Жанибекова Г.К. (2022). Қазақстандағы қолма-қол ақшасыз төлемдерді талдау және олардың кәсіпкерліктің дамуына әсері. Экономика: стратегия және практика, 17(4), 16-28, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-16-28>

* **Хат-хабаршы авторы:** Имрамзиева М.Я. – PhD докторы, Каспий қоғамдық университеті, 050000, Сайфуллин 521, Алматы, Қазақстан, 87019854000, e-mail: mya0907@mail.ru

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысы жоқ деп мәлімдейді.

Қаржылық қолдау. Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылған (грант AP14871750)/

Мақала редакцияға түсті: 10.10.2022

Жариялау туралы шешім қабылданды: 10.12.2022

Жарияланды: 30.12.2022

Анализ безналичных расчетов в Казахстане и их влияние на развитие предпринимательства

Имрамзиева М.Я.^{1*}, Гумар Н.А.¹, Жанибекова Г.К.¹

¹ Каспийский общественный университет, пр. Сейфуллина 521, А05М1F3, Алматы, Казахстан

Аннотация

Целью статьи является изучение ведения безналичных расчетов в Республике Казахстан и их влияние на развитие домашних хозяйств и предпринимательства. Совершенствование безналичных расчетов тесно связано с общим развитием технологий. Скорость, удобство и безопасность осуществления безналичных расчетов растет из года в год. Безналичный расчет является актуальной и удобной формой расчетов в жизни каждого гражданина, благодаря доступности для всех юридических и физических лиц. Такая тенденция является повсеместной и качественно возрастающей. Наблюдается также тенденция быстрого проникновения безналичных расчетов на финансовый рынок. Это обусловлено удобством, развивающимся рынком цифровых сервисов, платежей, а также ростом конкурентоспособности банков. Основными методами исследования послужили общетеоретические методы, а также специальные экономико-математические методы. По итогам изучения организации безналичных расчетов в Республике Казахстан и анализу работы с ними казахстанским предприятиям были даны следующие рекомендации по усовершенствованию системы безналичных расчетов: внедрить в хозяйственную деятельность предприятия Enterprise Resource Planning (ERP) и (Customer Relationship Management) CRM, совершенствовать систему электронных денег посредством создания платформ для бесперебойной работы передачи данных. Практическая значимость исследования определяется тем, что составленные авторами рекомендации по совершенствованию системы безналичных расчетов могут применяться для улучшения этой системы.

Ключевые слова: факторинг, задолженность, банк, расходы, электронные деньги, финансы/

Для цитирования: Имрамзиева М.Я., Гумар Н.А., Жанибекова Г.К. (2022). Анализ безналичных расчетов в Казахстане и их влияние на развитие предпринимательства. Экономика: стратегия и практика, 17(4), 16-28, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-16-28>

* **Корреспондирующий автор:** Имрамзиева М.Я. – PhD, Каспийский общественный университет, 050000, пр. Сейфуллина 521, Алматы, Казахстан, 87019854000, e-mail: imy0907@mail.ru

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансовая поддержка. Данное исследование профинансировано Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант №AP14871750).

Статья поступила в редакцию: 10.10.2022

Принято решение о публикации: 10.12.2022

Опубликовано: 30.12.2022

Введение

Большинство людей во всем мире ежедневно используют деньги в той или иной форме для покупки или продажи товаров и услуг, для оплаты или получения платежей, а также для заключения или исполнения контрактов. Деньги необходимы для функционирования современной экономики. Но, несмотря на их важность и всеобщее использование, не существует единого мнения о том, что такое деньги на самом деле. Отчасти потому, что состав денег менялся со временем и от места к месту. Существует три основных типа денег: наличные деньги в обращении, банковские депозиты и резервы центрального банка. Каждый тип представляет собой вексель от одного сектора экономики к другому. Большая часть денег в современной экономике находится в форме банковских вкладов, которые создаются коммерческими банками.

Деньги выполняют несколько важных функций, первой из которых является быть средством сбережения; то, что в перспективе сохранит свою разумно предсказуемую ценность. Это может быть золото или серебро, которые были добыты сотни лет назад, но по-прежнему ценны. Вторая функция денег – быть расчетной единицей; вещью, с помощью которой устанавливаются цены на товары и услуги, например, в меню, договорах или ценниках. В современной экономике расчетной единицей обычно является валюта, например, американский доллар, но это также может быть какой-то товар. В-третьих, деньги должны быть средством обмена; что-то, что люди хранят, потому что они планируют обменять это на что-то другое вместо того, чтобы хотеть это для себя.

На сегодняшний день безналичный расчет является более популярной формой платежей, чем оплата наличными. Пластиковые карты и онлайн-платежи с помощью гаджетов стали обычной повседневной рутинной для людей в каждом уголке земли. MasterCard, одна из значимых платежных систем всего мира в целом, и Республики Казахстан (РК) в частности, относит Казахстан к региону быстроразвивающихся европейских рынков наряду с Белоруссией, Грузией, Россией и др. Ряд авторов отмечает, что Казахстан стоит одним из первых в ряду инновационных технологий в сфере бесконтактных платежей, т.к. их доля за короткое время превысила 50% (Suurnäkki & Aymerich, 2019, Yuvaraj & Sheila Eveline, 2018, Menaka, 2019).

В работе Гоэль и других отмечается, что для бизнеса и пользователей будет интересно ознакомиться с продуктовой стратегией компании в регионе, которая включает шесть ключевых направлений:

- повсеместное внедрение оплаты с помощью телефонов и других умных устройств: часов, колец, браслетов и др. А вместе с тем предполагается и усовершенствование безопасности путем замены конфиденциальных данных платежной карты на некий токен – набор случайных цифр, закладывание которыми абсолютно бесполезно для злоумышленников;

- осуществление денежных переводов с карты на карту по номеру телефона, что поспособствует меньшему распространению данных платежных карт пользователям;

- внедрение платформы MasterPass, позволяющей ввести данные карты единожды и осуществлять покупки в интернет-магазинах без повторного введения данных;

- оплата за проезд в городском общественном транспорте;

- биометрическая защита данных пользователей;

- создание приложения, позволяющего сделать из любого мобильного телефона POS-терминал (Goel et al., 2019).

Таким образом, можно заметить, что крупные игроки мирового рынка безналичных расчетов стремятся создать условия максимального удобства работы с безналичным расчетом. Для бизнеса это означает упрощение приема платежей клиентов, автоматизацию сопутствующего документооборота и количество посещения банков. За повсеместное внедрение безналичных платежей так же выступает государство, используя для этого законодательство (Law, 2022), в котором предусмотрено, что платежи и (или) переводы денег, осуществляемые юридическими лицами, филиалами или представительствами юридического лица через поставщиков платежных услуг, осуществляются только с использованием банковских счетов и (или) электронных кошельков.

Цель статьи заключалась в анализе системы безналичных расчетов в Республике Казахстан и поиске путей совершенствования этой системы.

Литературный обзор

В настоящее время клиентов банка нельзя удивить распространенными наборами услуг, они все более заинтересованы в использовании нестандартных инновационных продуктов и услуг, что означает, что для их привлечения, а также дальнейшего развития банка в сложной рыночной ситуации, где количество конкурентов растут с каждым днем, необходимо внедрять новые технологии. Инновации в банках на сегодняшний день являются решающим моментом для успешного и стабильного экономического подъема. Технологии эволюционируют в геометрической прогрессии, а именно, развиваются цифровые технологии, по этой причине современные этапы развития любой банковской системы протекают в условиях жесткой конкуренции и многие индустрии переносят крупномасштабную трансформацию.

Теоретическая основа для изучения системы электронных денег представлена в минимальном объеме, причиной этому является то, что электронные деньги представлены больше как совершенствующийся, инновационный продукт в современной банковской деятельности.

Разработка инновационных продуктов и услуг коммерческими банками является основной целью современного банка для достижения конкурентоспособности. Конкурентоспособность любого банка достигается благодаря проводимым операциям, где главная роль отводится предпринимателям. Гомезель Омерзель считает, что предпринимательская ориентация наряду с инновационностью являются фундаментальным фактором, определяющим конкурентное поведение компании в условиях жесткой конкуренции (Gomezelj, 2016).

Для реализации предпринимательской ориентации автор Фелипе Эрнандес-Перлинес предложил использовать PLSSEM с помощью нескольких индикаторов. Модель структурного анализа Фелипе Эрнандес-Перлинес подтверждает, что инновационность, проактивность и принятие риска являются параметрами, которые положительно и существенно влияют на предпринимательскую ориентацию в инновационном процессе создания продукта (Hernández-Perlín et al., 2020).

В развитии предпринимательской ориентации важную роль играет кредитное посредничество. На сегодняшний день существует процесс кредитного посредничества,

который связан с некоторыми формами трансформации сроков погашения кредита и ликвидности. В отличие от традиционного банковского дела это одноэтапный процесс трансформации (от депозита к кредиту), состоящий из ряда ступеней названного «vertical slicing», который был выдвинут Гирасой (Girasa, 2016) и проанализирован в трудах Константин-Мариус Апостойе и Ирины Билан (Apostoaie & Bilan, 2020).

Авторы Мутаз Аль-Дебей и другие рассматривают важность и необходимость инновационности на примере телекоммуникационных компаний, выделив различные контенты (Mutaz et al., 2022). Исследование показало важность качества мобильного контента SQ в прогнозировании и объяснении воспринимаемой ценности и уровней удовлетворенности клиентов. Авторы считают, что телекоммуникационные компании должны уделять особое внимание качеству контента MVAS с точки зрения полноты, ясности, своевременности, инновационности и эстетики. Во-вторых, важным атрибутом выделено качество обслуживания клиентов. В связи с чем, особое внимание уделяется MVAS, потому что постоянные инвестиции телекоммуникационных компаний в инфраструктуру мобильной сети необходимы, несмотря на то, что качество мобильной сети оказалось наименее важным.

В работе Титова и др. отмечается, что существующий рынок платежных систем и финансовых технологий является основным ориентиром для развития криптоактивов, поскольку количество безналичных платежей и банковских карт постоянно увеличивается, поэтому спрос на криптовалюту постоянно растет (Titov et al., 2021). Основными преимуществами валюты остаются конфиденциальность и достоверность передаваемой информации внутри системы и свобода транзакции. При этом, авторы отмечают, что если полностью заменить традиционные деньги цифровыми, то для их обеспечения понадобится другой актив. Это может быть драгоценный металл, либо обязательство со стороны государства на принципе существования денег. Еще одним препятствием для такого развития событий могут быть риски, связанные с необходимостью такой системы в существовании единой валюты. К преимуществам единой валюты авторы относят простоту использования международных платежей, где не будет необходимости в постоянных корректировках условий

соглашения о текущих обменных курсах. Дополнительно, усилятся финансовые и экономические связи на международной арене.

Благодаря недостаткам операционных систем, программам коммуникации и браузеров, а также человеческому фактору, недостатком системы Интернет-клиент является недостаточная защита интернета от несанкционированного доступа. Повышение уровня защиты необходимо влечет крупные расходы, которые доступны крупным банкам, имеющим стратегию получения значительной прибыли от предоставления такого обслуживания

Методы исследования

Основой для методологического подхода с целью проведения анализа рынка электронных денег применены методы сравнительного анализа и научного познания, которые подразумевают сопоставление значений макроэкономических показателей, которые характеризуют рынок платежей в Республике Казахстан в целом и использование за пределами страны платежных карт.

Основными инструментами анализа во время проведения исследования стали статистические методы: наблюдения, сводки, группировки обобщающих показателей. С помощью применения последнего метода – группировки обобщающих показателей – авторам удалось выделить формы использования пластиковых карт, что наглядно демонстрирует разбивку в количественном выражении.

Методы анализа и синтеза использованы с целью отражения сущности экономических понятий, связанных с безналичными расчетами.

Экономико-математические методы в данном исследовании отличает их применение для изучения рынка платежных средств в Республике Казахстан с 2018 по 2021 год включительно, а также в ходе сравнительного анализа использования за пределами Казахстана платежных карточек, выпущенных казахстанскими эмитентами за период с 2018 по 2020 год.

Эмпирическую базу исследования составила статистика макроэкономики и показателей использования платежных карт, полученных из официального сайта Национального Банка Республики Казахстан. В основе методологии данного исследования лежит объективизация процессов, которые оказывают влияние на экономическое развитие пользователей электронных денег.

Также в статье рассматривается системный метод, как метод, благодаря которому банк приобретает чистый и дополнительный чистый доход. Ведь в настоящее время новые электронные продукты являются результатом труда сотрудников банка, которые в свою очередь помогают, содействуют своему клиенту в увеличении прибыли с целью дальнейшего роста операционного и дополнительного комиссионного чистого дохода длительное время в будущей перспективе.

Результаты исследования и обсуждение

В исследовательском подходе изучается тенденция работы с безналичными и наличными средствами. Результаты исследования представлены в таблицах, на основе данных Национального Банка РК.

Автор Шуиншинова А. отмечает преимущества безналичного расчета при оплате бюджетных платежей (Shuinchynova, 2019). Посредством платежных карточек через терминалы банков, установленных на таможенных постах Республики Казахстан, можно в кратчайшие сроки оплатить таможенные платежи. Платеж осуществляется непосредственно на таможенном посту, что позволяет сразу приступить к оформлению таможенного груза, это позволяет экономить время. Уменьшение расходов времени на таможенные процедуры ведет к сокращению сроков аренды складов временного хранения и транспорта, экономя при этом и деньги. Данная процедура, по мнению авторов Иммордино Г., Руссо Ф.Ф., дает возможность оперативно без прерывания процесса таможенного оформления доплатить недостающую сумму и исключает переплату таможенных платежей (Immordino & Russo, 2018). На сегодняшний день около 150 таможенных пунктов республики оборудованы POS-терминалами для приема оплаты через платежные карточки.

Еще одна мера, предпринятая государством для развития безналичного расчета – налоговое симулирование. Так, были снижены налоговые ставки на 100% (корпоративный подоходный налог (КПН) и идентификационный номер налога (ИПН)) для субъектов, осуществляющих электронную торговлю, уменьшение суммы подоходного (индивидуального или корпоративного) налога на стоимость приобретения онлайн контрольно-кассовой машины (онлайн-ККМ) или трехкомпонентной системы, включающей в себя функции онлайн-ККМ, для субъек-

тов, применяющих безналичные расчеты, увеличен порог для постановки на регистрационный учет по налогу на добавленную стоимость (НДС) (таблица 1).

Также одной из тенденций упрощения работы с безналичными расчетами для предприятий авторы А.Гладкий, Цирупацци Ф., Винаягамурци Г., Мацирай С.П., считают внедрение интернет-банкинга (Gladkyi, 2017), (Thirupathi et al., 2019). Интернет-банкинг – это возможность управления счетом в банке в удаленном режиме через интернет.

Эта технология позволяет отслеживать движение безналичных средств, проведенные операции и другие финансовые операции в режиме онлайн. Кроме того, приложение в автоматическом режиме формирует подробные отчеты. Конечно, это не может заменить полноценное ведение финансовой отчетности, но все же способно упростить контроль за денежными средствами предприятия. Это действительно важно, так как затруднения в расчетах испытывают большинство фирм, в независимости от их размера и рентабельности (таблица 2).

Таблица 1 - Рынок платежных средств в Республике Казахстан

Table 1 - Means of payment market in the Republic of Kazakhstan

Наименование	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Количество POS-терминалов (шт.), в т.ч.:	126 724	135 796	170 410	211 764
- у торговых предприятий	116 722	126 979	161 690	202 979
- в банках	10 002	8 817	8 720	8 785
Количество банкоматов (шт.), в т.ч.:	9 698	11 017	11 315	12 728
- с функцией выдачи наличных денег	8 065	7 956	6 749	6 551
- с функцией выдачи и приема наличных денег	1 633	3 061	4 566	6 177
Количество торговых предприятий (ед.)	78 686	82 527	96 428	108 159
Количество пользователей онлайн сервисов банков (тыс. ед.)	16 371	17 257	19 701	28 730

Примечание - Составлено по источнику (National Bank, 2022).

Таблица 2 - Использование за пределами Республики Казахстан платежных карточек, выпущенных казахстанскими эмитентами

Table 2 - Use of payment cards outside of Kazakhstan issued by Kazakhstani issuers

Показатели	Январь-Декабрь			
	Безналичные операции		Операции по выдаче наличных	
	количество (тыс. транз.)	сумма (млн. тенге)	количество (тыс. транз.)	сумма (млн. тенге)
<i>2018 год</i>				
Итого, в т.ч.	60 112,80	686 444,80	28 335,30	1 352 174,60
POS-терминал	35 611,10	258 625,30	2 085,20	186 876,20
Банкомат	698	17 111,90	26 250,10	1 165 298,40
Интернет	23 019,50	405 507,80	-	-
Прочие	784,2	5 199,80	-	-
<i>2019 год</i>				
Итого, в т.ч.	49 246,90	636 565,90	3 194,40	218 334,70
POS-терминал	32 075,60	439 066,60	26,5	9 425,00
Банкомат	85,7	1 091,40	3 167,90	208 909,60
интернет и мобильный телефон	16 999,90	192 928,20		
Иное	85,7	3 479,80		
<i>2020 год</i>				
Итого, в т.ч.	61 493,90	581 573,20	2 462,70	161 800,10
POS-терминал	24 974,80	276 913,80	26,7	8 001,70
Банкомат	13,8	745,8	2 436,10	153 798,40
интернет и мобильный телефон	36 279,30	298 339,10	-	-
Иное	226	5 574,40	-	-

Примечание - Составлено по источнику (National Bank, 2022).

Рассматривая цифровые продукты банка по отдельности, необходимо отметить, что продукты АО «БанкЦентрКредит», у которого по итогам 2021 года более 1 357 000 клиентов пользовались мобильным приложением bcc.kz. АО «БанкЦентрКредит», первым в Казахстане запустил трансграничные переводы по номеру телефона в мобильном приложении bcc.kz. Это дает возможность переводить деньги по номеру телефона в другие банки. Банк является самым крупным представителем Western Union в стране с долей 21%.

За 2021 год более 102 000 казахстанских предпринимателей пользовались мобильным приложением bcc.business. Также в 2021 году банк запустил карту к счету #business, которая позволяет казахстанским предпринимателям становиться еще более независимыми и оперативно решать свои задачи в режиме 24/7.

В апреле 2021 года АО «БанкЦентрКредит» один из первых запустил функцию динамического CVV-кода, при активации данный трехзначный код будет меняться каждый раз при использовании. Это функция уникальная и позволяет в разы обезопасить транзакции, максимально защитив карту от возможных мошеннических операций.

В ноябре 2018 года при активной поддержке Национального банка Республики Казахстан, Банком был запущен первый платежный сервис - Financial API - для управления счетами в тенге (формирование платежей, просмотр счетов, получение выписок и т.д.). В начале 2019 года сервис был дополнен услугами по работе с валютными счетами и конвертацией.

Пилотный проект запускался с Международным финансовым центром Астаны (далее - МФЦА), в настоящее время Financial API функционально расширяется в соответствии с потребностями и задачами МФЦА.

Также Банком в настоящее время ведутся работы по пилотированию еще нескольких сервисов на базе открытых финансовых платформ OpenAPI:

Credit API – интеграционный сервис, который позволит выстроить отличный от традиционного подход к процессу кредитования клиентов в торговых точках партнеров АО «Банк ЦентрКредит»;

Payment API – интеграционный сервис, с помощью которого партнеры и клиенты АО «БанкЦентрКредит» получают больше возможностей по приему и проведению платежей.

Безналичные расчеты играют важную роль в финансовой политике предприятия и управлении денежными потоками. К примеру, из материалов Совкомбанка, в случаях произведения расчетов за товар или услугу, проявляются проблемы со сроками погашения долга (Sovkombnk, 2019). Дебитор заинтересован в оттягивании срока возвращения платежа, т.к. это позволяет ему использовать эти средства в обороте. При этом для кредитора эти средства считаются иммобилизованными, а значит они не участвуют в обороте предприятия. В качестве меры сокращения сроков возврата платежей многими предприятиями проводится политика предоставления скидок, зависящих от срока погашения дебиторской задолженности. Однако данную проблему можно решить с помощью малораспространенного метода безналичных расчетов – факторинга. Факторинг является одним из видов финансово-коммерческих услуг, который заключается в приобретении юридическими лицами долгов предприятий (обязательства по осуществлению оплат за товары и услуги). Согласно факторингу, оплата за товар производится банком при предъявлении отгрузочных документов по мере поставки. Далее дебиторская задолженность изымается банком с покупателей, оказывающих факторинговые услуги. Если покупатель нарушил обязательства, к примеру, качество товара не соответствует условиям договора, установленное после приема покупателем, то риск по изъятию долга возвращаются снова клиенту.

По мнению Сарика П. и Васанта С., факторингу присущи выгодные свойства для клиента, которые ведут к ускорению работы оборотных средств, уменьшению расходов, которые могут быть связаны с взиманием дебиторской задолженности, оплатой за кредит, а также облегчению отношений с коммерческими банками (Sarika & Vasantha, 2019).

За оказание факторинговых услуг банк взимает комиссионное вознаграждение, покрывающее затраты на осуществление факторинга, включая процентную ставку по использованным кредитным ресурсам, и обеспечивающее прибыль. Факторинг – один из существенных источников доходов банков. Плюс ко всему, факторинг позволяет поставщику значительно укрепить позиции в конкурентной среде. Факторинг позволяет предложить покупателям более длительную отсрочку платежа за предоставленные услуги или отгруженные товары, при том умень-

шая риски. Тут необходимо отметить, что факторинг является не только средством финансирования, но предполагает наличие сопутствующих услуг: страхование рисков, связанных с несвоевременной оплатой товаров и услуг, инкассация дебиторской задолженности, информационное обслуживание клиентов, консалтинг, а также включает в себя функции кредитного менеджмента по установлению лимитов, отслеживанию и сбор дебиторской задолженности.

Такая комплексность услуг позволяет переложить большую часть работы с должниками на факторы, а сэкономленные силы направить на решение иных бизнес-задач. Тем не менее, следует отметить проблемы, которые имеют место быть при внедрении факторинга в систему финансовой деятельности компании. Факторинг предполагает внедрение дополнительного процесса документооборота, что может отпугнуть малое предприятие.

На казахстанском рынке на данный момент довольно большое количество специализированных факторинговых компаний и банков, оказывающих факторинговые услуги. Среди них можно отметить услуги некоторых

коммерческих банков, которые предлагают своим клиентам отсутствие залога, увеличение финансирования по мере необходимости, возможность отпуска продукции в большом объеме, отсутствие кассовых разрывов в обороте и постоянную работу бака с дебиторами по своевременной оплате.

Исходя из рисунка 1, где представлена схема, объясняющая принцип работы факторинга, необходимо отметить, что в целях сокращения нехватки оборотного капитала предприятия и сокращения сроков собираемости дебиторской задолженности рекомендуется проводить проверку финансового состояния контрагентов и выявления негативных факторов, связанных с их деятельностью.

Проведение подобных проверок необходимо производить на раннем этапе сотрудничества, до согласования платежных условий и подписания договоров. В случае же задержек оплаты со стороны дебиторов стоит напоминать им об их задолженности. Упростить задачу отслеживания просроченных задолженностей и рассылки уведомлений может внедрение Enterprise Resource Planning (ERP-системы).

Рисунок 1 - Схема принципа работы факторинга

Figure 1 - Scheme of the principle of factoring

Примечание - Составлено авторами на основе источника (Alfa Bank, 2020).

Согласно исследованиям Фаттахова Р.В., Фаттахова М.Р., ERP-система – это интегрированная система, созданная на базе информационных технологий для управления внутренними и внешними ресурсами предприятий (физическими активами, финансовыми, материально-техническими и человеческими ресурсами) (Fattakhov et al., 2015). ERP-система, построенная, как

правило, на централизованной базе данных, формирует стандартизированное единое информационное пространство предприятия и объединяет в себе потоки информации между всеми хозяйственными подразделениями внутри предприятия, а также осуществляет информационную поддержку связей с другими предприятиями.

В учебном пособии А.Рязанцева, помимо ERP-систем, большой популярностью пользуется Управление взаимоотношениями с клиентами (Customer Relationship Management, CRM-система) (Ryazancev, 2017). CRM-система – это внутрикорпоративная среда компании, представляющая собой базу данных, которая интегрирует, автоматизирует и стандартизирует в себе различные бизнес-процессы продаж, маркетинга, обслуживания и финансирования.

Заключение и рекомендации

Повышение качества контроля потоками денежных средств и иными бизнес-процессами с использованием современных технологий является ключевым фактором развития современного предприятия. Внедрение данных систем гарантирует следующие выгоды для малого бизнеса:

1. Защита сведений организации от сторонних лиц.
2. Повышение прозрачности взаимодействия с клиентами и контрагентами.
3. Четкое планирование доходов и расходов.
4. Контроль за действиями сотрудников, в частности отдела продаж.

Также предприятию стоит своевременно и регулярно проводить анализ бухгалтерского баланса и отчета о прибылях и убытка. Так, проведенный авторами анализ дебиторской задолженности выявил проблему увеличения ее оборота и недостаток оборотных средств. Для этого необходимо проводить анализ в следующем порядке:

1. При проведении анализа в горизонтальном порядке необходимо провести расчет и оценку изменения и темпов роста остатков денежных средств на конец периода в сопоставлении за 2 последних года. Помимо этого, проводится оценка притока и оттока каждой статьи расходов и доходов по виду деятельности.

2. При вертикальном анализе рассчитывается и анализируется удельный вес чистых денежных потоков в его итоговом размере, анализируется структура доходов и расходов по каждой сфере работы.

Благодаря такому подходу компания определяет размер платежеспособности, ее зависимость от внешнего финансирования, а также может произвести расчет рисков. Уровень производственной и финансовой гибкости организации увеличивается благо-

даря эффективному управлению денежными потоками, благодаря чему:

- улучшается оперативное управление (сбалансированные поступления и расход денег);
- увеличиваются продажи и оптимизируются расходы благодаря возможностям управления пассивами компании;
- увеличивается эффективность контроля долговых обязательств, расходов по обслуживанию, а также улучшаются переговоры кредиторов и клиентов.

Проанализировав внедренные АО «БанкЦентрКредит» инновационные продукты и услуги, авторы считают, что наиболее важное значение имеют платформа OpenAPI и функция динамического CVV-кода, так как платформа помогает автоматизации взаимодействия информационной системы клиента с информационной системой Банка на основе открытой технической спецификации программных интерфейсов, а функция динамического CVV-кода позволяет в разы обезопасить транзакции, максимально защитив карту от возможных мошеннических операций.

Дополнительно авторами предлагается внедрить линейку банковских услуг – P2P кредитование, или ссуду on-line, а также каршеринг, или P2P систему, предусматривающую аренду автомобиля по схожей цене у обоих арендодателей. Такая услуга отличается от стандартной системы аренды автомобилей, таких как у компании «Anytime.kz».

Второе предложение по внедрению – это система P2P кредитования. То есть предоставление ссуды онлайн на площадке коммерческого банка. Хотя данное предложение идет вразрез с целями банка. Данная система может привлечь новых пользователей, так как отличается от кредитования в обычном БВУ.

References

1. Alfa Bank, (2020). Factoring. [updated May 12, 2018; cited June 6, 2022]. Available: <https://alfabank.kz/business/corporate-clients/factoring>
2. Apostoaie, C & Bilan, I (2020). Macro determinants of shadow banking in Central and Eastern European countries. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 33 (1), 1146–1171. <https://doi:10.1080/1331677X.2019.1633943>
3. Fattakhov, R.V., & Fattakhov, M.R. (2015). Agent-oriented approach as a new way of obtaining knowledge. *Regional Economics: Theory and Practice*, 10 (385), 47-62.
4. Hernández-Perlines, F., Ibarra Cisneros, M.I., Ribeiro-Soriano, D & Mogorrón-Guerrero, H. (2020). Innovativeness as a determinant of entrepreneurial orientation: analysis of the hotel sector, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 33(1), 2305-2321. <https://doi:10.1080/1331677X.2019.1696696>
5. Girasa, R.J. (2016). *Shadow banking: The rise, risks, and rewards of non-bank financial services*. Cham, Springer International Publishing, Imprint: Palgrave Macmillan.
6. Goel, R., Sahai, S., Vinaik, A. & Garg, V. (2019). Moving from cash to cashless economy: - A study of consumer perception towards digital transactions. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 8 (1), 1220-1226. <https://doi:10.17492/pragati.v7i1.195425>
7. Gladkyi, A (2017). Home accounting and personal finance on the computer. [updated August 2017; cited September 21, 2021]. Available: <http://hladki.com/>
8. Gomezelj, D.O. (2016). A systematic review of research on innovation in hospitality and tourism. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28 (3), 516-558. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-10-2014-0510>
9. Omerzel, D., G. & Jurdana, D.S. (2016). The influence of intellectual capital on innovativeness and growth in tourism SMEs: Empirical evidence from Slovenia and Croatia. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 29 (1), 1075-1090. <https://doi:10.1080/1331677X.2016.1211946>
10. Immordino, G.& Russo, F.F. (2018). Cashless payments and tax evasion *European Journal of Political Econom*, 55, 36-43. <https://doi:10.1016/j.ejpoleco.2017.11.001>
11. Law of the Republic of Kazakhstan (2022). “On payments and payment systems”: official text (with changes and additions as of 09/12/2022.)
12. Menaka, B. (2019). Electronic payment in cashless economy: Problem and prospect. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 8(120), 2688-2690. <https://doi:10.5296/jmr.v5i1.2650>
13. Mutaz, M., K.Dwivedi, Y & Hujran, O. (2022). Why would telecom customers continue to use mobile value-added services? *Journal of Innovation & Knowledge*. 7 (4), 1-14. <https://doi:10.1016/j.jik.2022.100242>
14. National Bank (2022). National Bank of the Republic of Kazakhstan [updated January, 2022; cited February, 2022]. Available: <https://nationalbank.kz/ru/news/elektronnye-bankovskie-uslugi/8162>
15. Ryazancev, A. (2017). How to implement a CRM system in 50 days. [updated December 17, 2017; cited June 23, 2021]. Available: <https://www.litres.ru/author/aleksey-ryazancev/>
16. Sarika, P. & Vasantha, S. (2019). Impact of mobile wallets on cashless transaction *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 7 (6), 1164-1171.
17. Shuinsynova, A (2019). A certain share of cash turnover in the Republic of Kazakhstan will always be – the National Bank of the Republic of Kazakhstan. [updated July 3, 2019; cited October 2020]. Available: <https://wfn.kz/novosti/finansy/29363-opredelennaya-dolya-nalichnogo-ovorota-v-rk-budet-vsegda-natsbank-rk.html>
18. Sovkombnk (2019). Differences and advantages of factoring over business loans. [updated August 2, 2019; cited December 2020]. Available: <https://www.factoring.ru/blog/azbuka-i-propisi-factoringa/otlichiya-i-preimushchestva-factoringa-pered-kreditami-dlya-biznesa/>
19. Suurnäkki, S. & Aymerich, J.R.-T. (2019). MasterCard II: The commission pursues its antitrust enforcement in cross-border payments *Journal of European Competition Law and Practice*, 10 (5), 297-300. <https://doi:10.1093/jecclap/lpz030>
20. Thirupathi, F., Vinayagamoorthi, G & Mathiraj, S.P. (2019). Effect of cashless payment methods: A case study perspective analysis. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 8 (8), 394-397. <https://doi:10.29259/jep.v20i1.17898>
21. Titov, V., Uandykova M., Litvishko O & Kalmykova T (2021): Cryptocurrency open innovation payment system: Comparative analysis of existing cryptocurrencies. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 7 (1), 1-13. <https://doi:10.3390/joitmc7010102>.
22. Yuvaraj, S. & Sheila Eveline, N. (2018). Consumers' perception towards cashless transactions and information security in the digital economy. *International Journal of Mechanical Engineering and Technology*, 9 (7), 89-96.

Список литературы (транслитерация)

1. Alfa Bank, (2020). Faktoring. [updated May 12, 2018; cited June 6, 2022]. Available: <https://alfabank.kz/business/corporate-clients/factoring> (in Russ.)
2. Apostoaie, C & Bilan, I (2020). Macro determinants of shadow banking in Central and Eastern European countries. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 33 (1), 1146–1171. <https://doi:10.1080/1331677X.2019.1633943>

3. Fattakhov, R.V., & Fattakhov, M.R. (2015). Agent-oriented approach as a new way of obtaining knowledge. *Regional'naya ekonomika: teoriya i praktika* [Regional Economics: Theory and Practice], 10 (385), 47-62. (in Russ)
4. Hernández-Perlines, F., Ibarra Cisneros, M.I., Ribeiro-Soriano, D & Mogorrón-Guerrero, H. (2020). Innovativeness as a determinant of entrepreneurial orientation: analysis of the hotel sector, *Economic Research-Ekonomiska Istraživanja*, 33:1, 2305-2321. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2019.1696696>
5. Girasa, R.J. (2016). *Shadow banking: The rise, risks, and rewards of non-bank financial services*. Cham, Springer International Publishing | Imprint: Palgrave Macmillan, 2016
6. Goel, R., Sahai, S., Vinaik, A. & Garg, V. (2019). Moving from cash to cashless economy: - A study of consumer perception towards digital transactions. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 8 (1), 1220-1226. <https://doi.org/10.17492/pragati.v7i1.195425>
7. Gladkiy, A. (2017). Domashnyaya buhgalteriya i lichnye finansy na komp'yutere. [updated August 2017; cited September 21, 2021]. Available: <http://hladki.com/>
8. Gomezelj, D. O. (2016). A systematic review of research on innovation in hospitality and tourism. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28 (3), 516-558. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-10-2014-0510>
9. Omerzel, D., G. & Jurdana, D.S. (2016). The influence of intellectual capital on innovativeness and growth in tourism SMEs: Empirical evidence from Slovenia and Croatia. *Economic Research-Ekonomiska Istraživanja*, 29 (1), 1075-1090. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2016.1211946>
10. Immordino, G. & Russo, F.F. (2018). Cashless payments and tax evasion *European Journal of Political Economy*, 55, 36-43. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2017.11.001>
11. Law of the Republic of Kazakhstan (2022). "On payments and payment systems": official text (with changes and additions as of 09/12/2022.)
12. Menaka, B. (2019). Electronic payment in cashless economy: Problem and prospect. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 8 (120), 2688-2690. <https://doi.org/10.5296/jmr.v5i1.2650>
13. Mutaz, M., K.Dwivedi, Y & Hujran, O. (2022). Why would telecom customers continue to use mobile value-added services? *Journal of Innovation & Knowledge*. 7 (4), 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2022.100242>
14. National Bank (2022). National Bank of the Republic of Kazakhstan [updated January, 2022; cited February 2022]. Available: <https://nationalbank.kz/ru/news/elektronnye-bankovskie-uslugi/8162>.
15. Ryazancev, A. (2017). Kak vnedrit' CRM-sistemu za 50 dnei. [updated December 17, 2017; cited June 23, 2021]. Available: <https://www.litres.ru/author/aleksey-ryazancev/>
16. Sarika, P. & Vasantha, S. (2019). Impact of mobile wallets on cashless transaction *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 7 (6), 1164-1171.
17. Shuinshynova, A (2019). Opredelelnaya dolya nalichnogo oborota v RK budet vseгда – Nacbank RK. [updated July 3, 2019; cited October 2020]. Available: <https://wfin.kz/novosti/finansy/29363-opredelelnaya-dolya-nalichnogo-oborota-v-rk-budet-vseгда-natsbank-rk.html>.
18. Sovkombnk (2019). Otlichiya i preimushchestva faktoringa pered kreditami dlya biznesa. [updated August 2, 2019; cited December 2020]. Available: <https://www.factoring.ru/blog/azbukai-propisi-factoringa/otlichiya-i-preimushchestva-factoringa-pered-kreditami-dlya-biznesa/>
19. Suurnäkki, S. & Aymerich, J.R.-T. (2019). MasterCard II: The commission pursues its antitrust enforcement in cross-border payments. *Journal of European Competition Law and Practice*, 10 (5), 297-300. <https://doi.org/10.1093/jeclap/lpz030>
20. Thirupathi, F., Vinayagamoorathi, G & Mathiraj, S.P. (2019). Effect of cashless payment methods: A case study perspective analysis. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 8 (8), 394-397. <https://doi.org/10.29259/jep.v20i1.17898>
21. Titov, V., Uandykova M., Litvishko O & Kalmykova T (2021): Cryptocurrency open innovation payment system: Comparative analysis of existing cryptocurrencies. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 7 (1), 1-13. <https://doi.org/10.3390/joitmc7010102>.
22. Yuvaraj, S. & Sheila Eveline, N. (2018). Consumers' perception towards cashless transactions and information security in the digital economy. *International Journal of Mechanical Engineering and Technology*, 9 (7), 89-96.

Information about the authors

* **Munira Ya. Imramziyeva** - PhD, Caspian public university, Almaty, Kazakhstan, e-mail: imya0907@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9825-1662>

Nazira A. Gumar - candidate of economic sciences, Caspian public university, Almaty, Kazakhstan, e-mail: Gumnaz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7516-899X>

Gaykhar K. Zhanibekova - PhD, Caspian public university, Almaty, Kazakhstan, e-mail: gaukhar-k@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7291-4851>

Авторлар туралы мәліметтер

* **Имрамзиева М.Я.** - PhD, Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: imya0907@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9825-1662>

Гумар Н.А. - экономика ғылымдарының кандидаты, Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: Gumnaz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7516-899X>

Жанибекова Г.К. - PhD, Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: gaukhar-k@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7291-4851>

Сведения об авторах

* **Имрамзиева М.Я.** - PhD, Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан, e-mail: imya0907@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9825-1662>

Гумар Н.А. - кандидат экономических наук, Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан, e-mail: Gumnaz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7516-899X>

Жанибекова Г.К. - PhD, Каспийский общественный университет, Казахстан, Алматы, e-mail: gaukhar-k@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7291-4851>

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-29-40>

МРНТИ 06.61.33

JEL: B50, I28, I38, R58

Mechanisms for Improving Business Efficiency in the Context of Innovative Economic Development

Zaira T. Satpayeva^{1*}, Zhanat K. Abzhan², Gulmira B. Nurlikhina³,
Indira Y. Kozhamkulova⁴

¹ *Institute of Economics CS MSHE RK, 28 Shevchenko str., A25K1B0, Almaty, Kazakhstan*

² *Esil University, 7 Zhubanova str., 020000, Astana, Kazakhstan*

³ *Almaty Humanitarian - Economic University, 59 Zhandosova str., 050035, Almaty, Kazakhstan*

⁴ *South Kazakhstan University named after M. Auezov, 5 Tauke khan ave., 160012, Shymkent, Kazakhstan*

Abstract

The development of small and medium-sized businesses is the key to the development of the country's economy. Innovative development of small and medium-sized businesses will not only increase output, and increase the amount of taxes to the budget, but also improve the socio-economic situation within the state. The unemployment rate among the population will decrease, the number of working people will increase, the income level will increase, the standard of living will improve, and the members of the middle class will increase. The purpose of the study in the article is to analyze the dynamics of the development of small and medium-sized businesses in the state, differentiate their innovation activity, and provide mechanisms that improve their efficiency. The study analyzed the main indicators of business entities for 2015-2020. The research base was based on data from the National Bureau of Statistics of the agency for Strategic Planning and reform of the Republic of Kazakhstan. In the course of the research, general methods of Economic Science deduction, induction and logical structuring and grouping, comparison and statistical methods were used. As a result of the study, regulatory, innovative, financial, and infrastructure mechanisms for improving the efficiency of SMEs in the context of innovative development of the economy of the Republic of Kazakhstan were proposed. In the areas of each mechanism, measures were taken to develop innovative small and medium-sized businesses. The research material can be educational material for universities, the basis for business entities, and public administration bodies.

Keywords: Small and Medium-Sized Businesses, Innovation, Business Development Mechanisms, Knowledge.

For citation: Satpayeva, Z. T., Abzhan, Zh. K., Nurlikhina, G. B., & Kozhamkulova, I. Y. (2022). Mechanisms for Improving Business Efficiency in the Context of Innovative Economic Development. *Economics: the Strategy and Practice*, 17(4), 29-40, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-29-40>

* **Corresponding author:** Satpayeva Z.T. – PhD, Institute of Economics CS MSHE RK, 28 Shevchenko Str., A25K1B0, Almaty, Kazakhstan, 87079057330, e-mail: szt_kz@mail.ru

Conflict of interests: the author declares that there is no conflict of interest.

Financial support: This research article has been supported by the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan within the project “The science impact on Kazakhstan’s socio-economic development: methodology, assessment models and development scenarios” (IRN AP08052745).

The article received: 13.10.2022

The article approved for publication: 22.11.2022

Date of publication: 30.12.2022

Экономиканың инновациялық дамуы жағдайында бизнестің тиімділігін арттыру тетіктері

Сатпаева З.Т.^{1*}, Абжан Ж.К.², Нурлихина Г.Б.³, Кожамкулова И.Е.⁴

¹ ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Шевченко 28, А25К1В0, Алматы, Қазақстан

² Есіл Университеті, Жұбанова 7, 020000, Астана, Қазақстан

³ Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті, Жандосов 59, 050035, Алматы, Қазақстан

⁴ М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Тәуке хан 5, 160012, Шымкент, Қазақстан

Түйін

Шағын және орта бизнестің дамуы ел экономикасының даму кепілі. Шағын және орта бизнестің инновациялық дамуы тек өнім шығарылымын арттырып, бюджетке салық мөлшерін көбейтіп ғана қоймай, мемлекет ішіндегі әлеуметтік-экономикалық жағдайды жақсартады. Халық арасында жұмыссыздық деңгейі төмендейді, жұмысбасты халық саны артады, табыс деңгейі жоғарылайды, өмір сүру деңгейі жақсарады және орта тап мүшелері артады. Мақаладағы зерттеу мақсаты – мемлекеттегі шағын және орта бизнестің даму динамикасын талдау, инновациялық белсенділігін саралау және тиімділігін арттыратын тетіктерді ұсыну. Зерттеу барысында бизнес субъектілерінің 2015-2020 жылдардағы негізгі көрсеткіштері сараланды. Зерттеу базасына Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының мәліметтері негіз болды. Зерттеу барысында Экономика ғылымының жалпы әдістері дедукция, индукция және логикалық құрылымдау және топтау, салыстыру және статистикалық әдістері қолданылды. Зерттеу нәтижесі ретінде ҚР экономикасының инновациялық даму жағдайында ШОБ тиімділігін арттыру үшін нормативтік-құқықтық, инновациялық, қаржылық және инфрақұрылымдық тетіктері ұсынылды. Әр тетіктің бағыттары бойынша инновациялық шағын және орта бизнесті дамыту шаралары берілді. Зерттеу материалы ЖОО оқу материалы, бизнес субъектілеріне және мемлекеттік басқару органдарына негіз бола алады.

Түйін сөздер: шағын және орта бизнес, инновация, бизнесті дамыту тетіктері, ғылымисыйымдылық, білім.

Дәйексөз үшін: Сатпаева З.Т., Абжан Ж.К., Нурлихина Г.Б., Кожамкулова И.Е. (2022). Экономиканың инновациялық дамуы жағдайында бизнестің тиімділігін арттыру тетіктері. Экономика: стратегия және практика, 17(4), 29-40, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-29-40>

* Хат-хабаршы авторы: Сатпаева З.Т. – PhD, ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Шевченко 28, А25К1В0, Алматы, Қазақстан, 87079057330, e-mail: szt_kz@mail.ru

Мүдделер қақтығысы: автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру: Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және Жоғары білім министрлігінің гранттық қаржыландыру жобасы «Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуына ғылымның ықпалы: әдіснамасы, бағалау модельдері мен даму сценарийлері (ЖТН АР08052745)» аясында дайындалған.

Мақала редакцияға түсті: 13.10.2022

Жариялау туралы шешім қабылданды: 22.11.2022

Жарияланды: 30.12.2022

Механизмы повышения эффективности бизнеса в условиях инновационного развития экономики

Сатпаева З.Т.^{1*}, Абжан Ж.К.², Нурлихина Г.Б.³, Кожамкулова И.Е.⁴

¹ Институт экономики КН МНВО РК, ул. Шевченко 28, А25К1В0, Алматы, Казахстан

² Университет Есиль, ул. Жубанова 7, 020000, Астана, Казахстан

³ Алматинский гуманитарно-экономический университет, ул. Жандосова 59, 050035, Алматы, Казахстан

⁴ ЮКУ им.М.Ауезова, пр. Тауке хана 5, 160012, Шымкент, Казахстан

Аннотация

Развитие малого и среднего бизнеса является ключом к развитию экономики страны. Инновационное развитие малого и среднего бизнеса позволит не только увеличить объем производства и сумму налогов в бюджет, но и улучшить социально-экономическую ситуацию внутри государства. Развитие инновационного малого и среднего бизнеса будет способствовать снижению уровня безработицы среди населения, увеличению количеству занятого населения, повышению уровня доходов, улучшению качества и уровня жизни населения, росту численности представителей среднего класса. Целью исследования является анализ динамики развития малого и среднего бизнеса в Казахстане, дифференциация их инновационной активности и разработка механизмов, повышающих их эффективность. В ходе исследования были проанализированы основные показатели деятельности хозяйствующих субъектов. Базой исследования послужили данные Бюро национальной статистики Агентства стратегического планирования и реформ Республики Казахстан за 2015-2020 гг. Были использованы статистические методы и общие методы экономической науки (дедукция, индукция, логическое структурирование, группировка, сравнение). В результате исследования были разработаны регуляторные, инновационные, финансовые и инфраструктурные механизмы повышения эффективности малого и среднего бизнеса в контексте инновационного развития экономики Республики Казахстан. Для реализации каждого из разработанных механизмов были предложены меры по развитию инновационного малого и среднего бизнеса. Результаты исследования могут быть использованы в учебном процессе в университетах, а также послужить основой для хозяйствующих субъектов и органов государственного управления.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, инновации, механизмы развития бизнеса, знания.

Для цитирования: Сатпаева З.Т., Абжан Ж.К., Нурлихина Г.Б., Кожамкулова И.Е. (2022). Механизмы повышения эффективности бизнеса в условиях инновационного развития экономики. Экономика: стратегия и практика, 17(4), 29-40, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-29-40>

* **Корреспондирующий автор:** Сатпаева З.Т. – PhD, Институт экономики КН МНВО РК, ул.Шевченко 28, А25К1В0, Алматы, Казахстан, 87079057330, e-mail: szt_kz@mail.ru

Конфликт интересов: автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование: Статья подготовлена в рамках проекта грантового финансирования Министерства образования и науки Республики Казахстан «Влияние науки на социально-экономическое развитие Казахстана: методология, модели оценки и сценарии развития» (ИРН AP08052745).

Статья поступила в редакцию: 13.10.2022

Принято решение о публикации: 22.11.2022

Опубликовано: 30.12.2022

Кіріспе

Экономиканың инновациялық даму жағдайында шағын және орта бизнесті (ШОБ) дамыту инновациялық үрдісті және отандық ғылымды дамытады, білім сапасы жоғарылап, бәсекеге қабілетті кадрлер даярланады, халықты жұмыспен қамту деңгейін арттырады, ал жұмыспен қамтылған халықта табыс деңгейі де өседі. Табыс деңгейінің өсуі тауарлар мен қызметтерге сұраныс тудырады, ал ол өндірістік циклдың дамуына әкеледі. Осы процестердің салдарынан өңірлік инфрақұрылым дамиды, олардың әлеуметтік-экономикалық дамуының нәтижесі ретінде халықтың өмір сүру деңгейі артады.

Экономиканың инновациялық даму жағдайында шағын және орта бизнес секторын қалыптастыру және дамыту кез келген мемлекеттің, әсіресе дамушы мемлекеттерде, әлеуметтік-экономикалық саясатының басым бағыттарының бірі. Экономиканың инновациялық даму жағдайында шағын және орта бизнесті (ШОБ) дамыту инновациялық үрдісті және отандық ғылымды дамытады, білім сапасы жоғарылап, бәсекеге қабілетті кадрлер даярланады, халықты жұмыспен қамту деңгейін арттырады, ал жұмыспен қамтылған халықта табыс деңгейі де өседі. Табыс деңгейінің өсуі тауарлар мен қызметтерге сұраныс тудырады, ал ол өндірістік циклдың дамуына әкеледі. Осы процестердің салдарынан өңірлік инфрақұрылым дамиды, олардың әлеуметтік-экономикалық дамуының нәтижесі ретінде халықтың өмір сүру деңгейі артады.

Экономиканың инновациялық даму жағдайында инновациялық шағын және орта бизнес белсенді дамуына Үкімет те қызығушылық білдіреді, себебі тұтастай алғанда экономикалық өсу, экономика даму тиімділігі және адамдардың әл-ауқатының артуы ШОБ дамымай мүмкін емес.

Жеке компаниялардың инновациялық іске бағытталған қаржыландыруын жүзеге тиімді асыру ортасын құру қазіргі заман талабы емес қажеттілікке айналып отыр. Инновациялық экономикада технологияны коммерциализациялау, жоғары экономикалық эффектіге жету және сапалы экономиканы дамыту осы бизнестің арқасында орнығады. Шағын және орта кәсіпкерліктің инновациялық дамуын тежейтін мәселе заманауи талаптарды қанағаттандыра алмайтын ескі техника болып табылады. Яғни, шағын және орта бизнесті дамыту мәселесінің өзектілігі жоғары айтылған жағдайлармен негізделеді.

Осыған орай, мақаланың мақсаты – шағын және орта бизнестің ағымдағы жағдайына талдау жасап, оның тиімділігін арттыру тетіктерін ұсыну. Мақаланың жаңалығы шағын және орта бизнестің инновациялық даму тетіктерінің жүйеленуі болып табылады.

Жалпы Қазақстандағы шағын және орта бизнестің даму динамикасы бірқалыпты өсуді көрсеткенімен экономиканың дамуында елеулі роль алмайды. Күнделікті бір кәсіпорын банкрот болып жабылып жатса, оның орнына екі кәсіпорын тіркеліп жатады. Соңғы жылдары шағын және орта кәсіпкерліктің дамуында регресс болды, ол пандемия мен карантиндік шаралардың салдары. Біраз кәсіпорындар жабылып, біраз кәсіпорындар карантиндік шараларға шыдай алмады. Соның салдарынан халық арасындағы табыс деңгейі төмендеп, жұмыссыздық арта түсті. Бірақ карантиндік шаралар азайған сайын, бизнес өкілдері жаңа серпінмен дами түсті. Әлеуметтік желілер мен жектізудің арқасында қызметін жалғастырған кәсіпорындар жаңа даму деңгейіне жетті. Дегенмен, оның барлығы бизнестің инновациясының дамуы басталмай тұрып үлкен нәтиже бермейді. Инновациялық бизнесті дамыта отырып, тек кәсіпкерлердің жағдайын жақсартып қана қоймай, халықтың арасындағы өмір сүру сапасын да арттыруға болады. Жалпы, бизнестің дамуы және оның инновациялық дамуы әрқашан өзекті болатын мәселе.

Қазақстандық кәсіпкерлер арасында сауда және құрылыс саласындағы кәсіпкерлер жоғары үлесті көрсетеді. Бірақ сауда мен құрылыс саласынан мемлекеттік пайда аз, сол себепті индустрия, өндіріс және инновациялық технологияларды қолдануға ынталандыру көмегімен өндіріске инновациялық шағын және орта бизнесті араластыру басым бағыттардың бірі болуы қажет. Қазақстанның кәсіпкерлер арасында инновациялық шағын және орта бизнесті индустрия саласында дамыту экономиканың дамуына үлкен серпіліс береді.

Әдеби шолу

Кәсіпкерлік теориясының құрылуында үлкен үлес енгізген ғалым болып Й.Шумпетер болып табылады. Кәсіпкерлік теориясының эволюциясында Шумпетердің (1982) «Новатор концепциясы» фундаментін қалады. Й. Шумпетер «инновация» ұғымына терең де мағыналы анықтама бере отырып, оның құрамына техникалық жаңалықтармен қоса, ұйымдастыру, басқару және маркетингтік

шараларды жүргізу үрдісіндегі, қаржы саласындағы, жаңа нарықтарды, жаңа жабдықтау көздерін және жаңа ресурстар байланысын табу жолындағы жаңалықтарды енгізеді. Тюнен (1936) кәсіпкерді аса маңызды шешімдерді қабылдау, тәуекелге бел буу, күтпеген жерден табыс табу және өзінің іс-эрекетіне жауап беру қабілеті жоғары әрі ерекше қасиеттерге ие тұлға ретінде сипаттады. Найт (2003) А.Тюненнің көзқарасын одан әрі дамытып, тәуекел және белгісіздік секілді ұғымдарға кеңінен тоқталды.

Ағылшын профессоры Алан Хоскинг (1993) өзінің зерттеулерінде бизнесті қызмет ретінде, «өзара пайдаға қызығушылық білдіретін адамдар немесе ұйымдар арасында табиғи игіліктерді өндіру немесе басқа тауарлар, қызметтер, ақша орнына қызмет көрсетуді жүзеге асыратын жеке тұлғалар немесе ұйымдар» деп айқындайды.

Заманның өзгеруіне байланысты шағын және орта бизнестің тұжырымдамалары, стратегиялары, басқару қағидалары өзгеріске ұшырайды. Кей ғалымдар шағын және орта бизнеске әсер ететін факторларды қарастырса (Švárová & Vrchota, 2013), басқалары бизнестің дамуын тежеуші мәселелерді қарастырып, ағымдағы жағдайына талдау жүргізіп, ауылды және қаладағы шағын және орта бизнес диспропорциясын талқылайды (Yushkova et al., 2020). Тағы ғалымдар ауылды жерлердегі шағын және орта бизнестің инновациялық белсенділігін арттыруға бағытталған зерттеу жұмыстарын жүргізген (Yushkova et al., 2019). Bozhko (2022) Шағын және орта бизнестің инновациялық дамуына әсер ететін факторларды қарастырады, Rakhisheva et.al. (2019) ал инновациялық бизнесті тиімді басқару мәселесін қарастырады. 2. Page et.al. (1999) бизнесті тиімді басқара отырып, оны жаңа деңгейге көтеруге болады, яғни мемлекет аясында қызмет көрсететін шағын және орта бизнестің өнімің инновация көмегімен өзгерту етіп, өнімді импортқа шығаруға болады деп тұжырымдайды. Кей ғалымдар инновациялық бизнесті агросекторға енгізу мүмкіндіктерін зерттейді (Shinozaki & Rao, 2021). Өзге ғалымдар бизнес дамуын мемлекет экономикасының стратегиялық жоспарына қосу арқылы дамытуды ұсынса, тетіктері мен қаржыландыру көздерін дамытуды көздейді. Ғылым мен бизнестің өзара қарым-қатынасын жақсартып, ғылым нәтижесін бизнестің көбегімен жүзеге асыруды қарастырады (Abramchikova, 2021). Бұдан басқа макро және мезо деңгейде инновациялық бизнестің

тиімділігін бағалап, оның ары қарай дамуына ұсыныстар берілген зерттеу жұмыстары бар (Kangalakova & Sabden, 2017). Шағын және орта бизнестің дамуы әр уақытта өзекті болғандықтан оның деңгейін бағалау үнемі жүргізілуі тиіс. И.Г. Андреева К.В. пен Павлов (2007) шағын бизнесті дамытудың мемлекеттік реттеу тиімділігін бағалау жұмыстарын жүргізген. Олардың бағалау әдістемесіне сәйкес, экономикалық, әлеуметтік интегралды индекстерден басқа, өзгеәдістерден ерекшелігі - шағын кәсіпкерлікті қолдау және жүзеге асыру шығындар индексі мен трансакциялық шығындар индексі қолданылуында. Maier (2013) шағын бизнесті қолдауға жұмсалған қаражаттардың нәтижелілігін шағын фирмалар саны, шағын фирмаларда қызмет жасайтын жұмысшылар саны, шағын фирмалардың негізгі капиталына инвестициялар көлемі, шағын фирмалардың айналым көлемі және еңбекақы қоры сияқты көрсеткіштердің көмегімен тиімділікті бағалауды ұсынады. Ал, өзгеше тәсілді ұсынған Романенко Е.В. (2008) пайымдауынша, шағын кәсіпкерлікті дамытатын аймақтық бағдарламалардың тиімділігін бағалау үшін жалпы аймақтық өнім көлеміндегі шағын бизнес үлесі, аймақтағы шағын бизнестің өзге бизнес субъектілері ішіндегі үлесі, барлық бизнесте қызмет жасайтын жұмысшылар санындағы шағын бизнесте қызмет жасайтын жұмысшылар үлесі және жалпы салықтық түсімдер ішіндегі шағын бизнестен түсетін салық үлесі арқылы аймақтардағы шағын бизнестің даму тиімділігін бағалауға болады.

Яғни, шағын және орта бизнесті дамытуға қатысты мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін байқау үшін шағын және орта бизнестің ағымдағы дамуын талдау және бағалау маңызды. Бағалаудың нәтижесіне байланысты қолданыстағы мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін және бизнесті дамыту бағыттарын анықтауға болады.

Әдіснама

Зерттеудің әдістері ретінде топтау, салыстыру және статистикалық әдістер қолданылды. Экономика ғылымының жалпы әдістері ішінде дедукция, индукция және логикалық құрылымдау қолданылды. Әдістерді қолдану барысында шағын бизнестің ағымдағы жағдайына талдау жүргізілді. Статистикалық талдау әдіс көмегімен шағын бизнестің салалық және құрылымдық ерекшеліктері қарастырылды (кесте 1). Зерттеу базасына Қазақстан Республикасы

Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының мәліметтері негіз болды. Статистикалық деректер ауқымы 2015 жылдан 2020 жылға дейін өзгереді. Зерттеудің шектеуі 2021 жылға арналған кейбір деректердің болмауы болып табылады.

Кесте 1 – Зерттеуде қолданылатын көрсеткіштері

Table 1-Key indicators of small businesses

№	Көрсеткіші	Өлшем бірлігі
1	Белсенді субъектілерінің саны	Бірлік
2	Жұмыспен қамтылғандар саны	мың адам
3	Өнім шығарылымы	млн. Теңге
4	ШОБ салалар бойынша алатын үлесі	%

Ескерту: Авторлармен құрастырылған

Экономикалық мақалалардан, журналдардан және ғылыми зерттеулерден тұратын ауқымды тақырыптық әдебиетті пайдалана отырып, шағын және орта бизнестің инновациялық дамуындағы маңызды мәселелер талқыланылды. Әдістердің жиынын қорытындылай, логикалық тұжырымдау әдісі көмегімен Қазақстан Республикасындағы шағын және орта бизнес дамуының тетіктері ұсынылды.

Талдау мен талқылау

Экономиканың қай даму кезеңі болмасын шағын және орта бизнестің дамуы өзекті. Ал инновациялық шағын және орта бизнестің дамуы экономиканың тұрақтануы мен дамуына алғышарт туғызады. Шағын және орта бизнес жұмыссыздықтың алдын алу, өнім өндіру, экономиканың салаларын дамыту және инновацияны дамытуда маңызды орын алады.

Кесте 2 көрсетілгендей, тек шағын бизнестің өзі 2015 жылмен салыстырғанда 2020 жылға қарай 175679 кәсіпорыннан 280200 кәсіпорынға өсті. Дара кәсіпкерлер 2015 жылдан 882849 дара кәсіпкерден 857910 дара кәсіпкерге кеміді. Соңғы 2019 және 2020 жылдары пандемияның әсерінен бизнес субъектілері көп зардап кешті. Соның салдарынан бизнес субъектілері үлкен қатерге ұшырап, бәсеке қабілеттігін азайтты. Шаруа қожалықтарының динамикасы 2015 жылдан 181454 кәсіпкерден 216715 қожалыққа өсті. Карантиндің іс-шаралар әсері шаруа

қожалықтарына әлсіз болды. Дегенмен, жұмыспен қамту мәселесі бойынша шағын кәсіпкерлермен шаруа қожалықтарында жұмыспен қамту динамикасы тұрақты өсуді көрсетеді. Ал дара кәсіпкер динамикасы керісінше, дара кәсіпкерлердің санының кемуіне байланысты жұмыспен қамту деңгейі де төмен.

Яғни, шағын және шаруа қожалықтары экономикадағы белсенділігі жоғары, дара кәсіпкерлер белсенділігі төмен. Дара кәсіпкер қызмет көрсетуді немесе тауар сатуды өздігінен жасай алады немесе сырттан қызметті жалдай алады. Өзге шағын және орта бизнес субъектілеріне қарағанда дара кәсіпкерді құру және жою жеңіл. Сол себепті, Қазақстандағы дара кәсіпкерлер белсенділігінің, өнім өнімділігінің, жұмыспен қамту шамасының төмендігі осындай себептерге байланысты түсіндіріледі.

Кесте 3 мәліметтері шағын кәсіпкерліктің өнімділігін сипаттайды. Соңғы 5 жылда шағын кәсіпкерлердің өнімділігі 2,3 есе артты, ал дара кәсіпкерлер өнімділігі 10% шамасында артты. Шаруа қожалықтарының өнім шығарылымы 2,1 есе артты. Дара кәсіпкерлердің құрылуы мен жоюлыуы тез болғандықтан, күніне, мысалы 500 дара кәсіпкер жойылып жатса, 600 дара кәсіпкер құрылып жатады. сол себепті, өнім шығарылымы бойынша дара кәсіпкер динамикасы бірқалыпты.

Кесте 1-2 шағын кәсіпкерліктің негізгі көрсеткіштері 2015-2020 жж аралығында берілген. Кесте 12 мәліметтермен сәйкестендірсек, шағын кәсіпкерлік субъектілері жұмысбастылы халық санының шамамен 35% береді. Өнімшығару көлемі салыстырмалы орта және ірі бизнеспен салыстырғанда төмен болғанымен, экономикалық белсенді халықты табыс табуға ынталандыратыны мәлім. Яғни, бизнесті дамыту, тиімділігін арттыру үшін оған қолайлы жағдай жасау оң нәтижеге алып келеді.

Сурет 1 мәліметтері шағын және орта бизнестің экономика салаларындағы шоғырлану мөлшерін сипаттайды.

Кесте 2 – Шағын кәсіпкерліктің негізгі көрсеткіштері
Table 2 - Key indicators of small businesses

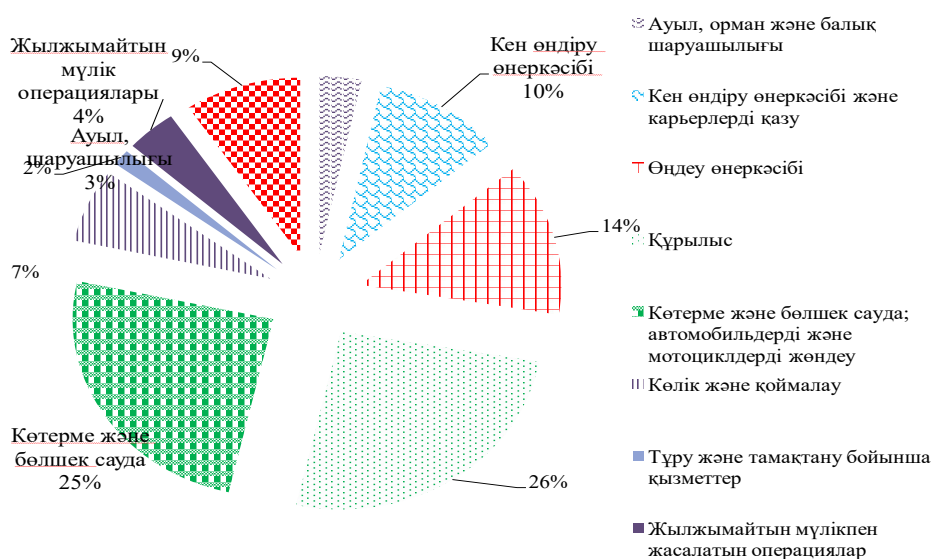
Жылы	Белсенді субъектілерінің саны, бірлік			Жұмыспен қамтылғандар саны, мың адам		
	шағын кәсіпкерлік -тегі заңды тұлғалар	дара кәсіпкерлер	шаруа немесе фермер қожалықтары	шағын кәсіпкерлік -тегі заңды тұлғалар	дара кәсіпкерлер	шаруа немесе фермер қожалықтары
2015	175 679	882 849	181 154	1 185,2	1 360,3	286,5
2016	189 637	813 482	180 799	1 249,3	1 288,2	276,4
2017	208 742	747 107	187 527	1 301,8	1 240,9	286,0
2018	231 325	809 115	198 268	1 351,9	1 315,2	280,5
2019	258 365	855 920	213 457	1 408,2	1 378,9	296,8
2020	280 200	857 910	216 715	1 462,4	1 353,8	300,5

Ескерту: Авторлармен құрастырылған

Кесте 3 – Шағын кәсіпкерліктің негізгі көрсеткіштері, жалғасы
Table 3 - Key indicators of small businesses, continued

Жылы	Өнім шығарылымы, млн. теңге		
	шағын кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар	дара кәсіпкерлер	шаруа немесе фермер қожалықтары
2015	10 200 061	1 518 237	904 543
2016	13 568 530	1 511 733	1 043 755
2017	16 488 047	1 554 704	1 152 499
2018	18 272 335	1 764 985	1 317 352
2019	22 947 233	1 902 754	1 607 790
2020	23 401 108	1 729 842	2 033 585

Ескерту: Авторлармен құрастырылған

Сурет 1 - ШОБ салалар бойынша алатын үлесі, 2020 жыл

Figure 1 - SME share by industry, 2020

Ескерту: Авторлармен құрастырылған

Шағын және орта бизнестің даму салаларына сауда, құрылыс және өңдеу салалары жатады. сауда мен құрылыс саласында шағын кәсіпкерлер шоғырланса, өңдеу саласында орта кәсіпкерлер қоғырланады. Тұру және тамақтану бойынша қызметтер, жылжымайтын мүлік бойынша қызметтер және ауылшаруашылығында шағын және орта бизнестің даму серпіні төмен.

Ауыл шаруашылығы, кен өндіру өнеркәсібі және өңдеу өнеркәсіптер салаларындағы ШОБ субъектілерінің құрал-жабдықтарының ескіргендігі, инновациялық техника мен технологиялардың өндірісте қолданылмайтындығы, жұмыскерлердің кәсіби біліктілігінің заманауи талаптарға сәйкес келмейтіндігі сияқты себептермен түсіндіруге болады (сурет 1). ШОБ субъектілерінің даму тенденциясы оң болып отырған салаларға қаржы және сақтандыру, ақпарат және байланыс салалары жатады. Бұл салалардағы бизнес субъектілері заманауи техника мен технологияларды, инновациялық құрылғыларды қолдану бойынша басты салалар болып табылады. Сол себепті, ШОБ бұл салалары үнемі дамуды көрсетеді.

Осылайша, аналитикалық шолуды қорыта отырып, Қазақстанда шағын кәсіпкерліктің жағдайы туралы келесідей қорытындылар шығаруға болады:

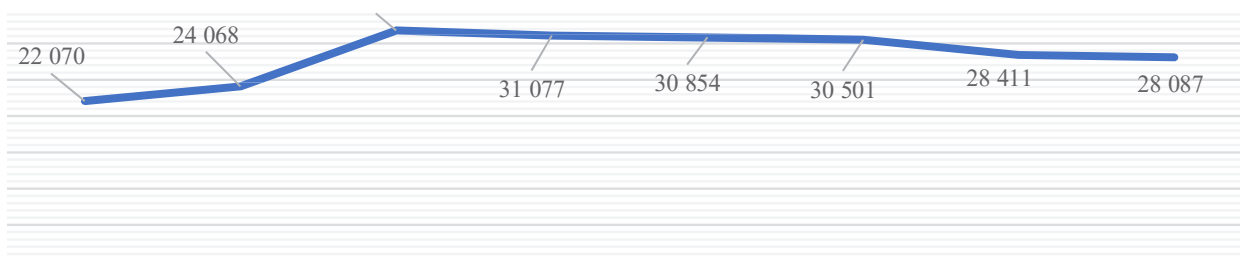
- Тұтастай алғанда шағын бизнестің абсолютті көрсеткіштерінің өсімі байқалуда

(тіркелгендердің номиналды саны, жұмыс істеп тұрған ШКС, өнім көлемі);

- Алайда кейбір көрсеткіштердің кері салдары байқалуда (жұмыс істеп тұрған ШКС өсу үрдісі, ЖІӨ-дегі ШКС өнімінің үлесі, салалық даму құрылымы, ЕДБ-дің ШКС-ін несиелеу көлемінің өсу қарқыны мен олардың құрылымы).

Сонымен, Қазақстанда шағын және орта кәсіпкерліктің баяу, бірақ дұрыс қалыптасқандығын нақты айтуға болады. Шағын кәсіпкерлік субъектілерінің санындағы және ондағы жұмыспен қамтылғандар санындағы өзгерістер динамикасы осы көрсеткіштердің тұрақты өсу үрдісін айқындайды. Халықты өнімді жұмысбастылықпен қамтамасыз етуде отандық шағын кәсіпкерліктің рөлі маңызды екені ақиқат. Жұмыссыздықтың нақты деңгейінде (10 %-дан жоғары) жаңа жұмыс орындарымен қамтамасыз етудегі және кәсіпорындар мен ұйымдардағы штаттардың жаппай қысқаруына байланысты қоғамдағы шиеленісті төмендетудегі шағын бизнестің әлеуметтік функциясы өте жоғары маңызға ие.

Инновациялық кәсіпкерлік экономикалық дамуды бірнеше есе ілгерілетеді. Сол себепті, бизнестің инновациялық дамуы экономиканың дамуына әкеледі. Ал ірі бизнеспен салыстырғанда шағын және орта бизнеске инновацияны ендіру тезірек. Соңғы 7 жылда инновациялық кәсіпкерлер белсенділік динамикасы өсуді көрсетеді (сурет 2).

Сурет 2 - Инновациялық белсенді бизнесдар серпіні

Figure 2-Dynamics of innovative active businesses

Ескерту: Авторлармен құрастырылған

Дегенмен, 2013 жылы 22070 болса, 2015 жылы инновациялық кәсіпкерлер саны 31784 субъекті құраса, 2020 жылы 28087 субъектіні құрайды. Шынымен, 2013 жылмен салыстырғанда 2020 жылы инновациялық кәсіпкерлер белсендігі артты. Ал 2015 жылмен салыстырсақ, инновациялық бизнес субъектілер белсендігі кеміді. 2015 жылдан бері инновацияны дамытуға бағытталған мемлекеттік шаралар тиімділігінің төмендігі байқалады, жұмсалған қаржылар күтілген нәтижені ақтай алмады. Соңғы 2019 және 2020 жылдары пандемия әсері инновациялық кәсіпкерлер белсендігіне кері байқалды. Бірақ, шағын және орта бизнестің инновациялық дамымауының басты себебі – мемлекет тарапынан көрсетілетін көмектің жеткіліксіздігі. Шағын және орта кәсіпкерлік қаржы-несиелік қаржыландыру, өзге де көмекдеңгейінің төмендігіне сәйкес, тек ғылымсыйымдылығы төмен коммерциямен айналысуға мәжбүр.

Қорытынды

Қорытындылай келе, шағын бизнестің дамуы ел экономикасының драйвері бола алатындай мүмкіндігі бар. Өзге мемлекеттер тәжірибесін зерттегенде оған анық көз жеткізуге болады. Шағын және орта бизнестің дамуы арқасында мемлекеттегі әлеуметтік жағдайдың мәселелері шешіледі, халық арасында табыс деңгейі арта түседі, тұрғылықты халықтың өмір сүру деңгейі жоғарылайды.

Әдеби шолуда шағын және орта бизнестің тиімділігін анықтауға қатысты ғылыми мақалалар қарастырылды. Олардың ішінде, тиімділікке әсер ететін факторлар қарастырылды. Яғни, шағын және орта бизнестің тиімділігіне әсер ететін жаңадан факторлар бар екендігі анықталды. Заманмен қоғамның өзгерісіне сай, шағын және орта бизнестің де көрсететін қызмет түрі мен тауар түрі өзгеріске ұшырайды. Сәйкесінше, тиімділікке әсер ететін факторлар да өзгеріске ұшырайды. Шағын және орта бизнестің тиімділігін бағалауда әр түрлі әдістерді қолдануға болады. Оның ішінде корреляция, регрессия және индекстік әдістер танымал. Әр жыл сайын немесе ұзақ мерзімде және қысқа мерзімде тиімділікті бағалау маңызды, ол шағын және орта бизнестің дамуына бағдар бола алады.

Қазіргі кәсіпорындардың динамикасының тендециясын байқасақ, халық арасында сауда-саттықпен айналысатын кәсіпорындар бөлігі жоғары, содан кейін құрылыс саласындағы кәсіпорындар басым. Жалпы,

бұл салаларда қызмет жасау тауарға көп қосылған құн мөлшерін алып келмейді. Сол себепті, Қазақстанның экономикасын дайын өнім түрін шығаратын кәсіпорында, оның ішінде инновациялық кәсіпорындар және тауарды импортқа шығаратын кәсіпорындар қажетті. Үшінші басым сала болып өнеркәсіп саласы болып отыр, ол дегеніміз, шикізатты сатумен айналысатын және өзара жеткізумен және өзге қызметпен айналысатын кәсіпорындар бар екенін көрсетеді. Бірақ, Қазақстан экономикасының инновациялық тауарларды сатудан және дайын өнім сатудан түзетін табыс аз, сол себепті, аталған кәсіпорындар дайын өнім шығару көлемі де аз.

Тағы бір жағдай, инновациялық белсенді кәсіпорындар саны жылдан жылға артуда. Соңғы 7 жылда 6 мың кәсіпорынға артты. Өкінішке орай, кәсіпорын саны аз, бәсекелестік деңгейі төмен. Сол себепті, мемлекет тарапынан кәсіпкерлікті дамытуға қаржылай, ұйымдастырушылық және институционалды механизмдер қажеттігі туындайды. Мемлекеттің кәсіпорындарға серпін беруі арқылы бұл саланы дамыту ел экономикасын жандандыруына ықпал етуі мүмкін.

Сол себепті, зерттеу мақаласының келесі бөлімінде шағын және орта бизнесті дамытудың институционалды, экономикалық, инновациялық және инфрақұрылымдық тетіктері ұсынылады.

Ұсыныстар

Шағын және орта бизнестің дамуы бірқалыпты динамиканы көрсетеді. Белсенділік саласы бойына ғылымсыйымдылықты қажет етпейтін құрылыс, сауда және өзге салаларда шағын және орта бизнес шоғырланған. Инновациялық бизнестің даму деңгейі соңғы 5 жылда бірқалыпты төмен. Сол себепті, ҚР экономикасының инновациялық даму жағдайында ШОБ тиімділігін арттыру үшін нормативтік-құқықтық, инновациялық, қаржылық және инфрақұрылымдық тетіктер бірін-бірі толықтыра отырып жүзеге асырылса, экономиканың инновациялық даму жағдайында ШОБ тиімділігі артады.

ҚР шағын және орта бизнес тиімділігін және инновациялық белсенділігін арттырудың тетіктері беріледі. Жоғарыдағы талдау нәтижесінде, ШОБ тиімділігіне әсер ететін нормативтік-құқықтық, инновациялық, экономикалық және инфрақұрылымдық тетіктердің маңызы жоғары болып келеді.

Нормативтік-құқықтық тетік ішінде ҚР «Кәсіпкерлік кодексін» оңтайландыру қажет-

тігі, ҚР «Салық кодексінде» өзгертулер енгізу, яғни инновациялық бизнеспен айналысатын бизнес субъектілерін ынталандыру мақсатында салықтық жеңілдіктердің көзделуі керектігі, «Қаржы лизингі туралы» және т.б. заңнамалық құжаттарды қайта қарастыру ұсынылады.

Экономикалық тетік ішінде қаржылық-несиелік құралдарды жетілдіру, оның ішінде инновациялық бизнеске қатысты жаңа құралдарын табу және т.б.; экспортталатын тауарларға экономикалық жеңілдік құралдарын беру және т.б. көзделеді.

Инновациялық тетіктер ішінде венчурлық қорлар санын арттыру, инновациялық шағын бизнесті дамыту инвестициялық жобаларын енгізу, инновациялық бизнесті қолдауда салықтық жеңілдіктер және т.б. инновациялық технологияларға лизинг құралын қолдану және т.б.

Инфрақұрылымдық тетіктеріне бизнес-альянстарын құру; «бір терезе» принципін ұстану; кәсіпкерлік университеттер санын арттыру; «ШОБ қолдау бағдарламаларының нәтижелік орталықтарын» құру және т.б. жатқызуға болады.

Жалпы ШОБ тиімділігін арттыру тетіктері ұйымдастыру, жоспарлау және басқарудың формалары мен әдістерінің жүйесі болғандықтан, олардың басты мақсаты шағын және орта бизнес субъектілерінің тиімділігін арттыру және бизнес субъектілерінің дамуы үшін жағдай жасау болып табылады.

Бұдан басқа, бұл тетіктер инновациялық, экспортқа шығарылатын, импортты алмастыратын отандық тауарлар бағыттарын негізге алуы қажет. Жоғарыда аталынған тетіктер жұмысы тиімді жүзеге асатын болса, болашақта бизнес субъектілерінің инновациялық белсенділігі артуына, кәсіпкерлікті қолдау заңнамасының жақсаруына, ШОБ субъектілерінің әсерінен әлеуметтік шиеліністің әлсіреуіне, отандық ШОБ субъектілері отандық тауарларды өндіруіне, өнімнің бәсекелесе алуына, бюджетке салықтық төлемдердің артуына, ШОБ дамыту инфрақұрылымының жаңа қарқынмен дамуына, ғылым мен бизнестің ара қатынасының күшеюіне және инновациялық қызмет пен тауардың, жаңа нарықтық пайда болуына алып келеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Bozhko, L. (2022). The Innovative Basis of the Growing Small and Medium-sized Businesses. In *IX International Scientific and Practical Conference "Current Problems of Social and Labour Relations (ISPC-CPSLR 2021)"*, 69-74. Atlantis Press. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.220208.012>
2. Page, S.J., Forer, P., & Lawton, G.R. (1999). Small business development and tourism: Terra incognita?. *Tourism Management*, 20(4), 435-459. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(99\)00024-2](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(99)00024-2)
3. Kangalakova, D.M., & Sabden, O. (2017). Methods of assessment of efficiency of small and medium-sized enterprises in developing countries: Experience of Kazakhstan. *International Journal of Economic Research*, 14(7), 47-57.
4. Abramchikova, N.V. (2021). Government support for small and medium-sized businesses in the face of the COVID-19 pandemic. *Regional Economics: Theory and Practice*. <https://doi.org/10.24891/re.19.6.1053>
5. Shinozaki, S., & Rao, L.N. (2021). COVID-19 Impact on Micro, Small, and Medium-Sized Enterprises under the Lockdown: Evidence from a Rapid Survey in the Philippines. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/SSRN.3807080>
6. Rakhisheva, A.B., Sartova, R.B., Bolatova, B.Z., & Omarkhanova, Z. M. (2019). Innovative management in the development of small and medium-sized businesses. *Reports of NAS RK*, 6, 236-241. <https://doi.org/10.32014/2019.2518-1483.195>
7. Švárová, M., & Vrchota, J. (2013). Strategic management in micro, small and medium-sized businesses in relation to financial success of the enterprise. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 61, 2859-2866.
8. Yushkova, V., Kostin, G., Davydov, R., Rud, S., Dudkin, V., & Valiullin, L. (2019, November). The development of small and medium-sized businesses, as the basis for a balanced development of agriculture in Russia. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 390(1), 012016. IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/390/1/012016>
9. Yushkova, V.V., Myazin, N.S., Davydov, V.V., Makeev, S.S., Rud, V.Y., & Switala, F. (2020, September). Problems and main directions of innovative development of small and medium-sized businesses in agriculture of Russia. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 940(1), 012045. IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/940/1/012045>
10. Hosking, A. (1993). *Entrepreneurship course*. International relationships.
11. Knight, F.H. (2003). *Risk, uncertainty and profit*. Moscow, case.
12. Thunen, I.G. (1926). *An isolated state*. Moscow, Economic life.

13. Schumpeter, J. (1982). *The Theory of Economic Development*. Moscow, Progress.
14. Andreeva, I. G., & Pavlov, K. V. (2007). The effectiveness of the implementation of state support for the development of small businesses. *Russian Entrepreneurship*, 12, 95-98.
15. Maier, L. (2013). Innovation incubators – entities of support of small and medium-sized enterprises' competitiveness in the modern economy. *Economy and Sociology: Theoretical and Scientific Journal*, 2, 67-86.
16. Romanenko, E.V. (2008). Regional programs for support and development of small business: performance indicators. *Russian Entrepreneurship*, 11(1), 93-97.
- Әдебиеттер тізімі (транслитерация)**
1. Bozhko, L. (2022). The Innovative Basis of the Growing Small and Medium-sized Businesses. In *IX International Scientific and Practical Conference "Current Problems of Social and Labour Relations (ISPC-CPSLR 2021)*, 69-74. Atlantis Press. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.220208.012>
2. Page, S.J., Forer, P., & Lawton, G.R. (1999). Small business development and tourism: Terra incognita?. *Tourism Management*, 20(4), 435-459. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(99\)00024-2](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(99)00024-2)
3. Kangalakova, D.M., & Sabden, O. (2017). Methods of assessment of efficiency of small and medium-sized enterprises in developing countries: Experience of Kazakhstan. *International Journal of Economic Research*, 14(7), 47-57.
4. Abramchikova, N.V. (2021). Government support for small and medium-sized businesses in the face of the COVID-19 pandemic. *Regional Economics: Theory and Practice*. <https://doi.org/10.24891/re.19.6.1053>
5. Shinozaki, S., & Rao, L.N. (2021). COVID-19 Impact on Micro, Small, and Medium-Sized Enterprises under the Lockdown: Evidence from a Rapid Survey in the Philippines. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/SSRN.3807080>
6. Rakhisheva, A.B., Sartova, R.B., Bolatova, B.Z., & Omarkhanova, Z.M. (2019). Innovative management in the development of small and medium-sized businesses. *Reports of NAS RK*, 6, 236-241. <https://doi.org/10.32014/2019.2518-1483.195>
7. Švárová, M., & Vrchota, J. (2013). Strategic management in micro, small and medium-sized businesses in relation to financial success of the enterprise. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 61, 2859-2866.
8. Yushkova, V., Kostin, G., Davydov, R., Rud, S., Dudkin, V., & Valiullin, L. (2019, November). The development of small and medium-sized businesses, as the basis for a balanced development of agriculture in Russia. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 390(1), 012016. IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/390/1/012016>
9. Yushkova, V.V., Myazin, N.S., Davydov, V.V., Makeev, S.S., Rud, V.Y., & Switala, F. (2020, September). Problems and main directions of innovative development of small and medium-sized businesses in agriculture of Russia. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 940(1), 012045. IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/940/1/012045>
10. Hosking, A. (1993). *Entrepreneurship course*. International relationships [Mezhdunarodnye otnosheniya]. (In Russ.).
11. Knight, F.H. (2003). *Risk, uncertainty and profit*. Moscow: case [M.: delo]. (in Russ.).
12. Thunen, I.G. (1926). *An isolated state*. M.: Economic life. [Ekonomicheskaya zhizn]. (in Russ.).
13. Schumpeter, J. (1982). *The Theory of Economic Development*. Moscow, Progress. (in Russ.).
14. Andreeva, I.G., & Pavlov, K.V. (2007). The effectiveness of the implementation of state support for the development of small businesses. *Russian Entrepreneurship [Rossijskoe predprinimatel'stvo]*, 12, 95-98. (in Russ.).
15. Maier, L. (2013). Innovation incubators – entities of support of small and medium-sized enterprises' competitiveness in the modern economy. *Economy and Sociology: Theoretical and Scientific Journal*, 2, 67-86.
16. Romanenko, E.V. (2008). Regional programs for support and development of small business: performance indicators. *Russian Entrepreneurship [Rossijskoe predprinimatel'stvo]*, (11-1), 93-97. (in Russ.).

Information about the authors

* **Zaira T. Satpayeva** – PhD, Institute of Economics CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, e-mail: szt_kz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1644-3709>

Zhanat K. Abzhan – PhD, Senior Lecturer, Esil University, Astana, Kazakhstan, e-mail: zhanetta.kalieva@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9673-2107>

Gulmira B. Nurlikhina – Doctor of Economics, Professor, Almaty Humanitarian - Economic University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: gnurlihina@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2134-3523>

Indira Y. Kozhamkulova – Candidate of Economics, Associate Professor, South Kazakhstan University named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: indira@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3570-8936>

Авторлар туралы мәліметтер

* **Сатпаева З.Т.** - PhD, ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Алматы, Қазақстан, e-mail: szt_kz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1644-3709>

Абжан Ж.К. – PhD, аға оқытушы, Есіл Университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: zhanetta.kalieva@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9673-2107>

Нурлихина Г.Б. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: gnurlihina@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2134-3523>

Кожамкулова И.Е. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті, Шымкент, Қазақстан, e-mail: indira@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3570-8936>

Сведения об авторах

* **Сатпаева З.Т.** - PhD, Институт экономики КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, e-mail: szt_kz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1644-3709>

Абжан Ж.К. – PhD, старший преподаватель, Университет Есиль, Астана, Казахстан, e-mail: zhanetta.kalieva@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9673-2107>

Нурлихина Г.Б. - доктор экономических наук, профессор, Алматинский гуманитарно-экономический университет, Алматы, Казахстан, e-mail: gnurlihina@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2134-3523>

Кожамкулова И.Е.– кандидат экономических наук, доцент, Южно- Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан, e-mail: indira@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3570-8936>

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-41-57>

МРНТИ 73.01.11

JEL: R10, R11, R40

Cluster Analysis of the Transport and Logistics Potential of the Regions of Kazakhstan

Azimkhan A. Satybaldin¹, Bekzhan E. Sadykov², Aisulu T. Moldabekova^{3*},
Zaure B. Akhmetova³

¹ Institute of Economics CS MSHE RK, 28 Shevchenko Str., Almaty, Kazakhstan

² Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan (KISI), 4 Beibitshilik, Astana, Kazakhstan

³ al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Ave., Almaty, Kazakhstan

Abstract

The purpose of this study is to assess the regional transport and logistics potential considering economic indicators for transport and logistics. Based on the literature review, elements of the transport and logistics infrastructure were identified, and the mutual influence of the development of transport and logistics and the country's economy was substantiated. The study of methodological approaches made it possible to identify indicators for assessing the country's regional transport and logistics potential. We identified 11 indicators in the following groups: indicators of transport infrastructure, logistics indicators and economic indicators for transport and warehousing. The database was generated in the context of regions and cities of republican significance for 2021 according to statistical data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Using the cluster analysis method, regions were ranked, and groups of regions with different levels of transport and logistics potential were identified. Recommendations were made to improve the quality of logistics services along international transport corridors in the regions of Kazakhstan. The necessity of technological modernization of the transport and logistics infrastructure of the region is substantiated, which allows the creation of modern conditions for the effective functioning of all components of the transport and logistics infrastructure of the region.

Keywords: Economics, Transport Infrastructure, Logistics Infrastructure, Transport Corridors, Quality of Logistics Service, Regional Economy, Cluster Analysis

For citation: Satybaldin, A. A., Sadykov, B. E., Moldabekova, A.T., & Akhmetova, Z. B. (2022). Cluster analysis of the transport and logistics potential of the regions of Kazakhstan. *Economics: Strategy and Practice*, 17(4), 41-57, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-41-57>

*Corresponding author: Moldabekova A. T. – PhD student at al-Farabi Kazakh National University, 71 al-Farabi Ave., Almaty, Kazakhstan, 87077085590, e-mail: kazsodium01@gmail.com

Conflict of interest: the authors declare no conflict of interest.

Financial support. The article was prepared within the framework of the grant funding project of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, “Development of a national index of social well-being in the regions of Kazakhstan and its adaptation to the conditions of the global geopolitical and economic crisis” (IRN AP14869686).

The article received: 07.11.2022

The article approved for publication: 29.11.2022

Date of publication: 30.12.2022

Қазақстан аймақтарының көліктік-логистикалық әлеуетін кластерлік талдау

Сатыбалдин Ә.Ә.¹, Садықов Б.Ә.², Молдабекова А.Т.^{3*}, Ахметова З.Б.³

¹ ҚР БҒМ ҒК Экономика институты, Шевченко 28, Алматы, Қазақстан

² Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты (ҚСЗИ), Бейбітшілік 4, Астана, Қазақстан

³ әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, әл-Фараби 71, Алматы, Қазақстан

Түйін

Бұл жұмыстың мақсаты – көлік-логистика бойынша экономикалық көрсеткіштерді ескере отырып, өңірлік көлік-логистикалық әлеуетті бағалау. Әдебиеттерді шолу негізінде көліктік-логистикалық инфрақұрылымның элементтері анықталды, көлік-логистика мен ел экономикасының дамуының өзара ықпалы негізделді. Әдістемелік тәсілдерді зерделеу елдің өңірлік көлік-логистикалық әлеуетін бағалау көрсеткіштерін анықтауға мүмкіндік берді. Келесі топтар бойынша 11 көрсеткіш анықталды: көлік инфрақұрылымының көрсеткіштері, логистикалық көрсеткіштер және көлік және қойма шаруашылығының экономикалық көрсеткіштері. Деректер базасы Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының статистикалық мәліметтері бойынша 2021 жылға арналған облыстар мен республикалық маңызы бар қалалар контекстінде қалыптастырылды. Кластерлік талдау әдісін қолдана отырып, өңірлер рейтингі жасалынып, көліктік-логистикалық әлеуеті әртүрлі деңгейдегі аймақтар топтары анықталды. Қазақстан аймақтарында халықаралық көлік дәліздері бойынша логистикалық қызмет көрсету сапасын арттыру бойынша ұсыныстар жасалды. Облыстың көліктік-логистикалық инфрақұрылымының барлық құрамдас бөліктерінің тиімді жұмыс істеуі үшін заманауи жағдайлар жасауға мүмкіндік беретін облыстың көлік-логистикалық инфрақұрылымын технологиялық жаңғырту қажеттілігі негізделді.

Түйін сөздер: экономика, көліктік инфрақұрылым, логистикалық инфрақұрылым, көлік дәліздері, логистикалық қызмет көрсету сапасы, аймақтық экономика, кластерлік талдау

Дәйексөз үшін: Сатыбалдин Ә.Ә., Садықов Б.Ә., Молдабекова А.Т., Ахметова З.Б. (2022). Қазақстан аймақтарының көліктік-логистикалық әлеуетін кластерлік талдау. Экономика: стратегия және практика, 17(4), 41-57, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-41-57>

* **Хат-хабаршы авторы:** Молдабекова А.Т. – PhD докторанты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, әл-Фараби 71, Алматы, Қазақстан, 87077085590, e-mail: kazsocium01@gmail.com

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің «Қазақстан аймақтарындағы әлеуметтік әл-ауқаттың ұлттық индексін әзірлеу және оны жаһандық геосаяси және экономикалық дағдарыс жағдайларына бейімдеу» гранттық қаржыландыру жобасы аясында дайындалған, (грант ИРН АР14869686).

Мақала редакцияға түсті: 07.11.2022

Жариялау туралы шешім қабылданды: 29.11.2022

Жарияланды: 30.12.2022

Кластерный анализ транспортно-логистического потенциала регионов Казахстана

Сатыбалдин А. А.¹, Садыков Б. Э.², Молдабекова А. Т.^{3*}, Ахметова З. Б.³

¹ *Институт экономики КН МНВО РК, ул. Шевченко 28, Алматы, Казахстан*

² *Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан (КИСИ), ул. Бейбитшилик 4, Астана, Казахстан*

³ *КазНУ им. аль-Фараби, пр. аль-Фараби 71, Алматы, Казахстан*

Аннотация

Целью данной работы является оценка регионального транспортно-логистического потенциала с учетом экономических показателей по транспорту и логистике. На основе литературного обзора были выделены элементы транспортно-логистической инфраструктуры, обоснованы взаимовлияние развития транспорта и логистики и экономики страны. Изучение методологических подходов позволило выделить показатели для оценки регионального транспортно-логистического потенциала страны. Были выделены 11 показателей по следующим группам: показатели транспортной инфраструктуры, логистические показатели и экономические показатели по транспорту и складированию. База данных была сформирована в разрезе областей и городов республиканского значения за 2021 год по статистическим данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. С применением метода кластерного анализа были ранжированы регионы и выявлены группы регионов с разным уровнем транспортно-логистического потенциала. Были сделаны рекомендации по повышению качества логистического сервиса по международным транспортным коридорам в регионах Казахстана. Обоснована необходимость технологической модернизации транспортной и логистической инфраструктуры, позволяющей создать современные условия для эффективного функционирования всех составляющих транспортной и логистической инфраструктуры региона.

Ключевые слова: экономика, транспортная инфраструктура, логистическая инфраструктура, транспортные коридоры, качество логистического сервиса, региональная экономика, кластерный анализ

Для цитирования: Сатыбалдин А.А., Садыков Б. Э., Молдабекова А. Т., Ахметова З. Б. (2022). Кластерный анализ транспортно-логистического потенциала регионов Казахстана. Экономика: стратегия и практика, 17(4), 41-57, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-41-57>

*Корреспондирующий автор: Молдабекова А. Т. – PhD докторант КазНУ им. аль-Фараби, пр. аль-Фараби 71, Алматы, Казахстан 87077085590, e-mail: kzsocium01@gmail.com

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Статья подготовлена в рамках проекта грантового финансирования Министерства образования и науки Республики Казахстан «Разработка национального индекса социального благополучия в регионах Казахстана и его адаптация к условиям мирового геополитического и экономического кризиса» (грант ИРН AP14869686).

Статья поступила в редакцию: 07.11.2022

Принято решение о публикации: 29.11.2022

Опубликовано: 30.12.2022

Введение

Транспортная и логистическая инфраструктура имеет важное значение в региональной экономике и эффективное функционирование транспортно-логистического комплекса обеспечивает развитие регионов. С точки зрения системного подхода в состав транспортно-логистической инфраструктуры входит совокупность транспортных и логистических объектов для организации товародвижения и оказания логистических услуг, совокупность транспортных узлов, магистральных и местных путей сообщения, контейнерных и грузо-перерабатывающих терминалов, мультимодальных транспортно-логистических центров и пр. (Bolodurina & Mishurova, 2019).

К объектам транспортной инфраструктуры относятся пути сообщения (автодороги, железнодорожные пути, воздушные коридоры, водные пути, трубопроводы), технические сооружения, грузовые и пассажирские вокзалы и станции и др. Логистическая инфраструктура представляет совокупность материально-технических и организационных условий и логистические центры, склады, услуги, обеспечивающие бесперебойного выполнения перевозочных процессов. Транспортная и логистическая инфраструктура осуществляет региональные и межрегиональные экономические связи через удовлетворение потребностей экономических субъектов в транспортно-логистической услуге. В связи с этим, развитие транспортной и логистической инфраструктуры региона непосредственно влияет на формирование и развитие промышленного комплекса территории.

Согласно исследованиям авторов, инвестиции в сферу транспорта и логистики обеспечивает повышение валового регионального продукта (ВРП) (Freidman, 2012). В связи с этим, в стратегическом планировании регионального развития особое внимание уделяется к анализу логистического потенциала с предварительным анализом статистических данных.

Следует отметить, что в мировом масштабе с каждым годом непрерывно растёт рынок и объём транзитных грузоперевозок, спрос на транзитные услуги, соответственно, расширяется рынок этих услуг. Присутствует четкая взаимосвязь между объемами мировой торговли и транзитных перевозок, долей высокотехнологичных товаров и транспортных издержек. (Vardomsky, 2015). Спрос

на грузоперевозки через Казахстан, в первую очередь, определяется внутриматериковым положением страны между Европой и Китаем, что актуально в условиях геополитического кризиса, быстрым ростом прикаспийских стран и государств Центральной Азии. Непрерывный рост мировой торговли взаимосвязан с эффективным функционированием глобальных сетей поставок. В научной литературе были исследованы влияние качества транспортно-логистического сервиса страны на торговлю: экспорт и импорт. По результатам исследований было выявлено, что общие транспортно-логистические показатели положительно влияют и статистически значимо связаны с уровнем развития экспорта и импорта страны (Kabak et al., 2018; Gani, 2017).

Таким образом, постоянные инвестиции в инфраструктуру и повышение качества транспортно-логистического сервиса оказывают положительное влияние на повышение экспорта страны и роста международной торговли. В связи с этим, в новых условиях еще более актуализировалась необходимость развития транспортно-логистических услуг и транспортных коридоров в Казахстане. Необходимо отметить, что транспортно-логистические услуги влияют на формирование цены – себестоимости продукта и экспорт транспортно-логистических услуг самостоятельно являются доходным сектором экономики во всем мире.

Развитие транспортно-логистического потенциала является стратегически важным направлением государственной политики. За последние 20 лет были сделаны огромные инвестиции в транспортно-логистическую инфраструктуру Казахстана. Этому свидетельствуют, реализованные масштабные инвестиционные проекты - в рамках строительства автомобильной транспортной дороги «Западный Китай-Западная Европа», инициативы Китайского правительства «Один пояс – один путь» и др. Развитие транспортной отрасли и повышение транзитного потенциала являются важными направлениями Стратегии «Казахстан-2050» (Message of the President of the Republic of Kazakhstan - the leader of the nation N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan “Strategy “Kazakhstan-2050”), Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 г. (Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025), Государственной программы инфраструктурного развития

«Нұрлы жол» на 2020 – 2025 годы (State program of infrastructure development «Nurly Zhol» for 2020 – 2025), «Национальной экспортной стратегии Республики Казахстан» на 2018-2022 годы («National Export Strategy of the Republic of Kazakhstan» for 2018–2022).

Тем не менее, следует отметить, что вложения в транспортно-логистическую инфраструктуру еще не принесли существенного вклада в развитие экономики страны. Казахстан по субпоказателю «Качество логистического сервиса и компетентность» в Международном индексе Эффективность логистики (LPI) занимает 90-е место (Logistics Performance Index). Это негативно влияет на деловую активность и приток зарубежных инвестиций в отрасли экономики, т. к. без должного функционирования транспортно-логистической инфраструктуры, особенно в регионах Казахстана, и обеспечения качества логистических услуг сложно реализовать инвестиционные проекты. Особенно данная проблема остро проявляется в формировании экспортоориентированных промышленных предприятий в регионах. В условиях геополитического кризиса необходимо повышать качество транспортного и логистического сервиса по «Транскаспийскому международному транспортному маршруту».

В формировании основных направлений промышленного развития и для выявления региональных особенностей транзитного потенциала необходимо оценить транспортно-логистический потенциал регионов Республики Казахстан. В связи с этим, целью данной работы является на основе кластерного подхода оценка регионального транспортно-логистического потенциала с учетом экономических показателей по транспорту и логистике в Казахстане.

Литературный обзор

Как отмечает Fechner логистическая инфраструктура является обязательным элементом любой логистической системы. Она должна предусматривать гибкую конфигурацию и реконфигурацию сетей и цепочек поставок и обеспечивать разнообразие и свободу выбора транспортных решений на базе многоотраслевой транспортной инфраструктуры. Также логистическая инфраструктура должна быть функциональной и насыщенной логистическими сетями технической и ИТ-инфраструктурой (Fechner, 2010).

Авторы на основе эмпирического анализа доказали, что качество транспортной инфраструктуры и логистики является источником сравнительных преимуществ в отраслях, для которых важны логистические услуги (Park, 2020). Особенно, транспортная инфраструктура и логистика являются важными факторами при поставках товаров за границу и поиске промежуточных продуктов. Результаты устойчивы к альтернативному показателю качества транспортной инфраструктуры и ряду альтернативных спецификаций. Даже при изменении выборки стран качество транспортной инфраструктуры и логистики остаётся важным фактором, определяющим сравнительные преимущества. Эти результаты показывают, что транспортная политика, направленная на улучшение качества транспортной инфраструктуры и логистики, способствует получению сравнительных преимуществ.

Расширение видов услуг, а также использование современных складских, транспортных, информационных и системы коммуникаций создают условия для развития предпринимательства (Azimov, 2017).

Авторы исследовали множества факторов, способствующих росту экономики Китая, и выявили, что логистическая инфраструктура является основным катализатором экономического развития страны (Wang et al., 2021). Причинно-следственная связь между логистической инфраструктурой и экономическим развитием Китая за период 2000–2017 годов исследовалась в рамках векторной авторегрессии (VAR) и векторной модели исправления ошибок (VECM). Данное исследование обосновывает долгосрочное равновесие между логистической инфраструктурой и экономическим развитием в Китае, а также причинно-следственную связь в целом, идущую от первого ко второму. В частности, также установлено, что инфраструктура, связанная с морским транспортом, играет ключевую роль в развитии китайской экономики и международной торговли. В другом исследовании были определены как транспортные и промышленные комплексы влияют на производительность производственных учреждений в Корее (Kim et al., 2021). По результатам исследования авторы выяснили, что доступность к скоростным автомагистралям связано с более высоким ростом производительности учреждения, но при сосредоточении на уровне технологий этот

эффект не был обнаружен для индустрии высокотехнологичной индустрии. Кроме того, годовые темпы роста производительности заведений, расположенных в промышленных комплексах, в целом выше, чем у заведений за пределами. Также авторами на основе пяти показателей: надежность времени в пути; размерный вес транспортируемого груза; рыночная цена груза, уровень риска и углеродный след потока груза были исследованы вклад транспортной инфраструктуры в логистическую стоимость цепочек поставок (Cedillo-Campos et al., 2022).

В оценке устойчивого развития транспортной инфраструктуры авторы особое внимание уделяют экологическим аспектам по требованию уменьшения углеродного следа. Авторы выделяют преимущества железнодорожного транспорта и перспективах его широкого использования, применения цифровых технологий в транспортной инфраструктуре для устойчивого развития (Kharlamova et al., 2022).

В научной литературе вопросы, связанные с оценкой транспортной инфраструктуры и логистического потенциала регионов рассматриваются из разных аспектов. В целях определения основных показателей оценки транспортно-логистического потенциала регионов были изучены труды авторов по данной проблеме. Так, Кузнецова Н.П. логистический потенциал рассматривает в качестве фактора инновационной активности регионов и его структуру представляет следующими параметрами: виды транспортных путей, объемы грузовых перевозок и количество пассажироперевозок, мультимодальные перевозки и др. (Kuznetsova, 2012).

Копылова О.А. в оценке формировании логистических центров в регионах уделяет внимание на социально-экономические факторы: численность населения, среднедушевые доходы населения, географические, инфраструктурные и политические и законодательные факторы и транспортно-логистические показатели (Корулова, 2011)

Conesa в оценке транзитно-ориентированного развития регионов применяет следующие показатели: количество прямых поездов (без промежуточных остановок); количество прямых маршрутов; самое короткое время в пути перевозок; среднее время в пути; время отправления; время прибытия грузов (Conesa, 2018).

По мнению, Фрейдман А.О. в оценке логистического потенциала региона необхо-

димо учитывать показатели развития транспорта и складской логистики, объемы транзитных перевозок, кадровые ресурсы и привлекательность экономического и географического расположения (Freidman, 2012).

Тышканбаева М. Б., Муханова Г.С. в оценке сравнительной эффективности рынка логистики регионов Республики Казахстан применяет следующие показатели: валовый региональный продукт, оборот оптовой и розничной торговли, среднемесячная номинальная заработная плата, инвестиции в основной капитал, численность занятых, перевозка груза автомобильным транспортом, грузооборот автомобильным транспортом, внешняя торговля (экспорт, импорт) (Tyshkanbaeva & Mukhanova, 2014).

Сыздыкбаева Б. и другие авторы в исследовании эффективности транспортного и логистического потенциала регионов учитывали следующие показатели: экономические, показатели транспортного и логистического комплекса, институциональные основы (Syzykbaeva et al., 2013).

Литературный обзор по исследованию транспортно-логистической инфраструктуры позволяет делать вывод о том, что показатели развития данных отраслей влияют на экономику страны и региона. В анализах для расчета интегральных индексов в указанных трудах применялись статистические методы исследования: регрессионный анализ, иерархический анализ, ранжирование, расчет индексов. На наш взгляд, наряду с транспортными и логистическими показателями, в оценке важно учитывать экономические показатели по направлению транспорт и складирование, что позволяет более объективно оценить транспортно-логистический потенциал регионов.

Методология и данные

В данном исследовании был использован кластерный метод анализа. Данный метод широко применяется в региональных исследованиях, особенно в оценке социально-экономического развития, ранжировании регионов и определении групп лидеров и аутсайдеров в региональном разрезе и т. п. (Kononova, 2006; Orlova & Filonova, 2015; Donichev et al., 2011).

Кластерный анализ позволяет разбить регионы и города на определенные группы по статистической схожести выделенных показателей. В оценке транспортного и логис-

тического потенциала регионов на первом этапе - были сформированы группы показатели по направлениям, на втором этапе – на основе абсолютных данных были найдены удельные веса регионов и городов; на третьем этапе – был найдено среднее значение по удельным весам по различным показателям; на четвертом этапе – данные были классифицированы на основе иерархического кластерного анализа.

В нашем исследовании, показатели, характеризующие развитие транспортной инфраструктуры и логистики регионов Казахстана были сгруппированы по следующим направлениям: показатели транспорта, которые включают: длину железнодорожных путей, протяженность автомобильных дорог

и внутренних водных судоходных путей, наличие грузовых автомобилей, наличие автотранспортных средств; к логистическим показателям относятся: объем перевезенных (транспортированных) грузов, багажа, грузообагажа, грузооборот, пассажирооборот; экономические показатели охватывают: валовый выпуск в транспорт и складирований, занятые в транспорт и складирований, валовой региональный продукт в транспорт и складирований.

Таким образом, для оценки транспортно-логистического потенциала регионов были учтены показатели по следующим группам: показатели транспортной инфраструктуры, логистические показатели и экономические показатели по транспорту и складированию (таблица 1).

Таблица 1. Показатели оценки регионального транспортно-логистического потенциала
Table 1. Indicators for assessing the regional transport and logistics potential

Показатель	Единица измерения
Показатели транспортной инфраструктуры	
Эксплуатационная длина железнодорожных путей общего пользования*	км
Протяженность автомобильных дорог общего пользования	км
Протяженность водных путей общего пользования	км
Наличие грузовых автомобилей	шт.
Наличие автотранспортных средств	шт.
Логистические показатели	
Перевезено (транспортировано) грузов, багажа, грузообагажа	тыс. тонн
Грузооборот	млн т-км
Пассажирооборот	млн п-км
Экономические показатели	
Валовый выпуск - транспорт и складирование	млн тенге
Занятые в транспорт и складирование	тыс. чел
Валовой региональный продукт в транспорт и складировании	млн тг

Примечания:

1) составлено авторами;

2) *без учета железнодорожных линий Республики Казахстан, проходящих по территории других государств и железнодорожных линий других государств, проходящих по территории областей Казахстана

По выделенным показателям для дальнейшего анализа были использованы статистические данные Бюро национальной

статистики АСПИР РК за 2021 год (Приложение 1). Описательная статистика по выделенным показателям представлена в таблице 2.

Таблица 2. Описательная статистика по транспортным, логистическим и экономическим показателям
Table 2. Descriptive statistics on transport, logistics and economic indicators

Показатель	N	Минимум	Максимум	Среднее значение	Стандартное отклонение
Наличие автотранспортных средств, шт.	17	123,0	529,0	233,4	127,6
Длина железнодорожных путей общего пользования Республики Казахстан, км	15	320,0	15731,0	2097,4	3810,9
Протяженность автомобильных дорог, км	15	2955,0	95443,0	12725,7	23042,5
Протяженность внутренних водных судоходных путей общего пользования, км	5	196,0	2169,0	865,8	788,4
Наличие грузовых автомобилей, шт	16	15144,0	57598,0	30027,6	11744,1
Перевезено (транспортировано) грузов, багажа, грузобагажа, тыс. тонн	18	39964,0	4222702,0	440780,2	967833,5
Грузооборот, млн. т-км	18	1337,0	157946,0	17549,5	35674,7
Пассажиروоборот, млн. п-км	18	535,0	45002,0	5000,2	10222,9
Валовой выпуск - транспорт и складирование, млн. тенге	18	222847,0	7926469,0	880718,7	1772345,9
Занятые в транспорт и складирование, тыс. чел	18	3,0	121,0	13,4	27,1
Валовой региональный продукт, млн. тг - транспорт и складирование	18	142999	5718757	635417,4	1277534

Примечание – Рассчитано авторами

В нашем анализе были использованы ранжирование регионов по удельным значениям показателей и классификация регионов на основе кластерного анализа. Кластерный анализ транспортно-логистического потенциала регионов проводился с использованием программы SPSS 25 по команде «Анализ» → «Классификация» → «Иерархическая кластеризация». В качестве метода межгрупповой связи был выбран Евклидов квадрат, где на первом этапе анализа выявляются однородные группы по выборке исследования или по показателям, далее на основе алгоритма, каждая выборка исследования объединяется в кластеры. Кластерный анализ на основе исходных данных по выделенным показателям развития транспорта и логистики позволяет классифицировать регионы Казахстана на однородные группы, которые называют кластерами.

Результаты

На первом этапе анализа данных были найдены удельные веса регионов по каждому показателю от общего республиканского уровня. На таблице 3 представлены удельные веса регионов по показателям транспортной инфраструктуры.

По наличию автотранспортных средств лидируют Алматинская область (14,2%) и г. Алматы (12,6). Далее следуют Караган-

динская область (8,1%) и г. Астана (7,5%). Железнодорожная инфраструктура развита в Карагандинской (15,6%), Актюбинской (11,6%), Акмолинской (10,0%) областях. Удельный вес протяженности автомобильных дорог высокие в Восточно-Казахстанской (12,5%) и Алматинской областях (10,1%). Внутренние водные судоходные пути имеются в Восточно-Казахстанской (48,7%), Павлодарской (29,5%), Карагандинской (21,8%) областях. По наличию грузовых автомобилей высокие позиции имеют Алматинская область (12,2%), Туркестанская область (11,6%) и г. Алматы (7,8%).

В нашем анализе логистические показатели характеризуются объемами перевезенных (транспортированных) грузов, грузооборотом и пассажирооборотом. В таблице 4 представлены удельные веса регионов по логистическим показателям.

По данным показателям выделились следующие регионы: Карагандинская область (по объему перевезенных грузов – 23,3% и пассажирообороту – 15,5%), Атырауская область (по общему объему грузообороту по всем видам транспорта – 26,9%), Павлодарская область (по грузообороту – 15,2%), Восточно-Казахстанская область (по объему перевезенных грузов – 17,8%) и г. Алматы (по пассажирообороту – 16,0%).

Таблица 3. Удельные веса регионов по показателям транспортной инфраструктуры, в %
Table 3. Shares of regions in terms of transport infrastructure, in %

Регион	Наличие автотранспортных средств	Эксплуатационная длина железнодорожных путей общего пользования	Протяженность автомобильных дорог общего пользования	Протяженность внутренних водных судоходных путей общего пользования	Наличие грузовых автомобилей
Акмолинская	5,0	10,0	8,3	0,0	5,9
Актюбинская	4,1	11,6	7,1	0,0	4,9
Алматинская	14,2	8,9	10,1	0,0	12,2
Атырауская	3,2	4,7	3,2	0,0	4,1
Западно-Казахстанская	3,3	2,0	6,8	0,0	3,1
Жамбылская	5,9	6,6	4,5	0,0	5,2
Карагандинская	8,1	15,6	9,2	21,8	6,8
Костанайская	4,9	8,1	9,7	0,0	6,4
Кызылординская	3,3	5,5	3,5	0,0	4,3
Мангистауская	3,9	6,9	3,1	0,0	4,5
Павлодарская	4,4	5,0	5,6	29,5	4,5
Северо-Казахстанская	3,7	3,9	9,4	0,0	4,5
Туркестанская	4,6	3,5	7,0	0,0	11,6
Восточно-Казахстанская	8,4	7,7	12,5	48,7	7,6
г. Астана	7,5	0,0	0,0	0,0	5,3
г. Алматы	12,6	0,0	0,0	0,0	7,8
г. Шымкент	2,9	0,0	0,0	0,0	1,5

Примечание - Рассчитано авторами

Таблица 4. Удельный вес регионов по логистическим показателям, %
Table 4. The share of regions in terms of logistics indicators, %

Регион	Перевезено (транспортировано) грузов, багажа, грузобагажа	Грузооборот	Пассажиروоборот
Акмолинская	3,5	2,4	2,7
Актюбинская	2,2	2,8	6,3
Алматинская	5,3	3,5	5,8
Атырауская	4,7	26,9	0,7
Западно-Казахстанская	1,1	1,5	3,3
Жамбылская	2,8	1,3	3,0
Карагандинская	23,3	4,6	15,5
Костанайская	8,6	5,3	6,5
Кызылординская	2,9	6,3	2,5
Мангистауская	6,3	3,7	1,7
Павлодарская	3,6	15,2	9,6
Северо-Казахстанская	1,4	1,6	1,4
Туркестанская	2,3	1,4	1,7
Восточно-Казахстанская	17,8	7,0	8,8
г. Астана	4,2	4,5	7,6
г. Алматы	6,9	9,0	16,0
г. Шымкент	3,0	3,2	6,9

Примечание - Рассчитано авторами

Экономические показатели сектора транспорта и складирования отражают уровень развития данной отрасли. По валовому выпуску в сфере транспорта и складирования лидируют Атырауская область (13,4%) и г. Алматы (12,1%). Удельный вес занятых больше в Алматинской области (11,7%), г.

Алматы (10,3%) и Туркестанской области (9,4%). Объемы валового регионального продукта высокие в областях Атырауская (11,4%) и Алматинская (7,3%), г. Алматы (12,0). На таблице 5 представлены удельные веса регионов по экономическим показателям в сфере транспорта и складирования.

Таблица 5. Удельный вес регионов по экономическим показателям в сфере транспорт и складирования, %
Table 5. The share of regions in terms of economic indicators of transport and warehousing, %

Регион	Валовый выпуск	Занятые	Валовой региональный продукт
Акмолинская	2,9	4,5	3,3
Актюбинская	5,3	5,9	6,3
Алматинская	7,1	11,7	7,3
Атырауская	13,4	3,9	11,4
Западно-Казахстанская	3,7	3,3	4,1
Жамбылская	5,9	5,0	6,1
Карагандинская	5,7	7,0	5,8
Костанайская	4,9	4,6	5,4
Кызылординская	4,2	4,9	4,3
Мангистауская	5,5	4,5	5,4
Павлодарская	5,4	3,6	5,9
Северо-Казахстанская	3,1	3,0	2,6
Туркестанская	4,6	9,4	4,1
Восточно-Казахстанская	5,2	6,3	6,1
г. Астана	8,0	6,8	6,6
г. Алматы	12,1	10,3	12,0
г. Шымкент	3,2	5,1	3,1

Примечание - Рассчитано авторами

Таким образом анализ статистических данных по показателям развития транспорта и логистики в регионах Казахстана позволяет ранжировать регионы по уровню транспортно-логистического потенциала. В таблице 6 представлены результаты ранжирования регионов Казахстана по уровню развития транспорта и логистики.

По транспортно-логистическому потенциалу регионов Казахстана лидерами являются Карагандинская (10,1%), Восточно-Казахстанская (8,7%), Алматинская (8,6%), Атырауская (7,6%) области и г. Алматы (8,7%). Средний уровень развития транспорта и логистики имеют Костанайская (6,4%), Павлодарская (6,3%), Актюбинская (5,7%), Туркестанская (5,0%), Акмолинская (4,9%), Жамбылская (4,6%), Мангистауская (4,6%)

области и г. Астана (5,0%). Рейтинг выявил в качестве аутсайдеров следующие регионы: Кызылординская (4,2%), Северо-Казахстанская (3,5%), Западно-Казахстанская (3,2%) и г. Шымкент (2,9%).

Далее на основе кластерного анализа данных по транспортной инфраструктуре, логистическим и экономическим показателям в сфере транспорта и складирования по регионам Казахстана были выделены 4 кластера.

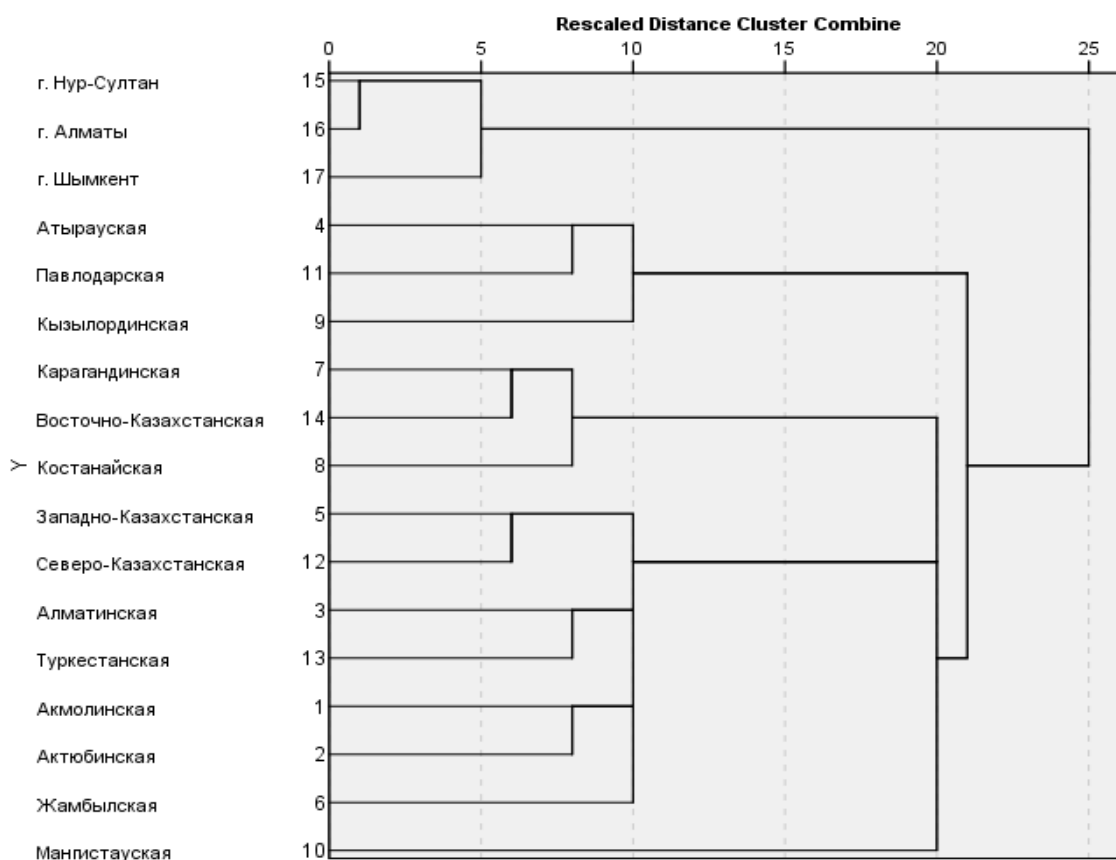
Дендограмма кластерного анализа представлена на рисунке 1.

Показатели принадлежности регионов к кластерам и дендограмма позволяет выделить 4 кластера по Республике Казахстан. Выявленные кластеры и описание транспортно-логистического потенциала регионов Казахстана представлены в таблице 7.

Таблица 6. Ранжирование регионов Казахстана по уровню развития транспорта и логистики
Table 6. Ranking of the regions of Kazakhstan by the level of development of transport and logistics

Рейтинг	Регион и город	Среднее удельное значение всех показателей, %
1	Карагандинская	10,1
2	Восточно-Казахстанская	8,7
3	г. Алматы	8,7
4	Алматинская	8,6
5	Атырауская	7,6
6	Костанайская	6,4
7	Павлодарская	6,3
8	Актюбинская	5,7
9	г. Астана	5,0
10	Туркестанская	5,0
11	Акмолинская	4,9
12	Жамбылская	4,6
13	Мангистауская	4,6
14	Кызылординская	4,2
15	Северо-Казахстанская	3,5
16	Западно-Казахстанская	3,2
17	г. Шымкент	2,9

Примечание - Рассчитано авторами

Рисунок 1. Дендрограмма кластерного анализа регионов Казахстана по транспортно-логистическому потенциалу
 Примечание - Построено авторами в программе SPSS 25

Figure. Dendrogram of the cluster analysis of the regions of Kazakhstan in terms of transport and logistics potential

Таблица 7. Кластеры и описание транспортно-логистического потенциала регионов
Table 7. Clusters and description of the transport and logistics potential of the regions

Кластер	Регион и город	Описание транспортно-логистического потенциала
1	г. Астана, г. Алматы, г. Шымкент	Данные города имеют высокие значения по логистическим и экономическим показателям. В частности, по показателям количество занятых и объемам валового регионального продукта, и валовому выпуску в секторе транспорт и складирование имеют лидирующие позиции по республике. В данных городах расположены транспортно-логистические центры класса А+.
2	Мангистауская, Карагандинская, Костанайская, Восточно-Казахстанская области	Данные регионы отличаются объемом перевезенных (транспортированных) грузов по всем видам транспорта. Также области лидируют по пассажирообороту и эксплуатационной длине железнодорожных путей и автомобильных дорог. Карагандинская и Мангистауская области имеют внутренние водные судоходные пути. В Мангистауской области находятся морские порты «Актау» и «Курык».
3	Атырауская, Алматинская, Павлодарская области	Атырауская область лидирует по валовому выпуску в сфере транспорта и складирования. Также в Атырауской и Павлодарской областях высокие значения показателей грузооборота по стране. В Алматинской области больше грузовых автомобилей и занятых в транспорт и складировании, так как в регионе сконцентрированы большое количество транспортно-логистических объектов: станции, склады и т. п.
4	Акмолинская, Кызылординская, Актюбинская, Западно-Казахстанская, Жамбылская, Северо-Казахстанская, Туркестанская области	Данные области имеют средний уровень значений экономических и логистических показателей. Тем не менее, следует отметить, что регионы обладают высоким потенциалом транспортной инфраструктуры по показателям эксплуатационная длины железнодорожных путей общего пользования и протяженности автомобильных дорог общего пользования. В регионах необходимо развивать логистические услуги и промышленные объекты.

Примечание - Составлено авторами

В первый кластер выделились города республиканского значения – гг. Астана, Алматы, Шымкент. Во второй кластер вошли Мангистауская, Карагандинская, Костанайская, Восточно-Казахстанская области. Третий кластер охватывает следующие регионы: Акмолинская, Актюбинская, Алматинская, Западно-Казахстанская, Жамбылская, Северо-Казахстанская, Туркестанская области.

Таким образом, по результатам анализа транспортно-логистического потенциала регионов по показателям транспортной инфра-структуры лидируют Алматинская, Карагандинская, Актюбинская, Акмолинская области, г. Алматы. По логистическим показателям следует отметить следующие регионы: Карагандинская, Атырауская, Павлодарская, Восточно-Казахстанская области, г. Алматы. Согласно экономическим показателям развития сектора транспорта и складирования лидируют Атырауская, Алматинская, Туркестанская области, г. Алматы. Соответственно в рейтинге транспортно-логистического потенциала регионов в топ 5 представлены следующие ре-

гионы и город: Карагандинская, Восточно-Казахстанская, Алматинская, Атырауская области и г. Алматы. Кластерный анализ регионов позволяет разработать и реализовать региональные проекты по развитию транспортно-логистического потенциала и развития промышленности.

Заключение

В данной работе была проведена оценка регионального транспортно-логистического потенциала с учетом экономических показателей по транспорту и логистике. На основе литературного обзора были выделены элементы транспортно-логистической инфраструктуры и обоснованы взаимовлияние развития транспорта и логистики и экономики страны. Изучение методологических подходов позволило выделить показатели для оценки регионального транспортно-логистического потенциала страны. Были выделены 11 показателей по следующим группам: показатели транспортной инфраструктуры, логистические показатели и экономические показатели по транспорту и складированию.

База данных была сформирована в разрезе областей и городов республиканского значения за 2021 год по статистическим данным Бюро национальной статистики АСПР РК. С применением метода кластерного анализа были ранжированы регионы и выявлены группы регионов с разным уровнем транспортно-логистического потенциала. В качестве ограничения данной оценки являются недостаточность («засекреченность») статистических данных по некоторым показателям и регионам. К примеру, показатели по магистральным трубопроводам, воздушным перевозкам были «засекречены» по некоторым регионам и не были включены в анализ данных. Тем не менее, данный расчет, в целом отражает транспортно-логистический потенциал регионов Казахстана и применим к определению региональных приоритетов индустриального развития.

Анализ транспортно-логистического потенциала регионов по показателям транспортной инфраструктуры показал, что хорошие показатели имеют Алматинская, Карагандинская, Актюбинская, Акмолинская области, г. Алматы; по логистическим показателям: Карагандинская, Атырауская, Павлодарская, Восточно-Казахстанская области, г. Алматы; по экономическим показателям: Атырауская, Алматинская, Туркестанская области, г. Алматы. В рейтинге транспортно-логистического потенциала регионов лидируют Карагандинская, Восточно-Казахстанская, Алматинская, Атырауская области и г. Алматы. Классификация регионов по уровню развития транспортно-логистического потенциала позволяет принять необходимые меры по развитию региональной индустриальной и инфраструктурной политики.

Следует отметить, что транспортно-логистическая инфраструктура регионов Казахстана требует комплексной модернизации. Основные проблемы связаны с высоким процентом физического и морального износа подвижного состава и объектов транспортной инфраструктуры в отдаленных населенных пунктах, низким уровнем качества логистического сервиса; непрозрачностью деятельности контрольно-надзорных органов, устаревшими технологиями организации и управления перевозочным процессом.

В регионах Казахстана наряду с «жесткой» инфраструктурой - транспортные дороги (автомобильный, железнодорожный), водный и воздушный транспорт, транспортно-логистические центры, порты и терминалы,

склады и необходимо дальнейшее развитие «мягкой» инфраструктуры, которая характеризуется качеством логистического сервиса, цифровизацией, формированием бизнес-среды, придорожным сервисом. Выделенные аспекты особенно важны для регионов Казахстана, по которым переходят международные транспортные коридоры. Особенно, в условиях геополитического кризиса необходимо повышать качество транспортного и логистического сервиса по «Транскаспийскому международному транспортному маршруту». Важную перспективу имеет формирование и развитие логистического хаба на базе порта «Актау».

Также четвертая промышленная революция (Индустрия 4.0) ставит новые задачи для стран по комплексному преобразованию транспортно-логистической инфраструктуры с применением цифровых технологий. В частности, данные технологии играют важную роль в предоставлении логистических и транспортных услуг в регионах Казахстана, к примеру географические информационные системы (ГИС) и технологии больших данных важны для балансировки и управления спросом и предложением материальных ресурсов и т. д. в условиях пандемии COVID-19 в отдаленных населенных пунктах Казахстана.

Необходимость модернизации транспортно-логистической инфраструктуры регионов в условиях развития секторов обрабатывающей промышленности Казахстана обуславливается тем, что транспортно-логистические услуги влияют на формирование цены – себестоимости продукта. Предлагается на новые индустриальные объекты Казахстана, наряду с финансовой, проводить транспортно-логистическую экспертизу: учитывая территориальное расположение и расстояние объекта между региональными терминалами, складами, транспортными коридорами, автомагистралями, железнодорожными станциями и аэропортами, и другие критерии. Индустриальные объекты должны обеспечивать потребность не только внутреннего рынка, но и должны быть ориентированы на экспорт. Выход на экспорт товаров и продуктов реализуются с применением транспортно-логистических услуг. Для использования транспортно-логистических услуг в экспорте казахстанских товаров необходимо развивать связь транспортно-логистической инфраструктуры с производством, индустриальными объектами. Следует отметить, что транспортно-ло-

гистическую инфраструктуру и географические возможности необходимо использовать для экспорта казахстанских готовых продуктов. Для этого необходимо повысить роль СЭЗ «Хоргос Восточные ворота» и сухого порта «Khorghos Gateway» в Алматинской области и республиканских терминалов, транспортно-логистических центров, расположенные в г.г. Астана, Шымкент, Актобе – в качестве логистических хабов, которые соединяют региональные транспортно-логистические центры, индустриальные объекты обрабатывающей промышленности, АПК и т. п. Через транспортно-логистические терминалы индустриальные объекты Казахстана должны быть соединены и включены в международную торговую транспортно-логистическую сеть.

Таким образом, в развитии транспортного и логистического потенциала регионов необходимо эффективно использовать ресурсный, экономический и социальный потенциал. Формирование конкурентоспособной транспортной и логистической инфраструктуры в регионах страны обеспечивает социально-экономическое развитие страны. В условиях глобальных вызовов как цифровизации, пандемия и геополитических кризисов необходимо усилить транспортный и логистический потенциал страны с учетом технологической модернизации транспорта и повышения качества логистического сервиса. Перспективой данной работы является проведение углубленных исследований по оценке транспортно-логистического потенциала регионов с учетом цифровизации и показателей экологического развития регионов Казахстана.

Список использованных источников

1. Azimov, P.Kh. (2017). The state of the world transport and logistics infrastructure and transport and logistics services market. *Journal of new economy*, 6(74), 52-63. <https://doi.org/10.29141/2073-1019-2017-74-6-4>
2. Bolodurina, M.P., & Mishurova, A.I. (2019). Conceptual foundations for the formation and development of transport and logistics infrastructure. *National Interest: Priorities and Security*, 152(371), 240-257.
3. Cedillo-Campos, M.G., Piña-Barcenas, J., Pérez-González, C.M., & Mora-Vargas, J. (2022). How to measure and monitor the transportation infrastructure contribution to logistics value of supply chains? *Transport Policy*, 120, 120–129. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2022.03.001>
4. Conesa, A. (2018). The accessibility assessment and the regional range of transit-oriented development: An application of schedule accessibility measures in the Nord Pas-de-Calais region. *Journal of Transport and Land Use*, 11(1), 119-141. <https://doi.org/10.5198/jtlu.2018.850>
5. Donichev, O.A., Krasnyukova, N.L., & Fraimovich, D.Yu. (2011). Cluster analysis as a tool for assessing the socio-economic development of regions. *Economic Analysis: Theory and Practice*, (47), 39-45.
6. Fechner, I. (2010). Role of logistics centers in national logistics system. *Log Forum* 6, 2, 2. [cited September 10, 2022]. Available: https://www.logforum.net/pdf/6_2_2_10.pdf
7. Freidman, O.A. (2012). Analysis of the logistics potential as a condition for effective management of the region. *Bulletin of the Irkutsk State Technical University*, 2(61), 140-146.
8. Gani, A. (2017). The Logistics Performance Effect in International Trade. *Asian Journal of Shipping and Logistics*, 33(4), 279–288. <https://doi.org/10.1016/j.ajsl.2017.12.012>
9. Kabak, Ö., Ülengin, F., & Önsel Ekici, Ş. (2018). Connecting logistics performance to export: A scenario-based approach. *Research in Transportation Economics*, 70, 69–82. <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2018.05.007>
10. Kim, H., Ahn, S., & Ulfarsson, G.F. (2021). Impacts of transportation and industrial complexes on establishment-level productivity growth in Korea. *Transport Policy*, 100, 89–97. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2020.10.007>
11. Kononova, C.E. (2006). Classification of regions based on cluster analysis. *Bulletin of the Kostroma State University*, 12(6), 222-226.
12. Kopylova, O.A. (2011). Methodology for selecting locations for transport and logistics centers. *Actual problems of modern science, technology and education*, 1(69), 13-16.
13. Kuznetsova, N.P. (2012) Logistics potential as a factor in the innovative activity of the region. *Bulletin of the Oryol State Institute of Economics and Trade.*, 1(19), 73-79.
14. Kharlamova, T., Desfontaines, L., Barykin, S., & Gavrilova, R. (2022) Prospects for the development of transport infrastructure to ensure sustainable development. *Transportation Research Procedia*, 63, 789-797. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2022.06.075>
15. Logistics Performance Index [cited October 10, 2022]. Available: <https://www.lpi.worldbank.org>
16. Message of the President of the Republic of Kazakhstan - the leader of the nation N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan “Strategy “Kazakhstan-2050” [cited October 12, 2022]. Available: https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazahstana-strategiya-kazahstan-2050-novyi-politicheskii-
17. National Export Strategy of the Republic of Kazakhstan for 2018–2022 [cited September 15, 2022]. <https://primeminister.kz/ru/documents/gosprograms/nacional-nay-eksportnay-strategy>
18. Orlova, I.V. & Filonova, E.S. (2015). Cluster analysis of the regions of the Central Federal District

according to socio-economic and demographic indicators. *Statistics and Economics*, (5), 111-115.

19. Park, S. (2020). Quality of transport infrastructure and logistics as a source of comparative advantage. *Transport Policy*, 9, 54–62. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2020.07.016>

20. Syzdykbaeva, B., Raimbekov, Zh., & Zhumataeva, B. (2013). Evaluation of the effectiveness of the development of the transport and logistics potential of the regions of Kazakhstan. *Actual Problems of Economics*, 5(143), 473-481.

21. The state program of infrastructure development “Nurly Zhol” for 2020-2025 [cited October 20, 2022]. Available: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001055>

22. Tyshkanbaeva, M.B., & Mukhanova, G.S. (2014). Assessment of the comparative efficiency of the logistics market in the regions of the Republic of Kazakhstan. Engineering education and science in the XXI century: problems and prospects: Proceedings of the international forum dedicated to the 80th anniversary of KazNTU named after K.I. Satpaev, 3, 673-678.

23. Vardomsky, L.B. (2015). Transit potential of Kazakhstan in the context of Eurasian integration. *All-Russian Economic Journal ECO*, 8(494), 59-80.

24. Wang, C., Kim, Y., & Kim, C.Y. (2021). Causality between logistics infrastructure and economic development in China. *Transport Policy*, 100, 49-58. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2020.10.005>

Список литературы (транслитерация)

1. Azimov, P. Kh. (2017). The state of the world transport and logistics infrastructure and transport and logistics services market. *Journal of new economy*, 6(74), 52-63. <https://doi.org/10.29141/2073-1019-2017-74-6-4>

2. Bolodurina, M.P., & Mishurova, A.I. (2019). Conceptual foundations for the formation and development of transport and logistics infrastructure. *Natsionalnye interesy: priority i bezopasnost [National Interest: Priorities and Security]*, 152(371), 240-257. (in Russ)

3. Cedillo-Campos, M.G., Piña-Barcenás, J., Pérez-González, C.M., & Mora-Vargas, J. (2022). How to measure and monitor the transportation infrastructure contribution to logistics value of supply chains? *Transport Policy*, 120, 120–129. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2022.03.001>

4. Conesa, A. (2018). The accessibility assessment and the regional range of transit-oriented development: An application of schedule accessibility measures in the Nord Pas-de-Calais region. *Journal of Transport and Land Use*, 11(1), 119-141. <https://doi.org/10.5198/jtlu.2018.850>

5. Donichev, O.A., Krasnyukova, N.L., & Fraimovich, D Yu. (2011). Cluster analysis as a tool for assessing the socio-economic development of regions. *E'konomicheskij analiz: teoriya i praktika [Economic Analysis: Theory and Practice]*, (47), 39-45.

6. Fechner, I. (2010). Role of logistics centers in national logistics system. *Log Forum* 6, 2, 2. [cited September 10, 2022]. Available: https://www.logforum.net/pdf/6_2_2_10.pdf

7. Freidman, O. A. (2012). Analysis of the logistics potential as a condition for effective management of the region. *Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta [Bulletin of the Irkutsk State Technical University]*, 2(61), 140-146.

8. Gani, A. (2017). The Logistics Performance Effect in International Trade. *Asian Journal of Shipping and Logistics*, 33(4), 279–288. <https://doi.org/10.1016/j.ajsl.2017.12.012>

9. Kabak, Ö., Ülengin, F., & Önsel Ekici, Ş. (2018). Connecting logistics performance to export: A scenario-based approach. *Research in Transportation Economics*, 70, 69–82. <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2018.05.007>

10. Kim, H., Ahn, S., & Ulfarsson, G.F. (2021). Impacts of transportation and industrial complexes on establishment-level productivity growth in Korea. *Transport Policy*, 100, 89-97. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2020.10.007>

11. Kononova, C.E. (2006). Classification of regions based on cluster analysis. *Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta [Bulletin of the Kostroma State University]*, 12(6), 222-226.

12. Kopylova, O. A. (2011). Methodology for selecting locations for transport and logistics centers. *Aktualnye problemy sovremennoi nauki, tekhniki i obrazovaniia [Actual problems of modern science, technology and education]*, 1(69), 13-16. (in Russ)

13. Kuznetsova, N.P. (2012) Logistics potential as a factor in the innovative activity of the region. *Vestnik Orlovskogo gosudarstvennogo instituta ekonomiki i torgovli [Bulletin of the Oryol State Institute of Economics and Trade]*, 1(19), 73-79. (in Russ)

14. Kharlamova, T., Desfontaines, L., Barykin, S., & Gavrilova, R. (2022) Prospects for the development of transport infrastructure to ensure sustainable development. *Transportation Research Procedia*, 63, 789-797. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2022.06.075>

15. Logistics Performance Index [cited October 10, 2022]. Available: <https://www.lpi.worldbank.org>

16. Message of the President of the Republic of Kazakhstan - the leader of the nation N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan “Strategy “Kazakhstan-2050” [cited October 12, 2022]. Available: https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazahstana-strategiya-kazahstan-2050-novyj-politicheskij

17. National Export Strategy of the Republic of Kazakhstan for 2018–2022 [cited September 15, 2022]. <https://primeminister.kz/ru/documents/gosprograms/nacional-nay-eksportnay-strategiy>

18. Orlova, I.V. & Filonova, E.S. (2015). Cluster analysis of the regions of the Central Federal District according to socio-economic and demographic indicators. *Statistics and Economics*, (5), 111-115.

19. Park, S. (2020). Quality of transport infrastructure and logistics as a source of comparative advantage. *Transport Policy*, 99, 54–62. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2020.07.016>

20. Syzdykbaeva, B., Raimbekov, Zh., Zhumataeva, B. (2013). Evaluation of the effectiveness of the development of the transport and logistics potential of the regions of Kazakhstan. *Aktualnye*

problemy ekonomiki [Actual Problems of Economics], 5, (143), 473-481. (in Russ)

21. The state program of infrastructure development “Nurly Zhol” for 2020-2025 [cited October 20, 2022]. Available: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001055>

22. Tyshkanbaeva, M.B., & Mukhanova, G.S. (2014). Assessment of the comparative efficiency of the logistics market in the regions of the Republic of Kazakhstan. *Inzhenernoe obrazovanie i nauka v KhKhI veke: problemy i perspektivy [Engineering education and science in the XXI century: problems and prospects: Proceedings of the international forum dedicated to the 80th anniversary of KazNTU named after K.I. Satpaev]*, 3, 673-678. (in Russ)

23. Vardomsky, L.B. (2015). Transit potential of Kazakhstan in the context of Eurasian integration. *Vserossiiskii ekonomicheskii zhurnal EKO [All-Russian Economic Journal ECO]*, 8(494), 59-80. (in Russ)

24. Wang, C., Kim, Y., & Kim, C.Y. (2021). Causality between logistics infrastructure and economic development in China. *Transport Policy*, 100, 49-58. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2020.10.005>

Information about the authors

Azimkhan A. Satybaldin – doctor of economics, professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the Institute of Economics CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, e-mail: ieconomkz@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7421-4472>

Bekzhan E. Sadykov – leading researcher, Department of Economic Research, KazISS under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan, e-mail: Bekzhan.sadykov@gmail.com

***Aissulu T. Moldabekova** – PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: kazsociety01@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4330-5595>

Akhmetova Z.B. – candidate of economic sciences, associate professor, Head of the Department of Business Technologies, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zaurebolat@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5157-4659>

Авторлар туралы мәліметтер

Сатыбалдин Ә.Ә. – э. ф. д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты директоры, Алматы, Қазақстан, e-mail: ieconomkz@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7421-4472>

Садықов Б.Е. – жетекші ғылыми қызметкер, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы ҚазСҒЗИ Экономикалық зерттеулер бөлімінің, Астана, Қазақстан, e-mail: Bekzhan.sadykov@gmail.com

***Молдабекова А.Т.** – PhD докторанты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан, e-mail: kazsociety01@gmail.com, Алматы, Қазақстан, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4330-5595>

Ахметова З.Б. – э.ф.к., доцент, «Бизнес технологиялары» кафедрасының меңгерушісі, Алматы, Қазақстан, e-mail: zaurebolat@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5157-4659>

Сведения об авторах

Сатыбалдин А.А. – д.э.н., профессор, академик НАН РК, директор Института экономики КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, e-mail: ieconomkz@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7421-4472>

Садықов Б.Э. – ведущий научный сотрудник, отдел экономических исследований КИСИ при Президенте РК, Астана, Казахстан, e-mail: Bekzhan.sadykov@gmail.com

***Молдабекова А.Т.** – PhD докторант, КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: kazsociety01@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4330-5595>

Ахметова З.Б. – к.э.н., ассоциированный профессор, заведующий кафедрой «Бизнес-технологии», Алматы, Казахстан, e-mail: zaurebolat@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5157-4659>

Данные по показателям оценки транспортно-логистического потенциала регионов Республики Казахстан за 2021 год

Республика Казахстан	4 386,82	7926468,737	120,743	5718757	4222702	157945,5	45002,1	15730,5	95443	2169,3	5 065 552	35,02621
Акмолинская	197,152	222847,2629	4,022	178862,7	129957,9	5381,1	1354,5	1565,8	7988		30526	51,67246
Актюбинская	156,313	392153,8877	5,645	342691,7	83001,5	5511,8	836,7	1817,3	6831,9		24572	18,67917
Алматинская	528,576	573454,3667	15,219	392546,9	197112,2	7919,4	2175,6	1401,3	9628,2		45909	42,39667
Атырауская	122,974	946506,1695	4,646	650167,9	175705,4	19377,8	1066,3	742,3	3046,5	196	20098	19,72756
Западно-Казахстанская	127,106	263661,9062	3,622	204821,8	39964,3	1336,8	1156,7	319,7	6496,7		16252	32,59041
Жамбылская	259,546	499451,3267	7,513	431661,4	103432,7	3087,1	1142,8	1029,1	4329,6		57598	29,90698
Карагандинская	314,811	408964,1096	7,846	288955,7	864575	6757,4	4220,8	2472,9	8780,6	363,4	34886	20,44385
Костанайская	204,095	338451,5619	3,896	274763,6	320132,2	10146,2	4574,5	1272,2	9288,8		37801	35,19319
Кызылординская	126,644	402729,1877	7,385	285631,4	107044,8	14499,1	1244,3	870,9	3047		20679	13,40153
Мангистауская	151,546	491742,0122	4,66	308212,6	233000,3	3401,7	658,4	1096,6	2955,3		21780	16,05209
Павлодарская	172,352	397770,8056	2,79	304808,5	133849,2	18382	8674	766	5382,3	603	24059	39,42928
Северо-Казахстанская	147,421	230559,0746	2,75	142998,5	52317,7	2514,5	534,8	618,7	8997		21069	72,83173
Туркестанская	171,041	383200,5276	10,961	276033,3	85993,2	2036,6	981,5	548,7	6673,5		38567	55,96196
Восточно-Казахстанская	328,477	378772,5193	10,437	311189,3	661523,1	15993,2	2102,3	1209	11997,6	997,5	32370	37,73276
г. Астана	312,489	772373,8543	7,248	466273,5	155083,2	10509,6	4068,5				39132	
г. Алматы	510,533	967985,1659	15,938	699812,4	257467,7	24360,2	4861,5				15144	
г. Шымкент	136,375	255844,5986	6,165	159325,8	111181,1	6730,7	5349					

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-58-75>

MPHTI 06.61.53

JEL: R11, R23, R58

Social Consequences of the Growth of Kazakhstan's Megapolises and Recommendations for Overcoming

Aizhan Tleuberdinova¹, Nailya K. Nurlanova^{1*}, Farida Alzhanova¹

¹ *Institute of Economics CS MSHE RK, 28 Shevchenko Str., A25K1B0, Almaty, Kazakhstan*

Abstract

The purpose of the article was to study changes in living conditions in megapolises as they grow, identify negative social consequences and develop recommendations for overcoming them. Methods of retrospective analysis, logical and comparative analysis, generalizations, methods of descriptive statistics, index, graphic, methods for assessing the improvement of the housing stock of megacities, the demographic capacity of the city were used. The analysis of changes in living conditions in Kazakhstan's megacities as they grow is carried out. The social consequences of the growth of megacities are revealed: a decrease in the standard of living of residents of the southern capital; an increase in demand for housing and its higher cost; a decrease in the level of well-being in Almaty; poor environmental conditions, an increase in atmospheric pollution in conditions of high population density; a higher level of mortality of the urban population compared to the rural population during the pandemic; an increase in destructive behavior of young people. Recommendations are given to overcome the negative social consequences of uncontrolled urbanization. The necessity of developing a Strategy for the development of Kazakhstani cities is substantiated. Measures are recommended: to solve the problem of affordable housing for young families, specialists, orphans; to create jobs, modernize transport, communal and social infrastructure, to foster patriotism and social responsibility.

Keywords: Economy, Urbanization, City, Standard of Living, Social Inequality, Marginalization, Development Strategy.

For citation: Tleuberdinova, A., Nurlanova, N. K., & Alzhanova, F. (2022). Social Consequences of the Growth of Kazakhstan's Megapolises and Recommendations for Overcoming Them. *Economics: the Strategy and Practice*, 17(4), 58-75, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-58-75>

* **Corresponding author:** Nurlanova N.K. – doctor of economic sciences, professor, Institute of economy Committee of Science Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, str. Kurmangazy 29, 050010, Almaty, Kazakhstan, 87013459669; e-mail: nurlanova.nailya@ieconom.kz

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest.

Financial support. The article was prepared within the framework of the Program of targeted financing of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan “BR10965247 “Study of factors, features and dynamics of demographic processes, migration, urbanization in Kazakhstan, development of digital maps and forecasts”.

The article received: 05.09.2022

The article approved for publication: 09.11.2022

Date of publication: 30.12.2022

Қазақстандық мегаполистер өсімінің әлеуметтік салдары және оларды еңсеру бойынша ұсыныстар

Тлеубердинова А. Т.¹, Нұрланова Н.Қ.^{1*} Альжанова Ф.Ф.¹

¹ ҚР ФБЖМ ҒК Экономика институты, Шевченко 28, А25К1В0, Алматы, Қазақстан

Түйін

Мақаланың мақсаты Қазақстанның мегаполистерінде өмір сүру жағдайларының өзгеруін олардың өсу шамасына қарай зерттеу, жағымсыз әлеуметтік салдарларды анықтау және оларды еңсеру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Ретроспективті талдау, логикалық және салыстырмалы талдау, жалпылау әдістері, сипаттамалық статистика әдістері, индекстік, графикалық, мегаполистердің тұрғын үй қорын абаттандыруды бағалау, қаланың демографиялық сыйымдылығы әдістері пайдаланылды. Қазақстанның мегаполистерінде олардың өсуіне қарай өмір сүру жағдайларының өзгеруіне талдау жасалды. Қазақстанның мегаполистерінде олардың өсуіне қарай өмір сүру жағдайларының өзгеруіне талдау жасалды. Мегаполистердің өсуінің әлеуметтік салдары анықталды: Оңтүстік елорда тұрғындарының өмір сүру деңгейінің төмендеуі; тұрғын үйге сұраныстың артуы және оның қымбаттауы; Алматы қаласын абаттандыру деңгейінің төмендеуі; экологиялық жағдайдың нашарлығы, халықтың тығыздығы жоғары жағдайда атмосфераның ластануының өсуі; пандемия кезінде ауыл тұрғындарымен салыстырғанда қала халқының өлім-жітімінің жоғары деңгейі; жастардың деструктивті мінез-құлқының өсуі. Басқарылмайтын урбанизацияның жағымсыз әлеуметтік салдарын еңсеру бойынша ұсыныстар әзірленді. Қазақстандық қалаларды дамыту стратегиясын әзірлеу қажеттілігі негізделген. Жас отбасылар, мамандар, жетімдер үшін қолжетімді тұрғын үй мәселесін шешу; жұмыс орындарын құру, көлік, коммуналдық және әлеуметтік инфрақұрылымды жаңғырту, патриотизм мен әлеуметтік жауапкершілікке тәрбиелеу бойынша шаралар ұсынылады.

Түйін сөздер: экономика, урбанизация, қала, өмір сүру деңгейі, әлеуметтік теңсіздік, маргинализация, даму стратегиясы.

Дәйексөз үшін: Тлеубердинова А. Т., Нұрланова Н.Қ., Альжанова Ф.Ф. (2022). Қазақстандық мегаполистер өсімінің әлеуметтік салдары және оларды еңсеру бойынша ұсыныстар. Экономика: стратегия және практика, 17(4), 58-75, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-58-75>

* **Хат-хабаршы авторы:** Нұрланова Н.Қ. – э.ғ.д., профессор, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, Курмагазы көшесі, 29 үй, 050010, Алматы, Қазақстан. 87013459669; e-mail: nurlanova.nailya@ieconom.kz

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің «BR10965247 «Қазақстандағы демографиялық процестердің факторларын, ерекшеліктері мен серпінін зерттеу, көші-қон, урбандалу, цифрлық карталар мен болжамдарды әзірлеу» мақсатты қаржыландыру бағдарламасы шеңберінде әзірленген.

Мақала редакцияға түсті: 05.09.2022

Жариялау туралы шешім қабылданды: 09.11.2022

Жарияланды: 30.12.2022

Социальные последствия роста казахстанских мегаполисов и рекомендации по их преодолению

Тлеубердинова А. Т.¹, Нурланова Н.К.^{1*}, Альжанова Ф.Г.¹

¹ *Институт экономики КН МНВО РК, ул. Шевченко 28, А25К1В0, Алматы, Казахстан*

Аннотация

Целью статьи является исследование изменений условий жизни в мегаполисах Казахстана по мере их роста, выявление негативных социальных последствий и разработка рекомендаций по их преодолению. Используются методы ретроспективного анализа, логического и сравнительного анализа, обобщений, методы описательной статистики, индексный, графический, методы оценки благоустройства жилого фонда мегаполисов, демографической емкости города. Осуществлен анализ изменений условий жизни в мегаполисах Казахстана по мере их роста. Выявлены социальные последствия роста мегаполисов: снижение уровня жизни жителей южной столицы; увеличение спроса на жилье и его более высокая стоимость; снижение уровня благоустроенности г. Алматы; плохие экологические условия, рост загрязнения атмосферы в условиях высокой плотности населения; более высокий уровень смертности городского населения по сравнению с сельским в период пандемии; рост деструктивного поведения молодежи. Разработаны предложения по преодолению негативных социальных последствий неуправляемой урбанизации. Обоснована необходимость разработки стратегии развития казахстанских городов. Рекомендованы меры: по решению проблемы доступного жилья для молодых семей, специалистов, сирот; по созданию рабочих мест, модернизации транспортной, коммунальной и социальной инфраструктуры, по воспитанию патриотизма и социальной ответственности.

Ключевые слова: экономика, урбанизация, город, уровень жизни, социальное неравенство, маргинализация, стратегия развития.

Для цитирования: Тлеубердинова А.Т., Нурланова Н.К., Альжанова Ф.Г. (2022). Социальные последствия роста казахстанских мегаполисов и рекомендации по их преодолению. Экономика: стратегия и практика, 17(4), 58-75, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-58-75>

* **Корреспондирующий автор:** Нурланова Н.К. – д.э.н., профессор, Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего Республики Казахстан, 050010, Алматы, ул. Курмангазы, 29, Казахстан, 87013459669; e-mail: nurlanova.nailya@ieconom.kz

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Статья подготовлена в рамках Программы целевого финансирования Министерства образования и науки Республики Казахстан «BR10965247 «Исследование факторов, особенностей и динамики демографических процессов, миграции, урбанизации в Казахстане, разработка цифровых карт и прогнозов»».

Получена: 05.09.2022

Прошла рецензирование: 09.11.2022

Принято решение: 30.12.2022

Введение

Рост урбанизации является одной из определяющих закономерностей и важнейшим современным демографическим трендом 21 века. По прогнозам экспертов, урбанизация в сочетании с общим ростом населения мира к 2050 году может добавить еще 2,5 млрд. человек к городскому населению (ESPAS, 2019). Одной из главных тенденций современной урбанизации является усиление концентрации населения в крупнейших городах и агломерациях.

Наряду с этим наблюдается угасание малых и средних городов, часто связанными с устаревшими производствами. Так, в странах Европы и Америки деградация многих малых городов стала проявляться начиная с 70-х годов прошлого века в результате отраслевых структурных сдвигов в экономике, либо переноса производственных мощностей в развивающиеся страны с более дешевой рабочей силой (Gaidar Institute, 2011). Например, в промышленных городах Великобритании наблюдался упадок традиционных отраслей с устаревшей производственной базой (добыча угля, металлургия, текстильное производство), что постепенно привело к массовому оттоку населения (Adams et al., 2003).

В Казахстане наблюдаются аналогичные тенденции. По оценкам экспертов АО «Центр развития трудовых ресурсов», численность населения Казахстана к 2030 году может составить 21,5 млн. человек, а к 2050 году – 27,7 млн. человек. При этом более всего к 2030 году вырастет население г.Астана – на 33% или до 1,7 млн. человек, г.Алматы – на 20% или до 2,5 млн. человек, Шымкента – на 32% или до 1,5 млн. человек (CRTR, 2021). В то же время в малых узкоспециализированных промышленных городах наблюдается отток населения.

Беспрецедентное ускорение глобального процесса урбанизации создает огромные проблемы с точки зрения устойчивого развития городов, поэтому в последние годы регулирование процесса урбанизации стало ключевым вопросом сбалансирования территориального развития. В этих условиях возникла необходимость стратегического планирования урбанизации, приобретающей неуправляемый характер. Эти задачи поставлены в таких программных документах, как: Государственная программа развития регионов на 2020–2025 годы, Национальный проект «Сильные регионы - драйвер развития страны», Посланиях Главы государства К.-Ж. Токаева народу Казахстана.

На фоне растущей актуальности данной тематики научное обеспечение стратегических планов развития казахстанских городов остается пробелом в отечественной экономической науке. Недостаток таких разработок, адекватных современным реалиям, снижает возможности органов власти по принятию эффективных решений о направлениях перспективного развития городов в процессе стратегического управления. Сказанное обусловило выбор темы статьи.

Целью статьи явилось исследование изменений условий жизни в мегаполисах Казахстана по мере их роста, выявление негативных социальных последствий и разработка рекомендаций по их преодолению.

Гипотезой исследования явилось предположение о том, что в условиях неконтролируемого и неуправляемого роста городов условия жизни их жителей могут ухудшаться.

Для достижения цели и подтверждения или опровержения гипотезы решались следующие задачи: на основе литературного обзора выявить пробелы в исследовании проблем развития мегаполисов, анализ социальных процессов казахстанских мегаполисов и оценка последствий их роста, разработка рекомендаций по преодолению негативных социальных последствий быстрого роста городов.

Литературный обзор

Достижения экономической мысли и практики в области регулирования развития городов базировались на теории урбанизации, одним из основателей которой явился Gibbs (1963). Он предложил концепцию эволюционного роста урбанизации и определил его прогнозные перспективы. В основу данной концепции было положено изменение соотношения городского и сельского населения во времени во всех странах мира. Вклад в развитие этой теории внесли труды (Fujita & Krugman, 1995; Fujita, Krugman, & Venables, 2001; Fujita & Mori, 1997; Fujita, 1989; Geyer & Kontuly, 1993), которые основной акцент делали на проблемах развития урбанистических систем, концентрации производства и населения в городской местности. К теориям, рассматривающим факторы, определяющие развитие городской экономики, относятся также концепции «полюсов» или «точек роста» французских ученых-регионалистов (Perroux, 1950; Boudeville & Montefiore, 1966). Согласно

основным положениям данной теории формирование «точек роста» связано с локализацией производства и обслуживающего его населения в небольших ареалах или зонах.

Во многих научных исследованиях уделяется большое внимание проблемам формирования и развития агломераций (Rigby & Essletzbichler, 2002; Ellison et al., 2010; Wheaton & Shishido, 1981; Rosenthal & Strange, 2004). O'Sullivan (1996) активно занимался городской проблематикой и развитием городской среды. Позднее с изменением климата, ухудшением экологии, развитием инновационных и цифровых технологий ученые стали больше внимания уделять исследованию проблемы устойчивого развития городов. Появились и получили широкое распространение такие новые теории как «Зеленый город», «Умный город» с цифровой экономикой и инновационной инфраструктурой. В этом направлении исследования проводили (Glaeser, 2009; Broekel & Brenner, 2011; Landry, 2008) и другие.

Можно отметить отдельные научные труды отечественных исследователей (Alibekova et al., 2018; Nurlanova, 2016, 2021 и др; Kosherbayeva, 2018), по ограниченному кругу вопросов урбанизации, касающихся агломерационного развития, обеспечения устойчивости городов.

Отдельные исследования, рассматривающие влияние размера города на его устойчивость, проводили российские ученые (Golubchikov, 2013; Mkrtchyan, 2013; Vagin, 2000). Согласно исследованию (Nikulina, 2010), урбанизация приводит к принципиальным изменениям в структуре занятости, в образе жизни, в характере социально-экономических, политических, идеологических, психологических отношений. Поэтому, говоря об урбанизации, следует не просто делать акцент на росте численности городского населения, но и на тех социальных последствиях, которые он влечет за собой.

Интерес представляют исследования, проведенные на примере китайских городов, где в последние десятилетия наблюдается наиболее интенсивный рост населения городов. По оценке (Cze, 2020) такой рост приводит к обострению социальных противоречий, которые, в свою очередь, приводят к этническим, культурным, экономическим и политическим конфликтам. Быстрый рост промышленности и городов в Китае приводит к ухудшению состояния окружающей среды, росту социального неравенства, уси-

лению угрозы безопасности населения и криминализации социума.

В условиях ускоренного роста городов государства могут оказаться не в состоянии обеспечить основные услуги растущему населению. Зачастую, несмотря на преимущества городов (широкий выбор медицинских услуг, образования, благоустроенное жилье), может наблюдаться несоответствие между ожиданиями мигрантов из сел в города и масштабной бедностью, характерной для многих городских окраин. Ускоренный рост городов в сочетании с ограниченными возможностями городских служб и рынка труда по предложению рабочих мест порождают неудовлетворенность, способствующую недовольству, особенно в условиях, когда правительство пассивно, или даже способствует дальнейшей депривации (Kahl, 2006).

Люди, мигрирующие в города, всегда ориентированы на удовлетворение таких основных потребностей, как жилье, здоровье и благополучие, образование и работа по найму. Согласно (Goldstone, 2002), чрезмерная урбанизация сочетается с отсталостью, когда рынок труда и экономика отстают от роста городского населения, вызывая нестабильность и насилие.

Поэтому качество городского управления имеет решающее значение для поддержания межгрупповых отношений и предотвращения насилия в условиях быстрой урбанизации. Совершенствование управления городом по мнению экспертов (Vochko, 2020) предполагает разработку стратегии развития города с учетом исторических, ресурсных, природно-климатических, политических, ментальных, культурных и иных особенностей его развития. А это в свою очередь, требует оценки изменения условий жизни людей, связанных с ростом размеров городов.

Таким образом, несмотря на большое количество научных работ по разным аспектам урбанизации и развития городов, они в большей степени касались исследования проблем экономики: рост объемов производства, диверсификация структуры экономики, расширение возможностей занятости, рост доходов и др. Однако малоизученными остаются вопросы о социальной роли городов в жизни общества, значимость которой, как показывает практика, возрастает пропорционально их размерности. Результаты исследования, представленные

в настоящей статье, восполняет существующий в отечественных исследованиях пробел о влиянии роста городов на социальные процессы, а также о необходимости совершенствования управления развитием города.

С этой целью в данной статье проведен анализ изменений условий жизни в крупнейших городах Казахстана – Астана, Алматы и Шымкент, дана оценка социальных последствий роста мегаполисов и обоснованы рекомендации по совершенствованию управления развитием городов с целью преодоления негативных социальных последствий.

Методы исследования

Для достижения цели, подтверждения или опровержения гипотезы анализ социальных процессов в мегаполисах Казахстана проведен с использованием ретроспективного анализа, логического и сравнительного анализа, обобщений, методов описательной статистики, методов оценки благоустройства жилого фонда мегаполисов, демографической емкости города.

Выбор критериев и показателей обусловлен необходимостью оценки принципиальных изменений в структуре занятости, в уровне и условиях жизни, безопасности. В частности, были выбраны показатели, характеризующие такие наиболее острые проблемы мегаполисов Казахстана, как изменение структуры занятости, рост демографической нагрузки, рост бедности, снижение уровня благоустройства жилого фонда и рост цен на жилье, ухудшение криминогенной обстановки. При оценке уровня жизни рассмотрены номинальные денежные доходы и расходы домашних хозяйств, показатели уровня и глубины бедности, средней стоимости жилья. Уровень криминогенной обстановки оценивался с помощью показателей правонарушений.

Комплексная оценка уровня благоустройства жилого фонда мегаполисов осуществлена путем расчета коэффициентов благоустроенности согласно формуле 1.

$$K = \frac{1}{n} * \sum_{i=1}^i \frac{B_{\phi i}}{B_{ni}} \quad (1)$$

где K – коэффициент благоустроенности;

B_{ϕ} , B_{ni} – соответственно фактический и нормативный уровень обеспеченности i-м видом бытовых услуг;

n – количество видов бытовых услуг.

Оценка уровня демографической емкости городов проводилась по двум частным показателям: демографическая емкость территории (формула 2) и демографическая емкость по водным ресурсам (формула 3).

Демографическая емкость по наличию территории:

$$D_t = \frac{S * 1000}{H} \quad (2),$$

где: S – территория, га,

H – потребность в территории для городов (30-40 га на 1000 человек),

D_t – демографическая емкость по наличию территории.

Демографическая емкость по обеспеченности водными ресурсами:

$$D_w = \frac{Q_w}{N_w} \quad (3),$$

где D_w – демографическая емкость по водным ресурсам,

Q_w – количество воды, поднятой насосными станциями в сутки;

N_w – норма потребления холодной воды в сутки на человека.

Информационную базу исследования составили официальные статистические данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, данные демографической статистики, зарубежные и отечественные литературные источники, нормативные правовые акты Республики Казахстан.

Результаты исследования и обсуждение

Численность городского населения Казахстана за 2000-2021 годы выросла на 32,8%, среднегодовые темпы роста городского населения составили 1,3%, население же крупнейших городов - Астана, Алматы, Шымкент выросло на 210,8, 74,%, 146,8% при среднегодовых темпах роста 5,6, 2,7, 4,4% соответственно. Очевидно, рост крупнейших городов существенно опережал рост населения других городов. В итоге население столицы увеличилось почти в 3 раза, в стране появился еще один мегаполис – Шымкент. В трех крупнейших городах сегодня проживает около 40% городского населения страны.

Согласно официальным данным, общая численность занятого населения в гг. Астана,

Алматы, Шымкент за период 2010-2020 гг. возросла на 54, 42, 65% соответственно. Однако, если рассматривать долю занятых в мегаполисах, то в г. Астана она снизилась с 56,48% в 2010 года до 49,59% к 2020 году, в г. Шымкент уменьшилась с 39,5 до 38,1%

за анализируемый период. По г. Алматы за десять лет отмечался незначительный рост - всего на 3%. Такая динамика говорит об особенностях демографических процессов, в частности об изменении структуры населения, росте демографической нагрузки (таблица 1).

Таблица 1 - Динамика занятости и демографической нагрузки в мегаполисах Казахстана в 2010-2020 годы
Table 1 - Dynamics of employment and demographic load in Kazakhstan's megapolises in 2010-2020

	2010 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Занятое население, тыс. человек							
Астана	366,7	466,1	466,1	497,5	507,5	553,3	563,4
Алматы	676,9	838,5	867,9	889,6	911,9	936,5	959,3
Шымкент	248,5	351,1	358,0	355,8	385,4	409,8	410,3
Доля занятого населения в общей численности населения, %							
Астана	56,48	54,66	53,42	51,15	49,24	51,31	49,59
Алматы	48,68	51,08	50,97	50,8	50,6	50,49	50,05
Шымкент	39,50	39,61	39,24	37,37	38,19	39,47	38,19
Численность наемных работников, тыс. человек							
Астана	336,8	442,8	442,6	467	471,8	487,7	497,6
Алматы	620,2	771,9	803,5	821,7	841,2	864,3	877,6
Шымкент	181,6	231,4	233,1	234	264,2	284	284,3
Доля наемных работников, %							
Астана	51,88	51,92	50,72	48,01	45,78	45,22	43,8
Алматы	44,6	47,03	47,19	46,92	46,68	46,6	45,78
Шымкент	29,19	26,53	25,92	25,10	26,94	27,74	26,91
Численность самостоятельно занятых, тыс. человек							
Астана	29,9	23,2	23,4	30,6	35,7	65,6	65,9
Алматы	56,7	66,5	64,4	67,9	70,7	72,3	81,7
Шымкент	67,0	119,8	124,8	121,7	121,2	125,8	125,9
Доля самостоятельно занятых в общей численности занятого населения, %							
Астана	4,61	2,72	2,68	3,15	3,46	6,08	5,8
Алматы	4,08	4,05	3,78	3,88	3,92	3,9	4,26
Шымкент	27,0	34,1	34,9	34,2	31,4	30,7	30,7
Коэффициенты демографической нагрузки, на 1000 человек трудоспособного возраста							
Астана	385,00	501,00	538,00	553,00	580,00	636,51	649,43
Алматы	443,00	498,00	508,00	521,00	539,00	563,46	563,69
Шымкент	-	-	-	-	739,00	749,49	759,05

Примечание – Составлено по источнику Bureau of National Statistics (2022)

Выявленные изменения в структуре занятости заслуживают особого внимания. Кажущаяся положительной тенденция роста занятого населения в г. Алматы сформирована за счет увеличения доли так называемой самостоятельной занятости. Наиболее распространенной сферой занятости остается, к сожалению, оптовая и розничная торговля. Так, в г. Алматы за анализируемый период

занятость в сфере торговли возросла с 21 до 24%.

Доля самостоятельно занятых увеличилась во всех мегаполисах страны, при этом в г. Шымкент она достигла 30,7%. Что касается абсолютной численности самостоятельно занятых, то в г. Алматы она увеличилась на 44%, а в столице – более, чем в два раза. В свою очередь доля наемных работников сократилась на 8%.

Следует отметить, что большая численность и доля самозанятых в г. Шымкент является нетипичной для городов. Как правило, высокий уровень самозанятости преимущественно связан с аграрным сектором экономики. В городах же больше возможностей для стандартной занятости, связанной с развитием промышленности и услуг. Высокий уровень самозанятости в г.Шымкент свидетельствует о неустойчивом характере занятости значительного числа трудоспособного населения, что во многом обусловлено низким уровнем развития индустриальной базы. Крайне противоречивый характер качества урбанизации в Казахстане зачастую приводит к увеличению социальной напряженности в крупных городах.

При сопоставлении показателей уровня жизни горожан наблюдается опережение темпов роста среднедушевых денежных доходов столичных жителей. Если в 2010 году уровень доходов населения городов Астана и Алматы находился практически на одном уровне и составлял чуть более 67 тыс. тенге, то в 2020 году доходы астанчан опережали доходы жителей г. Алматы уже на 10 тыс. тенге и составили 174 тыс. тенге. Вместе с тем медианный доход населения в г. Астана оказался ниже, чем в г. Алматы, что говорит о нарастании неравенства в доходах в столице, а доходы половины жителей г. Шымкент не превысили размера минимальной заработной платы и составили чуть более 40 тыс. тенге. Такие различия обусловлены и спецификой демографической ситуации и структурой занятости в городах (таблица 2).

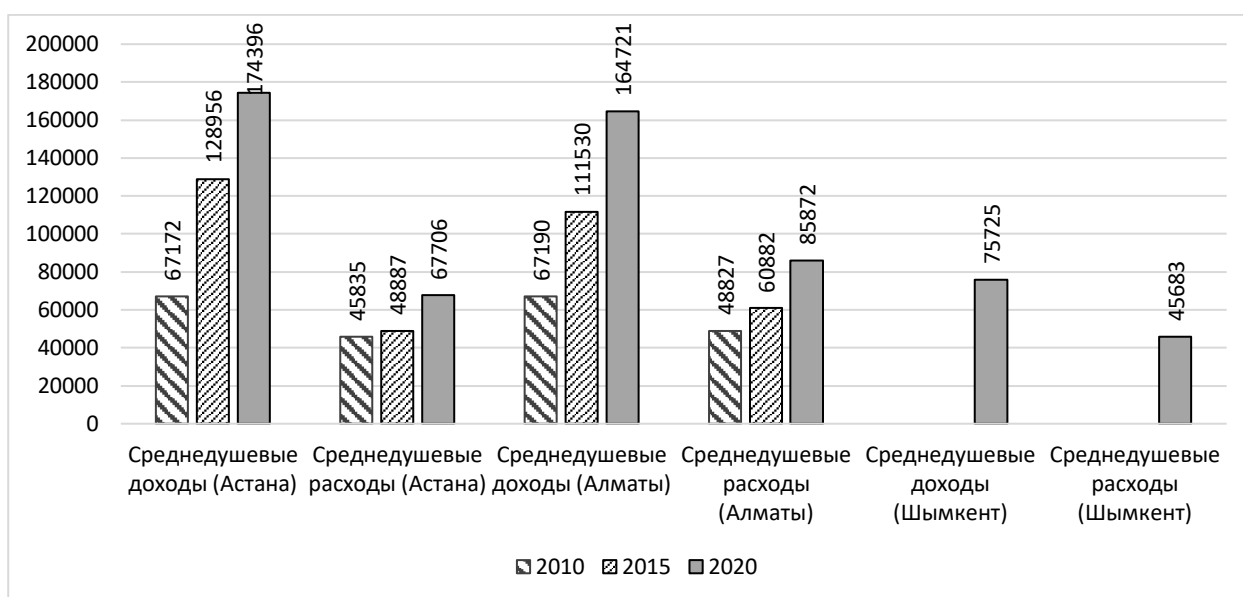
Таблица 2 – Динамика показателей уровня жизни и бедности в мегаполисах Казахстана в 2010-2020 годы
Table 2 - Dynamics of indicators of living standards and poverty in Kazakhstan's megapolises in 2010-2020

	2010 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Среднедушевые номинальные денежные доходы населения, в среднем на душу, тенге							
Астана	67 172	128 956	130 335	138 711	147 548	162 400	174 396
Алматы	67 190	111 530	124 281	130 268	138 927	150 380	164 721
Шымкент	-	-	-	-	58 470	70 202	75 725
Денежные расходы домашних хозяйств в среднем на душу в месяц, тенге							
Астана	45 835	48 887	53 068	59 400	62 359	65 546	67 706
Алматы	40 827	60 882	64 383	70 515	77 338	86 281	85 872
Шымкент	-	-	-	-	48 210	45 905	45 683
Доля населения, имеющего доходы ниже величины прожиточного минимума (уровень бедности), %							
Астана	3,4	0,6	0,7	0,8	0,9	1,1	1,5
Алматы	2,6	0,6	0,8	1,0	2,8	2,8	4,9
Шымкент	-	1,1	0,5	0,2	2,5	2,8	5,0
Глубина бедности, %							
Астана	0,8	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,2
Алматы	0,4	0,1	0,1	0,1	0,1	0,6	0,6
Шымкент	-	-	-	-	0,6	0,2	0,7
Медианный доход населения, тенге							
Астана	-	43569	45598	52874	53789	56242	56927
Алматы	-	52276	54088	59132	65110	71917	69662
Шымкент	-	32382	36591	40239	42559	42168	40517

Примечание - Составлено по источнику Bureau of National Statistics (2022)

В то же время, если расходы домашних хозяйств на душу в месяц в г. Алматы росли более быстрыми темпами (в 2020г. - на 110% по сравнению с 2010г.), то в столице рост расходов был намного меньше – на 48%. Доля расходов в доходах жителей г. Шымкента

составляет 60%, г. Алматы - 52,1%, астанчан -38,8%, что свидетельствует о снижении уровня жизни жителей более многочисленных южной столицы по сравнению с г. Астана, и об ограниченном потенциале сбережений в г. Шымкент (рисунок 1).

Рисунок 1 – Изменение соотношения среднедушевых доходов и расходов населения в мегаполисах Казахстана в 2010-2020 годы

Figure 1 - Change of the ratio of per capita income and expenditures of the population in Kazakhstan's megapolises in 2010-2020

Примечание – Составлено авторами

В итоге, как свидетельствуют приведенные данные, в г. Астана наблюдается снижение уровня и глубины бедности благодаря повышению статуса столицы и развитию ее экономики, сопровождаемых расширением административного и делового секторов, а в г. Алматы, напротив, отмечается увеличение показателей бедности.

По мере роста городов увеличивается спрос на жилую площадь, что часто приводит к увеличению стоимости земли и жилья до такой степени, что существенно снижается их доступность для населения с низким заработком, к которому чаще всего относятся переселенцы из села. В итоге встает выбор: вернуться в село, либо найти жилье в отдаленных от центра города районах, часто с недостаточно развитой инфраструктурой, затрачивая время на многочасовые поездки на работу, иногда занимаясь неформальной экономической деятельностью.

Аналогичная ситуация наблюдается и в казахстанских мегаполисах, где цены на жилье всегда превышали среднереспубликанский уровень и являлись самыми высокими по стране. Следует отметить, что уровень цен на рынке жилья задает сектор первичного жилья. В мегаполисах это в основном

высотные монолитные дома и жилые комплексы. Под влиянием этих цен формируется конъюнктура цен на жилье разного типа и на вторичном рынке. Самый высокий уровень цен на жилье по-прежнему сохраняется в Алматы. По данным «Индекса Крыши», цены в мегаполисах на разные типы жилья резко возросли к концу 2021 года, что соответственно повлияло на рост стоимости аренды (таблица 3).

Одним из важных факторов, определяющих качество жизни горожан, является уровень благоустройства жилья и качество бытовых услуг. Анализ уровня обеспеченности жилого фонда мегаполисов Казахстана удобствами и расчет коэффициентов благоустроенности показал, что за десять лет уровень благоустроенности в г. Астана существенно повысился, в то время как в г. Алматы заметно снизился. По городу Шымкент данные за 2010 г. отсутствуют, что не позволяет провести сравнение (таблица 4).

Таблица 3 – Сравнительная динамика средних цен на жилье в мегаполисах Казахстана
Table 3 - Comparative dynamics of average housing prices in Kazakhstan's megapolises

	2015 г.	2020 г.	2021 г.
<i>Средняя стоимость жилья любого типа на конец года, тыс. тенге за 1 кв.м</i>			
Астана	399,6	357,0	446,9
Алматы	424,6	459,9	616,0
Шымкент	291,0	309,2	373,2
<i>Средняя стоимость монолитного жилья на конец года, тыс. тенге за 1 кв.м</i>			
Астана	387,4	373,8	477,2
Алматы	463,3	498,3	642,0
Шымкент	425,8	343,8	429,7

Примечание - Составлено авторами

Таблица 4 – Сравнительная оценка уровня благоустройства жилого фонда в мегаполисах Казахстана
Table 4 - Comparative assessment of the level of improvement of housing stock in megapolises of Kazakhstan

Города	Обеспеченность жилого фонда мегаполисов удобствами:	
	2010 г.	2020 г.
<i>Центральным отоплением, %</i>		
Астана	89,7	97,0
Алматы	87,1	77,2
Шымкент	Н.д.	63,7
<i>Центральным горячим водоснабжением</i>		
Астана	88,0	97,7
Алматы	86,3	78,0
Шымкент	Н.д.	1,9
<i>Центральным водопроводом</i>		
Астана	93,0	99,8
Алматы	100,0	100,0
Шымкент	Н.д.	100,0
<i>Канализацией</i>		
Астана	90,6	97,9
Алматы	91,2	82,8
Шымкент	Н.д.	83,2
<i>Коэффициент благоустроенности</i>		
Астана	0,903	0,981
Алматы	0,912	0,845
Шымкент	Н.д.	0,622

Примечание - Составлено авторами

Коэффициент благоустроенности жилого фонда столицы возрос с 0,9 до 0,981 за счет улучшения обеспечения всеми коммунальными услугами (центральным отоплением, центральным водоснабжением питьевой и горячей водой, услугами канализации). В г. Алматы же, напротив, коэффициент благоустроенности жилья снизился с 0,91 до 0,845 за счет ухудшения показателей практически по всем услугам, кроме обеспечения водопроводной питьевой водой. В г. Шымкент коэффициент благоустроенности

жилья остается еще очень низким (0,622) в первую очередь из-за низкой обеспеченности центральным горячим водоснабжением.

Безусловно, улучшение условий жизни в столице связано прежде всего с реализацией программ развития города Астаны на 2011-2015, 2016-2020 годы, предусматривавшими его социальную ориентированность и направленность на обеспечение комфортности жизни за счет развития необходимой инфраструктуры. В целом на благоустройство столицы было направлено: в период 2011-

2015 гг. 1 019 056,1 млн. тенге¹, в 2016-2020 гг. - 5 247 135,2 млн. тенге², причем, значительная доля инвестиций обеспечивалась за счет республиканского бюджета.

Рост численности населения городов сталкивается с ограничениями природного потенциала территории. Эти процессы отраж-

аются через показатели демографической емкости территории (таблица 5). Эти показатели могут отражать разные аспекты емкости территории: по водным ресурсам, по землям сельскохозяйственного назначения, по территориям отдыха и др. В таблице 5 показаны два частных показателя демографической емкости мегаполисов.

Таблица 5 – Демографическая емкость мегаполисов Казахстана
Table 5 - Demographic capacity of megacities of Kazakhstan

	Обозначения	г. Астана	г. Алматы	г. Шымкент
Численность населения, чел	P	1212078	2001060	1093468
Территория, га	S	80000	70000	120000
Потребность в территории на 1000 жителей (30-40 га)	H	40	40	40
<i>Демографическая емкость по наличию территории, человек</i>	Dt	2 000 000	1 750 000	3 000 000
Поднято подземной воды насосными станциями I подъема, куб. м /сутки	Qw	301897,8	473747,9	178627,1
Норма холодного водоснабжения на 1 человека в сутки, куб. м	Nw	0,28	0,28	0,28
<i>Демографическая емкость по наличию воды, человек</i>	Dw	1 078 206	1 691 957	637 954
<i>Демографическая емкость по отпускаемой населению воды, человек</i>	Dcw	884 563	1 682 614	790 677

Примечание – Рассчитано по источникам Bureau of National Statistics (2021b), SNIp, (2009)

Согласно расчетам, демографическая емкость по территории уже превышена в г. Алматы. Города Шымкент и Астана имеют на первый взгляд потенциал для расширения, однако здесь необходимо учитывать и другие компоненты демографической емкости территории. По такому показателю как демографическая емкость по наличию воды предельные уровни достигнуты во всех трех мегаполисах. Более того, демографическая емкость по водным ресурсам для г. Шымкент ниже почти в 2 раза текущей численности населения, при том что территория города существенно больше других мегаполисов. Это позволяет судить о качестве городской

среды, преобладающем типе жилой застройки, низкой доступности и дефиците водных ресурсов в мегаполисе.

Иначе говоря, часть жителей городов не дополучает объем воды, необходимый для обеспечения приемлемого качества жизни. В мегаполисах, в частности в г. Алматы, есть городские районы, которые живут в режиме ограниченной по времени подачи питьевой воды, где отсутствуют дороги с твердым покрытием, система дренажа для ливневых стоков. Уплотняющая застройка без расширения зеленых зон, общественных мест, подземных парковок, нарушение строительных норм и правил, незаконный отвод земель под строительство являются проявлением того, что в городской политике приоритет отдан корпоративным интересам строительных компаний, а не целям развития городской среды. В целом можно сказать, что казахстанские мегаполисы достигли пределов с точки зрения использования территориального и водного потенциала, а дальнейший рост численности населения отразится на качестве жизни.

1 Astana city development program for 2011-2015. [updated 10 July 2022; cited August 01, 2022] Available: <https://textarchive.ru/c-1331020-pall.html> (In Kaz, Rus)

2 Astana city development program for 2016-2020. [updated 10 July 2022; cited August 01, 2022] Available: https://ecogofond.kz/wp-content/uploads/2018/03/astana_rus.pdf (In Kaz, Rus)

Как показывает международный опыт развития мегаполисов, быстрый рост численности населения городов, плохие экологические и социальные условия, значительная нехватка воды приводят к росту загрязнения атмосферы и могут выступить дополнительным катализатором распространения инфекционных заболеваний. Так, пандемия COVID-19 показала большую уязвимость заражения для густонаселенных городских районов в результате большей концентрации людей в непосредственной близости в жилых зонах, общественном транспорте, торговых точках, других общественных местах, где пересекаются большие потоки населения. Кроме того, большие города во всем мире сталкиваются с появлением зон низкого качества инфраструктуры, сегрегации и маргинализации, где обеспечить необходимый уровень санитарно-эпидемиологической безопасности очень сложно. (Motta, 2020).

Данное утверждение подтверждено и казахстанскими статистическими данными по избыточной смертности. Избыточная смертность определяется ВОЗ как «полное число случаев смерти, прямо или косвенно связанных с пандемией COVID-19». В Казахстане за 2020-2021 годы избыточная смертность составила 81887 человек, 72%

которых приходится на городское население. Для городского населения страны коэффициенты смертности выросли гораздо в большей степени, чем для сельского. Большая часть избыточных смертей приходится на г. Алматы – 14,6% в 2020 году и 18,6% в 2021 году, а также на г. Астана: 9,6 и 7,7% соответственно.

Как замечено в зарубежных эмпирических исследованиях, в крупных городах у населения чаще проявляется беспокойство, быстрая смена настроения, чрезмерная импульсивность, употребление психоактивных веществ, следствием которых зачастую являются травмирующие события, связанные с преступлениями. Насилие в мегаполисах приводит к увеличению числа заключенных, что в свою очередь способствует росту эпицентров распространения болезней, представляющих угрозу сообществам.

Негативная тенденция наблюдается и в казахстанских мегаполисах. Если численность населения гг. Астана и Алматы за анализируемый период возросла на 75 и 38% соответственно, то численность осужденных – на 75 и 18%. За десять лет количество преступлений в г. Астана увеличилось в 5,6 раза, в г. Алматы - в 3,3 раза, уровень преступности – 3,43 и 2,5 раза соответственно (таблица 6).

Таблица 6 – Динамика показателей правонарушений в мегаполисах Казахстана в 2010-2020 годы

Table 6 - Dynamics of indicators of offenses in megapolises of Kazakhstan in 2010-2020

	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Число зарегистрированных преступлений, единиц											
Астана	4491	15142	22760	34756	34 985	43441	41 384	33 276	25 159	19 251	13 648
Алматы	19002	29695	52022	55482	61 391	73506	68 704	63 797	62 646	54 335	28 672
Шымкент									16 142	14 165	11 347
Уровень преступности на 10000 населения											
Астана	70	214	301	441	423	504	449	331	240	174	118
Алматы	137	209	357	375	404	440	397	359	343	289	147
Шымкент									164	139	108
Численность осужденных, лиц											
Астана	1464	1252	1102	1458	1842	2172	2345	2350	2558	1810	1926
Алматы	2501	2228	1932	2262	2278	2160	2963	3034	2945	2719	2961
Шымкент									1027	1378	1271

Примечание - Составлено по источнику Bureau of National Statistics (2022)

Практика показывает, что жилые кварталы, заселенные маргинальным и люмпенизированным населением, представляют собой параллельный город со своей экономической, общественной и политической жизнью.

Нельзя не отметить и тот факт, что место проживания и деятельности оказывает большое влияние на поведение людей. Несмотря на обеспечение более высокого уровня качества жизни, урбанизация существенно меняет ценности людей, их поведение и предпочтения, как можно заметить, к сожалению, не всегда в лучшую сторону. Если в большинстве стран в прошлом веке в качестве основной ячейки общества традиционно отдавали предпочтение семье, то сегодня происходит упадок традиционных общественных структур и возникают новые типы сообществ. Специалисты отмечают рост деструктивного поведения молодежи, характеризующегося развитием аддиктивного расстройства (Buhaug and Urdal, 2013). В результате сложных жизненных обстоятельств, у людей возникает желание уйти от реального решения проблем посредством пагубных привычек и пристрастий (алкоголь, наркотики, азартные игры, религиозные секты).

На возможный деструктивный феномен урбанизации, как вероятный источник люмпенизации общества в своих трудах указывали (Troshin, 1995, 20-22; Filyushkina, 2014). Одним из проявлений этого феномена является процесс социопсихической эпидемии, порождаемой в результате кризиса адаптации, изменения характера отношения человека с его природным или общественным окружением. Она чаще всего проявляется в росте психических заболеваний, самоубийств, как следствия угнетенного настроения человека, стресса, нарастающих житейских проблем и одиночества. Высокая плотность населения, безработица, бедность, различия в уровне культуры, одиночество, проблемы с жильем могут стать факторами усиления стресса.

Чрезмерная урбанизация способствует усилению неравенства между богатыми и бедными, ведущего к фрагментации общества и нарастанию конфликтов. В свою очередь, фрагментация общества способна подорвать доверие и легитимность политической системы. Ограниченность доступа к определенным товарам и услугам, вызванное неравенством распределения возможностей и

привилегий среди населения, способствует социальному расколу. Экономические потрясения в виде инфляции или рецессии национальной экономики могут усилить различия и важность экономических привилегий между отдельными лицами и группами, тем самым повышая уровень неудовлетворенности и недовольства до такой степени, что это может спровоцировать насильственную реакцию. Именно такой логикой можно объяснить события, произошедшие в г. Алматы в январе 2022 года, вызванные, как свидетельствуют данные проведенного анализа, снижением уровня жизни населения, экономическим неравенством, отсутствием обнадеживающих перспектив, недостаточным социальным обеспечением, маргинализацией части населения и безработной молодежи.

Заключение и рекомендации

Проведенное исследование позволило сделать следующие выводы и рекомендации.

1) Несмотря на большое количество научных работ по проблемам развития городов, они в большей степени касались исследования экономического развития и изменения численности городского населения. Однако вопросы управления развитием города и оценки влияния роста городов на социальные процессы остаются малоисследованными.

2) Несмотря на наблюдаемые положительные тенденции роста занятого населения, к примеру в г. Алматы, структура занятости в мегаполисах ухудшается, так как растет численность самозанятых, имеющих неустойчивый доход и нестабильное положение в обществе. Также в мегаполисах наблюдается существенный рост демографической нагрузки, что свидетельствует о снижении доли экономически активного занятого населения в домохозяйствах.

3) Анализ показателей уровня жизни свидетельствует о росте бедности жителей южной столицы и г. Шымкент на фоне ее снижения в г. Астана. Дополнительным фактором, влияющим на рост бедности в мегаполисах, является рост доли расходов на потребление в доходах. Так, если у жителей г. Шымкента потребляется 60% доходов, у алматинцев – 52,1%, то у жителей г. Астаны – только 38,8%, а остальное идет на сбережение, что свидетельствует о более высоком уровне жизни в столице.

4) Сравнительный анализ динамики средних цен на жилье в мегаполисах показал,

что по мере роста городов увеличивается спрос на жилую площадь, соответственно растет стоимость земли, жилья и арендной платы. При этом расчет коэффициентов благоустроенности показал, что если в г. Астана за десять лет уровень обустройства жилого фонда бытовыми услугами существенно повысился, в то в г. Алматы заметно снизился.

5) Анализ демографической емкости территории и демографической емкости городов по водным ресурсам показал, что казахстанские мегаполисы достигли пределов для расширения с точки зрения использования территориального и водного потенциалов, а дальнейшее их расширение может негативно отразиться на качестве жизни жителей.

6) Проведенный анализ данных свидетельствует о повышении уровня бедности, снижении уровня благоустроенности и росте преступности в самом многочисленном мегаполисе Казахстана подтверждает выдвинутую гипотезу о том, что в условиях неуправляемого роста городов условия жизни их жителей могут ухудшаться. Сказанное позволяет сделать вывод, что чрезмерная урбанизация способствует усилению неравенства между разными слоями населения, что может приводить к нарастанию конфликтов, ухудшению криминогенной обстановки и социальной напряженности.

Для преодоления назревших проблем в социально экономическом развитии мегаполисов рекомендуется следующее.

1) Для своевременного упреждения негативных тенденций роста бедности, ухудшения уровня жизни, а также для повышения уровня благоустройства жилого фонда, доступности бытовых услуг и снижения социального неравенства в мегаполисах Казахстана необходимо усилить роль стратегического управления, предполагающего разработку индивидуальных программ развития городов долгосрочного, среднесрочного и краткосрочного характера на регулярной основе с постоянным обновлением целевых индикаторов, уточненными характеристиками требуемых ресурсов и утверждением ответственных за их реализацию.

2) Для снижения бедности и роста занятости населения мегаполисов важно усилить стимулирование создания новых производств в социально значимых секторах экономики (наукоемкие производства, сектор услуг, в том числе цифровых, строительство жилья, производство продуктов питания и

т.п.), что позволит существенно расширить возможности трудоустройства, позволяя горожанам получать стабильно высокие доходы, повысит компетенции трудовых ресурсов, решит вопросы полноценного обеспечения продовольствием, расширения товарного предложения для растущего населения города.

3) Улучшению структуры занятости населения, повышению уровня жизни населения и снижению демографической нагрузки в городах будет способствовать расширение реальных возможностей для развития малого и микробизнеса, что к тому же окажет благотворное влияние на развитие института предпринимательства, расширение технологических инноваций, рост городского рынка товаров и услуг и концентрацию бизнеса.

4) В планах стратегического управления процессом развития городов Казахстана рекомендуется предусмотреть меры по расширению строительства социального жилья с целью повышения его доступности и общего снижения стоимости жилья и его аренды для населения мегаполисов. Решение данного вопроса заложено в таких направлениях, как:

а) расширение строительства социального и/или доступного жилья на основе государственно-частного партнерства;

б) разработка новых государственных программ по расширению кредитной доступности для удовлетворения потребности в жилье всех категорий населения городов;

в) расширение источников финансирования социальных жилищных проектов (благоустроенного жилья для молодых семей, специалистов, сирот, ведомственного жилья);

г) мониторинг жилого фонда с целью изыскания возможности репрофилирования свободных площадей, квартир или малоиспользуемых зданий в городе для временного или долгосрочного размещения нуждающихся;

д) оптимизация административного управления жилым фондом городов путем активизации общественных организаций и поддержки со стороны заинтересованных организаций и предприятий.

Обеспечение доступности жилья и его благоустройство можно также рассматривать как меру по социальному дистанцированию, направленную на улучшение экологии и предупреждение распространения инфекционных заболеваний в условиях высокой вероятности в повторения эпидемий.

5) Приоритетом в стратегическом планировании города должен оставаться вопрос постоянного развития и обновления транспортной, коммунальной и социальной инфраструктуры городов, удовлетворяющих жизненно-важные потребности в удобствах, благоустройстве, в водных ресурсах и социальных услугах.

6) С целью улучшения социально-психологической и криминогенной обстановки в городах акиматам, учреждениям образования, культуры, науки и всей казахстанской общественности рекомендуется проводить мероприятия, направленные на гармоничное нравственное и духовное развитие общества, воспитание патриотизма и социальной ответственности каждого жителя с раннего возраста. Человек должен чувствовать собственную значимость, свою вовлеченность в процесс развития и процветания города. Это позволит оградить население от влияния деструктивных явлений и обеспечить социальную безопасность.

Все вышеназванные меры будут способствовать преодолению негативных социальных последствий быстрого роста населения мегаполисов, содействовать сокращению социального неравенства, формированию благоприятного климата в сообществе, что особенно важно в современных крайне нестабильных условиях, поскольку позволяют справляться с кризисами и адаптироваться к ним.

References

1. Adams, J., Vigor, A., & Robinson, P. (2003). *A New Regional Policy for the UK*. London: Institute for Public Policy Research.
2. Alibekova, G., Panzabekova, A., Satpayeva, Z., & Abilkayir, N. (2018, August). Sustainable development issues of Almaty as the largest metropolis in Central Asia. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 177, No. 1, p. 012010). IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/177/1/012010>.
3. Bochko, V.S., & Zacharchuk, E.A. (2020). Individualization of City Development Strategies: Case of Ekaterinburg and Birmingham. *Ekonomika regiona*, 16(2), 391-405. <https://doi.org/10.17059/2020-2-5>.
4. Boudeville, J.R., & Montefiore, C.G. (1966). *Problems of regional economic planning*. Edinburgh: Edinburgh UP.
5. Broekel, T., & Brenner, T. (2011). Regional factors and innovativeness: an empirical analysis of four German industries. *The annals of regional science*, 47(1), 169-194. <https://doi.org/10.1007/s00168-009-0364-x>.
6. Buhaug, H., & Urdal, H. (2013). An urbanization bomb? Population growth and social disorder in cities. *Global Environmental Change*, 23(1), 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2012.10.016>.
7. Bureau of National Statistics (2022) [cited September 27, 2022]. Available: <http://www.stat.gov.kz>
8. CRTR. (2021). *Long-term demographic forecast 2050*. Astana, Center for Human Resources Development. [cited September 27, 2022]. Available: <https://iac.enbek.kz/ru/node/1163>.
9. Cze, C. (2020). Urbanization as a social phenomenon of globalization transformations of the economy. *Sociology*, (5), 117-217.
10. ESPAS. (2019). *Global Trends to 2030: The future of urbanization and Megacities*. ESPAS Ideas Paper Series. [cited September 25, 2022]. Available: <https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/document/global-trends-2030-future-urbanization-and-megacities-0>.
11. Filyushkina, D. (2014). *Spiritual lumpenization of Russian society: determining factors and social manifestations*. Rostov-on-Don: South Federal University.
12. Fujita, M. (1989). *Urban economic theory*. Cambridge Books.
13. Fujita, M., & Krugman, P. (1995). When is the economy monocentric: von Thunen and Chamberlin unified. *Regional Science and Urban Economics*, 25(4), 505-528. [https://doi.org/10.1016/0166-0462\(95\)02098-F](https://doi.org/10.1016/0166-0462(95)02098-F).
14. Fujita, M., & Mori, T. (1997). Structural stability and evolution of urban systems. *Regional Science and Urban Economics*, 27(4-5), 399-442. [https://doi.org/10.1016/S0166-0462\(97\)80004-X](https://doi.org/10.1016/S0166-0462(97)80004-X).
15. Fujita, M., Krugman, P., & Venables, A. (2001). *The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
16. Gaidar Institute. (2011). *Strategies for Old Industrial Cities: International Experience and Perspectives in Russia*. Moscow: Publishing House of the Gaidar Institute.
17. Geyer, H., & Kontuly, T. (1993). Theoretical Foundation of the Concept of Differential Urbanization. *International Regional Science Review*, 5(2), 157–177. <https://doi.org/10.1177/016001769301500202>.
18. Gibbs, J. (1963). The Evolution of Population Concentration. *Economic Geography*, 2, 119–129. <https://doi.org/10.2307/142505>.
19. Glaeser, E.L. (2009). Green cities, brown suburbs. *City Journal*, 19(1). [cited September 25, 2022]. Available: <https://www.city-journal.org/html/green-cities-brown-suburbs-13143.html>.
20. Ellison, G., Glaeser, E.L., & Kerr, W.R. (2010). What Causes Industry Agglomeration? Evidence from Coagglomeration Patterns. *American*

Economic Review, 100(3), 1195-1213. <https://doi.org/10.1257/aer.100.3.1195>.

21. Goldstone, J.A. (2002). Population and Security: How Demographic Change Can Lead to Violent Conflict. *Journal of International Affairs*, 56(1), 3–21. [cited September 25, 2022]. Available: <https://www.jstor.org/stable/24357881>.
22. Golubchikov, O., & Makhrova, A. (2013). Factors of unequal development of Russian cities. *Bulletin of Moscow University: Series 5 Geography [Vestnik Moskovskogo Universiteta: Seriya 5 Geografiya]*, (2), 54–60.
23. Kahl, C. (2006). States, Scarcity, and Civil Strife in the Developing. *World*, Princeton, NJ, Princeton University Press.
24. Kosherbaeva, A. (2018). Analysis of the development of cities in Kazakhstan in the light of managed urbanization. *Economics and Statistics*, (4), 134–140.
25. Landry, C. (2012). *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*. Routledge.
26. Mkrtchyan, N.V., & Karachurina, L.B. (2013). Migration and natural movement of the population of cities and administrative regions of Russia in 1990–2010: key factors of differences. *Scientific works: Institute of Economic Forecasting RAS*, (11), 95–114.
27. Motta, P. (2020). Urbanization and Sustainability after the COVID-19 Pandemic. *The International Journal of Social Quality*, 10(1), 1–28. <https://doi.org/10.3167/ijsq.2020.100102>.
28. Nikulina, Yu. (2010). Urbanizatsionnyye processy v kontekste sistemnoj transformacii obshchestva. *Sociological Almanac*, (1), 270–275. (In Russ.).
29. Nurlanova, N. (2016). Goroda kak tochki rosta ekonomicheskogo prostranstva Kazahstana: tendencii i perspektivy razvitiya. *Problems of Territory's Development*, 5(85), 201–216. (In Russ.).
30. Nurlanova, N. K., Alzhanova, F. G., & Satpayeva, Z. T. (2021). Quality of urban space as a factor of Almaty's sustainable economic development. *Economics: the strategy and practice*, 16(2), 5–20. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-2-5-20>.
31. O'sullivan, A. (1996). *Urban economics* (Vol. 3). Chicago: Irwin.
32. Perroux, F. (1950). Economic Space: Theory and Applications. *The Quarterly Journal of Economics*, 64(1), 89–104. <https://doi.org/10.2307/1881960>.
33. Rigby, D. L., & Essletzbichler, J. (2002). Agglomeration economies and productivity differences in US cities. *Journal of Economic Geography*, 2(4), 407–432. <https://doi.org/10.1093/jeg/2.4.407>.
34. Rosenthal, S., & Strange, W. (2004). Evidence on the Nature and Scale of Agglomeration Economies in JF Thisse and Henderson, JV. *Handbook of Urban and Regional Economics*, 4(49), 2119–2171. [https://doi.org/10.1016/S1574-0080\(04\)80006-3](https://doi.org/10.1016/S1574-0080(04)80006-3).
35. SNiP (2009) SNiP RK 4.01-02-2009 *Water supply. External networks and structures. [Vodosnabzhenie Naruzhnye seti i sooruzheniya]*. [cited September 27, 2022]. Available: https://www.egfntd.kz/rus/page/NTD_KDS_SNiP.
36. Troshin, A. (1995). Lyumpenizatsiya, kak sostavlyayushchaya urbanizatsionnykh processov: sociokul'turnye tipy. *Urbanization and cultural life of Siberia, materials of the All-Russian scientific and practical conference*, 20–22. Biblioteka: Omsk.
37. Wheaton, W.C., & Shishido, H. (1981). Urban concentration, agglomeration economies, and the level of economic development. *Economic development and cultural change*, 30(1), 17–30. <https://doi.org/10.1086/452537>.

Список литературы (транслитерация)

1. Adams, J., Vigor, A., & Robinson, P. (2003). *A New Regional Policy for the UK*. London. Institute for Public Policy Research.
2. Alibekova, G., Panzabekova, A., Satpayeva, Z., & Abilkayir, N. (2018, August). Sustainable development issues of Almaty as the largest metropolis in Central Asia. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 177, No. 1, p. 012010). IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/177/1/012010>.
3. Bochko, V.S., & Zacharchuk, E.A. (2020). Individualization of City Development Strategies: Case of Ekaterinburg and Birmingham. *Ekonomika regiona*, 16(2), 391–405. <https://doi.org/10.17059/2020-2-5>.
4. Boudeville, J.R., & Montefiore, C.G. (1966). *Problems of regional economic planning*. Edinburgh: Edinburgh UP.
5. Broekel, T., & Brenner, T. (2011). Regional factors and innovativeness: an empirical analysis of four German industries. *The annals of regional science*, 47(1), 169–194. <https://doi.org/10.1007/s00168-009-0364-x>.
6. Buhaug, H., & Urdal, H. (2013). An urbanization bomb? Population growth and social disorder in cities. *Global Environmental Change*, 23(1), 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2012.10.016>.
7. Bureau of National Statistics (2022) [cited September 27, 2022]. Available: <http://www.stat.gov.kz>
8. CRTR. (2021). *Long-term demographic forecast 2050. [Dolgosrochnyj demograficheskij prognoz 2050]*. Astana, Center for Human Resources Development. [cited September 27, 2022]. Available: <https://iac.enbek.kz/ru/node/1163>. (In Russ.)
9. Cze, C. (2020). Urbanization as a social phenomenon of globalization transformations of the economy. *Sociology [Sociologiya]*, (5), 117–217. (In Russ.).

10. ESPAS. (2019). *Global Trends to 2030: The future of urbanization and Megacities*. ESPAS Ideas Paper Series. [cited September 25, 2022]. Available: <https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/document/global-trends-2030-future-urbanization-and-megacities-0>
11. Filyushkina, D. (2014). *Spiritual lumpenization of Russian society: determining factors and social manifestations [Duhovnaya lyumpenizaciya rossijskogo obshchestva: determiniruyushchie faktory i social'nye proyavleniya]*. Rostov-on-Don: South Federal University. (In Russ.).
12. Fujita, M. (1989). Urban economic theory. *Cambridge Books*.
13. Fujita, M., & Krugman, P. (1995). When is the economy monocentric: von Thunen and Chamberlin unified. *Regional Science and Urban Economics*, 25(4), 505-528. [https://doi.org/10.1016/0166-0462\(95\)02098-F](https://doi.org/10.1016/0166-0462(95)02098-F).
14. Fujita, M., & Mori, T. (1997). Structural stability and evolution of urban systems. *Regional Science and Urban Economics*, 27(4-5), 399-442. [https://doi.org/10.1016/S0166-0462\(97\)80004-X](https://doi.org/10.1016/S0166-0462(97)80004-X).
15. Fujita, M., Krugman, P., & Venables, A. (2001). *The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
16. Gaidar Institute. (2011). *Strategies for Old Industrial Cities: International Experience and Perspectives in Russia [Strategii staropromyshlennykh gorodov: mezhdunarodnyj opyt i perspektivy v Rossii]*. Moscow: Publishing House of the Gaidar Institute. (In Russ.).
17. Geyer, H., & Kontuly, T. (1993). Theoretical Foundation of the Concept of Differential Urbanization. *International Regional Science Review*, 5(2), 157-177. <https://doi.org/10.1177/016001769301500202>.
18. Gibbs, J. (1963). The Evolution of Population Concentration. *Economic Geography*, (2), 119-129. <https://doi.org/10.2307/142505>.
19. Glaeser, E. L. (2009). Green cities, brown suburbs. *City Journal*, 19(1). [cited September 25, 2022]. Available: <https://www.city-journal.org/html/green-cities-brown-suburbs-13143.html>.
20. Ellison, G., Glaeser, E.L., & Kerr, W.R. (2010). What Causes Industry Agglomeration? Evidence from Coagglomeration Patterns. *American Economic Review*, 100(3), 1195-1213. <https://doi.org/10.1257/aer.100.3.1195>.
21. Goldstone, J.A. (2002). Population and Security: How Demographic Change Can Lead to Violent Conflict. *Journal of International Affairs*, 56(1), 3-21. [cited September 25, 2022]. Available: <https://www.jstor.org/stable/24357881>.
22. Golubchikov, O., & Makhrova, A. (2013). Factors of unequal development of Russian cities. *Bulletin of Moscow University: Series 5 Geography [Vestnik Moskovskogo Universiteta: Seriya 5 Geografiya]*, (2), 54-60. (In Russ)
23. Kahl, C. (2006). States, Scarcity, and Civil Strife in the Developing. *World*, Princeton, NJ, Princeton University Press.
24. Koshberbaeva, A. (2018). Analiz razvitiya gorodov Kazahstana v svete upravlyaemoy urbanizacii. *Economics and Statistics [Ekonomika i statistika]*, 4, 134-140. (In Russ.).
25. Landry, C. (2012). *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*. Routledge.
26. Mkrtychyan, N.V., & Karachurina, L.B. (2013). Migration and natural movement of the population of cities and administrative regions of Russia in 1990-2010: key factors of differences. *Scientific works: Institute of Economic Forecasting RAS [Nauchnye raboty: Institut narodnohozhajstvennogo prognozirovaniya RAN]*, (11), 95-114. (In Russ.).
27. Motta, P. (2020). Urbanization and Sustainability after the COVID-19 Pandemic. *The International Journal of Social Quality*, 10(1), 1-28. <https://doi.org/10.3167/ijsq.2020.100102>.
28. Nikulina, Yu. (2010). Urbanizacionnyye processy v kontekste sistemnoj transformacii obshchestva. *Sociological Almanac [Sociologicheskij al'manah]*, (1), 270-275. (In Russ.).
29. Nurlanova, N. (2016). Goroda kak tochki rosta ekonomicheskogo prostranstva Kazahstana: tendencii i perspektivy razvitiya. *Problems of Territory's development [Problemy razvitiya territorij]*, 5(85), 201-216. (In Russ.).
30. Nurlanova, N.K., Alzhanova, F.G., & Satpayeva, Z.T. (2021). Quality of urban space as a factor of Almaty's sustainable economic development. *Economics: the strategy and practice*, 16(2), 5-20. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-2-5-20>.
31. O'sullivan, A. (1996). *Urban economics* (Vol. 3). Chicago: Irwin.
32. Perroux, F. (1950). Economic Space: Theory and Applications. *The Quarterly Journal of Economics*, 64(1), 89-104. <https://doi.org/10.2307/1881960>.
33. Rigby, D.L., & Essletzbichler, J. (2002). Agglomeration economies and productivity differences in US cities. *Journal of Economic Geography*, 2(4), 407-432. <https://doi.org/10.1093/jeg/2.4.407>.
34. Rosenthal, S., & Strange, W. (2004). Evidence on the Nature and Scale of Agglomeration Economies in JF Thisse and Henderson, JV. *Handbook of Urban and Regional Economics*, 4(49), 2119-2171. [https://doi.org/10.1016/S1574-0080\(04\)80006-3](https://doi.org/10.1016/S1574-0080(04)80006-3).
35. SNiP. (2009) SNiP RK 4.01-02-2009 *Water supply. External networks and structures. [Vodosnabzhenie Naruzhnye seti i sooruzheniya]*. [cited September 27, 2022]. Available: https://www.egfntd.kz/rus/page/NTD_KDS_SNiP. (In Russ.).
36. Troshin, A. (1995). Lyumpenizaciya, kak sostavlyayushchaya urbanizacionnykh processov: sociokul'turnye tipy. *Urbanization and cultural life of Siberia [Urbanizaciya i kul'turnaya*

zhizn' Sibiri], materials of the All-Russian scientific and practical conference [materialy Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii], 20-22. Biblioteka: Omsk. (In Russ.).

37. Wheaton, W. C., & Shishido, H. (1981). Urban concentration, agglomeration economies, and the level of economic development. *Economic development and cultural change*, 30(1), 17-30. <https://doi.org/10.1086/452537>.

Information about the authors

Aizhan Tleuberdinova – Doctor of Economic Sciences, Chief Researcher, Institute of Economics CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, e-mail: tleuberdinova@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8762-5932>

* **Nailya K. Nurlanova** – Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher, Institute of Economics CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, e-mail: nurlanova.nailya@ieconom.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4210-3783>

Farida Alzhanova – Doctor of Economic Sciences, Chief Researcher, Institute of Economics CS MSHE RK, Almaty Kazakhstan, e-mail: farida.alzhanova@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7451-7470>

Авторлар туралы мәліметтер

Тлеубердинова А. Т. – э.ғ.д., бас ғылыми қызметкер, ҚР ҒЖБМ ҰҚ Экономика институты, Алматы, Қазақстан, e-mail: tleuberdinova@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8762-5932>

* **Нұрланова Н.Қ.** – э.ғ.д., профессор, бас ғылыми қызметкер, ҚР ҒЖБМ ҰҚ Экономика институты, Алматы, Қазақстан, e-mail: nurlanova.nailya@ieconom.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4210-3783>

Альжанова Ф.Ф. – э.ғ.д., бас ғылыми қызметкер, ҚР ҒЖБМ ҰҚ Экономика институты, Алматы, Қазақстан, e-mail: farida.alzhanova@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7451-7470>

Сведения об авторах

Тлеубердинова А. Т. – д.э.н., г.н.с., Институт экономики КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, e-mail: tleuberdinova@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8762-5932>

* **Нурланова Н.К.** – д.э.н., профессор, г.н.с., Институт экономики КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, e-mail: nurlanova.nailya@ieconom.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4210-3783>

Альжанова Ф.Ф. – д.э.н., г.н.с., Институт экономики КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, e-mail: farida.alzhanova@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7451-7470>

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-76-91>

MPHTI 06.61.01

JE: H72, H76, R10

Forecasting of Socio-Economic Development of Regions in Kazakhstan: Principles, Features and Disadvantages

Lyudmila A. Balgarina^{1*}, Serik A. Jumabayev¹, Yuriy K. Shokamanov²

¹ Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 33a Abay Str., 010000, Astana, Kazakhstan

² Almaty Humanitarian and Economic University, 59 Zhandosov Str., 050035, Almaty, Kazakhstan

Abstract

The forecast is an important strategic document for planning and defining goals and priorities for the region's development. Socio-economic forecasting is relevant all over the world. For this reason, the issues of formation and practical application of forecasts, including regional ones, are reflected in many research papers. The purpose of the study is to consider the process of developing a forecast of socio-economic development in the regions of Kazakhstan and to identify factors that worsen its quality. The authors used a combination of research methods: description, observation, content analysis and system-analytical. The description of the forecasting process was carried out in the Bizagi Model software package. The main sources of information of the study were the observation of the procedure for making a forecast of the region and the analysis of legal acts regulating the forecasting processes in the Republic of Kazakhstan. To achieve the purpose of the study, the role of forecasting in management was determined, the differences between the forecast and the plan, the primary methods and types of forecasting, approaches to forecasting were listed, the process of making a forecast at the regional level was described and analyzed, "weaknesses" in the forecast development procedure were identified. The result of the study was the identification of limitations affecting the quality and efficiency of the use of the developed forecasts, and ways to reduce them are proposed. The study contributes to understanding the regional forecasting process and the causes of problems arising during its development.

Keywords: Region, Economy, Strategy, Practice, Forecast Development, Socio-Economic Development, Forecasting.

For citation: Balgarina, L. A., Jumabayev, S. A., & Shokamanov, Y. K. (2022). Forecasting of Socio-Economic Development of Regions in Kazakhstan: Principles, Features and Disadvantages. *Economics: the Strategy and Practice*, 17(4), 76-91, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-76-91>

*Corresponding author: Balgarina L.A. – PhD Candidate, the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 33a Abay str., 010000, Astana, Kazakhstan, 87025212280, e-mail: l.balgarina@apa.kz

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest.

Financial support. The study was not sponsored (own resources).

The article received: 10.07.2022

The article approved for publication: 23.09.2022

Date of publication: 30.12.2022

Қазақстанда аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын алдын ала болжау: принциптері, ерекшеліктері және кемшіліктері

Балгарина Л.А.^{1*}, Джумабаев С.А.¹ Шокаманов Ю.К.²

¹ Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Абай 33а, 010000, Астана, Қазақстан

² Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті, Жандосов 59, 050035, Алматы, Қазақстан

Түйін

Алдын ала болжау – аймақтың әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарын жоспарлауға, шаруашылық кешендерінің дамуы мен жоспарлау шараларын анықтайтын, аймақтың дамуын жоспарлауға мүмкіндік беретін маңызды стратегиялық құжат. Алдын алудың мәселесін жоспарлау тек қана аймақ емес, барлық әлем үшін де, маңызды мәселе. Осыған байланысты әлеуметтік-экономикалық дамуды алдын ала болжауды қалыптастыру және қолдану проблемалары, аймақтық деңгейде қажет екендігі көптеген зерттеушілердің жұмыстарында қарастырылған. Алдын ала болжаудың негізгі мақсаты сапалы басқарушылық шешімдер қабылдаудан басталатыны, оның аймақтардың және бүкіл елдің дамуына әсер ететіндігі мақалада атап көрсетілген. Зерттеудің мақсаты Қазақстанда аймақтың даму деңгейінде әлеуметтік – экономикалық дамуы н алдын ала болжауды талдап жасау, сол сияқты алдын ала болжау сапасына кері әсер ететін факторларды анықтау. Авторлар зерттеу барысында сипаттау, бақылау, сол сияқты жүйелі-сараптау түріндегі әдістемелік комбинацияларды пайдаланған. Алдын ала болжау процестерді сипаттау жайында Bizagi Model программалық пакетін қолдану арқылы жүргізілді. Зерттеу жүргізу кезіндегі негізгі себептерге облыс деңгейінде әлеуметтік-экономикалық алдын ала болжауды құрастыруға тікелей бақылау жасау мәліметтері, сол сияқты Қазақстан Республикасында алдын ала болжауды реттейтін нормативтік-заң актілеріне сараптама жасау нәтижелері жатады. Қойылған мақсатқа жету үшін басқарудағы жүйесінде алдын ала болжаудың ролін анықтау, алдын ала болжау мен жоспарлаудың айырмасын атап көрсету, алдын ала болжаудың түрлері мен негізгі әдістемелерін атап көрсету, облыс деңгейінде алдын ала болжауды құру барысын сипаттау және сараптау, алдын ала болжау процедурасында туындаған проблемалар және оның «олқылық» жағдайларын қарастыру. Зерттеудің нәтижесінде болжауды талдап жасауға және оны тиімді пайдалануға әсер теуші шектеулерді анықтау анықталды, оларды азайту жолдары ұсынылды. Зерттеу жүргізу алдын ала болжаудың барлық барысын жақсы түсінуге, сол сияқты аймақ деңгейінде әлеуметтік-экономикалық дамудың алдын ала болжауын жүргізу кезінде туындаған мәселелердің себебін түсінуге мүмкіншілік жасайды.

Түйін сөздер: аймақ, экономика, стратегия, практика, болжам жасау, әлеуметтік-экономикалық даму, болжау.

Дәйексөз үшін: Балгарина Л.А., Джумабаев С.А. Шокаманов Ю.К. (2022). Қазақстанда аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын алдын ала болжау: принциптері, ерекшеліктері және кемшіліктері. Экономика: стратегия және практика, 17(4), 76-91, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-76-91>

* **Хат-хабаршы авторы:** Балгарина Л.А. – PhD докторант, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Абай 33а, 010000, Астана, Қазақстан, 87025212280, e-mail: l.balgarina@apa.kz

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеуге демеушілік қолдау көрсетілмеді (меншікті ресурстар).

Мақала редакцияға түсті: 10.07.2022

Жариялау туралы шешім қабылданды: 23.09.2022

Жарияланды: 30.12.2022

Прогнозирование социально-экономического развития регионов в Казахстане: принципы, особенности и недостатки

Балгарина Л.А.^{1*}, Джумабаев С.А.¹, Шокаманов Ю.К.²

¹Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, пр. Абая 33а, 010000, Нур-Султан, Казахстан

²Алматинский гуманитарно-экономический университет, ул. Жандосова 59, 050035, Алматы, Казахстан

Аннотация

Прогноз является важным стратегическим документом, позволяющий планировать развитие региона, определять цели его социально-экономического развития, уточнять программные мероприятия и приоритеты в развитии хозяйственных комплексов. Вопросы составления социально-экономических прогнозов являются актуальными, причем во всем мире. В связи с этим проблемы формирования и эффективного применения прогнозов социально-экономического развития, в том числе на региональном уровне, получили отражение в работах многих исследователей. Цель исследования состоит в рассмотрении процесса разработки прогноза социально-экономического развития в Казахстане на уровне региона, а также определении факторов, отрицательно влияющих на качество таких прогнозов. В рамках исследования авторами использовалась комбинация таких методов исследования как описание, наблюдение, контент-анализ, а также системно-аналитический. Описание изучаемого процесса прогнозирования и его подпроцессов проводилось с использованием программного пакета Bizagi Model. Основными источниками информации при проведении исследования стали данные непосредственного наблюдения за процедурой составления прогноза социально-экономического развития на уровне области, а также результаты анализа нормативно-правовых актов, регламентирующих процессы прогнозирования в Республике Казахстан. Для достижения поставленной цели были решены следующие задачи: определена роль прогнозирования в системе управления, перечислены отличия прогноза и плана, названы основные методы и виды прогнозирования, отражены подходы к прогнозированию, описан и проанализирован процесс составления социально-экономического прогноза на уровне области, выявлены «слабые» места и имеющиеся проблемы в процедуре разработке прогноза. Результатом исследования стало выявление ограничений, влияющих на качество разрабатываемых прогнозов и эффективность их использования, предложены пути по их уменьшению. Проведенное исследование способствует лучшему пониманию всего процесса прогнозирования на региональном уровне, а также причин имеющихся проблем при проведении прогнозирования социально-экономического развития на уровне региона.

Ключевые слова: регион, экономика, стратегия, практика, разработка прогноза, социально-экономическое развитие, прогнозирование.

Для цитирования: Балгарина Л.А., Джумабаев С.А. Шокаманов Ю.К. (2022). Прогнозирование социально-экономического развития регионов в Казахстане: принципы, особенности и недостатки. Экономика: стратегия и практика, 17(4), 76-91, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-76-91>

* **Корреспондирующий автор:** Балгарина Л.А. – докторант, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, пр. Абая 33а, 010000, Астана, Казахстан, 87025212280, e-mail: l.balgarina@apa.kz

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

Статья поступила в редакцию: 10.07.2022

Принято решение о публикации: 23.09.2022

Опубликовано: 30.12.2022

Введение

Массовые протесты в январе 2022 года еще раз обозначили остро стоящую проблему социального неравенства населения, в основе которого лежит также неравенство и в социально-экономическом развитии регионов Казахстана. При этом необходимо отметить, что остро этот вопрос стоит не только перед нашим государством, но и перед другими странами (Andreev et al., 2012). Как правило, проблемы неравномерного регионального развития связаны со многими сферами: различными климатическими условиями, располагаемыми природными ресурсами, экологическим балансом, половозрастным составом населения, экономической спецификацией и другими.

Именно из-за существующей проблемы дисбаланса регионального развития приобретает актуальность использование методов воздействия на социально-экономические процессы в регионе, основанных на прогнозировании социально-экономического развития областей Республики Казахстан.

Разработка социально-экономических прогнозов является важной частью процесса государственного управления как на республиканском уровне, так и на уровне регионов. В настоящее время Президент Казахстана обозначил новую парадигму государственного управления, и мы стоим на пороге расширения полномочий местных органов власти, а также начали движение к развитию работающей модели местного самоуправления. Все это обозначило возрастание роли регионов в процессе управления всей экономической системы республики.

В стране, как результат масштабных преобразований и целенаправленной политики, в том числе по применению передового зарубежного опыта, организована хорошо налаженная система государственного планирования (Dauranov et al., 2021). Однако используемый в настоящее время механизм прогнозирования социально-экономического развития регионов недостаточно совершенен, что является сдерживающим фактором при управлении территориальным развитием. Зачастую, итоги прогнозирования оказываются противоречивыми, а его эффективность как инструмента государственного управления очень низкая. Все это свидетельствует о чрезвычайной актуальности вопроса совершенствования механизма прогнозирования социально-экономического развития региона. А для его улучшения необходимо

тщательно изучить текущую практику прогнозирования на региональном уровне.

Целью статьи явилось исследование основных факторов, определяющих качество, интенсивность и особенности процесса разработки прогноза социально-экономического развития на уровне региона в Казахстане.

Гипотезой исследования стало предположение о несоответствии существующих реалий разработки региональных прогнозов требованиям качества, своевременности и комплексности.

Тема исследования не является новой в связи с тем, что вопросам разработки и качества прогнозов, в том числе и на региональном уровне посвящено множество публикации как отечественных, так и зарубежных ученых – экономистов, но в то же время остается недостаточно исследованной, в частности, слабо исследованы вопросы практического применения и воплощения научных принципов прогнозирования в существующей практике государственного управления в Казахстане. По нашему мнению, роль прогнозирования в процессе принятия государственных решений не полностью изучена и оценена. В структуре государственного управления много внимания уделяется именно планированию, в то время как прогнозирование тоже является очень важным аспектом принятия решений. При проведении анализа и оценки степени развития прогнозирования на региональном уровне следует подходить к этому явлению комплексно.

Обзор литературы

В рамках исследования необходимо уточнить смысл понятия «регион». Разные авторы включают в него и ассоциируют с ним разнообразные явления. Так, например, исследователь А.К. Осипов в процессе своих научных изысканий предложил структурную модель региона. По его мнению, в основе любого региона лежит производственная подсистема, которая в первую очередь представлена материальным производством. В то же время выводом его исследования является то, что в рамках региона происходит полный процесс воспроизводства общественного продукта (Osipov, 1996). Э.Б. Алаев связывает региональное деление с территориальной составляющей, считая его тождественным географическим районам, локализованным тер-

риториально (Alaev, 1983). В работах А.Г. Гранберга определение региона связано с территориальной целостностью и взаимосвязанностью всех ее составляющих (Granberg, 2004). Отечественные исследователи региональной проблематики Н.В. Ювица, Н.Ж. Бримбетова, Н.К. Нурланова считают регионами отдельные административно-территориальные единицы государства (Brimbetova, 2018; Yuvitsa, 2018; Nurlanova, 2019).

В настоящей работе под регионами Казахстана подразумеваются прежде всего все 20 административно-территориальных единиц первого уровня (три города республиканского значения и 17 областей). Три из них появились после того, как 8 июня 2022 года введен в действие Указ Президента об их образовании.

Конечным потребителем результатов регионального прогнозирования являются органы местного государственного управления, предприятия, домашние хозяйства, а также вся вертикаль власти. Опыт передовых стран показывает, что варианты развития того или иного региона необходимо учитывать всем участникам рыночных отношений.

Однако в первую очередь прогноз является обоснованием для постановки целей регионального развития, а также мер воздействия на региональную систему (Rupeika-Aroga et al., 2016; Vlasyuk, 2017).

Процесс разработки прогноза подразумевает исследование в некотором роде еще не существующего объекта. Этот познавательное действие, которое направлено на понимание тенденций развития региональной системы. Важность этого процесса аргументировано еще и тем, что текущее состояние страны требует понимания особенностей развития всех ее регионов. В этой связи прогнозирование - это одна из важнейших стратегических функций органов исполнительной власти (Rupeika-Aroga et al., 2016).

Поскольку анализ и прогнозирование социально-экономического развития является начальной стадией процесса управления региональным развитием, необходимо рассматривать процесс прогнозирования не отдельно, а как функцию управления наряду с анализом, организацией, планированием, мотивацией.

Несмотря на большую изученность прогнозирования, в том числе социально-экономического, а также достаточно дли-

тельную историю развития в науке этого направления, среди ученых и практиков нет его единого толкования. Наше исследование литературы показало, что наиболее подходящим является определение разработки прогноза как подтвержденное научными выводами суждение о будущих формах существования объекта прогнозирования (Yandybayeva, 2018).

Региональная политика имеет две важные формы своего проявления и обоснования перспектив развития – прогнозирование и планирование. Хотя прогнозирование является одной из функций управления, ему не присущ строго директивный характер. В этом и проявляется его отличие от плана. По сути, прогноз предоставляет информацию о будущих формах существования объекта управления, которая позволяет сделать выбор в методах планирования и воздействия. Прогноз показывает возможности развития, а уже план является документом, обозначающим конкретные решения по выявленным возможностям. Прогноз раскрывает динамику социально-экономических показателей в зависимости от возможных движений всей системы. План же является инструментом реализации действия управленческого характера для достижения того состояния развития, которое является желаемым, при этом учитывающим предположения, выдвигаемые в ходе разработки прогноза. Обобщая сказанное, можно прийти к выводу, что и прогноз, и план используются для построения моделей будущего состояния системы с учетом эндогенных и экзогенных факторов. При этом прогноз всегда превосходит план. Таким образом, прогнозирование и планирование регионального развития направлены на моделирование будущего социально-экономического состояния с учётом независимых от субъектов управления внешних и внутренних факторов (Ren Wu et al., 2019; Tverdokhlebova, 2013)

Согласно Т.А. Магсумову и другим авторам, социально-экономическое прогнозирование развития региона состоит из целого набора частных прогнозов, разработанных в различных сферах общественной жизни, которые в дальнейшем переплетаясь, составляют комплексный прогноз (Magsumov, 2016; Khusainova, 2018)

Как правило частные прогнозы охватывают следующие направления развития региона:

- демографическая ситуация;

- состояние природного комплекса (недра, экология, наличие ресурсов);
- состояние производственной и технологической сферы;
- наличие и состояние факторов производства (капитал, рабочая сила, инвестиции);
- тренд развития отраслей;
- развитие социальной сферы (уровень здравоохранения, образования, развитие культуры, науки, преступность в регионе);
- состояние финансовой сферы (налоговая база в регионе и другое)
- сельское хозяйство и другое.

Теория и методология прогнозирования предполагает множество критериев, по которым делятся прогнозы, однако мы приводим наиболее часто используемые (таблица 1).

Таблица 1 – Типология прогнозов

Table 1 – Typology of forecasts

Признаки деления	Виды прогнозов
Период разработки	Краткосрочная Среднесрочный Долгосрочный
Цель разработки	Целевой Нормативный
Варианты наступления прогнозируемого результата	Вариантный Инвариантный
Вид представления результатов прогноза	Точечный Интервальный

Источник: составлено авторами по источникам Tverdokhlebova (2013); Yandybayeva (2016)

Как правило долгосрочные и среднесрочные прогнозы используются для определения стратегических целей развития региона. Краткосрочные прогнозы не так масштабны.

Согласно исследованиям С.Г. Светунькова, Е.Н. Степановой а также других ученых, в мировой научной литературе описано около 200 методов прогнозирования, в то время как на практике в управлении применяются только около 30 методов (Svetunkov et al., 2010; Stepanova, 2004).

Типология самых распространенных методов разработки прогнозов представлена в таблице 2.

Таблица 2 – Типология методов разработки прогнозов

Table 2 – Typology of forecast development methods

Интуитивные	Формализованные
<u>Коллективные:</u> Метод комиссий	<u>Экстраполяции:</u> Сглаживания
Анкетирование Мозговой штурм и другие	Усреднения и другие
<u>Индивидуальные:</u> Интервью Сценарий и другие	<u>Метод аналогий</u> <u>Моделирование:</u> Эконометрическое Имитационное и другое

Источник: составлено авторами по материалам источников Svetunkov et al. (2010); Tverdokhlebova, (2013); Yandybayeva (2016)

При прогнозировании очень важно определиться с подходом, обычно их выделяют два целевой и исследовательский.

Подход к разработке прогноза, который основывается на совокупности ретроспективных данных, а также зависит от состояния развития региона в зависимости от располагаемых ресурсов, называется исследовательским. Если же прогноз формируется в соответствии с целью, которую ставит регион для своего развития, то это целевой подход. Несмотря на то, что перечисленные подходы разнятся, между ними присутствует определенная взаимосвязь, так как они оба являются основанием для разработки модели регионального развития (Krasnov, 2013).

При составлении региональных прогнозов чрезвычайно важно учитывать их особенности, обусловленные различиями каждой региональной системы. Помимо этого, региональный уровень управления в значительной степени отличается от странового, так, в частности, она более восприимчива к малейшим изменениям, таким, как например, строительство нового предприятия.

Таким образом, система регионального прогнозирования по своей сути – это совокупность организационно-технических составляющих, которая обрабатывает входную информацию об объекте прогнозирования, для получения представления о будущем состоянии объекта. При построении прогноза очень важно наличие качественной информации о текущем и прошлом состоянии объекта, а также способность системы реагировать на возникающие внутри и снаружи изменения (Hyndman et al., 2014).

Методология

Методологической базой исследования стала совокупность научных методов и приемов. В процессе проведения исследования было использовано множество различных инструментов и методов: описание, наблюдение, контент-анализ, а также системно-аналитический метод.

Проведенный контент-анализ показывает, что в трактовке понятий «регион» и «прогнозирование» нет единого мнения, однако осуществление социально-экономического прогнозирования чрезвычайно важно для развития как отдельного региона, так и страны в целом.

Методы описания и наблюдения были применены для анализа процедуры составления прогноза социально-экономического развития на уровне области.

Для анализа нормативно-правовых актов и документов был применен системно-аналитический метод. При этом анализ нормативно-правовой базы включал в себя два этапа. На первом этапе авторами рассматривались сущность и особенности Правил разработки прогнозов социально-экономического развития, которые были созданы с целью регламентации разработки прогнозов как на макроуровне, так и на уровне регионов. Вторым этапом состоял в подробном рассмотрении Методики разработки прогнозов социально-экономического развития на региональном уровне.

Для подробного описания и анализа процесса разработки прогноза социально-экономического развития области применялся метод наблюдения. Для описания схемы бизнес-процессов, связанных с разработкой прогноза социально-экономического развития региона на примере Северо-Казахстанской области, использовался специализированный программный пакет Bizagi Model.

В ходе этого исследования были выявлены предполагаемые «слабые» места разработки прогноза социально-экономического развития на региональном уровне.

Результаты и обсуждение

Суверенный Казахстан – молодое государство. При этом наша страна имеет наследие, оставшееся со времен вхождения в состав СССР. Однако, несмотря на существование в те годы плановой экономики, основой составления так называемых «пятилеток» (планов сроком на 5 лет) были вовсе не прогнозы, а политические идеи.

В настоящее время в нашей стране прогнозы разрабатываются вертикально исполнительной власти. Сегодня в соответствии с Приказом Министра национальной экономики Республики Казахстан от 8 января 2015 года № 9 «Об утверждении Правил и сроков разработки прогноза социально-экономического развития» государственное прогнозирование социально-экономического развития в Республике Казахстан осуществляется с учетом основных стратегических и программных документов, посланий Президента, а также проводимой государством внешней и внутренней политики, что очень важно, так как разработка прогнозов должна вестись с учетом основных приоритетов развития страны и регионов. Разработка прогнозов происходит на скользящей основе на пятилетний период. Особо стоит отметить, что прогноз является основой для разработки бюджета на трехлетний период на всех уровнях управления, причем второй и третий годы носят индикативный характер. Немаловажным является и соподчиненность прогнозов, то есть республиканский прогноз является основой для регионального прогноза. Структура и перечень разделов, входящих в конечный прогноз, четко регламентируются Правилами.

Анализ практического опыта социально-экономического прогнозирования в Республике Казахстан показывает, что при определении прогнозных показателей развития органы местного государственного управления в регионах используют традиционную методику, описанную в «Методике прогнозирования основных показателей социально-экономического развития страны и регионов на пятилетний период». Данный документ также является основополагающим при разработке прогноза, и, что примечательно, разработан Министерством национальной экономики Республики Казахстан относительно недавно – в 2021 году, в то время как первые правила составления прогноза были утверждены еще в 2014 году. Методика определяет общие положения разработки прогнозных показателей социально-экономического развития как страны в целом, так и регионов.

Как руководствующий документ эта методика отвечает современным управленческим принципам, которые предписывают регламентацию и стандартизацию самых важных процедур. Такая шаблонность

процедур положительно сказывается на интегрировании хозяйственных процессов на большой территории, с субъектами административно-территориального деления, обладающими разными характеристиками, которую представляет собой Казахстан. Также она дает возможность сравнивать и оценивать прогнозные показатели регионов, выявляя тенденции их развития. В указанном документе содержатся методические указания к расчету основных показателей прогноза развития региона, даны расчетные формулы для каждого уровня государственного управления и показателя.

Согласно официальной Методике, региональный аппарат прогнозных разработок по составу методов и расчетов примерно совпадает с тем, что применяется на макроуровне.

Внутренними факторами, воздействующими на прогноз, в имеющейся методике указаны натуральное выражение объёма производства товаров на экспорт, численность населения региона, его экономически активная доля, характеристики государственного бюджета, целевой уровень цен и тарифы.

Стоит особо подчеркнуть, что при разработке имеющихся в Казахстане Методики и Правил социально-экономического прогнозирования уделено внимание тому факту, что резкие изменения в динамике, наличие неравномерного тренда, риски непредставления данных местными исполнительными органами могут быть нивелированы путём применения метода экспертных оценок. Однако при этом не уточнено, на каком уровне он будет применяться. Мы предполагаем, что вероятнее всего на уровне центрального управления.

Описывая непосредственно процесс прогнозирования на местном уровне, необходимо особо отметить, какие технические средства и математические расчеты для этого используются. Для целей прогнозирования используется составленный в программе Excel эконометрический модуль. Это расчетная модель для прогнозирования основных региональных макроэкономических показателей, таких как валовой региональный продукт.

Эта небольшая система, состоящая фактически из трёх уравнений, описывающих изменения макропоказателей развития области, была разработана на республиканском уровне, доведена до местных

исполнительных органов и полностью соответствует имеющейся утвержденной методике прогнозирования основных социально-экономических показателей.

В модели прогнозируются следующие эндогенные показатели:

- индекс физического объёма отраслей, в процентах (ИФО);
- валовой региональный продукт, тыс. тенге (ВРП);
- показатели-дефляторы.

Недостаток модели состоит в том, что она не учитывает такие факторы как курсы иностранных валют, экспорт и импорт товаров и услуг, миграционные потоки, экологические характеристики региона и другие немаловажные экзогенные и эндогенные показатели.

Для проведения прогнозных расчетов в модели учитываются показатели за три предыдущих года, и прогноз рассчитывается на пять лет вперед, уточнение расчётов производится два раза в год на скользящей основе, весной происходит разработка прогноза, а в сентябре его уточнение. Однако тот факт, что база прогноза составляет всего три года является свидетельством его малой надежности, так как прогноз на 5 лет следует делать на основе гораздо более длинного ряда фактических показателей за предыдущие годы.

Фактически расчёт производится путём подстановки имеющихся натуральных показателей по видам экономической деятельности, при этом перечень этих видов используется в усечённом формате, их всего 11, они условно поделены на группы отраслей, занимающихся производством товаров и производством услуг. Таким образом, в региональном разрезе выделяются лишь основные виды деятельности, так как зачастую на уровне региона затруднительно выделить остальные, либо они вносят несущественный вклад в развитие экономики региона. Это также может быть продиктовано тем, что местные исполнительные органы заинтересованы в рассмотрении «основных» направлений работы региона. В то же время отметим, что все же предпочтительнее было бы рассмотрение более подробного перечня, так как существующий модуль фактически лишь даёт представление об общей направленности имеющейся динамики развития отраслей региона.

Прогнозирование с использованием имеющихся методики и модуля происходит в два этапа, при этом каждый этап включает в себя определенную последовательность утвержденных шагов. На рисунке 1 изображена общая схема бизнес-процесса прогнозирования на уровне региона.

На первом этапе, первый шаг, осуществляемый в срок до 15 апреля года, предшествующего прогнозируемому, включает в себя составление прогноза по размеру относительных показателей, отражающих изменение объемов производства (ИФО), которые рассчитываются путём деления предполагаемого объёма прогнозируемого периода в ценах базисного года на сложившийся объем показателя в базисном году.

Расчёт осуществляется не самим уполномоченным органом в области прогнозирования, а отраслевыми региональными управлениями, такими как:

- Управление сельского хозяйства;
- Управление предпринимательства и индустриально-инновационного развития (по промышленности и по торговле);
- Управление строительства;
- Управление пассажирского транспорта и автомобильных дорог;
- Управление финансов (по части бюджетных параметров, а так же объемов перспективных поступлений и расходов области).

На других шагах этот подпроцесс будет повторяться при уточнении и корректировке расчетов. Этот подпроцесс «Расчет отраслевых ВДС и ВРП» описан на рисунке 2.

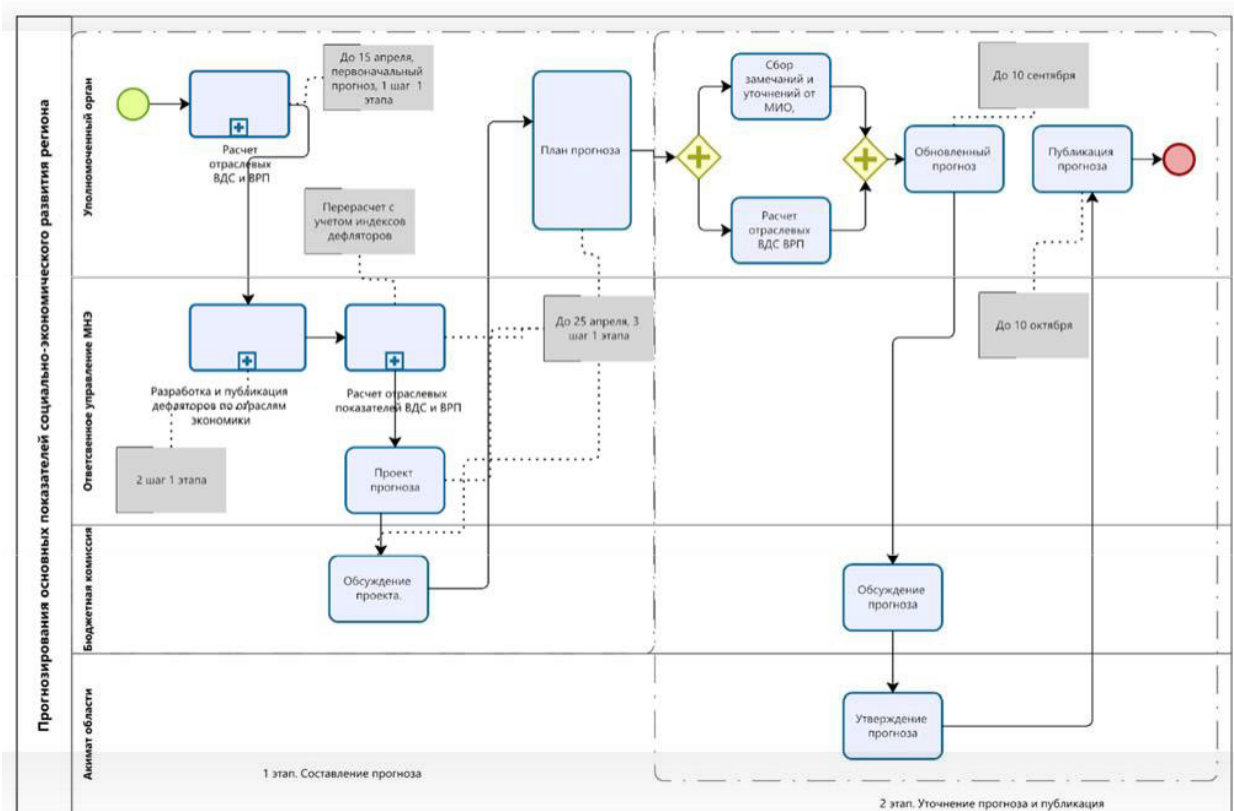

Рисунок 1 – Бизнес-процесс прогнозирования на уровне региона

Figure 1 – The business process of forecasting at the regional level

Примечание - Составлено авторами в программном пакете Bizagi Model

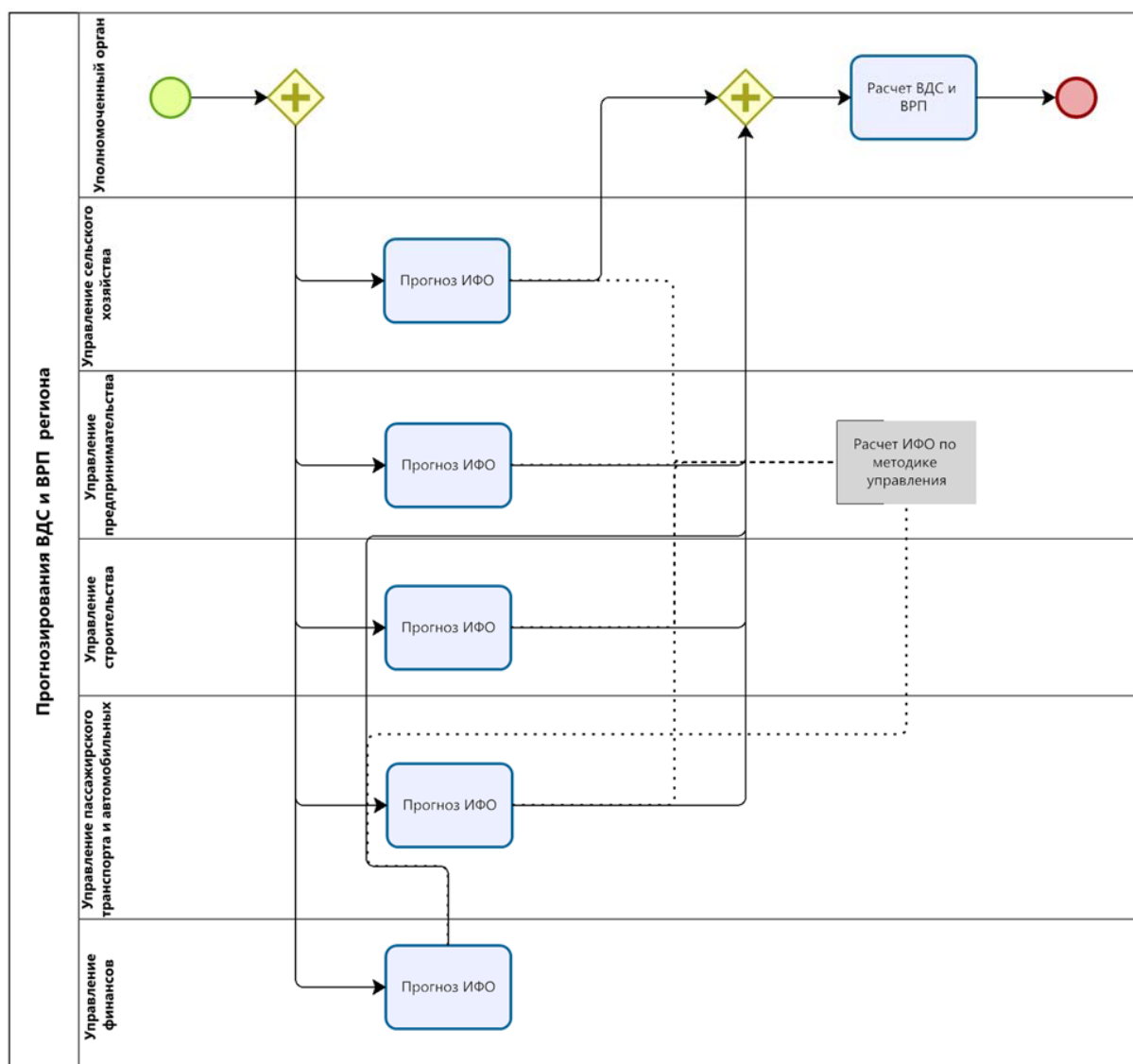

Рисунок 2 – Подпроцесс «Расчет отраслевых ВДС и ВРП»

Figure 2 – Subprocess «Calculation of industry GVA and GRP»

Примечание - Составлено авторами в программном пакете Bizagi Model

На первом шаге разработки регионального прогноза с целью вычисления ИФО ВДС основных отраслей применяется информация о предполагаемом объеме выпуска основных предприятий области либо города, а также используется метод экстраполяции (когда имеющиеся в текущем и прошлых периодах тенденции распространяются на будущие периоды).

Далее для определения предполагаемого размера ИФО чистых налогов на продукты и импорт применяется экспертная оценка и рассматривается сложившаяся динамика налоговых поступлений.

После вычисления размеров ИФО отраслевыми управлениями производится передача данных уполномоченному управлению, для того чтобы произвести расчет валовой добавленной стоимости по основным отраслям, а затем расчета итогового областного показателя валового регионального продукта.

Второй шаг предполагает составление прогноза индексов-дефляторов по отраслям экономики, они отражают изменение цен в экономике. Причем отметим, что расчет дефляторов производится ответственным управлением Министерства национальной

экономики Республики Казахстан, а результаты расчета впоследствии доводятся до региональных органов управления, путем публикации информации о дефляторах на сайте министерства. И зачастую после их доведения до регионального уполномоченного органа по прогнозированию региональными отраслевыми управлениями производится уточнение ранее рассчитанных ИФО основных отраслей региона.

И, наконец, на третьем шаге в срок до 25 апреля происходит непосредственно формирование прогноза основных экономических характеристик перспективного развития региона местным уполномоченным органом. Далее проект прогноза выносится на обсуждение бюджетной комиссии области.

После заполнения всего прогнозного модуля, уполномоченный орган составляет итоговый документ: «Прогноз социально-экономического развития области на пять лет».

Второй этап проходит осенью года, предшествующего прогнозируемому. Он предполагает уточнение и актуализацию составленного ранее прогноза.

Шаги этого этапа зеркально повторяют шаги первого этапа. Так, на первом шаге в срок до 10 сентября местные отраслевые управления заполняют данные по своим отраслям. Далее уполномоченный орган дорабатывает прогноз развития региона с учетом поступивших доработок от отраслевых управлений, а также местных исполнительных органов более мелких территориальных единиц.

Следующий шаг – это рассмотрение и одобрение обновленного прогноза акиматом области, после рассмотрения бюджетной комиссией в срок до 10 октября. После этого шага обновленный прогноз подлежит публикации.

Рассмотрим конечный документ – разработанный прогноз – на примере Северо-Казахстанской области. Конечный продукт включает в себя следующие разделы: имеющиеся тенденции социально-экономического развития региона, экзогенные и эндогенные факторы развития региона, наиболее приоритетные направления развития региона, меры по реализации экономической региональной политики, основные факторы дальнейшего развития и непосредственно сам прогноз области, а также важной частью документа является перечисление параметров местного бюджета.

Анализируя составленный на 2022 год итоговый документ «Прогноз социально-экономического развития области» можно сказать, что основным показателем, отражающим развитие области, указывается валовой региональный продукт. Также в качестве тенденций рассматриваются основные показатели рынка труда области, развитие основных отраслей, сферы малого и среднего предпринимательства, уровень цен. После этого определены приоритеты областного развития. Однако все три составляющие устойчивого развития области не всегда увязаны между собой. Так, при рассмотрении перспектив промышленного производства, указано, что разработка имеющихся в области месторождений полезных ископаемых принесёт определённую финансовую выгоду в виде поступлений в бюджет и обеспечит регион новыми рабочими местами, однако экологические последствия разработки месторождений не оцениваются вовсе. В основном в изученном документе уделяется внимание социальной сфере, открытию новых объектов в сельском хозяйстве, промышленности, но аналогичным образом не проводится оценка их воздействия на окружающую среду, что свидетельствует о недостаточной проработке данного вопроса в основных документах, по которым в регионе принимаются управленческие решения, хотя решения такого плана должны быть взвешенными и иметь прочную основу под собой.

Таким образом, анализ практического опыта прогнозирования местными исполнительными органами области показывает, что применяемые технологии и весь процесс прогнозирования регионального развития имеют следующие недостатки:

- прогнозирование ведется по отдельным категориям индикаторов (характеризующих население и трудовые ресурсы, промышленность, сельское хозяйство, доходы и расходы бюджета, валовой региональный продукт и т.п.);

- характер применяемой модели является трендовым;

- зачастую необходимая для расчетов отраслевых ИФО статистическая информация является неполной, так как данные публикуются с опозданием. Как результат перечисленных недостатков, особенно учитывая его долгосрочную перспективу, содержание прогноза оказывается противоречивыми. Это способствует возникновению

необходимости согласовывать все части прогноза, что наиболее часто выполняется к верхней ступени показателей, путем механической подгонки;

- еще одним немаловажным фактором, снижающим качество региональных прогнозов, является их чрезмерная формализованность. Правилами определено, что на республиканском уровне производится построение ситуационной модели, однако на региональном уровне не ставится такое требование. То есть полученный региональный прогноз не охватывает различные возможные пессимистические и оптимистические сценарии развития, а значит не является достаточно гибким;

- отсутствие в основных документах, регламентирующих составление прогнозов на региональном уровне, обязательной сверки на соответствие разработанных прогнозов реальным сложившимся данным, фактически точность никто не проверяет. Отсутствие правил по предельным значениям процента ошибок прогноза может отрицательно сказываться на качестве разрабатываемых прогнозов;

- значителен риск задержки отраслевыми управлениями своих показателей, так как нет четкой регламентации этого процесса;

- необходимо наладить процесс взаимодействия центрального уполномоченного органа с региональными в части методологической помощи, и возможного обучения региональных специалистов, так как для использования в перспективе более сложных и комплексных моделей необходимо наличие определенных навыков, а также расширение временных рамок разработки прогноза регионального развития;

- при разработке прогнозов местного характера необходимо участие общества в этом процессе, причем важно приглашать экспертов из различных отраслей, это положительно скажется не только на качестве, но и на имидже местных органов власти.

Выводы

Анализ нормативно-правовой базы, регулирующей вопросы прогнозирования социально-экономического развития Республики Казахстан и ее регионов, выявил ряд факторов и «слабых» мест, которые могут снижать эффективность разрабатываемых прогнозов. На основании нормативных документов, утвержденных на республиканском уровне, было установлено, что, несмот-

ря на наличие Методики регламентирующей процесс прогнозирования, на практике процесс по-прежнему сложен с точки зрения технической составляющей (расчеты отраслевыми управлениями зачастую проводятся в бумажном виде, без проведения необходимых расчетов и использования специальных инструментов прогнозирования), а также по причине бюрократических препятствий (нет четкой регламентации процесса участия отраслевых управлений в разработке прогноза).

Также в ходе анализа работы сложившейся модели прогнозирования социально-экономического развития региона были выявлены и другие недочеты, которые могут негативно сказываться на качестве разрабатываемого прогноза.

Среди этих факторов – недостаточная полнота и качество исходных данных для прогноза, слабое применение методов экономико-математического анализа, отсутствие специального программного обеспечения, недооценка всех воздействующих на региональную среду факторов, отсутствие верификации и оценки фактического достижения спрогнозированных показателей и т.д.

Таким образом, несмотря на разработку в 2021 году единой Методики и закрепление в ней многих важных положений, касающихся прогнозирования, что является существенным рывком к повышению качества местных прогнозов, предстоит дальнейшая работа по ее совершенствованию.

В современных условиях для успешного решения выявленных проблем необходимо предпринять следующие меры:

- внести необходимые изменения на уровне нормативно-правовых актов, а именно закрепить в Правилах прогнозирования норму об обязательной верификации составляемых прогнозов на соответствие фактическим значениям прогнозируемых показателей;

- закрепить подробный регламент заполнения данных отраслевыми управлениями;

- при составлении прогноза наладить взаимодействие органов государственного управления с обществом, в частности по привлечению независимых экспертов, которые могут оказать содействие в части повышения качества прогнозных оценок;

- привлечение общественности может также повысить прозрачность процесса

прогнозирования, и обеспечить большую вовлеченность населения в процесс управления на региональном уровне.

На основе проведенного исследования были сформулированы выводы методологического характера, которые имеют практико-ориентированный характер, так как при учете предлагаемых замечаний и предложений, как результат будет получена более совершенная методика осуществления прогнозирования на региональном уровне, что в свою очередь повысит качество управления.

Результаты проведенного исследования могут применяться в практической деятельности при подборе мер по совершенствованию и развитию процесса разработки региональных прогнозов в стране. Также новизна представленной статьи определяется авторским подходом к описанию, который может быть в дальнейшем использован для оценки и реинжиниринга бизнес-процессов, существующих при процедуре разработки прогноза социально-экономического развития на региональном уровне путем их графического отображения с использованием программных средств в контексте деbüroкратизации деятельности госаппарата.

Данное исследование может послужить основой для последующих научных разработок. Органы республиканской, региональной власти и местного самоуправления могут использовать полученные результаты для принятия решений по развитию и модернизации системы государственного управления и инфраструктуры при подготовке прогнозов социально-экономического развития.

В настоящее время международная практика показывает, что развитие прогнозирования тесно взаимосвязано с использованием современных технологий. Перспективы дальнейших исследований в выбранной для исследования сфере могут быть связаны с выявлением современных методов прогнозирования и новейшего программного обеспечения, имеющих потенциал для использования в казахстанских условиях. В частности, будущие исследования могут касаться таких значимых аспектов, как прогнозирование с использованием экспертных методов.

References

1. Andreev, A.V., Borisova, L.M., & Pluchevskaya, E.V. (2012). *Regional Economics: Textbook for universities*. Third Generation Standard Publishing House «Peter».
2. Alaev, E.B. (1983). *Socio-economic geography: conceptual and terminological dictionary*. Moscow: Mysl.
3. Ashkan, M., & Charles H. (2018). Regional economic modelling through an embedded econometric–inter-industry framework, *Regional Studies*, 52(9), 1237-1249. <https://doi.org/10.1080/00343404.2017.1363389>.
4. Brimbetova, N.J. (2018). Regional policy of new quality and localization factors of high-tech industries. *Economics: the Strategy and Practice*, 3(47), 77-86.
5. Cross, D., Ramos, J., Mellers, B., Tetlock, P. E., & Scott, D. W. (2018). Robust forecast aggregation: Fourier L 2 E regression. *Journal of Forecasting*, 37(3), 259-268. <https://doi.org/10.1002/for.2489>.
6. Dauranov, I.N., & Kozhumov, A.S. (2021). Methodology of formation of an effective model of state strategic planning and management. *Economics: the Strategy and Practice*, 2(16), 21-31. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-2-21-31>.
7. Gagarina, G.Y., Dzyuba, E., Gubarev, R.V., & Fayzullin, F. (2017). Forecasting of socio-economic development of the Russian regions. *Economy of Region*, 4, 1080-1094. <https://doi.org/10.17059/2017-4-9>.
8. Granberg, A.G. (2004). *Fundamentals of Regional Economics*. Moscow: GU HSE.
9. Hyndman, R.J., & Athanasopoulos, G. (2014). *Forecasting: principles and practice*. OTexts, [updated July 20, 2022; cited July 22, 2022]. Available: <http://OTexts.org/fpp>.
10. Ivanter, V.V., Blokhin, A.A., Borisov, V.N., Budanov, I.A., Volkonsky, V.A., Gladyshevsky, A.I., Govtvan, O.D., Golts, G.A., Gubanov, V.A., Gusev, M.S., Dolgova, I.N., Elizarov, V.V., Yemelyanov, S.S., Eroshkin, S.Yu., Kamenetsky, M.I., Komkov, N.I., Korovkin, A.G., Korolev, I.B., Ksenofontov, M.Yu., Kuzenkov, A.L., Makedonsky, S.N., Nekrasov, A.S., Panfilov, V.S., Pochukaeva, O.V., Proskurnin, A.V., Prokhorov, B.B., Rassadin, V.N., Rutkovskaya, E.A., Sinyak, Yu.V., Suvorov, A.V., Suvorov, N.V., Sutyagin, S., Shirov, A.A., Uzyakov, M.N., Shurakov, A.G., & Frolov I.E. (2007). *Applied forecasting of the national economy: Textbook*. Moscow: Economist.
11. Khusainova, S., & Bakhvalov, S. (2018). Regional forecasting system of socio-economic development: On the example of the Regions of the Russian Federation. *European Research Studies Journal*, XXI(1), 588-601.
12. Krasnov, G.I. (2013). Methodology of forecasting socio-economic development *Modern problems of science and education*, 2 [updated June 12,

2022; cited June 12, 2022]. Available: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=9113>.

13. Magsumov, T.A., (2016). Dzhigety: The great story of a small people. *Rusin*, 3(45), 247- 253. <https://doi.org/10.17223/18572685/45/17>.
14. Nurlanova, N.K. (2019). Changing the paradigm of regional policy in the XXI century (foreign experience and recommendations for Kazakhstan). *Economics: the Strategy and Practice*, 1(14), 41-55.
15. Osipov, A.K. (1996). *The economy of the region: the mechanism of integrated development*. Yekaterinburg Publishing House of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences.
16. Ren, Y., Xia, T., Li, W. & Chen, X. (2019). Forecasting the socio-economic level of urban regions using offline and online indicators. *PLoS ONE*, 14(7), e0219058. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0219058>.
17. Rupeika-Apoga, R., & Solovyova, I. (2016). Characteristics of SMEs as borrowers: The example of Latvia. *Contemporary Issues in Finance: Current Challenges from Across Europe (Contemporary Studies in Economic and Financial Analysis)*, 98, 63-76. <https://doi.org/10.1108/S1569-375920160000098005>.
18. Stepanova, E. N. (2004). *Neural network forecasting of socio-economic development of the region*. Vologda: VNCC CEMI RAS.
19. Svetunkov, S.G., & Svetunkov, I.S. (2010). *Methods of socio-economic forecasting textbook for universities*. Volume II St. Petersburg: Publishing House of SPbGUEF.
20. Szabó, M., Csete, M.S. & Pálvölgyi, T. (2018). Resilient Regions from Sustainable Development Perspective. *European Journal of Sustainable Development*, 7(1), 395-400. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2018.v7n1p395>.
21. Tetlock, P., & Gardner, D. (2015). Superforecasting: The art and science of prediction. *Risks*, 4(3), 24. <https://doi.org/10.3390/risks4030024>.
22. Tverdokhlebova, E.A. (2013). Socio-economic forecasting as a basis for managing the development of the territory. *A young scientist*, 7(54), 249-255.
23. Vlasyuk, L.I. (2017). Strategic planning and forecasting system in the Russian Federation: a regional projection. *Russian Journal of Industrial Economics*, 10(2), 107-113. <https://doi.org/10.17073/2072-1633-2017-2-107-113>
24. Yandybayeva, N.V. (2016). Models and methods of forecasting the socio-economic development of the region Problems of developing sustainable relations between the state, civil society and business: challenges of the time. *Collection of articles based on the materials of the conference dedicated to the Day of Russian Science*. Balakovo branch of the RANEPa. Saratov. 165-173.
25. Yandybayeva, N.V. (2018). On the peculiarities of the formation of regional forecasts. *Actual problems of our time: science and society*, 1(18), 18-21.
26. Yuvitsa, N.V. (2018). External and internal factors of development of regional policy of the Republic of Kazakhstan. *Economics: the Strategy and Practice*, 4(48), 51-58.
27. Zakharova, A.V. (2010). Domestic experience of forecasting socio-economic development. *Baltic Economic Journal*, 1(3), 29 – 39.

Список литературы (транслитерация)

1. Andreev, A.V., Borisova, L.M., & Pluchevskaya, E.V. (2012). *Regional Economics: Textbook for universities [Regionalnaya ekonomika: Uchebnik dlya vuzov]*. Third Generation Standard Publishing House «Peter». (In Russ.).
2. Alaev, E.B. (1983). *Socio-economic geography: conceptual and terminological dictionary*. Moscow: Mysl. (In Russ.).
3. Ashkan, M., & Charles H. (2018). Regional economic modelling through an embedded econometric–inter-industry framework, *Regional Studies*, 52(9), 1237-1249, <https://doi.org/10.1080/00343404.2017.1363389>.
4. Brimbetova, N.J. (2018). Regional policy of new quality and localization factors of high-tech industries. *Ekonomika: strategiya i praktika [Economics: the Strategy and Practice]*, 3(47), 77-86. (In Russ.).
5. Cross, D., Ramos, J., Mellers, B., Tetlock, P. E., & Scott, D. W. (2018). Robust forecast aggregation: Fourier L 2 E regression. *Journal of Forecasting*, 37(3), 259-268. <https://doi.org/10.1002/for.2489>.
6. Dauranov, I.N., & Kozhumov, A.S. (2021). Methodology of formation of an effective model of state strategic planning and management. *Ekonomika: strategiya i praktika [Economics: the Strategy and Practice]*, 2(16), 21-31. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-2-21-31>. (In Russ.).
7. Gagarina, G.Y., Dzyuba, E., Gubarev, R. V., & Fayzullin, F. (2017). Forecasting of socio-economic development of the Russian regions. *Ekonomika Regiona [Economy of Regions]*, 4, 1080-1094. <https://doi.org/10.17059/2017-4-9>.
8. Granberg, A.G. (2004). *Fundamentals of Regional Economics*. Moscow: GU VSHEH. (In Russ.).
9. Hyndman, R.J., & Athanasopoulos, G. (2014). *Forecasting: principles and practice*. OTexts, [updated July 20, 2022; cited July 22, 2022]. Available: <http://OTexts.org/fpp>.
10. Ivanter, V.V., Blokhin, A.A., Borisov, V.N., Budanov, I.A., Volkonsky, V.A., Gladyshevsky, A.I., Govtvan, O.D., Golts, G.A., Gubanov, V.A., Gusev, M.S., Dolgova, I.N., Elizarov, V.V., Yemelyanov, S.S., Eroshkin, S.Yu., Kamenetsky, M.I., Komkov, N. I., Korovkin, A.G., Korolev, I.B., Ksenofontov, M.Yu., Kuzenkov, A.L., Makedonsky, S.N., Nekrasov, A.S., Panfilov, V.S., Pochukaeva, O.V., Proskurnin, A.V., Prokhorov, B.B., Rassadin, V.N., Rutkovskaya, E.A., Sinyak, Yu.V., Suvorov, A.V., Suvorov, N.V.,

- Sutyagin, V.S., Shirov, A.A., Uzyakov, M.N., Shurakov, A.G., & Frolov I.E. (2007). *Applied forecasting of the national economy: Uchebnoe posobie*. M.: Ehkonomist. (In Russ.).
11. Krasnov, G. I. (2013). Methodology of forecasting socio-economic development. *Modern problems of science and education [Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya]*, 2 [updated June 12, 2022; cited June 12, 2022]. Available: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=9113>. (In Russ.).
  12. Khusainova, S., & Bakhvalov, S. (2018). Regional forecasting system of socio-economic development: On the example of the Regions of the Russian Federation. *European Research Studies Journal*, XXI (1), 588-601.
  13. Magsumov, T.A. (2016). Dzhigety: The great story of a small people. *Rusin*, 3(45), 247-253. <https://doi.org/10.17223/18572685/45/17>.
  14. Nurlanova, N.K. (2019). Changing the paradigm of regional policy in the XXI century (foreign experience and recommendations for Kazakhstan). *Economics: the Strategy and Practice [Ekonomika: strategiya i praktika]*, 1(14), 41-55. (In Russ.).
  15. Osipov, A.K. (1996). *The economy of the region: the mechanism of integrated development*. Yekaterinburg Publishing House of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences. <https://eandur.unatlib.ru/handle/123456789/6574?ysclid=lajngolwf9389102910>. (In Russ.).
  16. Ren, Y., Xia, T., Li, W., & Chen, X. (2019). Forecasting the socio-economic level of urban regions using offline and online indicators. *PLoS ONE*, 14(7), e0219058. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0219058>.
  17. Rupeika-Apoga, R., & Solovyova, I. (2016). Characteristics of SMEs as borrowers: The example of Latvia. *Contemporary Issues in Finance: Current Challenges from Across Europe (Contemporary Studies in Economic and Financial Analysis)*, 98, 63-76. <https://doi.org/10.1108/S1569-375920160000098005>.
  18. Stepanova, E.N. (2004). *Neural network forecasting of socio-economic development of the region*. Vologda: VNCC CEMI RAS. (In Russ.).
  19. Svetunkov, S.G., & Svetunkov, I.S. (2010). *Methods of socio-economic forecasting textbook for universities*. Volume II St. Petersburg: Publishing House of SPbGUEF. (In Russ.).
  20. Szabó, M., Csete, M. S., & Pálvölgyi, T. (2018). Resilient Regions from Sustainable Development Perspective. *European Journal of Sustainable Development*, 7(1), 395- 400. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2018.v7n1p395>.
  21. Tetlock, P., & Gardner, D. (2015). Superforecasting: The art and science of prediction. *Risks*, 4(3), 24. <https://doi.org/10.3390/risks4030024>.
  22. Tverdokhlebova, E.A. (2013). Socio-economic forecasting as a basis for managing the development of the territory. *A young scientist [Molodoi uchenyi]*, 7(54), 249-255. (In Russ.).
  23. Vlasyuk, L.I. (2017). Regional projection of the strategic planning and forecasting system in the Russian Federation. *Russian Journal of Industrial Economics [Ekonomika promyshlennosti]*, 10(2), 107-113. <https://doi.org/10.17073/2072-1633-2017-2-107-113>. (In Russ.).
  24. Yandybayeva, N.V. (2016). Models and methods of forecasting the socio-economic development of the region. Problems of developing sustainable relations between the state, civil society and business: challenges of the time. *Sbornik statei po materialam konferentsii, posvyashchennoi Dnyu rossiiskoi nauki [Collection of articles based on the materials of the conference dedicated to the Day of Russian Science]*, Balakovskii filial FGBOU VO RANKhIGS. Saratov. 165-173. (In Russ.).
  25. Yandybayeva, N.V. (2018). On the peculiarities of the formation of regional forecasts. *Actual problems of our time: science and society [Aktual'nye problemy sovremennosti: nauka i obshchestvo]*, 1(18), 18-21. (In Russ.).
  26. Yuvitsa, N.V. (2018). External and internal factors of development of regional policy of the Republic of Kazakhstan. *Ekonomika: strategiya i praktika [Economics: the Strategy and Practice]*, 4(48), 51-58.
  27. Zakharova, A.V. (2010). Domestic experience of forecasting socio-economic development. *Baltic Economic Journal [Baltiiskii ehkonomicheskii zhurnal]*, 1(3), 29 – 39. (In Russ.).

Information about the authors

* **Lyudmila A. Balgarina** – PhD candidate, the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan, e-mail: l.balgarina@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3793-1485>

Serik A. Jumabayev – Candidate of physical and mathematical sciences, Professor, the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan, e-mail: serik.jumabayev@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1803-5458>

Yuriy K.Shokamanov – Doctor of Economy, Professor, Professor of the Department Accounting, Audit and Statistics, Almaty Humanitarian-Economic University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: shokamanov53@mail.ru

Авторлар туралы мәліметтер

* **Балгарина Л.А.** — негізгі авторы, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару Академиясының докторанты, Астана, Қазақстан, e-mail: l.balgarina@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3793-1485>

Джумабаев С.А. – физика-математика ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының профессоры, Астана, Қазақстан, e-mail: Serik.Jumabayev@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1803-5458>

Шокаманов Ю.К. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Алматы гуманитарлық-экономикалық университетінің Есеп, аудит және статистика кафедрасы, Алматы, Қазақстан, e-mail: shokamanov53@mail.ru

Сведения об авторах

* **Балгарина Л.А.** – PhD докторант, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Астана, Казахстан, e-mail: l.balgarina@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3793-1485>

Джумабаев С. А. – кандидат физико-математических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Астана, Казахстан, e-mail: serik.jumabayev@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1803-5458>

Шокаманов Ю.К. – доктор экономических наук, профессор, кафедра Учет, аудит и статистика, Алматинский гуманитарно-экономический университет, Алматы, Казахстан, e-mail: shokamanov53@mail.ru

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-92-111>

MPHTI 68.75.85

JEL: Q1, Q5, R1

Sustainable Development of Organic Agriculture in Kazakhstan: Regional Context

Roza S. Bespayeva^{1*}, Rasul A. Karabassov¹, Nurbakhyt N. Nurmukhametov¹, Roza O. Bugubayeva²

¹*S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, 62 Zhenis Ave., 010000, Astana, Kazakhstan*

²*Karaganda University of Kazpotrebsouz, 9 Akademicheskaya Str., 100000 Karaganda, Kazakhstan*

Abstract

The purpose of the study is to analyze the state of the rural territory of Kazakhstan and the Akmola region. The study is classified as a desk (marketing) study, the collection and analysis of secondary (preliminary) information was carried out, in particular, data from the FAO statistical yearbook and the website of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan of the Ministry of National Economy of the Republic were used to review and analyze the indicators Kazakhstan. Based on official statistics, an analysis of the state of the rural territory of Kazakhstan and the Akmola region was carried out. The indicators are considered as the gross regional product per capita of the Republic of Kazakhstan, the structure of the gross regional product of the Akmola region, the level of self-sufficiency in agricultural products of the Akmola region, the leading indicators of the development of rural areas of the Akmola region, the harvested area of maagrarianral crops by types of the EAEU countries. The results of the above study - the current relevance of ensuring the sustainable development of rural areas is due, on the one hand, to the growing economic and social lag of the rural regions, and on the other hand, their exceptional importance for the nation in such matters as food security, conservation of soil and environmental resources, the use of agricultural, industrial and labour resources, and their potential.

Keywords: Economy, Sustainable Development, Rural Areas, Diversification, Organic Agriculture, Self-Sufficiency, Agricultural Products

For citation: Bespayeva R.S., Karabassov R.A., Nurmukhametov N.N., & Bugubayeva R.O. (2022). Development of organic agriculture in Akmola region. *Economics: Strategy and Practice*, 17(4), 92-111, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-92-111>

*Corresponding author: Bespayeva R.S. – PhD, acting Associate Professor, Kazakh Agrotechnical University. S. Seifullin, 62 Zhenis Ave., 010000, Astana, Republic of Kazakhstan, 87021618942, e-mail: brs_@mail.ru

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest.

Financial support. The study is funded by the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan (Grant No. BR10765064).

The article received: 27.09.2022

The article approved for publication: 30.10.2022

Date of publication: 30.12.2022

Қазақстанның органикалық ауыл шаруашылығының тұрақты дамуы (өңірлік аспект)

Беспәева Р.С.^{1*}, Қарабасов Р.А.¹, Нұрмұхаметов Н.Н.¹, Бугубаева Р.О.²

¹ С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Жеңіс даңғылы 62, 010000, Астана, Қазақстан

² Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Академическая 9, 100000, Қарағанды, Қазақстан

Түйін

Зерттеудің мақсаты Қазақстан мен Ақмола облысының ауылдық аумағының жай-күйіне талдау жүргізу болып табылады. Зерттеу кабинеттік (маркетингтік) зерттеу ретінде жіктеледі, қайталама (алдын ала) ақпаратты жинау және талдау жүргізілді, атап айтқанда, көрсеткіштерді қарау және талдау үшін ФАО статистикалық жылнамасының және Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының сайтының деректері пайдаланылды. Ресми статистика деректері негізінде Қазақстан мен Ақмола облысының ауылдық аумағының жай-күйіне талдау жүргізілді. Қазақстан Республикасының жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім, Ақмола облысының жалпы өңірлік өнімінің құрылымы, Ақмола облысының ауыл шаруашылығы өнімдерімен өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейі, Ақмола облысының ауылдық аумақтарын дамытудың негізгі көрсеткіштері, ЕАЭО елдерінің үлгілері бойынша негізгі ауыл шаруашылығы дақылдарын жинау алаңы сияқты көрсеткіштер қаралды. Жоғарыда келтірілген зерттеу нәтижелері – ауылдық аумақтардың тұрақты дамуын қамтамасыз етудің қазіргі өзектілігі, бір жағынан, ауылдық аумақтардың өсіп келе жатқан экономикалық және әлеуметтік артта қалуына, екінші жағынан, олардың азық - түлік қауіпсіздігі, топырақ және экологиялық ресурстарды сақтау, ауыл шаруашылығы, өнеркәсіптік және еңбек ресурстарын пайдалану сияқты мәселелерде ұлт үшін айрықша маңыздылығына және олардың әлеуетіне байланысты.

Түйін сөздер: экономика, орнықты даму, ауылдық аумақтар, әртараптандыру, ауыл органикалық шаруашылығы, өзін-өзі қамтамасыз ету, ауыл шаруашылығы өнімдері

Дәйексөз үшін: Беспәева Р.С., Қарабасов Р.А., Нұрмұхаметов Н.Н., Бугубаева Р.О. (2022). Қазақстанның органикалық ауыл шаруашылығының тұрақты дамуы (өңірлік аспект). Экономика: стратегия және практика, 17(4), 92-111, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-92-111>

* **Хат-хабаршы авторы:** Беспәева Р.С. – PhD, доценті, актерлік шеберлік Қазақ агротехникалық университетінің С.Сейфуллин, Жеңіс 62, 010000, Астана, Қазақстан, 87021618942, e-mail: brs@mail.ru

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеуді Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы Министрлігі қаржыландырады (Грант № BR10765064).

Мақала редакцияға түсті: 27.09.2022

Жариялау туралы шешім қабылданды: 30.10.2022

Жарияланды: 30.12.2022

Устойчивое развитие органического сельского хозяйства Казахстана (региональный аспект)

Беспаева Р.С.^{1*}, Карабасов Р.А.¹, Нурмухаметов Н.Н.¹, Бугубаева Р.О.²

¹ *Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, просп. Женис 62, 010000, Астана,, Республика Казахстан*

² *Карагандинский университет Казпотребсоюза, ул. Академическая 9, 100000 Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация

Целью исследования является проведение анализа состояния сельских территорий Казахстана и Акмолинской области. Исследование классифицируется как кабинетное (маркетинговое) исследование, проведен сбор и анализ вторичной (предварительной) информации, в частности, для рассмотрения и анализа показателей использованы данные Статистического ежегодника ФАО и сайта Национального бюро статистики Агентства Республики Казахстан по стратегическому планированию и реформам Министерства национальной экономики Республики Казахстан. На основании данных официальной статистики проведен анализ состояния сельских территорий Казахстана и Акмолинской области. Рассмотрены такие показатели, как валовой региональный продукт на душу населения Республики Казахстан, структура валового регионального продукта Акмолинской области, уровень самодостаточности сельскохозяйственной продукцией Акмолинской области, основные показатели развития сельских территорий Акмолинской области, площадь сбора основных сельскохозяйственных культур по образцам стран ЕАЭС. Приведенные выше результаты исследования-современная актуальность обеспечения устойчивого развития сельских территорий, с одной стороны, в связи с растущей экономической и социальной отсталостью сельских территорий, с другой - с их исключительной значимостью для нации и их потенциалом в таких вопросах, как продовольственная безопасность, сохранение почвенных и экологических ресурсов, сельское хозяйство, промышленное и трудовое использование связанных.

Ключевые слова: экономика, устойчивое развитие, сельские территории, диверсификация, органическое сельское хозяйство, самодостаточность, сельскохозяйственная продукция

Для цитирования: Беспаева Р.С., Карабасов Р.А., Нурмухаметов Н.Н., Бугубаева Р.О. (2022). Устойчивое развитие органического сельского хозяйства Казахстана (региональный аспект). Экономика: стратегия и практика, 17(4), 92-111, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-92-111>

*Корреспондирующий автор: Беспаева Р.С. – PhD, и.о. ассоциированный профессор, Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, просп. Женис 62, 010000, Астана, Казахстан, 87021618942, e-mail: brs_@mail.ru

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование финансируется Министерством сельского хозяйства Республики Казахстан (Грант № BR10765064).

Статья поступила в редакцию: 27.09.2022

Принято решение о публикации: 30.10. 2022

Опубликовано: 30.12.2022

Кіріспе

Урбандалудың өсуіне байланысты көптеген елдер өздерінің ауылдық аймақтарының әлеуметтік-экономикалық прогресін қамтамасыз ету проблемасына тап болуда. Шектеулі болып табылатын еңбек пен жер капиталын ауыстыру мүмкіндіктері ауылшаруашылық өндірісінің негізгі проблемалық аймақтарын сипаттайды. Дәл осы себептен ауылдық территориялар тұрақты жұмыспен қамту және табыс есебінен ауыл тұрғындарын дәстүрлі ортада сақтауды білдіреді.

Ауылдық аумақтар үлкен табиғи, демографиялық, экономикалық және мәдени әлеуетке ие. Бұл байлықты ұтымды пайдалану эртаратандырылған дамуды, толық жұмыспен қамтуды, сондай-ақ ауыл тұрғындарының жоғары деңгейі мен өмір сүру сапасын қамтамасыз етуі мүмкін. Алайда, қазіргі жағдай бұл идеалды көріністен айтарлықтай ерекшеленеді, әсіресе ауыл шаруашылығы ЖІӨ-нің жалпы құрылымының көп бөлігін құрайтын дамушы елдерде, ал ауыл тұрғындарының жалпы халық санындағы үлесі елдің үштен бір бөлігін құрайды.

Қазақстан дамушы Еуразия орталығындағы мемлекет болып саналады, алайда оның ауылдық аумақтары тұрақты экономикалық және әлеуметтік даму жолында елеулі проблемаларға тап болады. Алып жатқан жер аумағы 2 724 902 км² шамасында. Мемстаткомның бағалауы бойынша 2021 жылғы 1 қазандағы халық саны 19 062 666 адамды құрайды. Халықтың тығыздығы ең төмен: бір шаршы шақырымға 7 адамнан аз. Ауылшаруашылық алқаптары 846 000 км²-ден асады. Қол жетімді ауылшаруашылық жерлер 205,000 км² егістік және 611,000 км² жайылымдар мен шабындықтардан тұрады. Елдің жалпы ауданының 80%-дан астамы ауыл шаруашылығы алқаптарына тиесілі, оның ішінде жайылымдардың 70% - ға жуығы. Егістік жерлер бір тұрғынға (1,5 га) қамтамасыз ету бойынша екінші орын алады. Ауылдық жерлерде Қазақстан тұрғындарының 40,7% - дан астамы тұрады, 2021 жылдың 4 жарты жылдығында бұл 7 759 022 адамды құрайды.

Қазақстанда 14 облыс, 183 Ауылдық округ және 88 қала, 2186 ауылдық округ, 6 316 ауыл бар. Ауылдық жерлерде өмір сүру деңгейі өте төмен, қала мен ауылдық аудандар арасындағы табыс алшақтығы артып келеді. Ауыл шаруашылығында 1 362,9 мың адам жұмыс істейді. 2021 жылдың 3 тоқсанында ауыл шаруашылығындағы жалақы 144 299 теңгені

құрады, бұл ел бойынша барлық салалардағы орташа жалақының 59,8% - ын құрайды (Bureau of National Statistics, 2021).

Мұндай проблемалар Солтүстік Қазақстанның аз дамыған аймақтарында өзекті болып табылады, онда аймақтық өнімдерде ауыл шаруашылығы басым, ал жергілікті тұрғындар үшін ауылдық өмір салты дәстүрлі. 1990 жылдары қазақстандық экономиканы трансформациялау барысында ауыл шаруашылығы капиталдың неғұрлым ұзақ айналымдылығына, төмен рентабельділікке, ескірген инфрақұрылымға және өндірістің ерекше табиғи жағдайларына байланысты инвестициялар үшін ең тартымсыз салалардың біріне айналды. Бұл өз кезегінде ауыл тұрғындарының табыс деңгейін төмендетіп, жұмыссыздық пен қала орталықтарына мәжбүрлі көші-қонды тудырды. Демек, Солтүстік Қазақстанның дәстүрлі ауылдық аудандарында капитал ғана емес, сонымен бірге жұмыс күші де жетіспеді. Бұл ауыл шаруашылығы өндірісінің және ауыл инфрақұрылымының құлдырауын, сондай-ақ әлеуметтік шиеленісті тудырды.

Соңғы уақытта Қазақстан Үкіметі ауылдық аумақтарды тұрақты дамытуды қамтамасыз етуге ерекше көңіл бөле бастады. Ұлттық деңгейде қабылданған жалпы бағдарламалар мен тұжырымдамалар ауылдың проблемаларын шешуге мемлекеттің негізгі тәсілдерін анықтайды, бірақ ауылдық аумақтар әлеуметтік-экономикалық қайта өркендеудің тиімді және нақты тетіктерін қажет етеді. Ауылдық аумақтарды дамытуды тиімді басқару үшін біз тұрақты дамуға әсер етуші негізгі қауіп-қатерлерді анықтаймыз, сонымен қатар, экономикалық өсуге мүмкіндік беретін әлеуетті салаларды айқындаймыз және ауылдық жерлердің негізгі ауыл шаруашылығы көрсеткіштерін бағалауға тырысамыз. Бұл әсіресе жоғары дифференциацияланған ауылдық жерлерді (Ақмола облысында) ескере отырып анықталатын болады.

Әдебиеттерге шолу

Кез-келген мемлекеттің ауылдық аумақтардың тұрақты дамуын қамтамасыз ету әр кезеңдердегі модельдердің өзгеруіне және экономикалық ойдың эволюциясына байланысты. Ауылдық аумақтардың тұрақты дамуына байланысты теориялық және практикалық проблемалар шешуді талап ететін өзекті міндеттердің бірі болып табылады. Сондықтан ауылдық аумақтардың үдемелі

дамуының одан арғы үрдісін айқындау, тиімді бағдарламалық құжаттарды әзірлеу үшін ауылдық аумақтардың орнықты даму жолына көшуінің әдіснамалық негіздемесін теориялық және іс жүзінде ұғынған орынды, бұл ауылдық жерлерде тұру үшін тартымдылықтың өсуінің маңызды факторы – ауыл халқының өмір сүру және тұрмыс сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Көптеген отандық және шетелдік зерттеушілер ауылдық аумақтарды тұрақты дамуға қатысты мәселелерді шешуге айтарлықтай үлес қосты. Бұл бағыт бойынша түрлі аспектілердегі ғылыми жұмыстары: Асқаров (2019), Ерохина (2014), Кузнецова және т.б. (2019), Лукьянова және т.б. (2020), Стомба және т.б. (2019) және басқа да бірқатар шетел ғалымдарының ғалымдардың еңбектерінде кеңінен зерттелген. Ауылдық аумақтардың тұрақты дамуын қамтамасыз етудің экономикалық, әлеуметтік және экологиялық аспектілерін зерделеу Молдашева және т.б. (2020) сияқты отандық ғалымдардың еңбектерінде көрініс тапты. В.В. Григоруктың жарияланымдарында бірнеше жаһандық дағдарыстардың қабаттасуы жағдайында органикалық ауыл шаруашылығының даму проблемаларын: азық-түлік, климаттық, қаржылық, «пандемиялық» және оларды шешудегі Қазақстанның мүмкіндіктерін зерттеуге арналған. Т.М. Полушкинаның зерттеулерінде қазіргі Ресейде органикалық ауылшаруашылықты дамытудың маңыздылығы мен қажеттілігі, оның дамуының тұрақтылығын арттыру үшін, экономикалық әл-ауқатқа қол жеткізілген кезде тұрақты даму мәселелерін шешу үшін органикалық ауыл шаруашылығын дамытуды мемлекеттік реттеу жүйесін құру қажеттілігі туралы тұжырымдар ұсынылған. адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін қоршаған ортаның тозуы есебінен емес, және әсіресе болашақ ұрпақтың денсаулығына, табиғатпен үйлесімдікте; сапалы тамақпен қамтамасыз ету саласында елдің азық-түлік қауіпсіздігін арттыруда маңызды болып саналады.

Органикалық ауылшаруашылық секторының мөлшеріндегі ұлттық айырмашылықтар мұқият зерттелді. Бұл зерттеулердің көпшілігі саяси-институционалдық тұрғыдан басталып, ұлттық институционалдық жағдайлар мен саясат тұрғысынан айырмашылықтарды түсіндіреді. Мысалы, Daugbjerg және т.б. (2019). Органикалық фермерлерге арналған тікелей жеткізу құралдары Ұлыбританиядағы органикалық тәжірибеге

бөлінген органикалық өнім өндірушілердің санына және жер аумағына айтарлықтай әсер ететінін анықтады. Lynggaard (2001), Lesjak (2008), Daugbjerg және Sonderskov (2012) елдегі органикалық өндіріс қуаттылығының айтарлықтай өсуі саясат бір уақытта нарықтағы ұсыныс пен сұраныс жағына бағытталған кезде ықтимал деп санайды. Алайда басқа зерттеулер органикалық қолдау туралы Саяси шешімдер мен органикалық ауыл шаруашылығының өсуі арасында айтарлықтай тікелей байланыс таппады (Michelsen, 2001; Moschitz, 2004). Фландриядағы жағдай тек мемлекеттік саясатқа назар аудару оның органикалық өнім өндірудегі шектеулі мүмкіндіктерін түсіндіре алмайтындығын көрсетеді. Демек, саясат шараларындағы ұлттық айырмашылықтар ғана өсу қарқынындағы айырмашылықтарды түсіндіру үшін жеткіліксіз (Michelsen, 2001).

Органикалық ауыл шаруашылығының дамуы туралы түсінігімізге қатысты тағы бір зерттеу тобы органикалық егіншілік әдістеріне көшуге қатысты жеке шешімдерді түсіндіру үшін мінез-құлықты талдау немесе ұтымды таңдау сияқты актерлерге бағытталған талдауды пайдаланады. Жеке қасиеттер (оның ішінде көзқарас, ақпарат көздерін пайдалану, тәуекелден бас тарту), фермаға тән факторлар (ферманың мөлшері мен түрін, ресурстардың қол жетімділігін қоса) және әлеуметтік факторлар (отбасы мүшелері мен әріптестерінің пікірлерін қоса) фермерлердің жеке шешімдеріне әсер ететіндігі анықталды. маңызды дәрежеге айналдыру (мысалы, (Burton, 1999), (Läpple, 2011). Алайда, бұл зерттеулер жеке шешім қабылдау процестеріне бағытталғандықтан, олар органикалық өндіріс мөлшеріндегі ұлттық айырмашылықтарды талдауға арналған бірнеше құралдарды ұсынады.

Әдіснама

Осы баптың мақсаты Қазақстандағы ауыл шаруашылығы дамуының қазіргі жай-күйін талдау және экономикалық, өндірістік, әлеуметтік және экологиялық факторлар тұрғысынан оның тұрақтылығын қамтамасыз ету жөніндегі барынша әлеуетті тиімді шараларды негіздеу болып табылды. Ауылдық аумақтардың даму ерекшеліктерін анықтау үшін еліміздің солтүстік бөлігінде орналасқан Ақмола облысы таңдалды. Аймақты таңдау оның аграрлық мамандануына, аймақтың географиясындағы ауылдық жерлердің едәуір бөлігіне, негізінен ауыл тұрғындарына,

бірегей экологиялық және аграрлық ресурстарға байланысты. Жалпы Қазақстанның ауылдық аумақтарындағы әлеуметтік дамыудың артта қалуы мен ондағы әлеуметтік-экономикалық проблемаларға қарамастан, ауылдағы жағдай мен өмір салты әртүрлі өңірлерде айтарлықтай ерекшеліктерімен сипатталатынын атап өткен жөн.

Бұл зерттеуде белгілі бір салаға – ауыл шаруашылығына сипаттама талдау жасалды. Ауыл шаруашылығы тауарлары мен азық-түлікке сұраныс, жұмыспен қамту және әлеуметтік мәселелер, экологиялық жағдайлар және ауыл тұрғындарының балама табыс көздері. Ауылдық аумақтардың орнықты даму проблемаларын зерделеу Қазақстандағы зерттеудің салыстырмалы түрде жаңа бағыты болып табылатынын ескере отырып, авторлар орнықты дамудың әртүрлі аспектілерін: қолда бар ресурстарды, ауыл шаруашылығын жүргізудің экономикалық жағдайларын, өндірісті, нарық сыйымдылығын және т.б. жүйелеуді және қарауды көздейтін жүйелі тәсілді пайдаланды.

Зерттеудің эмпирикалық базасы Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының, ФАО-ның ресми сайтынан алынған ауыл шаруашылығы экономикасының макро көрсеткіштері статистикасының деректерінен құрастырылады. Әлемдік азық-түлік және ауыл шаруашылығы статистикалық жылнама.

Нәтижелер және талқылау

Ауылдық аумақтардың дамуы және ауыл халқының тыныс-тіршілігі өңір экономикасының жай-күйіне, ең алдымен жалпы өңірлік өнімнің (ЖӨӨ) мөлшеріне байланысты. Ақмола облысының әкімшілік-аумақтық құрамы 17 аудан және облыстық маңызы бар 2 қала (қалалық әкімдіктер) болып табылады, аудандардың құрамына: аудандық бағыттағы негіздегі 8 қала (Ақкөл, Атбасар, Державинск, Есіл, Ерейментау, Макинск, Степняк, Щучинск), 5 ауыл, 590 ауылдық округ кіреді. Ақмола облысы агроөнеркәсіптік өңір болып табылады. Ауыл шаруашылығы сапалы азық-түлік бидайының республикалық көлемінде 25% -ын алады, ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу кәсіпорындарын дамыту үшін мүмкіндіктер мен шикізат базасы бар, жердің 87% - ы ауыл шаруашылығы алқаптарымен қамтылған, Астана азық-түлік белдеуі болып табылады, облысқа Қазақстанның барлық егіс алаңының 23%-ы

тиесілі. Аграрлық секторды дамыту Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде жүзеге асырылады (State program, 2018). Облыстың өнеркәсіптік әлеуеті тау – кен өндіруші және өңдеуші кәсіпорындардан (жер қойнауын пайдалану құқығынан бос 135 кен орны) тұрады, оларда негізгі көлем тамақ өнімдерін, машина жасау және түсті металлургия өнімдерін өндіруге тиесілі. Жалпы өңірлік өнімдегі өнеркәсіп өнімінің үлесі жалпы өңірлік өнімнің 21% - ын құрайды. Сондай-ақ қиыршық тас, темір кені, түсті металл кендерін өндіру, молибден өндіру, химия өнеркәсібі, құрылыс индустриясы кәсіпорындары дамуда. Облыс туристік бизнесті дамыту үшін өте қолайлы аумақты алып жатыр. Облыста екі ұлттық парк және бір қорық бар. Щучинск-Бурабай курорттық аймағын бірегей табиғи-климаттық жағдайларының арқасында Қазақстандықтар «Кішкентай Швейцария» деп таныды. Демалыс аймақтары ыңғайлы географиялық жағдайға ие, өнеркәсіптік аудандар тығыз қоныстанған жақын орналасқан (JSC «NC «Kazakh Invest»).

Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша Ақмола облысы Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемі бойынша Қазақстан өңірлері арасында төртінші орында (682 219,8 млн. теңге). Ақмола облысындағы ауыл шаруашылығы өндірісінің серпіні жалпы өңірлік өнім (ЖӨӨ) құрылымында осы саланың өсіп келе жатқан маңызын растайды. Ақмола облысы өндірісінің жалпы көлеміндегі ауыл шаруашылығының үлесі 2020 жылы 16,8%-ды құрады. Ақмола облысы өндірісінің жалпы көлеміндегі ауыл шаруашылығының үлесі 2020 жылы 16,8%-ды құрады. 1999 ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында 115,3 мыңнан астам адам жұмыс істейді, 1 197 жеке кәсіпкер және 6 336 шаруа немесе фермер қожалықтары бар. Сонымен қатар, ауылдық жерлерде ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық – түлік өндіретін 126 109 шаруашылық бар.

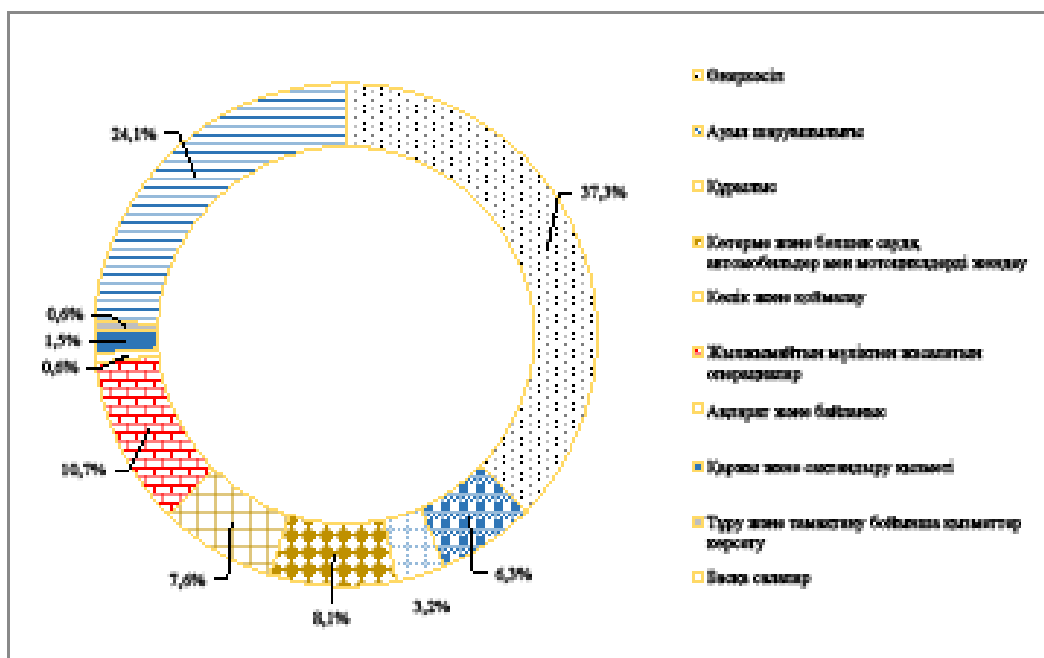
Ақмола облысында 2022 жылдың 4 айының қорытындысы бойынша негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің оң динамикасы сақталуда. Өңір өнеркәсіптік және әлеуметтік инфрақұрылым құру бойынша негізгі жобаларды іске асыруды жалғастыруда. Мәселен, өңірде өнеркәсіп өнімін өндіру көлемі 2022 жылдың 4 айында 430,6 млрд. теңгені құрады, НКИ – 2021 жыл-

дың деңгейіне 109,6%. Ауыл шаруашылығының жалпы өнім көлемі 90,8 млрд. теңгені құрады, НКИ – 2021 жылдың деңгейіне 101,2%. Жұмыс істеп тұрған ШОБ субъектілерінің саны 49,9 мың бірлікті құрады, бұл 2021 жылғы көрсеткіштен 6,3% - ға жоғары. «Бизнестің жол картасы – 2025» бағдарламасын іске асыруға 2022 жылы 5 млрд. теңге бағытталды, оның ішінде субсидиялауға – 3,6 млрд. теңге, кредиттерге кепілдік беруге – 347,2 млн. теңге, гранттық қаржыландыруға – 139 млн теңге, өндірістік инфрақұрылымды жүргізуге – 991,6 млн теңге бөлінген.

Негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі 30,9% - ға ұлғайып, 143 млрд. теңгені құрады. Құрылыс жұмыстарының көлемі 17,9 млрд. теңгеге дейін өсті немесе 2021 жылғы көрсеткішке қарағанда 137,5%. 201 мың шаршы метр тұрғын үй пайдалануға берілді. Жұмыссыздық деңгейі (2022

жылғы 1 тоқсанда) - 4,8%. Жастар арасындағы жұмыссыздық (15-28 жас аралығында) – 2,9%. Өзін – өзі жұмыспен қамтығандар-экономикалық белсенді халықтың 25,7%-ы (105,8 мың адам). 2022 жылғы қаңтар-наурыз-да орташа айлық атаулы жалақы 225 мың теңгені құрады, бұл 2021 жылғы деңгейден 22%-ға жоғары. Тұтыну бағаларының индексі 107,4%-ды, оның ішінде азық-түлік тауарларына-111,5%-ды құрады. 2022 жылға арналған облыс бюджеті 418,3 млрд. теңгені құрады (республикалық бюджеттен трансферттер мен Субвенциялар – 66,4%) (Agriculture, industry, tourism, 2021).

1-суретте Ақмола облысының ЖӨӨ құрылымы 2022 жылғы қаңтар-наурызда ұсынылған және 562555,4 млн. теңгені құрады. ЖӨӨ көлемінің нақты өзгеру индексі 2021 жылғы қаңтар- наурызға қарағанда 108,9%-ды құрады.

Сурет 1 – 2022 жылғы қаңтар-наурызға арналған Ақмола облысының ЖӨӨ құрылымы, %

Figure 1 – The structure of the GRP of the Akmola region for January-March 2022, %

Ескерту: авторлармен (Bureau of National Statistics, 2021) дереккезі негізінде құрастырылған

1-суреттен көріп отырғанымыздай, ЖӨӨ құрылымында 2022 жылғы қаңтар – наурызда тауарлар өндірісі 46,9% – ды, қызметтер өндірісі-45% - ды, өнімдерге салынатын салықтар- 8,1% - ды құрады. Облыстың ЖӨӨ көлемінде ең үлкен үлес салмақты өнеркәсіп – 37,3%, жылжымайтын мүлікпен

операциялар – 10,7%, көтерме және бөлшек сауда; автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу – 8,1% алады.

Ақмола облысында өсірілетін негізгі дақыл бидай болып табылады. Өңірдің ауыл шаруашылығы өндірісінің құрылымында дәнді дақылдар басым болып, 2020 жылы 21,5%-ды құрады.

Кесте 1 – Ақмола облысының Ауыл шаруашылығы өнімдерімен өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейі

Table 1 – The level of self-sufficiency in agricultural products of the Akmola region

Өнімдер	1991	2001	2011	2018	2019	2020	2021	2020		
								1991	2001	2019
<i>Ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлері, мың теңге</i>										
Дәнді дақылдар (күрішті қоса алғанда) және бұршақ дақылдары	2 607,8	3 661,8	6 597,6	5 037,4	4 192,5	5 093,9	-	195,3	139,1	121,5
күнбағыс тұқымдары	2	1	23,6	19,8	18,5	18,9	-	945,0	1890,0	102,2
картоп	297,9	203,2	222,4	284,8	282,7	282,1	-	94,7	138,8	99,8
көкөністер	53,2	61,3	56,4	52,5	54	51,6	-	97,0	84,2	95,6
сүт	-	-	305,7	387,4	398,0	405,0	-			101,8
жұмыртқа, млн. дана	-	-	495,6	889,9	863,8	808,3	-			93,6
Өнімдер	1991	2001	2011	2018	2019	2020	2021	2021		
								1991	2001	2020
<i>Жыл соңындағы мал мен құс басы, мың бас</i>										
ірі қара мал	1 175,2	360,2	308,0	422,6	434	450,2	449,4	38,3	10,6	103,7
кой мен ешкі	940,4	200,2	413,6	533,7	535,2	554,6	565,3	59,0	29,5	103,6
шошқа	639,2	180,5	144,3	104	99	96,1	88,3	15,0	8,3	97,1
жылқы	120,2	75,6	112,6	189,5	202,1	216,3	212,5	180,0	238,0	107,0
құс, млн. бас	8,8	2,4	3,1	7,6	8	9	9,4	102,3	4261,4	112,5

Ескерту: авторлармен [1] дереккезі негізінде құрастырылған

1-кестеге сәйкес, жылқы санының 7,0% - ға өскенін байқаймыз. 1991 жылдың басында Ақмола облысында барлық шаруашылық санаттарындағы жылқылардың жалпы саны шамамен 120 мың басты құрады. Осыдан кейін нарықтық экономикаға көшуге байланысты жылқы саны күрт азайды, 2011 жылдан бастап мемлекет қолдауымен мал басы біртіндеп қалпына келе бастады. 2011 жылдың басынан бастап мемлекет сатып алуларды субсидиялай бастады, олардың үлесі 1,9 есеге артты. Шошқа етін өндіруге субсидиялардың тоқтатылуына байланысты 2018 жылы саны азайған шошқалардың санына келетін болсақ, бұл шошқа шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың жалпы көлемінің 2 есе қысқаруына әкелді. Ақмола облысының кәсіпорындары сыртқы нарықтарға жеткізетін ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлері: Ауыл шаруашылығы дақылдарының дәндері мен тұқымдары, ұн, сүт өнімдері, жұмыртқа және т.б. 2021 жылы ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты 2020 жылға қарай 16,8% - ға \$378,4 млн-ға дейін ұлғайды және 1215,2 мың тоннаны құрады.

2021 жылдың қорытындысы бойынша экспортта айтарлықтай өсім байқалады:

бидай – 7%-ға 853 мың тоннаға дейін \$207,8 млн-ға; арпа-82%-ға 120,4 мың тоннаға дейін \$25,8 млн-ға; рапс тұқымы-59% - ға 14,8 мың тоннаға дейін \$8,9 млн-ға өскен.

2021 жылдан бастап 2020 жылға дейінгі кезеңде негізгі азық-түлік өнімдерін тұтыну-ды талдау халықтың мынадай азық-түлік түрлерін: шошқа еті, ірі қара мал, көкөндер, картоп және жұмыртқа бойынша толық тамақтанбайтынын көрсетеді. Шошқаларды қоспағанда, дәнді дақылдарды (күрішті қоса) және бұршақ дақылдарын, сүтті, малдың барлық түрлерін жеткілікті мөлшерде тұтынуға қолдау көрсетіледі. Мұндай өзгерістер, жан басына шаққандағы өнімнің бірнеше түрін өндірудің төмендеуіне әкелді.

2021 жылдың қорытындысы бойынша ауыл шаруашылығының жалпы өнім көлемі 2,4%-ға төмендеп, 7,4 трлн теңгені құрады. Төмендеудің себебі 2021 жылғы құрғақшылық салдарынан болған, соның салдарынан мал шаруашылығында 3,6%-ға (3,1 трлн теңге) өсуге қол жеткізілгенімен, өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемі 6,7%-ға (4,2 трлн теңге) азайды. Азық-түлік өнімдерінің өндірісі көрсетілген кезеңде 1,9%-ға өсіп, 2,2 трлн теңгені құрады.

«Кең Дала» бағдарламасы аясында көктемгі егіс және егін жинау жұмыстарын несиелендіруге 2021 жылы 268 ауыл шаруашылығы тауарын өндіруші 18 млрд теңгеге, 2022 жылдың 4 айында 20,2 млрд теңгеге 240 ауыл шаруашылығы тауарын өндіруші қаржыландырылды.

«Көкше ӘКК» АҚ кепілдігімен «Азық-түлік келісім шарт корпорациясы» ҰК» АҚ арқылы форвардтық сатып алу шеңберінде 2021 жылы 10,9 млрд теңгеге 94 ауыл шаруашылығы тауарын өндіруші, 2022 жылдың 4 айында 18,3 млрд теңгеге 142 ауыл шаруашылығы тауарын өндіруші қаржыландырылды.

Ақмола облысында өндірістік қуаты жылына 87,5 мың тонна ет өңдейтін 15 кәсіпорын, өндірістік қуаты жылына 137 мың тонна сүт өнімдерін өндіретін 14 кәсіпорын, өндірістік қуаты жылына 794,8 мың тонна 36 ұн тартатын кәсіпорын, өндірістік қуаты жылына 49,3 мың тонна майлы дақылдарды өңдейтін 8 кәсіпорын жұмыс істейді.

Ауыл шаруашылығының негізгі капиталына инвестициялар ағымының орнықты үрдісі сақталуда. Осылайша, ауыл шаруашылығының негізгі капиталына инвестициялар көлемі 33,3%

- ға артып, 773,2 млрд теңгені құрады, Тамақ өнімдері өндірісіне 3,1%-ға өсіп, 114,4 млрд теңгені құрады.

2021 жылы облыстың ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді субсидиялау түріндегі мемлекеттік қолдау көлемі 46,7 млрд теңгені құрады, оның ішінде келесі бағыттар бойынша:

- өсімдік шаруашылығы саласын субсидиялауға – 15,1 млрд теңге;
- мал шаруашылығын дамытуды қолдауға – 10,6 млрд теңге;
- инвестициялық салымдарға және қайта өңдеуді субсидиялауға – 15,2 млрд теңге;
- қаржы сауықтыруға және лизинг бойынша сыйақы мөлшерлемесін өтеуге – 5,8 млрд теңге.

2021 жылы субсидиялаумен облыстың 2 мыңға жуық ауыл шаруашылығы құрылымдары қамтылды. Бұл жұмыс 2022 жылы да жалғасуда, АӨК саласын мемлекеттік қолдаудың бөлінген көлемі 48,1 млрд теңгені құрайды.

Қайта өңдеу кәсіпорындарының шығындарын субсидиялау бағдарламасы бойынша 1 терең өңдеу кәсіпорны 200 млн теңгеге субсидия алды.

Ақмола облысында қуаты жылына 230 мың тонна шикізатты қайта өңдеуге арналған май тұқымдарын қайта өңдеу жөніндегі жобалар және Шығыс Қазақстан облысында қуаты жылына 330 мың тонна шикізат пайдалануға берілді, СҚО-да “Биоперейшн” ЖШС компаниясының биоэтанол өндіру желісі іске қосылды.

2022 жылы ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу бойынша жаңа Жол картасын әзірлеу, инвестициялық субсидиялау бағдарламасы шеңберінде паспорттарды өзектендіру, сондай-ақ биоотынды қолдану саласын кеңейту бөлігінде ҚР биоотын туралы Заңына өзгерістер енгізу жоспарлануда.

2022 жылы келесідей жаңа жобаларды іске қосу жоспарлануда:

1. «Баха Соне» ЖШС қуаттылығы жылына 6 мың тонна астық өңдеу (Ақмола облысы);
2. Қуаты жылына 5,0 мың тонна кондитерлік өнімдер шығаратын «Нәтиже Тәтті» ЖШС (Нұр-сұлтан Қ.);
3. «Элнур Адил Групп» ЖШС қуаттылығы жылына 7 мың тонна макарон өнімдерін өндіру;
4. «Altyn Shygys» ЖШС қуаттылығы жылына 140 000 мың тонна майлы тұқымды қайта өңдеу;
5. «Агротехмаш» ЖШС қуаттылығы жылына 4 мың тонна макарон өнімдерін өндіру (Bureau of National Statistics, 2021; Lesjak, 2008).

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында және Ақмола облысында ауыл шаруашылығын дамытудың жаңа бағыттарын атап өткім келеді. Органикалық егіншілік сияқты шаруашылық жүргізудің әдістері шаруашылық жүргізуші субъектілердің экономикалық нәтижелерін арттыруы, сондай-ақ ауылдағы әлеуметтік мәселелерді шешуі және ауылдық аумақтар жай-күйінің экологиялық параметрлерін сақтауды қамтамасыз етуі, ал болашақта экологиялық жай-күйді жақсартуы мүмкін.

2022 жылдың 18 шілдесінде «Дала күні» аясында Ақкөл ауданының «Еңбек» ЖШС алаңдарында «Jana Dala/GreenDay» мамандандырылған көрмесі өтті, оған Қазақстанның, сондай-ақ жақын және алыс шетелдердің 150-ден астам компаниясы, агроөнеркәсіптік кешен саласындағы 5 мыңға жуық аграршылар мен сарапшылар қатысты. Ауыл шаруашылығы технологияларының соңғы жетістіктері ұсынылды: өсімдіктерді қорғау құралдары, мал азығы, ветеринарлық

медицина және биопрепараттар. Отандық және шетелдік компаниялар тракторлардың, комбайндардың, егіс кешендерінің барлық түрлерін, барлығы 500 бірліктен астам түрлі ауыл шаруашылығы техникасын таныстырды. Басқа экспозицияларға эксперименттік астық сорттарынан бастап сандық платформаларға дейінгі селекциялық әзірлемелер саласындағы соңғы модельдер кірді. Көрме жұмысы аясында Ақмола облысының АӨК саласында қойылған міндеттерді іске асыру мәселелері бойынша облыстық агросоветтің өтті. Кеңеске өңірдің органикалық өсімдік шаруашылығы және мал шаруашылығы өнімдерінің озық өндірушілері қатысты. Жер сипатындағы проблемалық мәселелер, қаржылық қолдаудың жетіспеушілігі, бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің қажеттілігі және т.б. айтылды, кәсіпорынды кәсіпкерлердің өңірлік кеңесінің төрағасы Қуаныш Рақышев басқарады, жерді органикалық егіншілікке халықаралық стандарттар бойынша сертификаттайды. Кәсіпорын қызыл және жасыл жасымдық, қарақұмық, зығыр және қатты бидай өндіреді және аймақтағы Органикалық заттардың жалғыз өндірушісі болып табылады. ЖШС Италия, Нидерланды, Бельгия, БАӘ, Швейцария, Дания және Түркияға экспортты жүзеге асырады.

Қазақстан мен ФАО арасындағы әріптестік 1997 жылы ұйымға мүше болғаннан бері тұрақты дамып келеді. Соңғы уақытта Қазақстан ауыл, орман шаруашылығына және ауылдық аудандарды дамытуға салынатын инвестицияларға көбірек көңіл бөледі және жасыл экономикаға көшу жағдайында осы секторды жаңғыртуға ұмтылуда. ФАО-ның техникалық көмегі ауыл шаруашылығы өндірісін тұрақты қарқындалуға, ресурс үнемдейтін егіншілікті, органикалық егіншілікті ілгерілетуге және табиғи ресурстарды орнықты басқаруға, сондай-ақ институционалдық дамуға және әлеуетті арттыруға бағытталды.

Қазақстан органикалық ауыл шаруашылығы өндірісін отандық өнімнің бәсекеге қабілеттілігі мен экспорттық әлеуетін арттырудың перспективалы құралы ретінде айқындады. Алайда, сертификаттау жүйесінің және таңбалауға қойылатын талаптардың болмауы қазіргі уақытта органикалық өнімнің ішкі және экспорттық нарықтарының дамуын тежейді.

«Органикалық егіншілікті дамытуды қолдау және Қазақстанда институционалдық әлеуетті арттыру» БҰҰ-ның азық-түлік және

ауыл шаруашылығы ұйымы (АТЖАШҰ) жобасы қазіргі уақытта заңнаманы, институционалдық құрылысты және стратегиялық жоспарлауды жетілдіру арқылы осы сектордағы әлеуетті арттыру бойынша жұмыс істеуде. Іс-шараларға фермерлерді, ауылшаруашылық мамандарын және сая-саткерлерді органикалық егіншілікке қатысты әртүрлі мәселелер бойынша оқыту кіреді.

Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің қаржыландыруымен жүргізілетін Қазақстан Республикасында «Халықаралық және шетелдік стандарттар мен талаптарға және басым өткізу нарықтарына сәйкес Қазақстан Республикасында органикалық өндірісті дамытуды нормативтік-құқықтық және әдістемелік қамтамасыз ету» (BR10765064) Жобасы шеңберінде зерттеу Органикалық Ауыл шаруашылығын дамытудың 2022-2023 жылдарға арналған Жол картасының жобасын әзірледі.

БҰҰ-ның Қазақстандағы күш-жігері бес басым облысқа шоғырланған:

- азық-түлік қауіпсіздігі және органикалық тамақ өндірісі;
- ветеринария және мал шаруашылығы, жайылымдарды басқару және фитосанитарлық бақылау шаралары;
- ұлттық әлеуетті нығайту және саяси диалог пен өңірлік ынтымақтастыққа жәрдемдесу үшін табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану;
- балық ресурстарын жауапты басқаруға және сақтауға баса назар аударатырып, балық аулау мен аквамәдениетті дамыту;
- ауыл шаруашылығы статистикасы, деректерді жинау және талдау саласындағы ақпараттық технологияларды дамыту (FAO, 2022; Latruffe, 2010; Dairova, 2017).

Қазіргі уақытта Орталық Азияның басқа елдерімен салыстырғанда Қазақстанда халықаралық ұйымдардың қатысуымен жобалар айтарлықтай аз іске асырылуда. ӨБК, ерте хабарлау және Агрометеорология бағыттарына келетін болсақ, қазақстандық мемлекеттік органдар Агроөнеркәсіптік кешендегі халықаралық ұйымдардың жобаларын талдау және бағалау үшін бірлескен зерттеулер жүргізуі қажет. Халықаралық және бірлескен жобаларды іске асыру жолымен проблемалық бағыттар бойынша оң халықаралық тәжірибені тарту қажет. Мұндай жобалардың нәтижелері мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін арттыруға және халықаралық ұйымдар жобаларының нәтижелерін ілгерілету бойынша

ұлттық құрылымдардың әлеуетін нығайтуға бағытталуы тиіс (Kazakhstan and FAO, 2019).

Экономикалық көрсеткіштерді қарастыру кезінде ауылшаруашылық өндірісінің барлық бағыттарының, ең алдымен өсімдік шаруашылығының рентабельділігін арттыру туралы айтуға болады. Осылайша, органикалық бидайдың бағасы Еуропа елдеріне нарықтық жағдайға байланысты классикалық бидайға қарағанда 30-50% қымбат сатылады. Егер сіз зығыр, бұршақ сияқты дақылдарды алсаңыз, онда органикалық өнім мен классиканың арасындағы баға айырмашылығы 200% жетуі мүмкін. Тіпті фермерлердің сертификаттауға, дайындық жұмыстарына, тасымалдауға, логистикаға және іске асыруға кететін шығындарының өсуін ескере отырып, кірістілік классикалық ауыл шаруашылығына қарағанда әлі де жоғары. Бұл ауылдық аумақтардың тұрақты дамуына әсер етуі мүмкін Органикалық ауыл шаруашылығына көшудің экономикалық тиімділігінің кейбір мәселелері.

Әрі қарай, ауылдағы Органикалық ауыл шаруашылығы шеше алатын әлеуметтік мәселелерге тоқталайық. Бірінші кезекте бұл жаңа ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын құру кезінде де, жұмыс істеп тұрған фермалар-

ды жаңғырту кезінде де жаңа жұмыс орындары. Екіншіден, жаңа білім алу қажеттілігі оқу қажеттілігін арттырады.

Экологиялық тиімділікке келетін болсақ, Органикалық ауыл шаруашылығы ауылдық жерлердің экологиясын сақтауға тікелей бағытталған. Қазақстан Республикасындағы, оның ішінде Ақмола облысындағы экологиялық ахуалдың көптеген жағымсыз жақтары бар. Мысалы, химиялық тыңайтқыштарды қолдану, зиянкестермен күресу химиялық заттардың көмегімен ауыл экологиясына түзетілмейтін зиян келтіреді. Болашақта біз топырақтағы зиянды заттардың жоғары концентрациясымен, содан кейін суға, ауаға және адам ағзасына енумен айналысамыз. Ауылдық аумақтардың дамуына зиян келтіретін осындай жағымсыз факторлармен органикалық ауылшаруашылығына көшу көмектесе алады.

2000 жылдан бастап 2019 жылға дейінгі кезеңде негізгі дақылдардың әлемдік егіс алаңы 21% - ға ұлғайды және 1,4 млрд. гектарды құрады, дәнді дақылдарға осы кезеңде әлемдегі егіс алқаптарының жартысынан астамы тиесілі болды, дегенмен олардың үлесі 2019 жылы 51% - ға дейін төмендеді (кесте 2).

Кесте 2 – Түрлері бойынша негізгі дақылдарды жинау алаңы, 2019 жыл (мың га)

Table 2 – Harvesting area of main crops by type, 2019 (thousand hectares)

Елдер	Дәнді дақылдар	Майлы дақылдар	Жемістер	Картоп	Көкөн істер	Қант дақылдары	Басқа	Барлығы
Армения	115	0	56	20	20	4	4	219
Беларусь	2 259	370	85	267	61	95	213	3 350
Қазақстан	15 285	2 912	165	192	166	15	421	19 155
Қырғызстан	564	51	65	79	56	14	133	962
Ресей Федерациясы	43 412	13 900	670	1 239	575	1 133	2 193	63 122

Ескерту: авторлармен (Kazakhstan and FAO, 2019) дереккезі негізінде құрастырылған

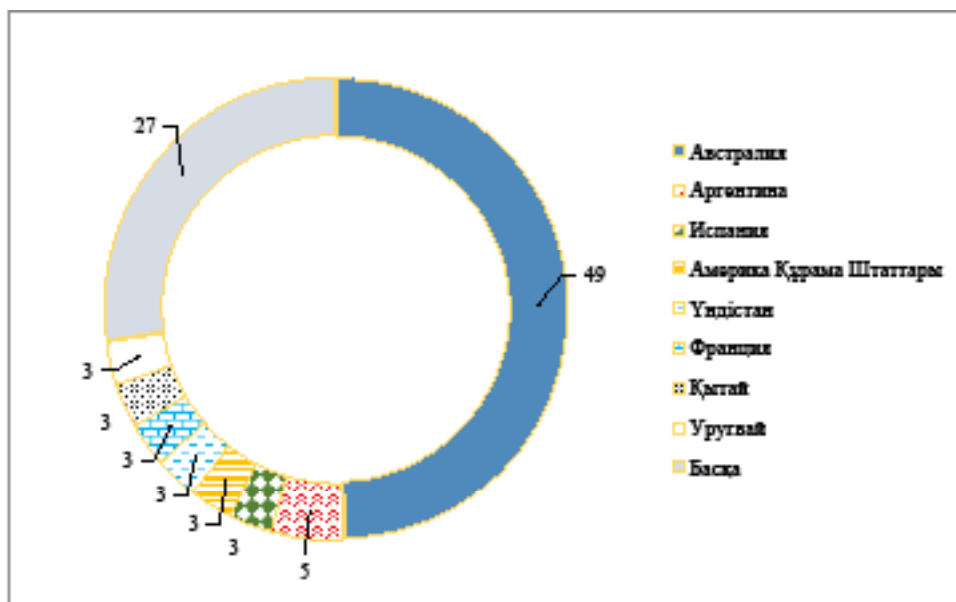
Майлы дақылдар әлемдегі егіс алқаптарының 23% - ын жауып, абсолюттік (+102 млн.га) және салыстырмалы түрде (+46%) ең жылдам өсуді көрсетті. Ауыл шаруашылығы дақылдарының басқа да негізгі

топтарына әлемдегі егіс алқаптарының 5% - дан азы тиесілі. 2018 жылдан бастап 2019 жылға дейінгі кезеңде жалпы егіс алаңы өзгерген жоқ, өйткені дәнді және басқа да дақылдардың егіс алаңдарының қысқаруы дақылдардың басқа

топтарының ұлғаюымен өтелді, бұл ретте майлы дақылдар бойынша ең үлкен абсолюттік өсім тіркелді.

Ауыл шаруашылығы секторының тұрақтылығын арттыру жөніндегі күш-жігер-

дің көрінетін аспектілерінің бірі Органикалық Ауыл шаруашылығын дамыту болып табылады, оның басты ерекшелігі синтетикалық тыңайтқыштар мен пестицидтерден бас тарту болып табылады (сурет 2 және кесте 3).

Сурет 2 – Органикалық ауыл шаруашылығының әлемдік алаңы, негізгі елдер, 2019 жыл, %

Figure 2 – World area of organic agriculture, major countries, 2019, % Ескерту: авторлармен (Kazakhstan and FAO, 2019) дереккезі негізінде құрастырылған

Кесте 3 – органикалық егіншілік алаңы (мың га)

Table 3 – Area of organic farming (thousand hectares)

Елдер	2004	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Армения		0.3	0.8	1.0	1.8	1.2	1.4	0.7	0.6
Беларусь								1.7	1.4
Қазақстан			133.6	291.2	303.4	303.4	277.1	192.1	294.3
Қырғызстан		0.2	15.0	6.9	7.6	8.0	19.3	22.1	19.1
Ресей Федерациясы			44.0	245.8	385.1	315.2	656.9	607.0	674.4

Ескерту: авторлармен (Kazakhstan and FAO, 2019) дереккезі негізінде құрастырылған

2019 жылы сертификатталған органикалық мәртебесі бар немесе органикалық мәртебесіне ауыстырылған ауыл шаруашылығы алқаптарының ауданы 72,2 млн.гектарды құрады, Австралияға жалпы санының жартысы тиесілі, одан кейін Аргентина (5%) және Испания (3%). Органикалық ауыл шаруашылығының ең үлкен ауданы бар сегіз ел сертификатталған, олардың органикалық ауыл шаруашылығының әлемдік ауданы 73% құрайды.

Сертификатталған органикалық немесе ел аумағы бойынша органикалық болып өзгертілген ауылшаруашылық алқаптарын қалыпқа келтіру елдердің тұрақты ауыл шаруашылығының осы аспектісіне беретін маңыздылығын салыстыруға мүмкіндік береді. Ауыл шаруашылығы алқаптарының жалпы алаңындағы Органикалық ауыл шаруашылығы алаңдарының үлесі (Кесте 4).

Кесте 4 – Ауыл шаруашылығы алқаптарының жалпы алаңындағы Органикалық ауыл шаруашылығы алаңдарының үлесі, %**Table 4** – The share of organic farming areas in the total area of agricultural land, %

Елдер	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Армения	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
Беларусь							0,0	0,0
Қазақстан		0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Қырғызстан	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2
Ресей Федерациясы		0,0	0,1	0,2	0,1	0,3	0,3	0,3

Ескерту: авторлармен (Kazakhstan and FAO, 2019) дереккөзі негізінде қурастырылған

Ауылшаруашылық алқаптарын сертифицирталған органикалық немесе әр түрлі елдердегі органикалық өндіріске ауыстыру ретінде қалыпқа келтіру елдердің тұрақты ауыл шаруашылығының осы аспектісіне беретін маңыздылығын салыстыруға мүмкіндік береді. Егер біз 3-суретте айтарлықтай ауылшаруашылық алқаптары бар елдерге қарайтын болсақ, онда 2019 жылы ауылшаруашылық алқаптарының жалпы аймағында органикалық егіншіліктің ең көп үлесі бар елдер-Австрия (25%), Швеция (%) және Чехия (15%). Жетекші 20 елдің 15-і Еуропада орналасқан, бұл аймақтағы органикалық ауылшаруашылығының маңыздылығын көрсетеді. Басқа аймақтарда дәстүрлі және органикалық егіншілік арасындағы тепе-теңдік дәстүрлі бағытқа ауысады.

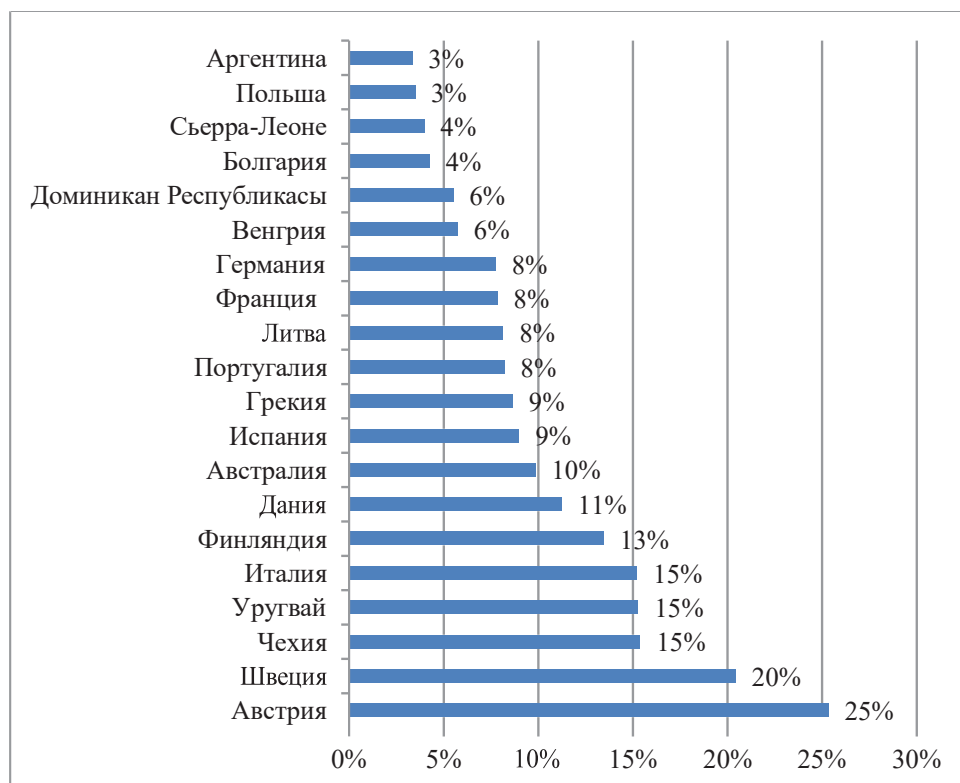
Өңірлік экономиканың маңызды әлеуметтік-экономикалық параметрлерінің арасында өңірлік нарықтағы төлемге қабілетті сұраныс пен ұсыныстың арақатынасын бөліп көрсету қажет. Төлемге қабілетті сұраныс жан басына шаққандағы ЖӨӨ көлемімен және жан басына шаққандағы орташа табыспен айқындалады, ол Ақмола облысындағы орташа қазақстандық деңгейден едәуір төмен (FAO, 2019). Ақмола облысының ауылдық жерлерінде жан басына шаққандағы орташа табыс орташа қазақстандық деңгейдің 82,4%-ын құрайды. 5 кестеде Қазақстан Республикасы бойынша 2011-2020 жылдардағы жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім ұсынылған.

2021 жылы Қазақстан Республикасында және өңірлерде олар мынадай ретпен (кему бойынша) орналасқан: Атырау облысы (16 037,4 мың теңге), Алматы қаласы (7 495,8 мың теңге), Нұр-сұлтан қаласы (7 361,9 мың теңге), Қарағанды (5 419,3 мың теңге), Маңғыстау (4 966,5 мың теңге). 2011-2021 жылдар

кезеңінде үш есе өсімге қарамастан, жан басына шаққандағы ЖӨӨ әлі де жан басына шаққандағы орташа Ұлттық ЖІӨ-ден төмен және көрсеткіштің орташа өсу қарқынын көрсете отырып, ел бойынша 11-ші орында тұр. Бұл көрсеткіш бойынша Түркістан облысы өңірлер арасындағы өсу қарқыны жағынан төмен (1 174,2 мың теңге) аймақтарды құрайды.

Ақмола облысының ауылдық аумақтарын тұрақты дамытуды қамтамасыз етудің өзектілігі ЖӨӨ-дегі ауыл шаруашылығының елеулі үлесіне байланысты. Себебі, 2022 жылғы 1 маусымдағы жағдай бойынша Ақмола облысы халқының 49,6%-ы ауылдық жерлерде тұрады, демек бұл ел бойынша ауыл тұрғындарының өте жоғары үлесін көрсетеді. 1990-шы жылдары Ақмола облысында депопуляция байқалды, бірақ бұл негізінен қала тұрғындарына қатысты болды. 2008 жылдан бастап ауыл халқының жедел тапшылығы байқалады, ол белсенді көші-қон ағынымен күрделене түседі. Депопуляция ауылдық аумақтардың тұрақты дамуына негізгі қауіптердің бірі болып табылады, өйткені бұл тарихи дамыған аумақтардың жоғалуына, шағын ауылдық елді мекендердің тозуына және ауыл шаруашылығының сарқылуына әкеледі. Сонымен қатар, бұл ауылшаруашылық жерлерін тартып алуға байланысты аймақтық және ұлттық азық-түлік қауіпсіздігіне қауіп төндіреді.

Соңғы 14 жылда (2008 жылдан 2022 жылға дейін) Ақмола облысы халқының жалпы санындағы ауыл тұрғындарының үлесі 5,8%-ға (55,4-тен 49,6%-ға дейін) азайды. Ақмола облысы ауылды дамытудың негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерінің серпіні (6-кесте) шағын ауылдық елді мекендер санының азаюын, ал халық неғұрлым ірі елді мекендерде шоғырланатынын растайды.

Сурет 3 – Ауыл шаруашылығы алқаптарының жалпы алаңдарындағы Органикалық ауыл шаруашылығы алқаптарының үлесі, жетекші елдер %

Figure 3 – Share of organic farming areas in total agricultural land areas, leading countries % Ескерту: авторлармен (Kazakhstan and FAO, 2019) дереккезі негізінде құрастырылған

Кесте 5 – 2011-2021 жылдар кезеңіндегі Қазақстан Республикасы халқының жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнімі, мың теңге

Table 5 – Gross regional product per capita of the Republic of Kazakhstan for the period 2011- 2021, thousand tenge

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Қазақстан Республикасы	1 705,8	1 847,1	2 13,2	2 294,8	2 330,4	2 639,7	3 014,7	3 382,5	3 755,7	3 766,8	4 417,9
Ақмола	1 099,0	1 092,8	1 301,7	1 427,9	1 513,9	1 818,2	2 107,8	2 301,0	2 621,2	3 102,5	3 644,9
Ақтөбе	1 998,2	2220,7	2 298,1	2 361,4	2 135,0	2 464,9	2 749,7	3 136,0	3 396,8	3 329,8	3 982,1
Алматы	654,0	751,0	886,2	1 002,1	1 021,3	1 114,2	1 235,8	1 378,2	1 585,5	1 805,2	2 201,1
Атырау	7 054,0	6 580,7	7 083,0	7 553,3	7 171,2	8 653,1	9 685,1	12 465,5	14 584,4	11 883,2	16 037,4
Батыс Қазақстан облысы	2 225,4	2 865,9	2 868,1	3 170,4	2 699,6	3 179,8	3 628,4	4 295,8	4 501,2	4 151,2	5 323,6
Жамбыл	602,8	715,4	813,9	897,4	918,3	1 062,7	1 210,0	1 366,3	1 518,8	1 675,8	1 976,9
Қарағанды	1 762,1	1 798,5	1 919,1	2 110,6	2 248,9	2 682,6	3 100,9	3 431,9	3 911,0	4 431,7	5 419,3
Қостанай	1 288,2	1 308,0	1 531,5	1 583,1	1 561,7	1 727,0	2 108,9	2 367,0	2 815,9	3 314,5	4 082,8
Қызылорда	1 11,9	1 764,4	1 983,0	1 848,9	1 534,3	1 701,1	1 839,0	2 088,1	2 289,1	2 033,3	2 345,1
Маңғыстау	3 491,7	3 69,8	3 592,7	4 049,6	3 443,0	3 880,6	5 058,8	5 682,5	5 352,8	4 335,1	4 966,5

REGIONAL ECONOMY AND TERRITORIAL DEVELOPMENT

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Оңтүстік Қазақстан	583,0	705,1	791,3	868,9	891,1	975,3	1 097,7	-	-	-	-
Павлодар	2 036,7	2 032,8	2 341,3	2 315,8	2 293,1	2 606,9	3 134,3	3 641,1	4 023,3	4 151,4	5 185,0
Солтүстік Қазақстан	1 136,7	1 168,6	1 298,2	1 386,6	1 467,2	1 621,0	1 985,9	2 177,7	2 505,9	2 877,7	3 313,8
Түркістан	-	-	-	-	-	-	-	838,2	1 008,1	1 174,2	1 363,1
Шығыс Қазақстан Облысы	1 160,9	1 299,1	1 480,1	1 636,7	1 656,2	2 006,0	2 289,5	2 598,8	2 929,2	3 369,8	3 723,0
Нұрсұлтан қ.	2 980,3	3 479,6	4 374,3	4 821,6	5 74,8	5 273,3	5 766,2	6 359,5	7 075,8	6 873,6	7 361,9
Алматы қ.	3 394,8	3 908,0	4 779,1	5 021,0	5 439,6	6 138,5	6 694,2	6 635,9	7 183,9	6 913,0	7 495,8
Шымкент қ.	-	-	-	-	-	-	-	2 217,1	2 152,1	2 360,3	2 442,9

Ескерту: авторлармен (Bureau of National Statistics, 2021) дереккезі негізінде құрастырылған

Кесте 6 – Ақмола облысының ауылдық аумақтарын дамытудың 2016-2021 жылдардағы негізгі көрсеткіштері

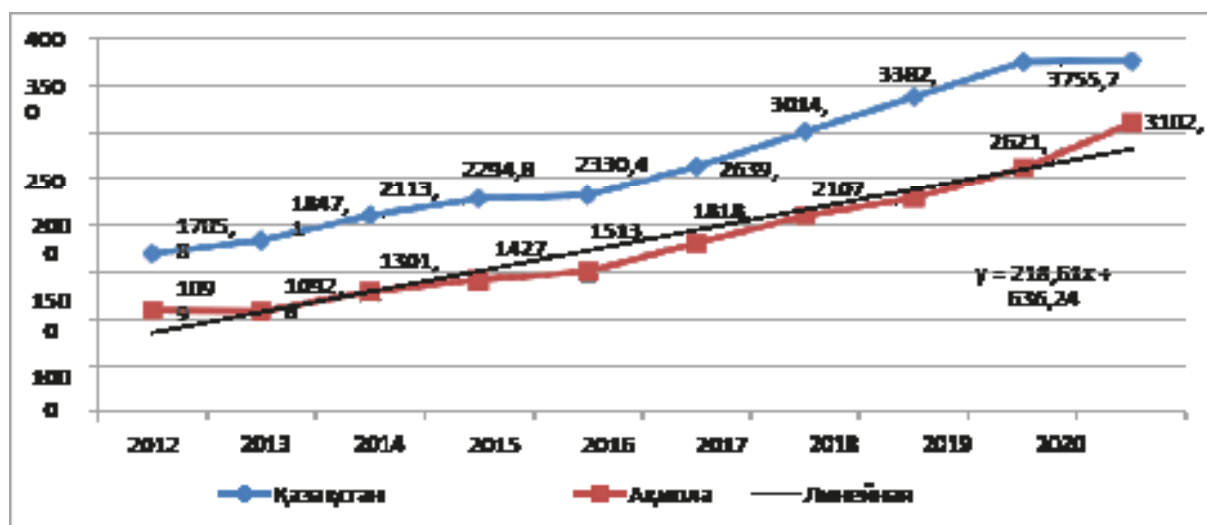
Table 6 – The main indicators of rural development of Akmola region in 2016-2021

Индикатор	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жан басына шаққандағы ЖӨӨ, мың теңге	1 818,2	2 107,8	2 301,0	2 621,2	3 102,5	3 485,4
Ауыл шаруашылығы өнімі, млн. теңге, одан:	348 198,5	378 170,9	406 690,5	487 473,9	673 745,6	745 510,9
өсімдік шаруашылығы	239 945,4	253 968,3	268 785,9	318 216,3	468 169,2	482 403,2
мал шаруашылығы	106 481,1	123 292,6	136 878,0	167 946,2	200 612,6	262 540,5
Ауыл халқы, мың адам	351,2	348,7	348,7	348,3	348,1	419,0
Жұмыспен қамтылған ауыл халқы, мың адам	217,4	212,8	214,0	214,0	211,8	398,9
Жалдамалы ауыл қызметкерлері, мың адам	122,9	123,1	128,2	130,8	130,7	273,3
Ауылдық өзін-өзі жұмыспен қамтығандар, мың адам	94,5	89,7	85,8	83,2	81,1	121,5
Жұмыссыз ауыл халқы, мың адам	12,5	11,8	11,6	11,6	11,8	20,1
Жұмыссыздық деңгейі, %	5,4	5,2	5,2	5,1	5,3	4,8
Ауыл, орман және балық шаруашылығындағы қызметкерлердің орташа айлық атаулы жалақысы, теңге	90 683	102 133	111 225	130 586	148 903	190 630
Халықтың жан басына шаққанда орташа алғанда бір жылдағы ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасы, теңге	20 166	21 840	25 562	27 909	34 596	37 266
Ауыл халқының жан басына шаққанда айына орташа номиналды ақшалай табыстары (бағалау), теңге	65 213	72 866	80 809	91 933	107 224	107,2
Ауыл халқының ақшалай шығыстары (айына жан басына шаққанда орташа), %	90,2	88,7	89,8	87,7	88,8	-
Бір тұрғынға тұрғын үймен қамтамасыз етілу, м2,	21,8	22,0	22,4	22,7	23,2	-
оның ішінде:	23,5	23,8	24,1	24,3	24,6	-
қалалық жер	20,5	20,6	21,0	21,4	2,0	-

Ескерту: авторлармен (Bureau of National Statistics, 2021) дереккезі негізінде құрастырылған

* 9 айдағы деректер, кейбір тармақтар бойынша деректер жоқ

Суретте 4 Ақмола облысының жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнімі 2011-2021 жылдар кезеңінде көрсетілген.

Сурет 4– Ақмола облысының жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнімі, мың теңге
 Figure 4 – Gross regional product per capita of Akmola region, thousand tenge

Ескерту: авторлармен (Bureau of National Statistics, 2021) дереккезі негізінде курастырылған

Айта кету керек, 2016-2020 жылдар аралығында Ақмола облысында жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнімнің 2,8 есе өсу үрдісі байқалады.

Құрылған тренд моделіне сәйкес уақыт өте келе құбылыстың дамуының негізгі

зандылығын сипаттайды және зерттелген бірқатар бақылаулар бойынша орташа трендті, оның сыртқы көрінісін сипаттайды. Біз алынған модельді қолдана аламыз және 2022-2026 жылдарға арналған болжамды көрсеткіштерді есептей аламыз (кесте 7).

Кесте 7 – Қаралатын көрсеткіштердің болжамды мәндері
 Table 7 – Forecast values of the considered indicators

Жылдар	Есептеу формуласы	Жоспарлы көрсеткіштер
2022	$y = 218,61x + 636,24$	3041
2023	$R^2 = 0,9473$	3259,6
2024		3478,2
2025		3696,8
2026		3915,4

Ескерту: авторлар жасаған

Нәтижелерді талдау келесі қорытынды жасауға мүмкіндік береді: жан басына шаққандағы жалпы аймақтық өнім өңірлердің тұрақты даму процесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Сонымен қатар, өңірлік өнім аймақтардың экономикалық жағдайын көрсететін көрсеткіш ретінде ел субъектісінің

әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығына байланысты. Сондықтан бұл факторларды бағалау аумақтр дамуының практикалық маңыздылығын анықтайды. Соңғы 10 жыл ішінде байқалып отырған болжам Ақмола облысының даму көрсеткіштерінің артуының белгілі бір тенденциясын көрсетеді.

Қорытынды

Шет елдерде органикалық өнімге өсіп келе жатқан сұранысты ескере отырып, ауыл шаруашылығы Қазақстан үшін тартымды салалардың біріне айналуы мүмкін. Қазақстан органикалық ауыл шаруашылығы өндірісін дамытуда айтарлықтай жер және табиғи ресурстардың, синтетикалық тыңайтқыштар мен пестицидтерді қолданбай дәстүрлі ауыл шаруашылығы дақылының болуына байланысты үлкен мүмкіндіктерге ие. Бұдан шығатын негізгі артықшылықтар: экологиялық таза өнімдерді жоғары бағамен сату мүмкіндігі; сапаны жақсарту арқылы бәсекеге қабілеттілікті арттыру; сыртқы нарықтарда органикалық өнімге сұраныстың артуы арқылы экспорттық әлеует; ауыспалы егісте бұршақ дақылдарының кең спектрін пайдалану, бұл жемшөп мәселесін шешуге және топырақтағы азот деңгейін ұстап тұру; жұмыс күшін ұтымды пайдалану және кәсіпорындардың пайдасын арттыру; қоршаған орта мен денсаулыққа қамқорлықсекілді бірқатар мүмкіндіктерді қалыптастырады.

Сонымен қатар органикалық егіншілікке көшуде келесідей проблемалардың бар екені жасырын емес: дүниежүзілік сауда ұйымына кіргеннен кейінгі ішкі нарықтағы бәсекелестіктің күшеюі; қаржыға қол жетімділіктің төмендігі; ауылшаруашылық кәсіпорындарының борыштық жүктемесінің жоғары деңгейіне байланысты аграрлық сектордың төмен тұрақтылығы; экологиялық таза өнімді өндіру және өңдеу технологиялары мен тәжірибесінің болмауы; дәстүрлі ауылшаруашылық тәжірибесінен кейін жаңа шаруашылық әдістеріне көшудегі психологиялық қиындықтар; органикалық егіншілік дәстүрлі егіншілікке қарағанда күрделірек болғандықтан, өндірушінің қателесу ықтималдығы жоғары болуы, өнімділіктегі айтарлықтай төмендеу, арамшөптер мен зиянкестермен ластануға әкелетін сырқаттанушылықты арттырады; органикалық егіншіліктің әдістері мен тәсілдері туралы ақпарат пен білімнің төмен деңгейі; сертификаттауға қосымша шығындар; өнімдерде синтетикалық консерванттарды қолдануға тыйым салу мүмкіндіктері және оларды пайдалану мерзіміндегі едәуір қысқа мерзімдер.

Қазақстанда стандарттаудың, сертификаттаудың, басқару жүйелерінің және таңбалауға қойылатын талаптардың болмауы қазіргі уақытта органикалық өнімнің ішкі және экспорттық нарықтарының дамуын

шектейді, жеміс-көкөніс секторында сертификатталған бірде-бір органикалық өндіруші жоқ. Органикалық өндіріске көшуге мүдделі шағын және орта көкөніс өсірушілер тобын құруға ықпал ететін семинарлар өткізу қажет. Органикалық егіншіліктегі фермерлер арасындағы негізгі кедергі шағын фермерлер өздері шеше алмайтын экологиялық стандарттар бойынша сертификаттаудың жоғары құны болып табылады.

Қазақстанда органикалық ауыл шаруашылығының дамуы бірқатар факторлармен шектеледі, олар:

- «Органикалық» секторының институционалдық құрылымы-органикалық өндіріс пен органикалық өнімді субсидиялау институттарының; топырақтағы және дақылдардың жасыл массаларындағы заттарды анықтау бойынша аккредиттелген зертханалардың болмауы;

- Органикалық ауыл шаруашылығы саласындағы деректерді жинаудың ұлттық тұжырымдамасының және реттеудің нормативтік-құқықтық жүйесінің болмауы;

- ішкі сұраныс-тұтынушылардың сатып алу қабілетінің төмендігі, азық-түлік сөрелеріндегі органикалық өнімдердің танылуы, басқа «сау» тағамдардың бәсекелестігі және

«органикалық» нарықтың дамуын тежейтін фактор ретінде сенімге байланысты мәселелер;

- өндіріспен қамтамасыз ету-органикалық өнім өндірушілердің саны аз, органикалық Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың және мамандандырылған Білім беру бағдарламаларының болмауы; шағын фермерлер өз бетінше шеше алмайтын экологиялық стандарттар бойынша сертификаттаудың жоғары құны;

- экспорттық тауарлар-бұл органикалық өнімдердің ресейлік стандарттарын басқа елдердің стандарттарымен үйлестірудің болмауы, сондай-ақ ресейлік органикалық өнімдердің экспортын қолдау және ілгерілету шаралары.

Алғыс

Зерттеу жұмысы Р.А. Қарабасов жетекшілігімен «Қазақстан Республикасында халықаралық және шетелдік стандарттар мен талаптарға және басым нарықтарға сәйкес органикалық өндірісті дамытуды нормативтік-әдістемелік қамтамасыз ету» тақырыбына зерделенген жұмыстардың нәтижесінде әзірленді. Зерттеуді Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі (BR10765064) қаржыландырады.

References

1. Agriculture, industry, tourism - the growth of indicators of socio-economic development of the Akmola region is observed in all sectors. Official information resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan, (2021) [updated August 12, 2022; cited September 3, 2022]. Available: <https://www.primeminister.kz/ru/news/reviews/selskoe-hozyaystvo-promyshlennost-turizm-rost-pokazateley-socialno-ekonomicheskogo-razvitiya-akmolinskoy-oblasti-nablyudaetsya-po-vsem-otraslyam-1084052>
2. Askarov A. (2019). The foresight technologies as a tool for strategic planning of sustainable rural development. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, no. 315(2). Article 022095. [updated October 15, 2022; cited September 28, 2022]. Available at: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/315/2/022095>
3. Bureau of National Statistics (2021) [updated August 10, 2022; cited September 2, 2022]. Available at: <http://www.stat.gov.kz>
4. Burton, M., Rigby, D., & Young, T. (1999). Analysis of the determinants of adoption of organic horticultural techniques in the UK. *Journal of Agricultural Economics*, 50(1), 47-63. <https://doi.org/10.1111/j.1477-9552.1999.tb00794.x>
5. Dairova O. (2017). Does organic production have a future in Kazakhstan? *Komsomolskaya Pravda Kazakhstan*, [updated August 12, 2022; cited September 3, 2022]. Available: <http://old.kp.kz/economics/13636-est-li-budushchee-u-organicheskoy>
6. Daugbjerg, C., Tranter, R., Hattam, C., & Holloway, G. (2011). Modelling the impacts of policy on entry into organic farming: Evidence from Danish-UK comparisons, 1989-2007. *Land Use Policy*, 28(2), 413-422. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2010.09.001>
7. Daugbjerg, C., & Sønderskov, K. M. (2012). Environmental policy performance revisited: Designing effective policies for green markets. *Political Studies*, 60(2), 399-418. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2011.00910.x>
8. Erokhin, V., Heijman, W., & Ivolga, A. (2014). Sustainable rural development in Russia through diversification: The case of the Stavropol Region. *Visegrad journal on bioeconomy and sustainable development*, 3(1), 20-25. <https://doi.org/10.2478/vjbsd-2014-0004>
9. FAO. (2022) *Comprehensive analysis of the disaster risk reduction system for the agricultural sector in Kazakhstan*. Budapest. <https://doi.org/10.4060/cb8757en>
10. FAO. (2019). World Food and Agriculture. *Statistical Yearbook 2021*. Rome, 368. <https://doi.org/10.4060/cb4477en>
11. Information about the region. (2022). JSC "NC "Kazakh Invest" [updated August 14, 2022; cited September 4, 2022]. Available: <https://akmola.invest.gov.kz/ru/about/info/>
12. Kazakhstan and FAO. (2019). Partnering to achieve sustainable livelihoods and food security. *FAO*. Rome, [updated August 16, 2022; cited September 6, 2022]. Available: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/9e0de343-14ce-4ca6-837f-c3604d1d4885/>
13. Kuznetsova, A., Avzalov, M., Gogbunov, D., & Stovba, E. (2019). Trends and status of agribusiness in animal husbandry of the Russian Federation. <https://10.36689/uhk/hed/2019-01-052>
14. Latruffe L. (2010). Competitiveness, Productivity and Efficiency in the Agricultural and AgriFood Sectors. *OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers*, 30, 62. <https://doi.org/10.1787/5km91nkdtd6d6-en>
15. Läpple, D., & Van Rensburg, T. (2011). Adoption of organic farming: Are there differences between early and late adoption? *Ecological economics*, 70(7), 1406-1414. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2011.03.002>
16. Lesjak H. (2008) Explaining organic farming through past policies: comparing support policies of the EU, Austria and Finland. *Journal of Cleaner Production*, 16(1), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2006.06.005>
17. Lukyanova, M.T., Kovshov, V.A., Galin, Z.A., Zalilova, Z.A., & Stovba, E.V. (2020). Scenario method of strategic planning and forecasting the development of the rural economy in agricultural complex. *Scientifica*, 2020. <https://doi.org/10.1155/2020/9124641>
18. Lynggaard K. (2001) The farmer within an institutional environment. Comparing Danish and Belgian organic farming. *Sociol. Ruralis*, 41(1), 85-111, <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00171>
19. Moldashev A.B., Kantureyev M.T., & Madiyeva A.G. (2020). Kazakhstan's food security. *Problems of AgriMarket*. (1), 11-18. (In Russ)
20. Michelsen, J., Lynggaard, K., Padel, S., & Foster, C. (2001) Organic farming development and agricultural institutions in Europe: a study of six countries. *Organic Farming in Europe: Economics and Policy*, 9, Hohenheim, Stuttgart, [updated October 15, 2022; cited September 28, 2022]. Available: <https://orgprints.org/id/eprint/8488/>
21. Michelsen, J. (2001) Recent development and political acceptance of organic farming in Europe. *Sociol. Ruralis*, 41(1), 3-20, <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00167>
22. Moschitz, H., Stolze, M., & Michelsen, J. (2004) Report on the Development of Political Institutions Involved in Policy Elaboration in Organic Farming for Selected European States. *EU-CEE-OFP report*. [updated October 15, 2022; cited September 28, 2022]. Available: http://orgprints.org/4799/1/EUCEEOPF_D7_final_report.pdf
23. State program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 12, 2018. 423. (2018) [updated August 13, 2022; cited September 2, 2022]. Available: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423>

24. Stovba, E.V., Lukyanova, M.T., & Kovshov, V.A. (2019). Foresight as a tool for strategic planning and forecasting of sustainable development of rural areas. *Agrarian Bulletin of the Urals*, 11(190), 92-100. https://doi.org/10.32417/article_5dcd861eb7f0a4.35513022

Список литературы (транслитерация)

1. Agriculture, industry, tourism - the growth of indicators of socio-economic development of the Akmola region is observed in all sectors. Official information resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan, (2021) [updated August 12, 2022; cited September 3, 2022]. Available: <https://www.primeminister.kz/ru/news/reviews/selskoe-hozyaystvo-promyshlennost-turizm-rost-pokazateley-socialno-ekonomicheskogo-razvitiya-akmolinskoj-oblasti-nablyudaetsya-po-vsem-otraslyam-1084052>

2. Askarov A. (2019). The foresight technologies as a tool for strategic planning of sustainable rural development. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, no. 315(2). Article 022095. [updated October 15, 2022; cited September 28, 2022]. Available at: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/315/2/022095>

3. Bureau of National Statistics (2021) [updated August 10, 2022; cited September 2, 2022]. Available at: <http://www.stat.gov.kz>

4. Burton, M., Rigby, D., & Young, T. (1999). Analysis of the determinants of adoption of organic horticultural techniques in the UK. *Journal of Agricultural Economics*, 50(1), 47-63. <https://doi.org/10.1111/j.1477-9552.1999.tb00794.x>

5. Dairova O. (2017). Does organic production have a future in Kazakhstan? *Komsomolskaya Pravda Kazakhstan*, [updated August 12, 2022; cited September 3, 2022]. Available: <http://old.kp.kz/economics/13636-est-li-budushchee-u-organicheskoy>

6. Daugbjerg, C., Tranter, R., Hattam, C., & Holloway, G. (2011). Modelling the impacts of policy on entry into organic farming: Evidence from Danish-UK comparisons, 1989-2007. *Land Use Policy*, 28(2), 413-422. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2010.09.001>

7. Daugbjerg, C., & Sønderkov, K. M. (2012). Environmental policy performance revisited: Designing effective policies for green markets. *Political Studies*, 60(2), 399-418. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2011.00910.x>

8. Erokhin, V., Heijman, W., & Ivolga, A. (2014). Sustainable rural development in Russia through diversification: The case of the Stavropol Region. *Visegrad journal on bioeconomy and sustainable development*, 3(1), 20-25. <https://doi.org/10.2478/vjbsd-2014-0004>

9. FAO. (2022) *Comprehensive analysis of the disaster risk reduction system for the agricultural sector in Kazakhstan*. Budapest. <https://doi.org/10.4060/cb8757en>

10. FAO. (2019). World Food and Agriculture. *Statistical Yearbook 2021*. Rome, 368. <https://doi.org/10.4060/cb4477en>

11. Information about the region. (2022). JSC “NC “Kazakh Invest” [updated August 14, 2022; cited September 4, 2022]. Available: <https://akmola.invest.gov.kz/ru/about/info/> (In Kaz)

12. Kazakhstan and FAO. (2019). Partnering to achieve sustainable livelihoods and food security. *FAO*. Rome, [updated August 16, 2022; cited September 6, 2022]. Available: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/9e0de343-14ce-4ca6-837f-c3604d1d4885/>

13. Kuznetsova, A., Avzalov, M., Gogunov, D., & Stovba, E. (2019). Trends and status of agribusiness in animal husbandry of the Russian Federation. <https://10.36689/uhk/hed/2019-01-052>

14. Latruffe L. (2010). Competitiveness, Productivity and Efficiency in the Agricultural and AgriFood Sectors. *OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers*, 30, 62. <https://doi.org/10.1787/5km91nkd6d6-en>

15. Läpple, D., & Van Rensburg, T. (2011). Adoption of organic farming: Are there differences between early and late adoption? *Ecological economics*, 70(7), 1406-1414. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2011.03.002>

16. Lesjak H. (2008) Explaining organic farming through past policies: comparing support policies of the EU, Austria and Finland. *Journal of Cleaner Production*, 16(1), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2006.06.005>

17. Lukyanova, M.T., Kovshov, V.A., Galin, Z.A., Zalilova, Z.A., & Stovba, E.V. (2020). Scenario method of strategic planning and forecasting the development of the rural economy in agricultural complex. *Scientifica*, 2020. <https://doi.org/10.1155/2020/9124641>

18. Lynggaard K. (2001) The farmer within an institutional environment. Comparing Danish and Belgian organic farming. *Sociol. Ruralis*, 41(1), 85-111. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00171>

19. Moldashev A.B., Kantureyev M.T., Madiyeva A.G. (2020). Kazakhstan's food security. *Problems of AgriMarket*. (1), 11-18. (In Russ)

20. Michelsen, J., Lynggaard, K., Padel, S., & Foster, C. (2001) Organic farming development and agricultural institutions in Europe: a study of six countries. *Organic Farming in Europe: Economics and Policy*, 9, Hohenheim, Stuttgart, [updated October 15, 2022; cited September 28, 2022]. Available: <https://orgprints.org/id/eprint/8488/>

21. Michelsen, J. (2001) Recent development and political acceptance of organic farming in Europe. *Sociol. Ruralis*, 41(1), 3-20, <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00167>

22. Moschitz, H., Stolze, M., & Michelsen, J. (2004) Report on the Development of Political Institutions Involved in Policy Elaboration in Organic Farming for Selected European States. *EU- CEE-OFP report*. [updated October 15, 2022; cited September

28, 2022]. Available: http://orgprints.org/4799/1/EUCEEOPF_D7_final_report.pdf

23. State program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 12, 2018. 423. (2018) [updated August 13, 2022; cited September 2, 2022]. Available: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423>

24. Stovba, E.V., Lukyanova, M.T., & Kovshov, V.A. (2019). Foresight as a tool for strategic planning and forecasting of sustainable development of rural areas. *Agrarian Bulletin of the Urals*, 11(190), 92-100. https://doi.org/10.32417/article_5dcd861eb7f0a4.35513022 (In Russ)

Information about the authors

* **Roza S. Bespayeva** – Correspondent author, PhD, Acting Associate Professor, S.Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan, e-mail: brs_@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3955-9237>

Rasul A. Karabassov – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, S.Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan, e-mail: karabassov.rasul@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1963-3097>

Nurbakhyt N. Nurmukhametov – Candidate of Economic Sciences, Acting Professor, S.Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan, e-mail: nyrbahit73@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4280-5539>

Roza O. Bugubayeva – Candidate of Economic Sciences, Professor, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan, e-mail: prur@keu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3648-8365>

Авторлар туралы мәліметтер

* **Беспяева Р.С.** – PhD, қауымдастырылған профессор м.а., Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: brs_@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3955-9237>

Қарабасов Р.А. – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: karabassov.rasul@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1963-3097>

Нұрмұхаметов Н.Н. – экономика ғылымдарының кандидаты, профессор м.а., Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан. e-mail: nyrbahit73@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4280-5539>

Бугубаева Р.О. – экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан, e-mail: prur@keu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3648-8365>

Сведения об авторах на русском языке

* **Беспяева Р.С.** – PhD, и.о. ассоциированный профессор, НАО Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина, Астана, Казахстан, e-mail: brs_@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3955-9237>

Карабасов Р.А. – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, НАО Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина, Астана, Казахстан, e-mail: karabassov.rasul@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1963-3097>

Нурмұхаметов Н.Н. – кандидат экономических наук, и.о. профессор, НАО Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина, Астана, Казахстан, e-mail: nyrbahit73@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4280-5539>

Бугубаева Р.О. – кандидат экономических наук, профессор, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан, e-mail: prur@keu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3648-8365>

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-112-124>

MPHTI 06.51.25

JEL: F01, F02, F39, P52

“West” and “East” in the Global Economic System: Facing a New Bipolarity

Gulmira Issayeva^{1*}, Elmira Zhussipova¹, Sergei Filin², Ainura Aitymbetova¹,
Zarema Bigeldiyeva¹

¹ M. Auezov South Kazakhstan University, 5 Tauke khan Ave., 160000, Shymkent, Kazakhstan

² Plekhanov Russian University of Economics, 36 Stremyanny Lane, Moscow, 117997, Moscow, Russia

Abstract

The global economic crisis intensifies against the backdrop of inefficient actions of international organizations and individual states. As a result, there is a change in the balance of the world economy. The unipolar economic system is being replaced by a bipolar system that divides the world into the West (USA) and the East (China). In this regard, the problem of economic confrontation between the two powers and smoothing out the imbalance in the world economy due to the collapse of the monopolar world order becomes a relevant problem. This study is devoted to the analysis of the compliance of the Chinese economy with all the characteristics of a leader compared with the US economy. For this purpose, the problem of the competitiveness of the Chinese financial system has been studied. Based on the case study, the development of the Chinese financial market was analyzed in comparison with the US. The main finding is that the role of the Yuan in the international exchange market is insignificant and accounts for 4.3% of the total turnover. In addition, the Yuan is not widely used globally as a reserve currency, although the Yuan has been included in the SDR basket. The general conclusion is that without a freely convertible Yuan and free float, China's financial system will not be able to compete with the US. Accordingly, China will not be able to become a full-fledged second pole in the global economic system.

Keywords: Economics, Bipolar Economic System, International Financial Market, Chinese Financial System, International Reserve Currency, China.

For citation: Issayeva, G., Zhussipova, E., Filin, S., Aitymbetova, A., & Bigeldiyeva, Z. (2022). “West” and “East” in the Global Economic System: Facing a New Bipolarity. *Economics: the Strategy and Practice*, 17(4), 112-124, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-112-124>

* **Corresponding author: Issayeva I.** – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Auezov South Kazakhstan University, 5 Tauke khan ave., 160000, Shymkent, Kazakhstan, 87783717664, e-mail: gulmira_issaeva@mail.ru

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest

Financial support: The study was not sponsored (own resources).

The article received: 26.07.2022

The article approved for publication: 18.10. 2022

Date of publication: 30.12.2022

Әлемдік экономикалық жүйедегі «Батыс» пен «Шығыс»: жаңа биполярлықтың қалыптасуы

Исаева Г.^{1*}, Жусипова Э.¹, Филин С.², Айтымбетова А.¹, Бигельдиева З.¹

¹ М. Әуезов атындағы ОҚУ, Тәуке хан даңғылы, 5, 160000, Шымкент, Қазақстан

² Г.В. Плеханов атындағы Ресей экономикалық университеті, Стремянный тұйық 36, 117997, Мәскеу, Ресей

Түйін

Қазіргі уақытта халықаралық ұйымдар мен жекелеген мемлекеттердің тиімсіз әрекеттері нәтижесінде әлемдік экономикалық дағдарыстың күшеюі орын алуда. Әлемдік экономикада тепе-теңдіктің өзгеруі байқалады, әлем шартты түрде Батыс (АҚШ) пен Шығысқа (Қытай) бөлінген биполярлық жүйемен ауысып жатқанын көруге болады. Осыған байланысты екі ел арасындағы экономикалық бақталастық және монополярлық әлемдік тәртіптің күйреуі салдарынан әлемде орнап отырған экономикадағы теңгерімсіздікті төмендету мәселесі өзекті болып отыр. Бұл мақаланың мақсаты Қытай экономикасының АҚШ-қа парапар көшбасшы сипаттамаларына сәйкестігін анықтау болды. Осы мақсатта Қытай қаржы жүйесінің бәсекеге қабілеттілігі, юанның халықаралық қаржы нарығына интеграциялану дәрежесі мәселелері зерттелді. Кейс-стади әдісі негізінде Қытай қаржы нарығының дамуы АҚШ-пен салыстырылып талданды. Зерттеу нәтижесі юанның халықаралық есеп айырысудағы рөлі шамалы екенін және жалпы айналымның небәрі 4,3%-ын құрайтынын көрсетті. Сонымен қатар, юань SDR (Арнайы қарыз құқығы) қоржынына енгізілгенімен, әлемдік резервтік валюта ретінде кеңінен қолданылмайтыны анықталды. Зерттеу негізінде еркін айырбасталатын юань және валютаның еркін режимі енгізілмесе, Қытайдың қаржы жүйесі АҚШ-пен бәсекеге түсе алмайды деген қорытынды жасауға болады. Тиісінше, қазіргі уақытта Қытайды әлемдік экономикалық жүйеде толыққанды екінші полюс деп санауға әлі ерте деп қорытындылауға болады.

Түйін сөздер: экономика, биполярлық экономикалық жүйе, халықаралық қаржы нарығы, Қытай қаржы жүйесі, халықаралық резервтік валюта, Қытай

Дәйексөз үшін: Исаева Г., Жусипова Э., Филин С., Айтымбетова А., Бигельдиева З. (2022). Әлемдік экономикалық жүйедегі «Батыс» пен «Шығыс»: жаңа биполярлықтың қалыптасуы. Экономика: стратегия және практика, 17(4), 112-124, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-112-124>

* **Хат-хабаршы авторы:** Исаева Г. – э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Тәуке хан даңғылы, 5, 160000, Шымкент, Қазақстан, 87783717664, e-mail: gulmira_issaeva@mail.ru

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеуге демеушілік қолдау көрсетілмеді (меншікті ресурстар).

Мақала редакцияға түсті: 26.07.2022

Жариялау туралы шешім қабылданды: 18.10.2022

Жарияланды: 30.12.2022

«Запад» и «Восток» в мировой экономической системе: формирование новой биполярности

Исаева Г.^{1*}, Жусипова Э.¹, Филин С.², Айтымбетова А.¹, Бигельдиева З.¹

¹ Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, пр. Тауке хана 5, 160000, Шымкент, Казахстан

² Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова, Стремянный переулок 36, 117997, Москва, Российская Федерация

Аннотация

В настоящее время наблюдается усиление глобального экономического кризиса на фоне неэффективных действий международных организаций и отдельных государств. Наблюдается изменение баланса в мировой экономике, однополярная экономическая система сменяется биполярной системой, которая условно разделяет мир на запад (США) и восток (Китай). В этой связи, актуальным становится проблема экономического противостояния двух держав, и сглаживания дисбаланса в мировой экономике в связи с крушением монополярного мироустройства. Данное научное исследование посвящено анализу соответствия китайской экономики всем характеристикам лидера в противовес экономике США. С этой целью исследованы проблемы конкурентоспособности китайской финансовой системы, степень интегрированности юаня в международный финансовый рынок. На основе кейс-стади было проанализировано развитие китайского финансового рынка в сравнении с США. Проведенный анализ показал, что роль юаня в международных расчетах незначительна, и составляет около 4,3% от общего оборота. Кроме этого, юань не используется широко как мировая резервная валюта, хотя входит в корзину SDR (Специальных прав заимствования). На основе исследования были сделаны выводы, что без свободно конвертируемости юаня и введения режима свободного плавания, финансовая система Китая не может конкурировать с США. Соответственно, в настоящее время Китай не может считаться полноценным вторым полюсом в глобальной экономической системе.

Ключевые слова: экономика, биполярная экономическая система, международный финансовый рынок, финансовая система Китая, международная резервная валюта, Китай

Для цитирования: Исаева Г., Жусипова Э., Филин С., Айтымбетова А., Бигельдиева З. (2022). «Запад» и «Восток» в мировой экономической системе: формирование новой биполярности. Экономика: стратегия и практика, 17(4), 112-124, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-112-124>

*Корреспондирующий автор: Исаева Г. – к.э.н., ассоциированный профессор, ЮКУ им.М.Ауэзова, пр.Тауке хана, 5, 160000, Шымкент, Казахстан, 87783717664, e-mail: gulmira_issaeva@mail.ru

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

Статья поступила в редакцию: 26.07.2022

Принято решение о публикации: 18.10.2022

Опубликовано: 30.12.2022

Introduction

The current global economic crisis has revealed specific problems of local economies' inefficiency, which have intensified the destabilization of international economic relations. Measures taken by individual states and financial institutions to smooth out imbalance processes in the global economy are ineffective and inconsistent. In this regard, it is necessary to trace how the balance of power in the world is changing and which states can overcome the imbalance processes in the global economy.

In the middle of the XX century, international economic and political relations acquired a bipolar character, mainly due to the confrontation between the USSR and the USA. The collapse of the bipolar system led to forming a unipolar world. Nowadays, the United States of America continues to dictate its rules of the game in the global system, despite the current structural crisis of its economy.

In current conditions, the economic, political and technological shift from West to East is taking place more and more rapidly, and the influence of the countries of the Asian region on the global sphere is increasing. This aspect alters the global balance of power, leading to the formation of new centres of rivalry and commonwealth. It becomes apparent that managing the world economic system is practically impossible from one centre of power.

Is the bipolarity that existed in the middle of the XX century possible in the modern world? It is supposed that the economies of the United States and China can act as poles. What are the relationships will be between these countries? Whether the USA as a representative of the western economic system, remain a monopolar leader of the world or China as a representative of East Asian economies will, dominate in future?

This paper has considered future economic development questions regarding the two global economic systems: the USA as a West power and China as an East power. In this article, we tried to analyze the Chinese economy's ability to become a leader in Asia and play a role as a pole in the global economic system. There are many attempts in scientific literature to search for global bipolar systems. However, many researchers need to pay more attention to the fact that bipolarity cannot be based only on a political basis in an era of globalization. One of the necessary conditions for the formation of poles is leadership in the economy, including the financial sector. Therefore, in this article, we decided to investigate whether China meets all the characteristics of an economic

leader. Thus, we raise the following questions: (1) whether China will be able to become the second pole in opposition to the American economy? (2) is China's financial system competitive globally? Answering these questions requires analyzing the Chinese economy's development and comparing its development with the USA as a leader of the West. In addition, an analysis of the integration of the Chinese financial system into the world economy will help answer the question of whether China is a full-fledged second pole in the economic sphere.

Literature review

As Karl Marx stated, "the country that is more developed industrially only shows, to the less developed, the image of its own future" (Marx, 1964). In this sense, the term "developing" refers to a transition from underdevelopment to economic development, defined as a historical process of capital accumulation and productivity growth that allows per capita income growth and better well-being among a country's people. The heart of the economic development process is not only the political will to mobilize an entire society around a modernization strategy and overcome a state of backwardness but also the achievement of a balance between the state and the market. In other words, it is the creation of a national development strategy.

There are a lot of discussions about the nature of China's economic growth. Some scholars suggest that Chinese experience is entirely different from the Washington Consensus, a collection of liberal policies and reforms (Lo & Zhang, 2011). The mainstream view of Chinese development emphasises openness to foreign capital and market deregulation as crucial enabling factors. However, some researchers are criticizing other policies and institutions in China, such as the country's essentially public financial system, state-owned enterprises in key sectors, and comprehensive capital controls, among other things, as detracting from the country's path to a free market economy (Meier, 1987).

Since 1980, China's economic growth has been broad and long, indicating a continuous trend of rapid catch-up. At least since the 1990s, when four elements became interwoven, this process has been visible:

- 1) Investments increased dramatically in absolute terms and as a percentage of total demand.
- 2) China became an oil importer in 1993, significantly altering the international market for this commodity.

3) The urbanization accelerated, followed by the launch of comprehensive, visionary programs to improve transportation and communication links across China's vast territory, with the strategic goal of unifying and integrating the vast, continent-sized national market.

4) A gradual and incremental policy of economic opening-up was implemented.

Lewis (1954) work, which supports the concept of economic development of China with a limitless labour supply, should be noted. Along with cheap labour, Warriner (1964) noted the contribution of industrialization to the country's development and state regulation of capital accumulation processes. Hirschman (1984) and Prebisch (1949) believe that the dynamic development of China is associated with the state's active intervention in all market processes. Thus, the state began to play a greater role in economic, monetary and fiscal policy in foreign trade and especially in launching new and higher forms of financial planning (Jabbour, 2012).

China's economy is getting closer to the US, its main competitor. According to the International Monetary Fund (IMF), China's nominal GDP was 71 percent of that of the United States in 2020, up from 67 percent in 2019. Furthermore, according to the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), in 2019, China's Research and Development spending accounted for 84% of US spending, up from 47% in 2010. Thus, China is catching up with the United States in these areas (World Bank, 2021). Thus, the rapidly shrinking economic gap between the US and China will ensure full bipolarity in the global economic system in the long run.

The COVID crisis has not reversed this trend, and both countries are emerging from the pandemic with their structural advantages intact. The United States has the strongest financial system, its currency remains dominant, it is the leader in innovation, and it has one of the most favourable demographic projections of any powerful country. On the other hand, China has enormous innovation potential, a high savings rate, and the ability to mobilise and direct resources.

It should be stated that China's economic growth was achieved based on a financial market closed to international institutions. Given the insignificant role of the Yuan in the global financial market, can China be considered a superpower in a bipolar economic system? Given the primary function of the financial market in the country's economy and the competition in the financial market, will the developed countries of Europe, the United States and Japan enable

China to continue to thrive in the financial market? From our point of view, the closeness of China's financial market to international participants in the short term and the minor role of the Yuan in the global FX turnover may cast doubt on the bipolarity in the world economic system.

The US dollar remains the dominant currency. This confounds academics like Chinn and Frankel, who attempt to explain its dominance in foreign exchange reserves using US factors like GDP (Chinn & Frankel, 2007). The proportion of US GDP to global GDP has been gradually declining for decades. In particular, the US economy made up 29% of the worldwide economy in 1975 at market values but just 24% in 2017. Similarly, the US's share of world trade has been on the decline. The dollar and euro's FX reserve shares should be nearly equal if one uses the size of the US economy, its foreign trade, or its bond market to explain the dollar's share (Triennial Central Bank Survey of Foreign Exchange and Over-the-counter (OTC) Derivatives Markets in 2019, 2020). Instead, the USD still accounts for 63% of all foreign exchange reserves, far exceeding the EUR's 20% share. Using a similar methodology, Lu & Wang (2019), Ferrari (2019), Ito & McCauley (2019), and Tovar & Nor (2018) determine that the dollar zone accounts for approximately 60% of global GDP. Chinese financial infrastructure is more regional than international. BIS Triennial Survey classifies the Yuan as an emerging market currency (Bank for International Settlements, 2019). The primary causes are the adopted monetary policy and the lack of internationalization of the Yuan.

Despite the present state of a Yuan-denominated system, the following strategic developments may be seen:

- the expansion of China's global network of financial relationships;
- the ongoing development of its domestic financial markets;
- and marketing initiatives that highlight the significance of Chinese entities in the financial sector.

A variety of financial markets, including the FX (Foreign Exchange) market (including CNY (Chinese Yuan) FX spot, FX forward, and FX swaps transactions), the credit market (based on Shanghai Interbank Offered Rate (SHIBOR) quotations), the bond market, and stock exchanges, make up the Chinese domestic financial system. Such a system is typical for the capitalist economy, where, despite the intentions and expectations of the Communist Party of

China (CPC), the prices of financial instruments and assets are subject to turbulent and swift changes brought on by economic data or politics. Even though that more than 80% of equities belonged to individual investors, a 30% decline in equity prices in the summer of 2015 prompted China Security Regulatory Commission (CSRC) to freeze prices for six months (Shen & Goh, 2015).

The CSRC invested \$32.21 billion into newly created mutual funds, notwithstanding the administrative actions taken against market participants. Their straightforward strategy was to buy stocks when the market fell to stabilize the market (Taplin & Chatterjee, 2015). Such administrative actions go against the idea of financial markets. These approaches might be effective in the short term, but they are exceedingly expensive for the economy as a whole in the long run. China will have to continue to adhere to the Washington Consensus patterns in the future if it wants to have a sound and adequate financial infrastructure.

A new and more secure way for China to expand its influence is by creating a system of international financial institutions. This tactic is reminiscent of what the US did to establish the Bretton Woods system. China just founded the Asian Infrastructure and Investment Bank (AIIB) in January 2016 and the New Development Bank in 2014. which, despite the absence of the USA and Japan, has been highly positively reviewed by analysts from the Centre for Strategic and International Studies due to the size of funds (about \$3.7 quintillion per year) and the participation of Germany and Great Britain (Moser, 2016). In the future, the Chinese financial system may serve as a check on the influence of western organizations like the IMF (International Monetary Fund) and the World Bank.

It should be noted that the CNY was first rejected by the IMF in 2010, mainly because it did not meet the criterion of being “freely usable.” (IMF, 2015). Despite having a significant impact on global trade, China’s government has long faced criticism for monopolizing the domestic CNY forex market. The function of the CNY in the international monetary system is significantly inferior to its actual economic weight. Before the 2021 assessment, the fund acknowledged that CNY still lagged behind competitors on important indicators.

In some ways, the CNY’s ascent since 2014 has reverted, but its proportion of foreign exchange reserves has increased since it entered the Special Drawing Rights (SDR) basket of the IMF in 2015, and the number of central banks holding it has grown (Yi, 2018).

China benefits from the internationalization of its currency. The inclusion makes the Yuan more widely used in international currency markets, thus lowering the cost of borrowing by Chinese financial institutions. The Yuan’s internationalization stimulates the overseas expansion of Chinese companies and financial institutions. In addition, it will further improve China’s economic and political position in the world and reduce the “country’s dependence on US dollars.” (Zhang & Tao, 2014).

With SDR incorporation, costs are also incurred. As a bigger size of international transactions may lessen the “efficiency and independence” of the policies, China would lose its tight control over monetary policies. Additionally, the inclusion would “decrease the independence of the country’s exchange rate decisions.” Loss of trade competitiveness and increased risks of financial instability are two additional costs (Zhang & Tao, 2014).

Additionally, the inclusion hastens the global deregulation of capital account operations, interest rates, and exchange rates. Due to a higher level of diversity and representability following the inclusion, the CNY makes SDR reserves more appealing to governments (IMF). The inclusion decreases transaction costs for nations doing business with China. Direct conversion between local currencies and CNY would result in significant cost savings for African countries. Before, they had first to exchange the money into US dollars. The USD served as the intermediary currency in such transactions, raising transaction costs. African nations are likely to adopt the CNY as part of their foreign reserves due to the CNY’s globalization (Wei, 2018).

However, there would be grounds for the rest of the globe to be concerned about the possible economic turbulence in China. China’s prospects for economic growth are more volatile than other emerging markets because of this. Its currency might vary more than that of industrialized countries. This finally causes systemic concerns in international financial markets. There may be cause for concern given the Chinese government’s sway. The government may exert pressure on foreign leaders through its monetary policies to accomplish its economic objectives.

Despite potential expenses, the benefits that are more clearly seen could outweigh any potential drawbacks. The authoritarian Chinese government does not specifically intend to hurt the economy, and its vows to liberalize its financial system increase the likelihood of favorable

outcomes. The IMF added the CNY to the SDR basket in the hopes that a more varied basket would benefit the world economy.

The Yuan must eventually obtain full convertibility and take on a free-floating currency status to reach a position comparable to that of the Dollar. However, these two choices are crucial ones for Chinese economic policy. Are China's leaders prepared for these changes? Do they adhere to Xi Jinping's goals? According to Gideon Rachman, the great rejuvenation of the Chinese country is a new and radical direction for Xi Jinping's strategy. Before Xi Jinping, China adopted Deng Xiaoping's method of promoting group leadership as exports and investment grew by double digits, and foreign policy used the correct momentum strategy rather than active diplomacy (Rachman, 2016). Xi Jinping has different aspirations for the future and another image of his leadership. It is built on using his powerful personality and enhancing his position as the nation's leader. He favours domestic consumption over exports in terms of the economy. He views China as a player in international affairs capable of challenging the USA's hegemony in the Asia-Pacific region (Rachman, 2016). Does China's currency policy need to be altered in light of the new policy?

According to Ghazanchyan et al. (2015) analysis, China, along with nations like Bangladesh, Bhutan, Brunei, Fiji, Laos, Maldives, Burma, Nepal, Singapore, and Vietnam, did not implement a system of floating exchange rates between 1980 and 2012. They did not have a free-floating currency, but at the same time, they showed economic growth driven by both public and private capital. Low financial risk and significant FDI influx were further factors supporting development. The study demonstrates that, on the one hand, the free-floating currency regime promotes rapid economic expansion. However, the current accounting liberalization may be detrimental when there are currency crises.

Which currency regime serves these aims if the current system is not the primary factor in GDP growth and the new Chinese goals encourage domestic consumption and stable economic growth? In talks concerning appropriate currency regimes for emerging countries, Kawai, Morgan & Takagi (2012) work demonstrates that the preventative role of currency policy plays an increasingly crucial role. The stabilization effect of a currency regime receives equal emphasis to other parts of economic policy, such as the expansion of global trade, a strategy to draw foreign direct investment or a strategy to promote

economic expansion. Washington and Beijing both participate in these discussions.

China appears to be extremely near to completing all of the operational and formal conditions needed to create a free-floating currency regime and fully liberalize its current and capital accounts.

Academic society in China has closely examined major exporting nations' currency policies to prepare the economy for complete openness. Germany and Japan are two popular countries for such evaluations. The China Development Research Foundation published a paper on the ideal currency system for China in 2015 based on their macroeconomic and monetary expertise. According to the recommendation, a free-floating system should be implemented with all adjustments seamlessly and entirely under the control of the Beijing authorities (Bin, 2014). This should eventually gradually strengthen the Yuan relative to other currencies (and not only against the USD). The Washington Consensus guidelines would subsequently be accepted due to these adjustments.

This article aims to use these early theoretical developments as a springboard for a comprehensive and multifaceted study of China's economic development process, focusing on the development of the financial market and its integration into the global financial market.

A comparative analysis of the development of China provides a comprehensive framework for analysing the future economic development of China and substantiating its leading role in the global economy.

Methodology

The study used general scientific and special methods, with the help of which processes, phenomena and their interrelationships were considered. The study's theoretical basis is a review of the fundamental principles of economic theory, scientific works of foreign scientists on economic development, and reports from international organizations such as the Triennial Central Bank and International Monetary Fund. Many researchers need to pay more attention to the development of an open financial system in China, considering only the overall economic development of the country based on socio-economic indicators such as GDP, national income, exports and imports. We tried to explore the competitiveness of the financial system. Since the development of the financial system and its openness is of paramount importance for determining a symmetrical

bipolar global economic system. Therefore, we specified the degree of integration of the Yuan into the global financial system, its use as a reserve currency, and the degree of openness of China's financial market.

As an exchange rate is a key to creating a financial system, we used a case-study method for analyzing the integration of the Yuan in the global economy. This method can show the differences between China and the USA and help to examine their impact on potential changes on the distribution of power in the international system. Furthermore, a functional analysis was also applied, which helped to establish the relationship and dependence of financial market data and assess the role of the Yuan as a reserve currency. A graphic image method helps to depict the economic dependence of indicators visually.

There are some limitations in our research. Triennial Central Bank provides FX data every three years. The last FX Survey for 2022 has yet to be released. That is why we used FX turnover data up to 2019. Moreover, the Chinese government do not disclose information about the financial market, such as the currency breakdown of their reserves. Up-to-date information about

the Chinese financial market would help better understand the current situation.

Discussion

China has risen to the position of the second economic power in the world in 40 years. However, this statement does not apply to the Chinese currency, which still lags behind the US dollar (USD) in the international financial market. Chinese Yuan does not significantly contribute to the global turnover of foreign exchange (FX), as indicated in Table 1.

The Yuan comprised only 4.3% of the total Foreign Exchange (FX) turnover in 2019. There was a significant increase compared to 2010, when the turnover accounted for 0.9% only. However, when compared with other currencies, this indicator is still insignificant. Thus, in 2019, the share of the US dollar (USD) in the global FX turnover was 88.3%, the share of the euro (EUR) was 32.3%, the percentage of the Japanese yen (JPY) and the British pound sterling (GBR) accounts for 16.8% and 12.8%, respectively. The increased level of offshore transactions explains the increase in the share of the Chinese Yuan since 2016.

Table 1 – Foreign exchange market turnover by currency and currency pairs, 2010 and 2013, 2016, 2019 net-net basis, daily averages in April, in percent)

Currency	Years				Selected currency pairs	Years			
	2010	2013	2016	2019		2010	2013	2016	2019
USD	84,9%	87,0%	87,6%	88,3%	USD/EUR	27,7%	24,1%	23,1%	24,0%
EUR	39,1%	33,4%	31,4%	32,3%	USD/JPY	14,3%	18,3%	17,8%	13,2%
JPY	23,0%	23,0%	21,6%	16,8%	USD/GBR	9,1%	8,8%	9,3%	9,6%
GBR	12,9%	11,8%	12,8%	12,8%	USD/AUD	6,3%	6,8%	5,2%	5,4%
AUD	7,6%	8,6%	6,9%	6,8%	USD/CAD	4,6%	3,7%	4,3%	4,4%
CAD	5,3%	4,6%	5,1%	5,0%	USD/CNY	0,8%	2,1%	3,8%	4,1%
CHF	6,3%	5,2%	4,8%	5,0%	USD/CHF	4,2%	3,4%	3,6%	3,5%
CNY	0,9%	2,2%	4,0%	4,3%	USD/HKD	2,1%	1,3%	1,5%	3,3%
HKD	2,4%	1,4%	1,7%	3,5%	USD/KRW	1,5%	1,1%	1,5%	1,9%
NZD	1,6%	2,0%	2,1%	2,1%	USD/INR	0,9%	0,9%	1,1%	1,7%
SEK	2,2%	1,8%	2,2%	2,0%	USD/SGD	bd	1,2%	1,6%	1,7%
KRW	1,5%	1,2%	1,7%	2,0%	USD/NZD	bd	1,5%	1,5%	1,6%
SGD	1,4%	1,4%	1,8%	1,8%	EUR/GBR	2,7%	1,9%	2,0%	2,0%
NOK	1,3%	1,4%	1,7%	1,8%	EUR/JPY	2,8%	2,8%	1,6%	1,7%
MXN	1,3%	2,5%	1,9%	1,7%	EUR/CHF	1,8%	1,3%	0,9%	1,1%
INR	0,9%	1,0%	1,1%	1,7%	EUR/SEK	0,9%	0,5%	0,7%	0,5%
RUB	0,9%	1,6%	1,1%	1,1%	EUR/CNY	bd	0,0%	0,0%	0,1%

Source: Bank for International Settlements. (2019). *Triennial Central Bank Survey of Foreign Exchange and Over-the-counter (OTC) Derivatives Markets in 2019*. <https://www.bis.org/statistics/rpfx19.htm?m=2677>.

The data in the table show that the value of the Yuan in international turnover is growing. So, in 2004 the Chinese Yuan was ranked 29th in the global FX turnover, in 2010 - 17th, in 2013 – 9th, in 2016 and 2019, it was 8th. However, it should be noted that the Yuan is mainly used in local markets and does not have an international character.

When comparing the export and import statistics of these two nations, the stark disparity between the usage of the US dollar and the Chinese Yuan prompts questions regarding the causes of such a significant disparity in currency movements (Table 2). In 2019 the USD accounted for about 88.3% of worldwide foreign exchange turnover, whereas the Yuan has a pitiful 4.3% coverage in the FX markets (World Bank, 2020). What are the reasons for these disparities? Suppose China deliberately slows down the internationalization processes of the financial market and currency. Why does it accept the inclusion of the Yuan in the list of reserve currencies and the SDR basket?

Due to the Chinese currency's partial convertibility, the Yuan offshore market (CNH) concept and the expectation that the Yuan onshore market (CNY) will attain reserve-currency status reeks more of marketing efforts than a stride towards financial development.

Hong Kong introduced the offshore Yuan market in 2004 (Hong Kong Monetary Authority, 2016). The following financial centres with the highest offshore Yuan turnover are Singapore, London, and New York. The onshore market is open from 4.30 a.m. to 6.30 p.m., while the offshore market is open 24/7. Longer trading hours for the offshore Yuan give the impression that it is independent and accessible (contrary to the onshore market). Although there are differences, a substantial link in practice results from a conversion mechanism (Funke et al., 2015). When compared to the use of USD (Table 1, Table 2) or the volume of exports, the data from the Triennial Central Bank Survey of Foreign Exchange (which included total sum of the turnover of the onshore and offshore market) reveals that trade on both markets is growing, but relatively small.

Table 2 – Reserve currencies statistics (export, import and FX turnover) as of 2019

Countries	Reserve currencies	Exports in \$ bn.	Imports in \$ bn.	Share in Foreign Exchange market turnover
USA	USD	2 528,37	3 104,71	88,3%
EU	EUR	7768,43	7 182,26	32,3%
Japan	JPY	904,63	913,25	16,8%
UK	GBR	892,63	919,15	12,8%
China	CNY	2 631,0	2 499,15	4,3%

Source: Bank for International Settlements. (2020). *Triennial Central Bank Survey of Foreign Exchange and Over-the-counter (OTC) Derivatives Markets in 2019*. <https://www.bis.org/statistics/rpfx19.htm?m=2677>;
World Bank. (2020). *Exports of goods and services. Imports of goods and services. (BoP, current US\$)*. <https://data.worldbank.org/indicator/BX.GSR.GNFS.CD>.

The IMF agreed to include CNY in the group of global reserve currencies in 2015. This was made possible by the Yuan's use as an accounting unit that was supported by China's economic might rather than by its participation in international financial markets. The revised composition of Special Drawing Rights (SDR) is an example of this (Table 3). The Euro's share suffered the most, falling from 37.4% to 29,31%, while the USD's stake was nearly stable (41.9% and 43,38%, respectively) (IMF Factsheet, 2022).

Table 3 – The structure of the SDR basket

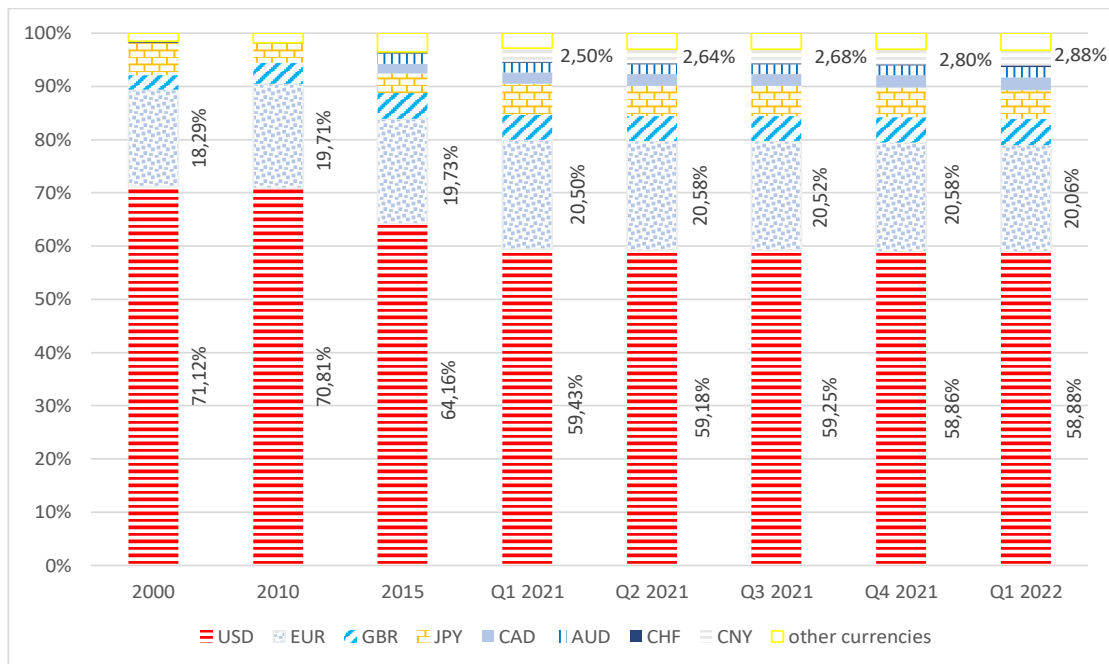
Currency	Before 01.10.2016	From 03.10.2016	From 01.08.2022
USD	41,9%	41,73%	43,38
EUR	37,4%	30,93%	29,31
CNY	-	10,92%	12,28
JPY	9,4%	8,33%	7,59
GBR	11,3%	8,09%	7,44

Source: IMF. (2022). *Currency Composition of Official Foreign Exchange Reserves (COFER)*. <https://data.imf.org/?sk=E6A5F467-C14B-4AA8-9F6D-5A09EC4E62A4>.

The USD’s dominance demonstrates the dollar’s dominant position as the world’s reserve currency (as shown in Figure 1).

The USD is supposed to be the world’s safest and most liquid currency. The US government bonds are describing as a “safe haven assets”. As part of the flight to quality strategy, financial institutions purchase them as a risk-hedging measure during any period of political unpredictability worldwide. Safe haven status

is based on a currency’s historical performance through time and is determined by the varying opinions of market participants (financial institutions or private investors). Such a position can never be reached through administrative decisions; it can only be tested for market liquidity and accessibility. That is why the USD is the most liquid and safest global currency. The financial markets will stay unipolar as long as the Yuan is not fully and freely convertible.

Source: IMF. (2022). *Currency Composition of Official Foreign Exchange Reserves (COFER)*. <https://data.imf.org/?sk=E6A5F467-C14B-4AA8-9F6D-5A09EC4E62A4>.

Figure 1 – Allocated Foreign Exchange Reserves by Currency (in percent)

It is known that the Chinese government holds USD as reserves. According to the annual report of the State Administration of Foreign Exchange (2019) China the percentage of USD in the nation’s foreign exchange reserves accounted for 79% in 1995 and 58% in 2014. It should be noted that Emerging Market Economies (EMEs) in East Asia typically do not disclose the currency breakdown of their reserves. That is why we can consider foreign exchange reserves of China based on data from 2014 year.

The accounts of a country are where the assets of that country are held. From an operational perspective, dollars and assets denominated in dollars are stored in the United States and cleared by the Federal Reserve. Most of China’s

foreign exchange reserves are held in the USD, which might be frozen if conflict broke out. The BIS statistics support the dollar’s dominance even without this worst-case scenario, especially given that the selected default of US Treasuries is very improbable from a formal standpoint (Eichengreen et al., 2014). What might change the situation as it stands right now? From our point of view, to match the Dollar’s status, the Yuan must eventually achieve full convertibility and take on a free-floating currency status.

It appears that the goal — a free-floating regime — was established and accepted as a long- term tactical goal. However, any plan must face current market conditions. China’s foreign exchange reserves fell below the three trillion

dollars in January 2017. This meant that the nation's foreign reserves had decreased by 25% in just two years. When they reached approximately USD 4 trillion in September 2014, funds were at their highest point. The government's response to this sudden decline in foreign reserves was the formal imposition of restrictions on dollar purchases and transfers overseas (the limits also applied to FDI's (Foreign Direct Investments), which had always been regarded as one of the pillars of the Beijing Consensus route of development). Only two months had passed since the Yuan's inclusion in the basket of official reserves currencies when this occurred. Financial markets follow patterns set by the Washington consensus, as evidenced by fluctuations in the foreign exchange market, stock exchanges, and trends in currency reserves.

One of the most significant government policies concerning the voters is the currency policy, as was previously mentioned.

The difficulties facing China are caused by the design and genesis of the global financial system. After World War Two, the USA essentially designed the financial system. To adhere to CPC internal policy, China is compelled to operate inside this system while creating its own system. This dichotomy produces tensions on several levels.

The extent of administrative actions following the 2015 stock market sell-off demonstrates that the party is dissatisfied with the financial market instability, which has been directly criticized by official party doctrine. However, the behavior of the financial market includes both market volatility and economic crises. If they are not resolved, they can cause the ruling party to shift into democratic nations. However, this scenario cannot take place in China. Financial instability, which would almost certainly occur following the establishment of a free-floating regime, is not something that Xi Jinping's ambitions allow for. However, the Yuan cannot displace the Dollar as the most liquid and secure currency in the world without such a test.

It is currently unable to reach the same level of usage in the various financial tasks that the US Dollar now performs. This position can only be achieved by persuading financial market players to be politically and economically autonomous by implementing an economic strategy that is long-term transparent, predictable, and successful. Lastly, by adhering to the guidelines set forth by the Washington Consensus. Eichengreen et al. (2014) demonstrate that in the post-Breton Woods era, the interaction and credibility of conducted policy play a more critical role,

as shown by the statistical data regarding the US Dollar's dominance in the global financial system. If such a test is not conducted, economic bipolarity in the financial sector will prove elusive.

Conclusions

Considering the analysis above, what could one suggest about the future and challenges of the global economic system? This paper argues that China is the current global economic growth locomotive. Moreover, nowadays, China's strategic efforts aim to strengthen its international political positions based on economic power and financial expansion, intensified during the global economic crisis.

However, being the second most powerful economy in the world, China still has a financial market that needs to be sufficiently integrated into international relations. The Yuan has a relatively limited role in the international financial market. Thus, in 2019, the share of the US dollar (USD) in the global FX turnover was 88.3%, and the Yuan comprised only 4.3%. Moreover, the Yuan offshore market (CNH) and the the Yuan onshore market (CNY) trade is growing but are relatively small. The Yuan is currently unable to reach the same level of usage that the US Dollar performs.

IMF included CNY in the group of global reserve currencies from 1st October 2016, and its share is about 12%. The USD's stake is nearly stable (43%). Thus, the USD has a dominant position as the world's reserve currency. Furthermore, USD is the most liquid and safest global currency. The majority of China's foreign exchange reserves are also held in the USD (around 60%).

In addition, the Chinese government overuses administrative methods to regulate the financial market. For example, freezing prices during the financial crisis in 2015 for about six months for individual investors by China Security Regulatory Commission does not match the market concept. Therefore, to check the Dollar's status, Chinese financial market players must be politically and economically autonomous and follow the guidelines set forth by the Washington Consensus.

With a certain degree of confidence, it can be stated that China's financial system does not entirely correspond to the conditions of bipolarity in the world economy. It is supposed that the The financial market will stay unipolar as long as China shift to a fully freely convertible currency, implement a free-floating exchange rate, and use economic methods to regulate the financial market.

References

1. Bank for International Settlements. (2019). Triennial Central Bank Survey of Foreign Exchange and Over-the-counter (OTC) Derivatives Markets in 2019.
2. Bin, Z. (2014). An international comparison of exchange-rate policies in countries that have undergone economic transition. In *China's Exchange Rate Regime* (pp. 280-304). Routledge.
3. Chinn, M.D., & Frankel, J.A. (2007). Will the Euro Eventually Surpass the Dollar as Leading International Reserve Currency? *G7 Current Account Imbalances: Sustainability and Adjustment*. University of Chicago Press, Chicago, 283-338.
4. Eichengreen, B., Chitu, L. & Mehl, A. (2014). Stability or upheaval? The currency composition of international reserves in the long run. *European Central Bank Working Paper Series*, no.1715.
5. ECB (2019). "The international role of the euro: June 2019. 18th annual review. Available at <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/ire/ecb.ire201906~f0da2b823e.en.pdf>.
6. Funke, M., Shu, C., Cheng, X., & Eraslan, S. (2015). Assessing the CNH–CNY pricing differential: Role of fundamentals, contagion and policy. *Journal of International Money and Finance*, 59, 245-262.
7. Warriner, D. (1964). [Review of *Economic Backwardness in Historical Perspective: A Book of Essays*, by A. Gershenkron]. *The Slavonic and East European Review*, 43(100), 235–240. <http://www.jstor.org/stable/4205638>
8. Ghazanchyan, M.M., Stotsky, M. J.G., & Zhang, Q. (2015). *A new look at the determinants of growth in Asian countries*. International Monetary Fund.
9. Hirschman, A.O. (1984). A dissenter's confession:" The strategy of economic development" revisited. *Pioneers in development*, 1(1), 85-111.
10. Hong Kong Monetary Authority. (2016). Hong Kong: The Global Offshore Renminbi Business Hub. [updated October 11, 2016; cited July 12, 2022]. Available: <https://www.hkma.gov.hk/media/eng/doc/key-functions/monetary-stability/rmb-business-in-hong-kong/hkma-rmb-booklet.pdf>.
11. IMF Factsheet.(2022). *Special Drawing Rights*. [updated October 11, 2016; cited July 12, 2022]. Available: <https://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2016/08/01/14/51/Special-Drawing-Right-SDR>.
12. Ito, H., & McCauley, R.N. (2019). A key currency view of global imbalances. *Journal of International Money and Finance*, 94, 97-115.
13. JAbbour, E. (2012). China hoje: projeto nacional, desenvolvimento e socialismo de mercado. *São Paulo: Anita Garibaldi/EDUEPB*.
14. Kawai, M., Morgan, P.J., & Takagi, S. (Eds.). (2012). *Monetary and Currency Policy Management in Asia*. Edward Elgar Publishing.
15. Lewis, W. (1954). Economic Development with Unlimited Supplies of Labor. *Manchester School of Economic and Social Studies*, 22, 139-191.
16. Lo, D., & Zhang, Y. (2011). Making sense of China's economic transformation. *Review of Radical Political Economics*, 43(1), 33-55.
17. Lu, M., & Wang, Y. (2019). *Determinants of currency composition of reserves: A portfolio theory approach with an application to RMB*. International Monetary Fund.
18. Marx, K. (1964). *Capital: A Critique of Political Economy*. Moscow, Progress Publishers.
19. Meier, G. (1987). *Pioneers in Development*. Oxford: Oxford University Pres.
20. Prebisch, R. (1949). *The Economic Development of Latin America and its Principal Problems*. New York: United Nations Department of Economic Affairs.
21. Rachman, G. (2016). Xi has changed China's winning formula.". *Financial Times*, 31.
22. Moser, H. (2016). Barriers to Bankable Infrastructure. Incentivizing Private Investment to Fill the Global Infrastructure Gap. *Center for Strategic and International Studies*, [updated March 20, 2016; cited July 10, 2022]. Available: <https://www.csis.org/analysis/barriers-bankable-infrastructure>.
23. Shen, S., & Goh, B. (2015). China stock market freezing up as sell-off gathers pace. *Reuters*, July, 8.
24. State Administration of Foreign Exchange. (2019). *Annual Report of the State Administration of Foreign Exchange 2018*. [updated September 18, 2019; cited July 12, 2022]. Available: <https://www.safe.gov.cn/en/AnnualReport/index.html>.
25. Taplin, N., & Chatterjee, S. (2015). China stock exchanges step up crackdown on short-selling. *Retrieved June, 24, 2016*.
26. Mora, M.C.E.T., & Nor, T.M. (2018). *Reserve currency blocs: a changing international monetary system?*. International Monetary Fund.
27. Wei, X. (2018). Fourteen African Countries Mull Using Yuan as Reserve Currency. *Yicai Global*. [updated April 08, 2018; cited July 12, 2022]. Available: <https://www.yicai.com/news/fourteen-african-countries-mull-using-yuan-as-reserve-currency>.
28. World Bank. (2020). *Exports of goods and services. Imports of goods and services. (BoP, current US\$)*.
29. Yi, G. (2018). *Deeper Reform and Comprehensive Opening-Up. Create new opportunities for the financial industry,* speech given in Beijing on December 17 to mark the 70th anniversary of the People's Bank of China and the 40th anniversary of China's economic reform. The People's Bank of China. [updated December 17, 2018; cited July 10, 2022]. <http://www.pbc.gov.cn/english/130724/3687644/index.html>.
30. Zhang, L., & Tao, K. (2014). The Benefits and Costs of Renminbi Internationalization. ADBI Working Paper 481. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2441110>.

Information about the authors

*Gulmira Issayeva – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Chair of Finance, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: gulmira_issayeva@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9459-357X>

Elmira Zhussipova - PhD, Senior Lecturer of Chair of Finance, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: elmira_zhusipova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7363-8214>

Sergei Filin - Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Chair of Organizational and Management Innovations, Faculty of Management, Plekhanov Russian University of Economics, Moscow, Russia, e-mail: filin.sa@rea.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6054-6510>

Ainura Aitymbetova - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor/Chair, Finance department, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: a-ainura.81@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1907-8591>

Zarema Bigeldiyeva - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Chair of Finance, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: zarenavip@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5152-0688>

Авторлар туралы мәліметтер

*Исаева Г. – э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, қаржы кафедрасының доценті, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан, e-mail: gulmira_issayeva@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9459-357X>

Жусипова Э. – PhD, қаржы кафедрасының аға оқытушысы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан, e-mail: elmira_zhusipova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7363-8214>

Филин С. – экономика ғылымдарының докторы, доцент, Г. Плеханов атындағы Ресей экономикалық университеті ұйымдастыру және басқару инновациялары кафедрасының профессоры, Мәскеу, Ресей, e-mail: filin.sa@rea.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6054-6510>

Айтымбетова А. – э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, «Қаржы» кафедрасының меңгерушісі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан, e-mail: a-ainura.81@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1907-8591>

Бигельдиева З. – э.ғ.к., қаржы кафедрасының доценті, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан, e-mail: zarenavip@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5152-0688>

Сведения об авторах

*Исаева Г. – к.э.н., ассоциированный профессор, доцент кафедры финансов, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан, e-mail: gulmira_issayeva@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9459-357X>

Жусипова Э. – PhD, старший преподаватель кафедры финансов, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан, e-mail: elmira_zhusipova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7363-8214>

Филин С. – д.э.н., доцент, профессор кафедры организации и управления инновациями, Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова, Москва, Россия, e-mail: filin.sa@rea.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6054-6510>

Айтымбетова А. – к.э.н., ассоциированный профессор, заведующая кафедрой “Финансы”, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан, e-mail: a-ainura.81@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1907-8591>

Бигельдиева З. – к.э.н., ЮКУ им.М.Ауэзова, Казахстан, доцент кафедры финансов, Шымкент, Казахстан, e-mail: zarenavip@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5152-0688>.

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-125-144>

МРНТИ 06.71.07

JEL: Q13, Q18, Q14

Food Security as the Basis of Economic Development of Countries

Sandugash B. Sauranbai^{1*}, Saltanat K. Baidybekova², Elmira O. Kydyrbaeva²

¹Almaty Management University, 227 Rozybakieva str., A15P2M5, Almaty, Kazakhstan

²Zhetysu University named after I.Zhansugurov, 187a Zhansugurov str., B01E6X0, Taldykorgan, Kazakhstan

Abstract

The well-being of the population of all countries depends on various factors, the main one of which is ensuring food security in connection with which the article's topic is relevant. The main study's main purpose is to study the food security problems individual countries and regions and identify ways to solve them. When determining the level of food security, it is proposed to use a methodology that includes the study of the demand for food, which would take into account all regional and national characteristics. During the study, methods and techniques were used, the main of which were comparison and statistical analysis, in which a comparison and analysis of the production of products on average per person, the average per capita consumption of food per capita over the past five years, etc. were carried out. The article provides a literary review of academic economists' publications and works dealing with food security problems. Based on the conducted research, mechanisms for ensuring food security in Kazakhstan are proposed: improving the rural development program, the use of rural mortgages, the development of farms, etc. The research topic is relevant and important, and it is only possible to consider some aspects in one work. In this regard, the authors propose to further study the problems of food security in terms of learning international experience in solving problems, the development of own production, the development of the agricultural sector of the economy and others.

Keywords: Food Security, Gross Domestic Product, Agro-Industrial Complex, Economic Growth, Sustainable Development, Development Strategy, Investment Attractiveness.

For citation: Sauranbai, S.B., Baidybekova, S.K., & Kydyrbaeva, E.O. (2022). Food Security as the Basis of Economic Development of Countries. *Economics: the Strategy and Practice*, 17(4), 125-144, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-125-144>

*Corresponding author: Sauranbai S.B. – PhD, sciences, associate professor, Almaty Management University, 227 Rozybakiev str., A15P2M5, Almaty, Kazakhstan, 8777000000, bss0609@mail.ru

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest.

Financial support. The study was not sponsored (own resources).

The article received: 20.09.2022

The article approved for publication: 01.11.2022

Date of publication: 30.12.2022

Азық-түлік қауіпсіздігі елдердің экономикалық дамуының негізі ретінде

Сауранбай С.Б.^{1*}, Байдыбекова С.К.², Қыдырбаева Э.Ө.²

¹Алматы Менеджмент Университеті, Розыбакиев 227 үй, А15Р2М5, Алматы, Қазақстан

²І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті. І. Жансүгіров 187а, В01Е6Х0, Талдықорған, Қазақстан

Түйін

Барлық елдер халқының әл-ауқаты әртүрлі факторларға байланысты, олардың негізгісі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады, осыған байланысты мақаланың тақырыбы өзекті болып табылады. Зерттеудің негізгі мақсаты-жекелеген елдер мен аймақтардың азық-түлік қауіпсіздігі мәселелерін зерттеу және оларды шешу жолдарын анықтау. Азық-түлік қауіпсіздігінің деңгейін анықтау кезінде барлық аймақтық және ұлттық ерекшеліктер ескерілетін азық-түлікке деген сұранысты зерттеуді қамтитын әдістемені қолдану ұсынылады. Зерттеу барысында әдістер мен әдістер қолданылды, олардың негізгілері салыстыру және статистикалық талдау болды, онда бір адамға шаққандағы өнім өндірісін салыстыру және талдау, соңғы бес жылдағы жан басына шаққандағы азық-түлікті жан басына шаққандағы орташа тұтыну және т. б. жүргізілді. Мақалада азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерімен айналысатын экономист ғалымдардың жарияланымдары мен жұмыстарына әдеби шолу жасалды. Жүргізілген зерттеулер негізінде Қазақстанда азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету тетіктері ұсынылды: ауылдық аумақтарды дамыту бағдарламасын жетілдіру, ауылдық ипотеканы қолдану, фермерлік шаруашылықтарды дамыту және т. б. Зерттеу тақырыбы өзекті және маңызды, сондықтан бір жұмыста барлық аспектілерді қарастыру мүмкін емес. Осыған байланысты авторлар проблемаларды шешудің халықаралық тәжірибесін, өз өндірісін дамыту, экономиканың аграрлық секторын дамыту және басқа да мәселелерді зерделеу бөлігінде азық-түлік қауіпсіздігі проблемаларын одан әрі зерделеуді көздейді.

Түйінді сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, жалпы ішкі өнім, агроөнеркәсіптік кешен, экономикалық өсу, тұрақты даму, даму стратегиясы, инвестициялық тартымдылық.

Дәйексөз үшін: Сауранбай С.Б., Байдыбекова С.К., Қыдырбаева Э.Ө. (2022). Азық-түлік қауіпсіздігі елдердің экономикалық дамуының негізі ретінде. Экономика: стратегия және практика, 17(4), 125-144, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-125-144>

*Хат-хабаршы авторы: Сауранбай С.Б. – PhD., қауымдастырылған профессор, Алматы Менеджмент Университеті, Розыбакиев к., 227 үй, А15Р2М5, Алматы, Қазақстан, 8777000000, bss0609@mail.ru

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеуге демеушілік қолдау көрсетілмеді (меншікті ресурстар).

Мақала редакцияға түсті: 20.09.2022

Жариялау туралы шешім қабылданды: 01.11.2022

Жарияланды: 30.12.2022

Продовольственная безопасность как основа экономического развития стран

Сауранбай С.Б.^{1*}, Байдыбекова С.К.², Кыдырбаева Э.О.²

¹Алматы Менеджмент Университет, ул. Розыбакиева 227, А15Р2М5, Алматы, Казахстан

²Жетысуский университет им. И.Жансугурова, ул.Жансугурова 187а, В01Е6Х0, Талдыкорган, Казахстан

Аннотация

Благополучие населения всех стран зависит от различных факторов, основным из которых является обеспечение продовольственной безопасности, что определяет актуальность статьи. Основной целью исследования является изучение проблем продовольственной безопасности отдельных стран и регионов и определения путей их решения. При определении уровня продовольственной безопасности предлагается применение методики, которая включает в себя изучение спроса на продукты питания, учитывающего все региональные и национальные особенности. При проведении исследования применялись методы и приемы, основными из которых явились сравнение и статистический анализ, при котором было проведено сравнение и анализ производства продукции на среднем на одного человека, среднедушевое потребление продуктов питания на душу населения за последние пять лет и др. В статье приведен литературный обзор публикаций и работ ученых-экономистов, занимающихся проблемами обеспечения продовольственной безопасности. На основании проведенного исследования предложены механизмы по обеспечению продовольственной безопасности в Казахстане: совершенствование программы развития сельских территорий, применение сельской ипотеки, развитие фермерских хозяйств и др. Тема исследования является важной и многогранной, и рассмотреть все аспекты в одной работе невозможно. В связи с этим авторами предполагается дальнейшее изучение проблем продовольственной безопасности в части изучения международного опыта решения проблем, вопросов развития собственного производства, развития аграрного сектора экономики и других.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, валовой внутренний продукт, агропромышленный комплекс, экономический рост, устойчивое развитие, стратегия развития, инвестиционная привлекательность.

Для цитирования: Сауранбай С.Б., Байдыбекова С.К., Кыдырбаева Э.О. (2022). Продовольственная безопасность как основа экономического развития стран. Экономика: стратегия и практика, 17(4), 125-144, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-125-144>

*Корреспондирующий автор: Сауранбай С.Б. – PhD, ассоциированный профессор, Алматы Менеджмент Университет, ул. Розыбакиева 227, А15Р2М5, Алматы, Казахстан, 8777000000, bss0609@mail.ru

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

Получена: 20.09.2022

Прошла рецензирование: 01.11.2022

Принято решение: 30.12.2022

Введение

Одной из основных приоритетных задач всех стран и регионов является обеспечение продовольственной безопасности, в связи с чем для достижения поставленных целей большое внимание уделяется развитию и совершенствованию аграрного сектора экономики.

Основной целью исследования является отражение основных проблем обеспечения продовольственной безопасности в странах и регионах мира и разработка мер по повышению уровня продовольственной безопасности.

Для обеспечения продовольственной безопасности стран одним из основных является развитое сельское хозяйство, которое бы обеспечивало меньшую зависимость от других стран по поставке продовольствия. Поэтому в развитых странах большое внимание уделяется развитию сельского хозяйства, оказывается всесторонняя помощь сельскохозяйственным производителям со стороны государства в виде предоставления беспроцентных кредитов, субсидий и других льгот.

В результате пандемии коронавируса во всем мире миллионы людей потеряли работу по причине закрытия предприятий, пострадали практически все сферы деятельности. Глобальный экономический кризис привел к тому, что миллионы людей планеты были обречены на голод и нищету. По данным оценки Всемирной организации ООН, в 2020 году более 270 млн. людей испытали недостаток в качественных продуктах питания, что вдвое превышает показатели 2019 года.

Гипотеза исследования. Для обеспечения продовольственной безопасности стран необходима разработка механизма обеспечения продовольственной безопасности, проведение мониторинга расходов продуктов питания в целом, а также на душу населения. Развитие и совершенствование механизма обеспечения продовольственной безопасности стран окажет непосредственное влияние на укрепление национальной безопасности.

На основании проведенного исследования в качестве основной гипотезы можно отметить необходимость и возможность использования имеющихся производственных ресурсов стран и регионов в процессе совершенствования агропромышленного комплекса путем применения современных достижений науки и техники. Применение достижений научно-технического прогресса, а также инновационных технологий будет

способствовать повышению конкурентоспособности предприятий аграрного сектора экономики и обеспечит продовольственную безопасность и устойчивое социально-экономическое развитие стран и регионов.

В целях обеспечения продовольственной безопасности в стране считаем целесообразным определение уровня самообеспеченности продовольствием по областям и регионам страны, на основе которого необходимо разработать продовольственный баланс. Целью составления продовольственного баланса является планирование производства продукции и каналов их использования, для перераспределения продовольствия между регионами и тем самым осуществляется обеспечение населения отечественными продуктами питания. Так, климатические условия северных областей страны наиболее пригодны для выращивания зерновых и зернобобовых культур и сельскохозяйственные производители могут обеспечить зерновыми не только население страны, но и экспортировать в другие страны.

Территория Казахстана позволяет заниматься также животноводством. Практически во всех областях и регионах занимаются выращиванием животных, но здесь также возникает необходимость перераспределения животноводческой продукции по областям и регионам.

В промышленных регионах страны (Мангистауская, Атырауская, Карагандинская) доля сельскохозяйственного производства занимает незначительный удельный вес в связи с тем, что приоритетными отраслями являются производство и переработка нефти и газа, металлургическая и горнодобывающая промышленность и в эти области завозятся продовольствия с других регионов.

Для разработки и применения продовольственного баланса необходимо изучить рынок продовольственных продуктов в разных областях и регионах и применять принцип перераспределения продовольствия между областями и регионами, таким образом можно решить проблему продовольственной безопасности. Но наряду с этим проблемы обеспеченности некоторыми видами продовольствия остаются еще нерешенными, к которым относятся следующие: фрукты, ягоды, молоко и молочные продукты, сахар которые необходимо решить для обеспечения продовольственной безопасности.

Научная новизна исследования состоит в следующем:

- исследованы и раскрыты теоретические основы обеспечения продовольственной безопасности стран, в частности Казахстана в рамках национальной безопасности;

- изучены необходимые условия и определены основные направления повышения самообеспечения страны необходимыми продуктами питания;

- исследованы и предложены основные механизмы обеспечения продовольственной безопасности в Казахстане.

В настоящее время поставщиками сельскохозяйственного сырья в виде молока, мяса, зерна и прочей сельскохозяйственной продукции являются домашние хозяйства, качество продукции которых не всегда соответствует предъявляемым требованиям. Поэтому необходимым является разработка и применение научных подходов при производстве сельскохозяйственной продукции, а также применение инновационных технологий, таких как использование цифровизации и автоматизации производственных процессов.

Немаловажным является увеличение финансирования научно-исследовательских работ в аграрной сфере, а также увеличение средств на применение передовых достижений научно-технического прогресса в сельскохозяйственное производство.

Введение кластеров во всех сферах аграрного сектора не является новым, но в то же время считаем, что дальнейшая работа по развитию и совершенствованию современных кластеров позволит сельскохозяйственным производителям и предприятиям по переработке, хранению и транспортировке сельхозпродукции иметь прочные экономические связи, что будет способствовать повышению конкурентоспособности сельхозпредприятий, а также повышению заинтересованности сельхозпроизводителей в производстве высококачественной продукции.

Литературный обзор

Аграрный сектор относится к одной из отраслей экономики, обеспечивающих население качественными и доступными продуктами питания и сырьем для некоторых отраслей народного хозяйства. Во всем мире в отрасли сельского хозяйства занято около миллиарда активного населения, в связи с этим уровень и степень продовольственной безопасности стран и регионов зависят от состояния аграрной отрасли (Semin et al., 2019).

Рост и совершенствование сельского хозяйства в развитых странах осуществляется интенсивным путем, где уровень аграрной отрасли достиг более высокого уровня, применяются достижения научно-технического прогресса, новейшие современные технологии, разрабатываются и внедряются в производство продукты генной инженерии, биотехнологии. В последние годы осуществляется активный процесс автоматизации и цифровизации, роботизации производственных, технологических процессов, применяются современные достижения науки и техники. Но несмотря на это в развитых странах возникает проблема с перепроизводством продукции сельского хозяйства, при котором возникает необходимость снижения цен на сельскохозяйственную продукцию. В развивающихся странах, наоборот, возникает проблема в продовольственном обеспечении населения, результатом которого является недоедание, голодание населения, в основном это страны африканского континента, Азии, Ближнего Востока, Латинской Америки (Kovalev, 2019).

Проблема обеспеченности населения продуктами питания всегда была актуальной, так как у многих государств все еще существует зависимость от других стран в поставке сельскохозяйственного продовольствия. Данная проблема обострилась в последние годы, в частности начиная с марта 2020 года, когда весь мир захватила пандемия коронавируса, которая привела к глобальному экономическому кризису (Shutkov, 2019).

В своей работе Баскаков С.М. большое внимание уделил созданию семейных ферм и хозяйств (Baskakov, 2021). Автор отметил, что для эффективной деятельности семейных ферм одним из подходов является создание кластеров, при котором объединяются финансовые, материальные и трудовые ресурсы отдельных хозяйств, что обеспечит развитие и расширение производства, выпуска высококачественной конкурентоспособной продукции и выхода на более высокий уровень.

Одним из первых выдающихся ученых – экономистов, изучавшим вопросы развития и совершенствования продовольственной безопасности является А. Смит, который в своей работе «Исследование о природе и причинах богатства народов» раскрыл главные факторы повышения эффективной работы и основной механизм, в соответствии с которым произведенная продукция естественным образом распределяется между разными классами населения.

По результатам проведенных исследований А.Смитом было отмечено, что для обеспечения безопасности жизни людей, а также сохранности собственности населения государство должно проводить определенную работу по созданию необходимых условий, гарантировать безопасность людей (Smith, 1776).

Экономист Т. Мальтус в своих исследованиях и работах разработал теорию народонаселения, которая внесла огромный вклад в развитие науки. Особое внимание в своих исследованиях ученый придавал проблеме демографии, которая оказывает влияние на развитие общества в целом (Malthus, 1798).

Ученый экономист Сатыбалдин А.А. в коллективной монографии «Стратегия экономической безопасности и социальной стабильности Казахстана» особое внимание уделил вопросам экономической и продовольственной безопасности Казахстана. Также в своей работе ученый отразил такие виды безопасности как технологическая, энергетическая, продовольственная. В монографии раскрыты проблемы устойчивого функционирования продовольственной системы Казахстана (Satybaldin et al., 2019).

Ученые-экономисты Калиев Г.А., Молдашев А.Б. в своей работе «Вопросы продовольственной безопасности Казахстана» основное внимание уделили современному состоянию, проблемам продовольственного вопроса, а также основным путям решения данной проблемы. По результатам проведенных исследований учеными отмечено, что для увеличения выпуска высококачественной сельскохозяйственной продукции необходима поддержка со стороны государства сельскохозяйственных производителей в виде субсидий и беспроцентных займов (Kaliev et al., 2021). Основной проблемой, стоящей перед странами и регионами, стоит задача, направленная на устойчивое развитие аграрной отрасли, основной и главной целью которого является производство высококачественной и доступной сельскохозяйственной продукции.

Основными проблемами, влияющими на экономику стран, является тенденция снижения производства сельскохозяйственной продукции, а также ухудшение структуры и качества питания населения стран (Drobot et al., 2020; Azretbergenova et al., 2021). Одной из основных причин снижения производства продукции является активный

процесс урбанизации, когда происходит отток сельского населения в города, который привел к сокращению сельскохозяйственных предприятий и снижения доли экономически активного населения в аграрной отрасли.

Методология исследования

Несмотря на то, что проблемами продовольственной безопасности занимаются многие ученые – экономисты до сих пор остаются недостаточно изученными и раскрытыми вопросы по разработке и применению методологии, направленной на увеличение результативности деятельности агропродовольственного рынка.

Основными методами исследования при проведении исследования явились экономико-статистические методы: сравнение, анализ и синтез, дедукция и индукция, планирование и прогнозирование.

Источниками для проведения анализа динамики показателей послужили данные Департамента статистики Евразийского экономического союза, данные мировых сайтов за 2016 -2020 годы.

Для определения уровня продовольственной безопасности предлагается применение методики, которая заключается в проведении оценки уровня жизни населения по отдельным регионам стран. В целях развития цивилизованного и конкурентоспособного аграрного рынка необходимо дальнейшее развитие агропромышленного комплекса в условиях глобализации экономики, необходимо на научном уровне изучение потребности населения в продовольствии, так как единого подхода к расчетам данных показателей еще не разработано.

Основные критерии продовольственной безопасности

При определении уровня продовольственной безопасности необходимо применять методологию по оценке показателей по различным критериям:

- обеспечение качества и полезности питания;
- суточная норма потребления калорий на одного человека;
- физическая доступность продуктов питания для различных слоев населения;
- экономическая доступность продуктов питания для разных категорий населения;
- среднедушевое потребление продовольствия различными категориями населения и др.

В дальнейших исследованиях планируем разработать методологию по разработке механизма поддержки домашних хозяйств, которые производят значительную часть продовольствия, тем самым обеспечивая часть населения доступными продуктами питания.

Предлагаем алгоритм анализа и оценки продовольственной безопасности, которая состоит из следующих составных частей:

1. Уровень самообеспеченности населения продовольствием;

- потребление продуктов питания в среднем на душу населения;

- производство основных видов продуктов сельского хозяйства;

- соответствие норм расходов с фактическим потреблением продуктов питания и др.

2. Экономическая доступность продовольствия:

- денежные доходы населения в среднем одну душу;

- доля населения с денежными доходами ниже прожиточного минимума и др.

В процессе проведения исследования применялись такие критерии обеспечения продовольственной безопасности как: производство сельскохозяйственной продукции в расчете на душу населения, среднедушевое потребление продуктов питания в домашних хозяйствах, обеспеченность основными видами сельскохозяйственной продукцией и продовольствия собственного производства.

Основным методом, который также позволит определить реальное состояние продовольственной безопасности, является проведение социального опроса среди населения, анкетирование, которые в настоящее время являются актуальными и оказывают существенное влияние на обеспеченность населения качественными продуктами питания.

Продовольственная безопасность каждой страны зависит от социальных и экономических условий, связанных с развитием сельского хозяйства и продовольственного рынка как на национальном, так и на мировом уровнях. В связи с этим для обеспечения продовольственной безопасности отдельных стран, в частности в Казахстане, необходимо дальнейшее проведение мер по усилению национальной продовольственной безопасности, при котором учитываются различные критерии, к которым можно отнести приоритетные продукты. К таким относятся такие виды продовольствия, которые занимают значительную долю в

употреблении населением: зерно, картофель, рис, овощи, фрукты, растительное масло, мясо, молоко, яйца. Применение методологии, включающей в себя комплекс методов и приемов, будет способствовать укреплению продовольственной безопасности страны и регионов.

Результаты и обсуждение

В условиях пандемии коронавируса, которая привела к экономическому кризису, весь мир оказался в сложной ситуации, повысилась смертность населения во всем мире, увеличилась заболеваемость людей, усугубилась проблема продовольственной безопасности, которая была всегда актуальной.

Проблемам продовольственной безопасности начали уделять более пристальное внимание в условиях пандемии в связи с введением карантинных ограничительных мер, а также различных санкций и запретов.

В условиях пандемии для того чтобы не допустить еще большего распространения коронавируса практически во всех странах в связи с карантином были введены запреты и ограничения на международную торговлю во всех сферах экономики, это коснулось также и торговли продуктами сельского хозяйства. В связи с введенными ограничениями были разорваны связи между поставщиками и заказчиками, возникли проблемы с перевозкой, а также логистикой, проблемы коснулись как внутренних, так и внешних рынков.

В аграрной отрасли особое внимание уделяется производству качественной сельскохозяйственной продукции, которая напрямую влияет на уровень и качество жизни населения. Для определения уровня качества жизни населения рассчитываются различные показатели, основным из которых является уровень продовольственной безопасности.

Продовольственная безопасность является основным показателем социально-экономического развития государств и представляет собой показатель, который отражает насколько население той или иной страны имеет физический, социальный и экономический доступ к качественным продуктам питания, которые бы соответствовали всем питательным требованиям и способствовали бы ведению активной и здоровой жизни (Bedelbaeva, et al., 2021).

Ежегодно определяется рейтинг стран по уровню продовольственной безопасности. Те страны, где наиболее доступные продукты,

расположены на верхних позициях и так далее по уровню доступности. В таблице 1 отражен рейтинг стран по уровню продовольственной безопасности за 2020 -2021 годы.

Таблица 1- Рейтинг стран по уровню продовольственной безопасности за 2020 -2021 годы

Table 1 - Ranking of countries by food security level for 2020 – 2021

№	Страна 2020	Общий балл	№	Страна 2021	Общий балл	Доступность	Качество и безопасность	Природные ресурсы и устойчивость
1	Финляндия	85,3	1	Ирландия	84,0	92,9	94,0	74,1
2	Ирландия	83,8	2	Австрия	81,3	90,5	91,2	65,7
3	Нидерланды	79,9	3	Великобритания	81,0	91,1	89,6	69,0
4	Австрия	79,4	4	Финляндия	80,9	91,7	93,8	74,1
5	Чехия	78,6	5	Швейцария	80,4	89,0	86,4	65,1
6	Великобритания	78,5	6	Нидерланды	79,9	89,7	92,2	61,2
7	Швеция	78,1	7	Канада	79,8	87,6	94,5	54,4
8	Израиль	78,0	8	Япония	79,3	90,0	83,4	61,9
9	Япония	77,9	9	Франция	79,1	90,3	92,1	67,5
10	Швейцария	77,7	10	США	79,1	88,7	94,3	61,3
23	Беларусь	73,8	23	Россия	74,8	86,9	85,8	59,9
24	Россия	73,7	36	Беларусь	70,9	86,3	82,8	56,3
32	Казахстан	70,8	41	Казахстан	69,2	83,0	81,0	51,9
54	Украина	63,0	58	Украина	62,0	73,9	71,9	49,3
83	Узбекистан	50,9	78	Узбекистан	53,8	49,3	65,1	55,4
110	Малави	36,7	110	Судан	37,1	31,8	52,4	41,4
111	Замбия	36,6	111	Мозамбик	35,9	42,9	33,8	35,2
112	Судан	36,0	112	Йемен	35,7	39,3	37,4	42,1
113	Йемен	35,7	113	Бурунди	34,7	24,0	45,7	44,8

Источник – Составлено по источнику (RIA Rating Agency data, 2022)

По данным таблицы 1 мы видим расположение стран в рейтинге за 2020-2021 годы. Так, в первую десятку по уровню продовольственной безопасности в 2020 году вошли такие развитые страны как Финляндия с баллом 85,3, Ирландия – 83,8 баллов, Нидерланды -79,9, Австрия – 79,4, Чехия – 78,6, Великобритания – 78,5, Швеция – 78,1, Израиль- 78,0, Япония -77,9.

При определении уровня продовольственной безопасности производят расчет показателей доступности, качества и без-

опасности, природных ресурсов и устойчивости.

В 2021 году в рейтинге стран по уровню продовольственной безопасности произошли перестановки. Так, Ирландия, которая была на втором месте в 2020 году, улучшив показатели, расположилась в 2021 году на первом месте, Финляндия с первого места в 2020 году переместилась на четвертое место в 2021 году, Нидерланды с третьего места переместилась на шестое место и т.д. Перемещение стран по показателям уровня продовольс-

твенной безопасности связано с улучшением или ухудшением различных показателей.

Страны СНГ в рейтинге стран мира по уровню продовольственной безопасности занимают следующие позиции: Беларусь (73,8), Россия (73,7), Казахстан (70,8), Украина (63,0), Узбекистан (50,9).

Республика Беларусь, которая в 2020 году находилась на 23 месте, в 2021 году расположилась уже на 36 месте, таким образом спустившись на 13 позиций, Россия находилась на 24 месте, в 2021 году расположилась на 23 месте, т.е. улучшила позицию на один пункт.

Казахстан в 2020 году находился на 32 месте, в 2021 году опустился на 9 позиций и оказался на 41 месте.

Самые низкие позиции по уровню продовольственной безопасности занимают следующие страны: Замбия (36,6), Судан (36,0), Йемен (35,7).

Республика Судан, которая в 2020 года располагалась на 12 месте, улучшила позиции на два пункта и переместилась на 110 место.

Республика Йемен в 2020 год находилась на самой нижней позиции и переместилась на 112 место по уровню рейтинга.

Для определения рейтинга стран в глобальном индексе продовольственной безопасности производят расчет таких показателей как доступность для населения продуктов питания, качество и безопасность продуктов питания, наличие продуктов питания, ресурсы и устойчивость (Humanitarian Portal, 2021).

Одним из основных показателей, отражающих продовольственную безопасность, является доля расходов семей на продукты питания, так как именно эти расходы занимают значительный удельный вес в структуре расходов каждой семьи.

В каждой стране доля расходов на продукты питания зависит от различных факторов, таких как национальные особенности, предпочтения в продуктах питания, условия жизни и др. В таблице 2 отражен рейтинг стран по доле расходов семей на продукты питания в 2020 году.

Таблица 2 - Рейтинг стран по доле расходов семей на продукты питания – 2020

Table 2 - Ranking of countries by the share of household spending on food – 2020

Место	Страны	Доля расходов на продукты питания, %	Доля расходов на алкоголь и табак, %	Доля расходов на кафе, рестораны, отели, %	Доля расходов на досуг и культуру, %
1	Люксембург	8,4	1,3	8,5	6,2
2	Нидерланды	10,6	2,9	5,7	8,4
3	Великобритания	10,6	2,2	8,8	13,1
4	Ирландия	11,5	2,3	6,4	8,3
5	Германия	11,7	1,6	6,2	11,2
6	Финляндия	11,7	2,1	4,7	9,2
7	Австрия	11,8	2,3	6,9	11,5
8	Норвегия	11,8	2,7	3,6	10,0
9	Дания	12,1	2,2	5,7	9,7
10	Швейцария	12,1	2,0	11,0	10,9
31	Россия	29,7	3,0	3,5	8,4
35	Белоруссия	35,8	2,8	2,9	7,6
39	Украина	47,9	3,7	3,1	2,0
40	Казахстан	49,4	2,4	2,9	1,7

Источник - Составлено по источнику (Rudenko, 2020)

По данным таблицы 2 мы видим, что доля расходов семей на продукты питания по различным странам различная.

К одной из стран, где наблюдается низкая доля расходов на продовольствие относится Люксембург, где большинство населения, скорее всего, предпочитает питаться в предприятиях общественного питания, в частности кафе, ресторанах и в связи с этим доля расходов на кафе, рестораны составляет 8,5%. Доля расходов на такие вредные привычки как алкоголь и курение составили незначительный удельный вес - 1,3%. Также большую часть времени население Люксембурга уделяет досугу и посещению культурных мероприятий и поэтому доля расходов на досуг и культуру составила 6,2%.

Удельный вес расходов на продовольствие в таких странах как Ирландия, Германия, Финляндия, Австрия, Норвегия, Дания в среднем составляет 11,5-12,1%. Доля расходов на спиртное и сигареты в данных странах составляет 1,6-2,0%, на кафе, рестораны доля расходов колеблется в пределах 3,6-8,0%.

На основании данных таблицы 2 можно увидеть расходы на продукты питания в странах Евразийского союза размеры, кото-

рых отличаются от расходов в развитых странах.

Расходы на продукты питания в России в 2020 году в процентном соотношении составили 29,7%, расходы на кафе и рестораны – 2,9%, спиртное и сигареты - 2,8%, доля расходов на отдых и культурно-развлекательные мероприятия – 8,4%.

В Казахстане наблюдается самая большая доля расходов на продукты питания по сравнению с другими странами ЕАЭС, которая в 2020 году составила 49,4%. Расходы на досуг и культурно-развлекательные мероприятия занимают незначительный удельный вес – 1,7%, самые низкие среди стран ЕАЭС.

В Украине расходы на продукты питания также занимают значительный удельный вес в пределах 47,9% (RIA Rating Agency, 2021). Одним из основных показателей, влияющих на уровень продовольственной безопасности, является объем производства сельскохозяйственной продукции. В таблице 3 отражен объем производства сельскохозяйственной продукции в странах ЕАЭС всего, а также по отдельным странам за 2016–2020 годы.

Таблица 3 – Объем производства сельскохозяйственной продукции
(в текущих ценах; миллионов долларов США)

Table 3 - Volume of agricultural production (in current prices; millions of US dollars)

	2016	2017	2018	2019	2020	Отклонения 2020 года от			
						2016	2017	2018	2019
ЕАЭС	99640	114392	112715	118053	119575	19935	5183	6860	1522
в том числе:									
Армения	1828	1882	1928	1853	1740	-88	-142	-188	-113
Беларусь	7752	9333	9236	9881	9248	1496	-85	12	-633
Казахстан	10818	12553	13048	13528	15411	4593	2858	2363	1883
Кыргызстан	2824	3028	2977	3166	3226	402	198	249	60
Россия	76418	87596	85526	89625	89920	13502	2324	4394	295

Источник – Составлено по источнику (Satybaldin, 2019)

На основании таблицы 3 можно сделать следующие выводы:

За последние годы практически по всем странам Евразийского союза произошло увеличение производства продукции сельского хозяйства с 99 640 млн.долл. в 2016 году до 119 053 млн.долл. в 2020 году, т.е. увеличение составило 19 935 млн. долл. Но в некото-

рых странах ЕАЭС произошло уменьшение произведенной продукции сельского хозяйства.

Увеличение объема произведенной продукции связано в основном с ростом производства сельскохозяйственной продукции и, наоборот, уменьшение произошло за счет снижения объема произведенной продукции.

Так в Армении объем произведенной продукции за последние пять уменьшился с 1828 млн. долл. в 2016 году до 1740 млн. долл. в 2020 году, т.е. снижение составило 88,0 млн. долл.

В Беларуси объем производства продукции в 2020 году составил 7752 млн. долл., тогда как в 2016 году – 9248 млн. долл., т.е. произошло увеличение на 1496 млн. долл.

В Казахстане за последние пять лет с 2016 по 2020 годы наблюдается увеличение объема произведенной сельскохозяйственной

продукции с 2824 млн. долл. до 15411 млн. долл., т.е. увеличение составило 4593 млн. долл.

В России также наблюдается увеличение объема произведенной продукции за период с 76 418 млн. долл. в 2016 году до 89 920 млн. долл. в 2020 году, т.е. увеличение составило 13 502 млн.долл. На уровень качества жизни населения влияют различные показатели, одним из которых является производство сельскохозяйственной продукции в расчете на душу населения, который рассмотрен и проанализирован в таблице 4.

Таблица 4 - Производство сельскохозяйственной продукции в расчете на душу населения (долл. США)

Table 4 - Agricultural production per capita (US\$ 1)

	2016	2017	2018	2019	2020	Отклонение 2020 года от			
						2016	2017	2018	2019
ЕАЭС	544	623	613	641	649	105	26	36	8
Армения	611	632	6502	6262	5982	5371	5350	520	-280
Беларусь	819	987	978	1049	986	167	-1	8	-63
Казахстан	608	696	714	731	822	214	126	108	91
Кыргызстан	464	489	471	490	490	26	1	19	-
Россия	521	597	582	611	614	93	17	32	3

Источник – Составлено по источнику (Satybaldin, 2019)

По данным таблицы 4 видим, что производство продукции сельского хозяйства в расчете на душу населения в странах ЕАЭС за период с 2016 до 2020 годы в основном увеличилось. Так, в 2020 году производство продукции на душу населения составило 649 долл., тогда как в 2016 году – 544 долл., увеличение составило 105 долл. США. Наименьшее увеличение в ЕАЭС произошло в сравнении с 2019 годом на 8 долл.

За последние пять лет в Казахстане произошел рост производства сельскохозяйственной продукции в расчете на душу населения с 608 долл. в 2016 году до 822 долл. в 2020 году, т.е. рост составил 214 долл. В России также производство продукции на душу населения за последние годы увеличилось с 521 долл. в 2016 до 617 долл. в 2020 году, т.е. увеличение составило 93 долл. Наименьшее увеличение произошло по сравнению с 2019 годом - на 3 долл.

Рост производства сельскохозяйственной продукции в расчете на душу населения произошло в основном за счет увеличения

производства продукции сельского хозяйства в целом. Одним из показателей, отражающих качество жизни населения, является среднедушевое потребление продуктов питания в домашних хозяйствах. В таблице 5 отражены данные по среднедушевому потреблению продуктов питания за 2016 -2020 годы. За основу взяты данные по хлебным продуктам, картофелю, мясу и мясoproдуктам, овощам и бахчевым, фруктам.

На основании данных таблицы 5 видим, что среднедушевое потребление основных продуктов питания в странах ЕАЭС колеблется как в сторону увеличения, так и сторону уменьшения. Так, в Беларуси за последние пять лет потребление хлеба и хлебобулочных изделий снизилось с 7,09 кг, в 2016 году до 6,58 кг в 2020 году, т.е. уменьшение составило 0,51 кг. В Казахстане за этот период потребление увеличилось с 10,89 кг. до 11,69 кг, в Кыргызстане уменьшилось на 0,51 кг. и составило 10,22 кг., в России потребление уменьшилось с 8,23 кг до 7,98 кг на душу населения.

Таблица 5 - Среднедушевое потребление продуктов питания в домашних хозяйствах
(в среднем на члена семейства в месяц)

Table 5 - Average per capita consumption of food in households (on average per family member per month)

	2016	2017	2018	2019	2020	Отклонения 2020 года от			
						2016	2017	2018	2019
Хлебные продукты, кг									
Армения	11,26	10,59	10,45	10,11	...				
Беларусь	7,09	6,80	6,67	6,53	6,58	-0,51	-0,22	-0,09	0,05
Казахстан	10,89	11,14	11,54	11,36	11,69	0,8	0,55	0,15	0,33
Кыргызстан	10,73	10,05	10,14	10,20	10,22	-0,51	0,17	0,08	0,02
Россия	8,23	8,08	7,99	7,97	7,98	-0,25	-0,1	-0,01	0,01
Картофель, кг									
Армения	3,36	3,31	3,30	3,18	...				
Беларусь	5,31	5,25	5,05	4,81	4,76	-0,55	-0,49	-0,29	-0,05
Казахстан	4,05	3,91	4,05	4,04	4,18	0,13	0,27	0,13	0,14
Кыргызстан	3,93	3,49	3,41	3,55	3,53	-0,4	0,04	0,12	-0,02
Россия	5,00	4,95	4,90	4,87	4,70	-0,3	-0,25	-0,2	-0,17
Овощи и бахчевые культуры, кг									
Армения	6,63	6,24	6,47	5,88	...				
Беларусь	7,28	7,35	7,24	7,16	7,24	-0,04	-0,11	-	0,08
Казахстан	8,74	8,78	7,84	8,49	8,33	-0,41	-0,45	0,49	-0,16
Кыргызстан	6,40	6,58	6,70	6,89	6,84	0,44	0,26	0,14	-0,05
Россия	8,75	8,53	8,68	8,67	8,66	-0,09	0,13	-0,02	-0,01
Фрукты и ягоды, кг									
Армения	3,92	3,52	3,57	3,60	...				
Беларусь	5,36	5,43	5,56	5,67	5,74	0,38	0,31	0,18	0,07
Казахстан	3,81	3,98	6,24	5,17	5,42	1,61	1,44	-0,82	0,25
Кыргызстан	2,02	2,07	2,65	2,91	2,50	0,48	0,43	-0,15	-0,41
Россия	6,06	6,08	6,15	6,28	6,42	0,36	0,34	0,27	0,14
Мясо и мясопродукты, кг									
Армения	1,98	1,94	2,00	2,08	...				
Беларусь	6,29	6,22	6,35	6,42	6,61	0,32	0,39	0,26	0,19
Казахстан	6,07	6,08	6,49	6,58	6,97	0,9	0,89	0,48	0,39

Источник – Составлено по источнику (Satybaldin, 2019)

Потребление картофеля в Беларуси в 2016 году составляло 5,31 кг, тогда как в 2020 году - 4,76 кг в расчете на душу населения, т.е. уменьшение составило 0,55 кг, в Кыргызстане - уменьшение на 0,4 кг, в России – на 0,4 кг. В Казахстане потре-

ние картофеля в 2020 году по сравнению с 2016 году увеличилось на 0,13 кг в расчете на душу населения. По фруктам и ягодам потребление за последние пять лет практически по всем анализируемым странам увеличилось.

Потребление мяса за период с 2016 по 2020 годы в Беларуси увеличилось с 6,29 кг до 6,61 кг, т.е. увеличение составило 0,32 кг, в Казахстане потребление мяса в 2016 году составляло 6,07 кг, тогда как в 2020 году - 6,97 кг, т.е. увеличение составило 0,9 кг (ЕЭК, 2020).

Несмотря на то, что в последние годы на Евразийском рынке произошло улучшение обеспеченности населения продуктами пи-

тания, у стран еще остается зависимость от импорта сельскохозяйственной продукции.

В таблице 6 отражены данные по сельскохозяйственной продукции, на которые приходится значительная доля импорта. Для наглядности приведены данные по нескольким видам сельскохозяйственной продукции, которые составляют основной рацион населения: мясо и мясoproductы, молоко и молокопродукты, картофель и продукты его переработки.

Таблица 6 – Продукция сельского хозяйства, по которым еще сохраняется значительная доля импорта (тыс. тонн)

Table 6 – Agricultural products, for which a significant share of imports still remains (thousand tons)

	Все страны ЕАЭС	Армения	Беларусь	Казахстан	Кыргызстан	Россия
Мясо и мясoproductы						
2016	971,54	34,85	42,91	151,53	25,36	716,89
2017	994,88	46,72	37,77	156,25	9,23	744,92
2018	693,23	47,94	44,60	128,57	6,20	462,93
2019	732,98	57,45	34,76	152,24	24,71	463,82
2020	579,78	43,03	32,08	137,92	24,09	342,66
Молоко и молокопродукты						
2016	3939,40	114,30	119,0	196,0	3,10	3507,00
2017	3165,81	125,10	19,70	189,0	3,71	2828,30
2018	2696,60	111,30	11,40	147,0	2,00	2424,90
2019	2175,00	130,30	14,70	152,80	1,80	1875,40
2020	1811,97	104,69	20,18	167,56	0,85	1518,69
Картофель и продукты его переработки						
2016	290,32	3,81	8,25	7,62	0,23	270,42
2017	583,46	2,29	18,75	25,08	2,44	534,90
2018	591,16	2,38	9,20	28,98	1,33	549,26
2019	317,51	2,29	7,60	7,34	0,22	300,06
2020	336,61	3,32	8,65	7,41	0,30	316,93

Источник – Составлено по источнику (Semin & Namyatova, 2019)

Проблемы обеспечения продовольственной безопасности являются одними из основных для всех стран и регионов и поэтому делается все необходимое для того чтобы сократить зависимость от других стран по поставке продуктов питания. Но, тем не менее, все еще остается доля импорта продуктов питания по отдельным видам продуктов, которые можно увидеть в таблице 6.

Так, в целом по странам ЕАЭС за последние годы доля импорта мяса и мясных продуктов снизилась с 971,54 тыс.тонн в 2016 году до 579,78 тыс.тонн, т.е. снижение составило 391,76 тыс.тонн, в Казахстане доля импорта в 2020 году по сравнению с 2016 го-дом снизилась на 13,61 тыс.тонн, в

России доля импорта снизилась на 374,23 тыс. тонн и составила 342,66 тыс.тонн, тогда как в 2016 году она составила 716,89 тыс. тонн.

В странах ЕАЭС доля импорта молока и молокопродуктов за последние пять лет снизилась с 3939,40 тыс.тонн в 2016 году до 1811,97 тыс.тонн в 2020 году, т.е. снижение составило 2127,43 тыс.тонн. Практически по всем странам ЕАЭС по молоку и молокопродуктам наблюдается уменьшение доли импорта.

За последние годы в странах Евразийского союза доля импорта картофеля и продуктов его переработки по сравнению с другими продуктами увеличилась с 290,32 тыс.тонн в 2016 году до 336,61 тыс.

тонн в 2020 году, т.е. увеличение составило 46,29 тыс.тонн. В Армении доля импорта картофеля и продуктов его переработки снизилась с 3,81 тыс. тонн в 2016 году до 3,32 тыс. тонн в 2020 году, т.е. снижение составило 0,49 тыс. тонн (Semin & Namyatova, 2019). Увеличение доли импорта картофеля произошло также в Беларуси с 8,25 тыс. тонн в 2016 году до 8,65 тыс. тонн в 2020 году. Снижение доли импорта картофеля произошло в Казахстане с 7,62 тыс. тонн в 2016 году до 7,41 тыс. тонн в 2020 году.

В России доля картофеля и продуктов его переработки в 2020 году составила 316,93 тыс. тонн, тогда как в 2016 году - 270,42, т.е. увеличение составило 46,51,тыс. тонн. В укреплении продовольственной безопасности стран важную роль играет обеспеченность основными видами сельскохозяйственной продукции собственного производства. Обеспеченность стран ЕАЭС основными видами сельскохозяйственных продуктов, а также продуктами собственного производства за период с 2018 до 2021 года отражена в таблице 7.

Таблица 7 - Обеспеченность ЕАЭС основными видами сельскохозяйственной продукции и продовольствия собственного производства, %

Table 7 - Provision of the EAEU with the main types of agricultural products and food of its own production, %

Продукция	2018	2019	2020	2021
Зерно	140,2	143,8	147,3	151,8
Мясо и мясопродукты, вт.ч.	96,7	97,8	99,7	100,6
говядина	89,9	90,9	90,7	91,9
свинина	99,2	101,8	103,1	104,7
Мясо птицы	98,8	99,2	99,1	99,7
Молоко и молокопродукты	95,7	97,1	97,5	98,0
Овощи и бахчевые культуры	94,8	95,9	97,8	97,5
Картофель и продукты его переработки	97,5	98,1	99,4	100,3
Фрукты и ягоды	45,6	43,0	43,5	45,2
Масла растительные	149,3	168,7	168,2	170,0
Яйца и яйцепродукты	101,2	100,9	100,8	100,8
Сахар	104,9	118,8	106,7	107,9
Средний уровень	92,3	92,4	93,1	93,4

Источник – Составлено по источнику (Semin & Namyatova, 2019)

По результатам анализа, представленного в таблице 7, можно сделать вывод об обеспеченности стран Евразийского экономического союза за 2018 -2021 годы различными видами продукции.

Обеспеченность более 100% наблюдается по таким видам продукции как:

- зерно, средний процент обеспеченности, которой составляет 145,8%;
- яйца и яйцепродукты, средний процент обеспеченности 100,9%;
- сахар – 109,6%;
- масла растительные – 164,1%.

Обеспеченность ниже 100% в основном на все другие виды продукции таких как:

- мясо и мясопродукты, средний процент обеспеченности, который составляет 98,7%;
- молоко и молокопродукты – 97,1%;
- овощи и бахчевые культуры – 96,5%;
- картофель – 98,8%.

Самая низкая обеспеченность в странах ЕАЭС наблюдается по фруктам и ягодам, где средний процент обеспеченности за 2018-2021 годы составляет 44,3%. В таблице 8 отражены данные по обеспеченности стран Евразийского экономического союза в разрезе отдельных стран основными видами сельскохозяйственной продукции в процентном выражении.

Страны Евразийского экономического союза большую роль отводят проблемам обеспеченности населения продуктами питания за счет развития и укрепления сельскохозяйственной отрасли, в частности растениеводства и животноводства. В последние годы страны ЕАЭС практически обеспечены продуктами питания, хотя по некоторым видам сельскохозяйственной продукции наблюдается дефицит и зависимость от импорта.

Таблица 8 - Обеспеченность ЕАЭС основными видами сельскохозяйственной продукции, %

Table 8 - Provision of the EAEU with the main types of agricultural products, %

	2020	2021
Армения		
Зерно	93,6	95,3
Мясо и мясопродукты	71,3	93,3
в т.ч. говядина	91	105
свинина	55,7	114
мясо птицы	38	54,3
молоко	94,4	100
растительное масло	92	106
сахар	81,3	111
Беларусь		
зерно	88,8	100,7
свинина	97,9	101,7
Казахстан		
говядина	98,4	105
свинина	94,6	118
мясо птицы	72,3	77,6
молоко	98	101
Кыргызстан		
зерно	97	104,5
растительное масло	97,8	102,7
овощи	96,2	103,3
Россия		
молоко	95	97,6
овощи	90,3	92,5

Источник – Составлено по источнику (Semín & Namyatova, 2019)

Практически все страны ЕАЭС в перспективе планируют рост высококачественной сельскохозяйственной продукции, чтобы тем самым обеспечить население доступными и качественными продуктами питания.

Так, в Армении обеспеченность зерновыми культурами в 2020 году составила 93,6%, в 2021 году прогнозировали довести до 95,3%, т.е. увеличить на 1,7% за счет увеличения объема производимой продукции, мясо и мясопродуктов довести до 93,3% в 2021 году по сравнению с 71,3% в 2020 году (+22%) за счет увеличения продуктивности животных. Производство растительного масла в 2021 году прогнозировали довести до 106% по сравнению с 2020 годом увеличить на 14%, также обеспеченность сахара с 81,3% в 2020 году увеличить до 111% в 2021 году.

В Республике Беларусь обеспеченность зерновых в 2020 году составило 88,8%, прогнозировали довести до 100,7%, т.е.

увеличить на 11,9%. Обеспеченность свиной в 2020 году составила 97,9%, в 2021 году прогнозировали 101,7%, т.е. увеличить на 3,8%.

В Казахстане обеспеченность говядиной в 2020 году составила 98,4%, в 2021 году планировали за счет увеличения поголовья крупного рогатого скота и улучшения продуктивности скота довести до 105%, т.е. увеличить на 6,6%. Обеспеченность мясом птицы в 2020 году составило 72,3%, в 2021 за счет активизации работы по увеличению количества птиц и их продуктивности планировали довести обеспеченность до 77,6%, т.е. увеличить на 5,3%.

Обеспеченность молока в 2021 году планировали довести до 101% по сравнению с 2020 годом, когда процент обеспеченности составил 98%. В Кыргызстане обеспеченность зерновыми в 2020 году составила 97%, в 2021 году прогнозировали довести до 104,5%, т.е. увеличить на 7,5%, растительного масла с 97,8% в 2020 году прогнозировали довести до 102,7%, овощей с 96,2% до 103,3 в 2021 году.

В России обеспеченность молоком в 2020 году составила 96,2%, в 2021 году прогнозировали увеличить на 2,6% и довести до 97,6%, овощей с 90,3% довести до 92,5%, т.е. увеличить на 2,2% (The Eurasian Economic Union, 2020.). Проблема продовольственной безопасности является актуальной не только для отдельно взятой страны, но и проблемой всей мировой экономики.

Для повышения уровня и качества жизни населения, а также сокращения уровня бедности необходимо проводить работу по стимулированию развития аграрного сектора, разработке механизмов повышения доступности и качества продуктов питания. В современных условиях хозяйствования основная проблема в продовольственной безопасности в том, что в период пандемии из-за ограничительных мер были разорваны связи с поставщиками сырья и материалов, которые необходимы для ритмичной и слаженной работы предприятий.

Немаловажную роль в обеспечении продовольственной безопасности сыграло также сокращение численности иностранной рабочей силы, задействованной в основном в производственных процессах. В современных условиях производственные процессы автоматизированы и роботизированы, но, тем не менее, многие виды сельскохозяйственного производства являются трудоемкими и для их выполнения необходима рабочая сила

В период разгара сельскохозяйственных работ многие сельхозпроизводители привлекают иностранную рабочую силу, но в связи с ограничительными мерами закрытия внешних границ это стало невозможным, и создало проблему нехватки рабочей силы (Rudenko, 2020).

Из-за ограничительных мер, связанных с пандемией, в 2020 году в аграрном секторе, возникли проблемы со своевременной поставкой сырья в другие сферы, например, перерабатывающие и предприятия по доставке и транспортировке продукции. В связи с пандемией сократились доходы населения и произошли изменения в структуре спроса, в частности, вырос спрос на продукты питания.

Большое внимание в странах Евразийского экономического союза в последние годы уделяется импортозамещению, которое заключается в сокращении зависимости от поставок продуктов из других стран. В последние годы в странах ЕАЭС сократилась зависимость от импортных поставок продовольствия, но, тем не менее, еще осталась зависимость по таким видам продукции как: овощи, ягоды, фрукты, молоко и молокопродукты, мясо птицы (Razin, et al., 2020).

Вопросы обеспечения продовольственной безопасности в развитых странах являются одними из основных в решении проблем национальной безопасности для решения которых разрабатываются стратегии и программы. В странах Европейского Союза и США, являющихся наиболее влиятельными субъектами мировой экономики, особое внимание уделяется обеспечению продовольственной безопасности. В развитых странах показатель продовольственной безопасности относится к одному из важнейших показателей национальной безопасности. Так, в США и Франции уровень продовольственной безопасности составляет более 100%, Германии-93%, Италии-78%, Японии-50%. Одним из основных мер по поддержке сельского хозяйства является применение в странах Европейского союза Единой сельскохозяйственной политики.

В развитых странах большое внимание уделяется развитию и совершенствованию аграрного сектора экономики. К одним из основных положений аграрной политики развитых стран относится необходимость стабильного развития производства сельскохозяйственной продукции путем поддержки сельскохозяйственных производителей. Для этого на уровне государств осуществ-

ляется поддержка сельскохозяйственных производителей и разрабатываются механизмы обеспечения продовольственной безопасности.

Одной из мер поддержки сельскохозяйственных производителей в развитых странах, в частности США, является страхование урожая в связи с тем, что растениеводство в наибольшей степени зависит от природно-климатических условий и подвержено различным природным катаклизмам. Большое внимание в развитых странах уделяется поддержке развития национального фермерства до уровня современных технологий, обеспечивающих производство качественными и доступными продуктами питания.

Одним из основных механизмов США является финансовая государственная поддержка в виде предоставления кредитования текущих операций фермерских хозяйств, снижение цен на приобретаемые основных средств, поддержка в регулировании цен и сбыте продукции, субсидирование, агролизинг и др. (Kurepina et al., 2021).

Механизмы обеспечения продовольственной безопасности в Казахстане

Казахстан обладает огромной территорией, где есть все условия для развития сельскохозяйственного производства. Но одной из основных проблем низкой конкурентоспособности продовольственной продукции является то, что отечественный рынок заполнен импортными продовольственными товарами, агропродовольственный рынок страны зависит от тенденции мирового рынка. Для решения данной проблемы возникает необходимость разработки механизмов обеспечения продовольственной безопасности, которая учитывала бы национальные интересы государства и была бы направлена на производство отечественной продукции, которая имеет преимущество перед импортной.

Повышение уровня продовольственной безопасности можно достичь за счет устойчивого развития отечественного производства, физической и экономической доступности продуктов питания (Stadnik et al., 2021).

На основании проведенных исследований можно предложить следующие механизмы по обеспечению продовольственной безопасности в Казахстане:

- совершенствование программы развития сельских территорий, целью которой является улучшение качества жизни людей,

способствующего развитию человеческого капитала;

- применение ипотеки для сельского населения, где применяются низкие проценты кредитования;

- развитие фермерских крестьянских хозяйств и личных подсобных хозяйств, для решения которого необходима государственная всесторонняя финансовая поддержка и помощь.

- дальнейшее развитие кластерной формы хозяйствования, которая является не новой, но в то же время остается актуальной и эффективной;

- изучение спроса и предложения на продовольственные товары страны и регионов, при котором учитываются национальные и региональные приоритеты населения;

- активизация политики импортозамещения продукции, являющегося основным катализатором развития аграрной отрасли и др.

В последние годы в связи с подорожанием цен на продовольственные продукты многие люди готовы заняться сельским хозяйством, но не могут из-за различных причин, основными из которых являются: недостаточная обеспеченность финансовыми ресурсами, зависимость данной отрасли от природных и климатических условий, которые оказывают влияние на конечный финансовый результат и др. Но можно с уверенностью сказать, что развитие национальных фермерских хозяйств, кластеров будет способствовать развитию аграрного сектора экономики (Ohanyan et al., 2020).

Заключение

Продовольственная безопасность занимает одно из самых важных и центральных мест в национальной экономике страны и для его обеспечения необходимо развитие сельского хозяйства, которое производило бы качественную и конкурентоспособную продукцию.

Недостаточный уровень продовольственной безопасности в Казахстане зависит от нескольких факторов к которым относятся следующие:

- недостаточно высокий технический потенциал сельскохозяйственных предприятий;

- недостаточное применение современных технологий;

- снижение качества земельных угодий;

- проведение работ по селекции и семеноводству организовано не на должном уровне;

- недостаток квалифицированных сельскохозяйственных кадров и др.

Все эти факторы оказывают влияние на уровень инвестиционной привлекательности сельскохозяйственных предприятий, что в свою очередь сказывается на уровне продовольственной безопасности.

Для обеспечения продовольственной безопасности в Казахстане необходимо совершенствование экономического механизма в агропромышленном комплексе (АПК) для которого необходимо применение расширенного воспроизводства, что позволит обеспечить все население доступными и качественными продуктами питания.

Одним из основных условий развития аграрной отрасли является рациональное и экономное использование имеющихся ресурсов сельского хозяйства, которое позволит обеспечить население всеми необходимыми продуктами и сырьем. Рациональное использование ресурсов также отразится на увеличении производства сельскохозяйственной продукции и позволит решить проблему импортозамещения.

Основными путями решения проблем укрепления продовольственной безопасности в Казахстане являются следующие:

- развитие и совершенствование аграрной политики государства;

- проведение мер по импортозамещению, что позволит сократить зависимость от поставок продуктов питания из других государств. В рамках решения данной проблемы в стране за последний год введены в эксплуатацию 35 молочно-товарных ферм, 7 мясокомбинатов, 866 гектаров яблоневых садов, 11 птицефабрик и др.

- поддержка на уровне государств мелких сельскохозяйственных производителей, направленная на повышение производительности, а также помощь в реализации продукции сельского хозяйства;

- развитие кормопроизводства как основной отрасли, обеспечивающей сельскохозяйственных животных необходимыми кормами, от качества которого зависит объем производства и качество животноводческой продукции.

- привлечение инвестиций в развитие сельскохозяйственного производства. Так в 2022 году по программе инвестиционного субсидирования запланировано выделение 72,1 млрд.тенге из республиканского бюджета.

- привлечение инвестиций для развития сельского хозяйства.

Основными крупными направлениями в 2022 году являются:

- мясное животноводство -301 проект на сумму 1 трлн.тенге;

- тепличные комплексы – 1 трлн.тенге;

- переработка растениеводческой продукции – 300 млрд.тенге и др.

- проведение систематической работы по разработке и внедрению в производство новейших технологий, таких как биотехнологии, геновая инженерия, способствующих росту производительности труда на предприятиях агропромышленного комплекса.

- дальнейшее развитие фермерских и личных подсобных хозяйств в связи с развитием сельскохозяйственной кооперации, при котором будет осуществлена вертикальная и горизонтальная связь между мелкими производителями;

- для сохранности полученной сельхозпродукции необходимо активизировать работу по строительству хранилищ, бункеров, которые необходимы для сохранения продовольствия и создания стабилизационного фонда, в котором хранятся социально значимые продовольственные товары. В 2022 году в Казахстане для решения данной проблемы запланированы следующие меры:

- строительство перерабатывающих предприятий с учетом новейших, современных технологий. Так, согласно Дорожной карте, в ближайшие годы планируется ввод новых проектов:

- ТОО «Баха Соне» мощностью 6 тыс.тонн переработки зерна в год (Акмолинская область);

- ТОО «Элнур Адил Групп» мощностью 5,0 тыс.тонн макаронных изделий в год и др.

- создание конкурентных рынков по реализации сельскохозяйственного продовольствия;

- создание специализированных продовольственных зон с учетом специфики деятельности и размещения сельскохозяйственных предприятий;

- особое внимание уделять вопросам подготовки и переподготовки кадров для аграрной сферы. Необходимо внедрить в учебные планы вузов учебные программы по подготовке специалистов со знанием цифровых технологии такие как: биоинформатика, цифровые технологии в АПК, агроинформатика и другие.

Несмотря на то, что в стране проводятся работы по развитию и совершенствованию аграрной отрасли все еще актуальными

остаются проблемы обеспечения продовольственной безопасности. Осуществление перечисленных мер потребует вложения значительных финансовых ресурсов, но они со временем окупятся, потому что обеспечение продовольственной безопасности является наиболее важным для сохранения качества и уровня жизни населения страны.

References

1. Azretbergenova, G. Zh., Syzdykova, A.O., & Bimendeev, B. (2021) Ensuring food security of the Republic of Kazakhstan in the conditions of COVID-2019. *Problems of the agricultural market*, 2, 21-30. <https://doi.org/10.46666/2021-2.2708-9991.02>
2. Baskakov, S.M. (2021). Scientific approaches to the definition of food security of the population in the context of factors affecting it. *Food policy and security*, 8(4), 361-380. <https://doi:10.18334/ppib.8.4.113718>
3. Bedelbaeva, A.E., Sharipov, A.K., & Dosumova, Zh.S. (2021). Ensuring food security of Kazakhstan in the conditions of the EAEU. *Problems of the agricultural market*, 3, 24-30. <https://doi.org/10.46666/2021-3.2708-9991.02>
4. Drobot, E.V., Nazarenko, V.S., Makarov, I.N., & Manasyan, S.M. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on the real economy. *Economics, entrepreneurship and law*, 10(8), 2132-2150. <https://doi:10.18334/epp.10.8.110790>
5. Kaliev, G.A., & Moldashev, A.B. (2021). Issues of food security of Kazakhstan. *Problems of the agricultural market*, 4(4), 13-22. <https://doi.org/10.46666/2021-4.2708-9991.01>
6. Kovalev, V. E. (2019) Agro-food sector of the Russian economy in the conditions of functioning of the Eurasian Union. *Agro-industrial complex: Economics, Management*, (5), 80-91. <https://doi:10.33305/195-80>
7. Kurepina, N.L., Pavlova, N.C., & Zienko, A. N. (2021). Problems of ensuring food security of rural socio-ecological and economic systems. *Agro-industrial complex: Economics, Management*, 2, 56-64. <https://doi:10.33305/212-56>
8. Malthus, T. (2008). *Experience about the law of population*. Moscow.
9. Ohanyan, L.R., & Ohanyan, A.A. (2020). International and national aspects of the problem of food security. *Agribusiness: Economics, Management*, 10, 17-31. <https://doi:10.33305/2010-17>
10. Rating of the countries of the world by the level of food security / Humanitarian Portal: Research. *Center for Humanitarian Technologies*, 2006-2021 (2021) [updated November 06, 2021; cited September 02, 2022]. Available: <https://gtmarket.ru/ratings/global-food-security-index>
11. Razin, A.F.A.F. Ivanova, M.I., Shatilov, M.V., Meshcheryakova, R.A., Surihina, T.N., & Razin,

- O.A. (2020) The impact of the COVID-19 coronavirus pandemic on the economic situation and food security in Russia and the EAEU member states. *Agrarian Russia*, (11), 42-48. <https://doi.org/10.30906/1999-5636-2020-11-42-48>
12. RIA Rating Agency data (2022). [updated May 25, 2022; cited September 03, 2022]. Available: <http://riarating.ru>
13. Rudenko, M.N. (2020). Diagnostics of socio-economic security of the region. *Economic Security*, 3(3), 323-334. <https://doi.org/10.18334/ecsec.3.3.110744>
14. Satybaldin, A.A. (2019). *Strategy of economic security and social stability of Kazakhstan: collective monograph*. Almaty, Institute of Economics CS MES RK, 740.
15. Semin, A.N., & Namyatova, L.E. (2019). Specific features of agricultural production: theoretical and practical aspects. *Ekonomika Sel'skokhozyaistvennykh i Pererabatyvayushchikh Predpriyatii*, 5, 2-6. <https://doi.org/10.31442/0235-2494>
16. Shutkov, A.A. (2019). Food policy: new approaches to its formation in the conditions of increasing competition on world markets. *Food policy and security*, 6(2), 51-66. <https://doi.org/10.18334/ppib.6.3.41391>
17. Smith, A. (1776). A study on the nature and causes of the wealth of nations.
18. Stadnik, A.T., Shelkovnikov, S.A., & Lubkova, E.M. (2021). Conceptual foundations for improving the interaction of subjects of the food supply system of an industrial region. *Agroindustrial complex: Economics, Management*, 1, 43-48. <https://doi.org/10.33305/211-43>
19. Statistical data of the Eurasian Economic Union for 2016-2020 (2020). [updated April 15, 2020; cited September 03, 2022]. Available: <https://eec.eaeunion.org/>
20. The Eurasian Economic Union. Facts and Figures. Agro-industrial block (2022) [updated June 28, 2022; cited September 02, 2022]. Available: <https://eec.eaeunion.org/>
30. <https://doi.org/10.46666/2021-3.2708-9991.02> (In Russ).
4. Drobot, E.V., Nazarenko, V.S., Makarov, I.N., & Manasyan, S.M. (2020). *The impact of the COVID-19 pandemic on the real economy. Economics, entrepreneurship and law [Ekonomika, predprinimatelstvo i pravo]*, 10(8), 2132-2150. <https://doi.org/10.18334/epp.10.8.110790> (In Russ).
5. Kaliev, G.A., & Moldashev, A.B. (2021). Issues of food security of Kazakhstan. *Problems of the agricultural market [Problemy agrorynka]*, 4(4), 13-22. <https://doi.org/10.46666/2021-4.2708-9991.01> (In Russ).
6. Kovalev, V.E. (2019) Agro-food sector of the Russian economy in the conditions of functioning of the Eurasian Union. *Agro-industrial complex: Economics, Management [APK: Ekonomika, upravlenie]*, 5, 80-91. <https://doi.org/10.33305/195-80> (In Russ).
7. Kurepina, N.L., Pavlova, N.C., & Zienko, A.N. (2021). Problems of ensuring food security of rural socio-ecological and economic systems. *Agro-industrial complex: Economics, Management. [APK: Ekonomika, upravlenie]*, 2, 56-64. <https://doi.org/10.33305/212-56> (In Russ).
8. Malthus, T. (2008). Experience about the law of population [Opyt o zakone narodonaseleniya]. Moscow (In Russ).
9. Ohanyan, L.R., Ohanyan, A.A. (2020). International and national aspects of the problem of food security. *Agribusiness: Economics, Management [APK: Ekonomika, upravlenie]*, (10), 17-31. <https://doi.org/10.33305/2010-17> (In Russ).
10. Rating of the countries of the world by the level of food security / Humanitarian Portal: Research [Reyting stran mira po urovnyu prodovolstvennoy bezopasnosti / Gumanitarnyy portal: Issledovaniya] Centr gumanitarnykh tekhnologiy, 2006–(2021) [updated November 06, 2021; cited September 02, 2022]. Available: <https://gtmarket.ru/ratings/global-food-security-index> (In Russ).
11. Razin, A.F. Ivanova, M.I., Shatilov, M.V., Meshcheryakova, R.A., Surihina, T.N., & Razin, O.A. (2020). The impact of the COVID-19 coronavirus pandemic on the economic situation and food security in Russia and the EAEU member states. *Agrarian Russia [Agrarnaya Rossiya]*, 11, 42–48. <https://doi.org/10.30906/1999-5636-2020-11-42-48> (In Russ).
12. RIA Rating Agency data (2022). [updated May 25, 2022; cited September 03, 2022]. Available: <http://riarating.ru> (In Russ).
13. Rudenko, M.N. (2020). Diagnostics of socio-economic security of the region. *Economic Security [Ekonomicheskaya bezopasnost]*, 3(3), 323-334. <https://doi.org/10.18334/ecsec.3.3.110744> (In Russ).
14. Satybaldin, A.A. (2019). *Strategy of economic security and social stability of Kazakhstan: collective monograph*. Almaty, Institute of Economics CS MES RK [Almaty: Institut ekonomiki KN MON RK], 740 (In Russ).

Список литературы (транслитерация)

1. Azretbergenova, G.Zh., Syzdykova, A.O., & Bimendeev, B. (2021). Ensuring food security of the Republic of Kazakhstan in the conditions of COVID-2019. *Problems of the agricultural market*, 2, 21-30. <https://doi.org/10.46666/2021-2.2708-9991.02>
2. Baskakov, S.M. (2021). Scientific approaches to the definition of food security of the population in the context of factors affecting it. *Food policy and security [Prodovolstvennaya politika i bezopasnost]*, 8(4), 361-380. <https://doi.org/10.18334/ppib.8.4.113718> (In Russ).
3. Bedelbaeva, A.E., Sharipov, A.K., & Dosumova, Zh.S. (2021). Ensuring food security of Kazakhstan in the conditions of the EAEU. *Problems of the agricultural market [Problemy agrorynka]*, 3, 24-

15. Semin, N.A., & Namyatova, L.E. (2019). Specific features of agricultural production. Theoretical and practical aspects. *Economics of Agricultural and Processing enterprises [Ekonomika selskohozyaystvennyh i pererabatyvayushchih predpriyatiy]*, 5, 2-6. <https://doi.org/10.31442/0235-2494> (In Russ).
16. Shutkov, A.A. (2019). Food policy: new approaches to its formation in the conditions of increasing competition on world markets. *Food policy and security [Prodovolstvennaya politika i bezopasnost]*, 6(2), 51-66. <https://doi.org/10.18334/ppib.6.3.41391> (In Russ).
17. Smith, A. (1776). A study on the nature and causes of the wealth of nations [Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov]. (In Russ).
18. Stadnik, A. T., Shelkovnikov, S. A., & Lubkova, E. M. (2021). Conceptual foundations for improving the interaction of subjects of the food supply system of an industrial region. *Agroindustrial complex: Economics, Management [APK: Ekonomika, upravlenie]*, 1, 43-48. <https://doi.org/10.33305/211-43> (In Russ).
19. Statistical data of the Eurasian Economic Union for 2016-2020 (2020). [updated April 15, 2020; cited September 03, 2022]. Available: <https://eec.eaeunion.org/> (In Russ)
20. The Eurasian Economic Union. Facts and Figures. Agro-industrial block. [Evraziyskiy ekonomicheskiy soyuz. Cifry i fakty.] (2022) [updated June 28, 2022; cited September 02, 2022]. Available: <https://eec.eaeunion.org/> (In Russ)

Information about the authors

* **Sandugash B. Sauranbai** – PhD, sciences, associate professor, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: bss0609@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7567-6900>

Saltanat K. Baidybekova – candidate of economic sciences, associate professor, Zhetysu University named after I.Zhansugurov, Taldykurgan, Kazakhstan, e-mail: b-saltanat@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7974-1236>

Elmira O. Kydyrbaeva – PhD, Associate Professor, Taldykorgan, Zhetysu University named after I.Zhansugurov, Taldykurgan, Kazakhstan, e-mail: ekydyrbaeva@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4489-0896>

Авторлар туралы мәліметтер

***Сауранбай С.Б.** – PhD, қауымдастырылған профессор, Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: bss0609@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7567-6900>

Байдыбекова С.К. – э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан, e-mail: b-saltanat@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7974-1236>

Қыдырбаева Э.Ө. – PhD, қауымдастырылған профессор, Талдықорған, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан, e-mail: ekydyrbaeva@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4489-0896>

Сведения об авторах

***Сауранбай С.Б.** – PhD, ассоциированный профессор, Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан, e-mail: bss0609@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7567-6900>

Байдыбекова С.К. – к.э.н., ассоциированный профессор, Жетысуский университет им. И. Жансугурова Талдықорған, Казахстан, e-mail: b-saltanat@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7974-1236>

Қыдырбаева Э.Ө. – PhD, ассоциированный профессор, Талдықорған, Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдықорған, Казахстан, e-mail: ekydyrbaeva@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4489-0896>

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-145-157>

MPHTI: 06.52.13

JEL: O1, O4, Q1

The Agricultural Factors Influencing the Economic Development of Kazakhstan

Aruzhan K. Jussibaliyeva¹, Aierke B. Soltanbayeva^{2*}, Saltanat S. Tleuberdiyeva³

¹Scientific and Production Enterprise “Innovator” LLP, 23 B. Momyshuly Ave., Z00P7F6, Astana, Kazakhstan

²University of International Business, 8A Abay Ave., A26P9F3, Almaty, Kazakhstan

³L. N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev Str., Z19A0K6, Astana, Kazakhstan

Abstract

This article aims to identify the impact of factors of agriculture on the economic growth of Kazakhstan. The literature review analyzes the current state of the agricultural sector and indicates the role of Kazakh agriculture in the development of the economy in world. Using the SPSS program, a multiple regression analysis was performed to investigate the relationship between six independent variables and one dependent variable of economic growth expressed as GDP per capita. When constructing the regression, four factors were used, namely investments in agriculture, productivity, livestock of cattle and poultry, and gross output of agricultural services, in addition, the interest rate and the unemployment rate were also taken into account. Descriptive statistics for variables were taken from the Bureau of National Statistics from 2003 to 2021. Three hypotheses were put forward, and two were accepted on a 5% significance level. The third hypothesis was not rejected, and at the same time, there was no evidence to accept it either. According to the results, a small change in GDP per capita as an investment in agriculture and crop yield change by one unit. Also, the difference in a dependent variable while cattle and poultry livestock and gross output of agricultural services change by one unit were insignificant when $\alpha=0.05$. The government can use the results of the study to develop the economy from the perspective of agriculture.

Keywords: Economic Growth, Agriculture, Agricultural Factors, Strategy, Regression Analysis

For citation: Jussibaliyeva, A.K., Soltanbayeva, A.B., & Tleuberdiyeva, S.S. (2022). The Economic Factor of Agriculture Influencing the Development of Kazakhstan. *Economics: the Strategy and Practice*, 17(4), 145-157, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-145-157>

*Corresponding author: Soltanbayeva A.B. – PhD candidate, University of International Business, 8A Abay Ave., A26P9F3, Almaty, Kazakhstan, 87272598005, e-mail: aierke.soltanbayeva@gmail.com

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest.

Financial support: The study was not sponsored (own resources).

The article received: 27.10.2022

The article approved for publication: 03.11.2022

Date of publication: 30.12.2022

Қазақстанның экономикалық дамуына әсер ететін ауыл шаруашылығы факторлары

Джусибалиева А.К.¹, Солтанбаева А.Б.^{2*}, Тлеубердиева С.С.³

¹ *Инноватор Ғылыми-өндірістік кәсіпорны, Б. Момышұлы 23, Z00P7F6, Астана, Қазақстан*

² *К. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Абай 8А, А26Р9F3, Алматы, Қазақстан*

³ *Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев 2, Z19A0K6, Астана, Қазақстан*

Түйін

Бұл мақаланың мақсаты – Қазақстан экономикасының өсуіне ауыл шаруашылығы факторларының әсерін анықтау. Кіріспеде және әдебиеттерге шолуда Қазақстандағы ауыл шаруашылығы саласының қазіргі жағдайы және әлем экономикасының дамуындағы ауыл шаруашылығының рөлі талданды. SPSS бағдарламасында жан басына шаққандағы ЖІӨ ретінде көрсетілген экономикалық өсудің алты тәуелсіз айнымалы мен бір тәуелді айнымалы арасындағы қатынасты зерттеу үшін регрессиялық талдау жүргізілді. Ауыл шаруашылығының төрт факторы зерттелді, атап айтқанда ауыл шаруашылығына салынатын инвестициялар, дақылдардың өнімділігі, ірі қара мен құс басы, ауыл шаруашылығы қызметтерінің жалпы өнімі, ал қалған екі фактор пайыздық мөлшерлеме мен жұмыссыздық деңгейі. Бұл айнымалылар бойынша деректер Ұлттық статистика бюросынан 2003-2021 жылдар аралығында алынды. Үш гипотеза ұсынылды, оның екеуі 5% маңыздылық деңгейінде қабылданды. Үшінші гипотеза жоққа шығарылмады және сонымен бірге оны қабылдауға ешқандай дәлел болмады. Нәтижелерге сәйкес, ауыл шаруашылығына инвестиция және ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі бір бірлікке өзгергенде жан басына шаққандағы ЖІӨ-де шамалы өзгеріс болуы елеулі. Сондай-ақ, $\alpha=0,05$ кезінде ірі қара мал мен құс басы мен ауыл шаруашылығы қызметтерінің жалпы өнімі бір бірлікке өзгергендегі, тәуелді айнымалының өзгеруі болымсыз болып шықты. Зерттеу нәтижелерін үкімет ауыл шаруашылығы перспективасында экономиканы дамыту үшін пайдалана алады.

Түйін сөздер: экономикалық өсу, ауыл шаруашылығы, ауыл шаруашылығы факторлары, стратегиясы, регрессиялық талдау

Дәйексөз үшін: Джусибалиева А.К., Солтанбаева А.Б., Тлеубердиева С.С. (2022). Қазақстанның экономикалық дамуына әсер ететін ауыл шаруашылығы факторлары. Экономика: стратегия және практика, 17(4), 145-157, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-145-157>

*Хат-хабаршы авторы: Солтанбаева А.Б. – PhD докторант, К. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Абай 8А, А26Р9F3, Алматы, Қазақстан, 87272598005, e-mail: aierke.soltanbayeva@gmail.com

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеуге демеушілік қолдау көрсетілмеді (меншікті ресурстар).

Мақала редакцияға түсті: 27.10.2022

Жариялау туралы шешім қабылданды: 03.11.2022

Жарияланды: 30.12.2022

Сельскохозяйственные факторы, влияющие на экономическое развитие Казахстана

Джусибалиева А.К.¹, Солтанбаева А.Б.^{2*}, Тлеубердиева С.С.³

¹ Научно-исследовательская компания «Инноватор», пр. Б.Момышулы 23, Z00P7F6, Астана, Казахстан

² Университет международного бизнеса им. К. Сагадиева, пр. Абая 8А, А26Р9F3 Алматы, Казахстан

³ Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, Z19A0K6, Астана, Казахстан

Аннотация

Целью данной статьи является определение влияния факторов сельского хозяйства на экономический рост Казахстана. В литературном обзоре проанализировано современное состояние аграрного сектора и указана роль казахстанского сельского хозяйства в развитии экономики в мире. На основе использования программы SPSS был проведен множественный регрессионный анализ для исследования связи между шестью независимыми переменными и одной зависимой переменной экономического роста, выраженного в виде ВВП на душу населения. При построении регрессии использовались четыре фактора, а именно инвестиции в сельское хозяйство, урожайность, поголовье крупного рогатого скота и птицы и валовой выпуск сельскохозяйственных услуг, дополнительно также были учтены процентная ставка и уровень безработицы. Описательная статистика для переменных была взята из Бюро национальной статистики за период с 2003 по 2021 год. Были выдвинуты три гипотезы, две из них были приняты на уровне значимости 5%. Третья гипотеза не была отвергнута, в то же время не было и оснований для ее принятия. Согласно результатам, наблюдается небольшое изменение ВВП на душу населения при изменении инвестиций в сельское хозяйство и урожайности на одну единицу. Также изменение зависимой переменной при изменении поголовья крупного рогатого скота и птицы и валовой продукции сельскохозяйственных услуг на одну единицу было незначительным при $\alpha=0,05$. Результаты исследования могут быть использованы правительством для развития экономики в перспективе сельского хозяйства.

Ключевые слова: экономический рост, сельское хозяйство, сельскохозяйственные факторы, стратегия регрессионный анализ.

Для цитирования: Джусибалиева А.К., Солтанбаева А.Б., Тлеубердиева С.С. (2022). Сельскохозяйственные факторы влияющие на экономическое развитие Казахстана. Экономика: стратегия и практика, 17(4), 145-157, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-145-157>

* **Корреспондирующий автор:** Солтанбаева А.Б. – PhD докторант, Университет международного бизнеса им. К. Сагадиева, пр. Абая 8А, А26Р9F3, Алматы, Казахстан, 87272598005, e-mail: aierke.soltanbayeva@gmail.com

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

Статья поступила в редакцию: 27.10.2022

Принято решение о публикации: 03.11.2022

Опубликовано: 30.12.2022

Introduction

The agro-industrial complex, namely agriculture, is one of the important sectors of the economy, which forms the country's food and economic security, as well as the labor and settlement potential of rural areas. The agriculture of Kazakhstan has good prospects for further development: the export positions of the oilseed and meat sectors are strengthening, and in terms of grain and flour, our country has quickly become one of the largest exporting countries in the world.

Even though, for the past 60 years, the share of agriculture in the GDP has drastically decreased globally agriculture sector still has a meaningful impact on economic growth. According to the World Bank statistics, agriculture influences global domestic product for 4.3%, while in some developing countries, it weighs 25% of GDP. Despite that, most developing countries are not paying proper attention to agricultural and rural development (Erh-Cheng Hwa), which leads to the standing of agriculture.

Kazakhstan has great potential for developing sustainable agriculture in the perspective of land, where 80% of the territory is characterized as agricultural land. However, the country's GDP affected by agriculture is accounted for 5.1%, which could be higher if we use all our potential. Additionally, approximately 45% of the country's population lives in rural areas, where incomes of almost 30% of the economically active population are given by employment in the agricultural sector. This is one of the main sectors of the economy. Every year it provides almost 38% of income to the budget. Approximately 16% of the country's total labour force is employed in this industry. It should be emphasized that agriculture in Kazakhstan is in 2nd place in the world in terms of growing grains with indicators of 967 kg per 1 person. However, livestock productivity is very low, and this indicator of Kazakhstan is 142nd (World Bank, 2022).

Agriculture plays an essential but declining role in the economy of Kazakhstan. In 2020, the share of agriculture, forestry and fisheries was only 2.4% or 449 billion tenge. In general, in 2020, the percentage of the agro-industrial complex in the country's GDP amounted to only 5.1% (4.2 trillion tenge). Since 2010, the share of agriculture in the economy has stayed within 5%, which is lower than 6.4% in 2005 and 8.2% in 2000. Of the 8.5 million employed in the economy, about 1.4 million or 16%, are used in agriculture. In January-December 2021, the volume of gross agricultural output decreased by 2.4% and amounted to 7.4 trillion tenge. The

reason for the decline is the abnormal drought last year, due to which the volume of crop production decreased by 6.7% (4.2 trillion tenge), although the livestock sector achieved an increase of 3.6% (3.1 trillion tenge). Food production for the specified period increased by 1.9% and amounted to 2.2 trillion tenge (Bureau of National Statistics, 2022).

There is a steady trend of investment in the fixed capital of agriculture. Thus, the volume of investments in fixed capital of agriculture increased by 33.3% and amounted to

1.2 billion tenge in food production, increased by 3.1% and amounted to 114.4 billion tenge. Labour productivity per person employed in agriculture for nine months of 2021 amounted to 2,153.5 thousand tenge (Bureau of National Statistics, 2022).

The agriculture sector provided a third of the 1% GDP growth in 2020. It is noteworthy that even in the crisis year of 2009, when the economy seriously slowed down to 1.2%, without the contribution of agriculture, economic growth would have been close to zero. A large area with different climatic and soil characteristics determines the specialization of the regions. Thus, the northern areas traditionally develop grain production, where agriculture forms from 15% to 25% of the gross regional product. The southern regions are engaged in the cultivation of rice, fruits, and vegetables; the share of agriculture reaches 15%. The rest of the regions are predominantly involved in animal husbandry, with less than 10% of agriculture.

Because Kazakhstan is located in the zone of risky farming and, at the same time, uses predominantly outdated methods of agricultural management, there is extremely high volatility in production.

For example, the growth in gross agricultural output by 15% in 2009 was replaced by a decline of 12% in 2010, in 2011, the increase reached 27%, to subsequently fall by 18% in 2012. In 2016, thanks to relatively favourable climatic conditions and high harvests, agriculture grew by 5.5%, compared with 3.4% in 2015. In addition, in 2021, the volume of gross agricultural output decreased by 2.4% and amounted to 7.4 trillion tenge because of the drought.

The output in crop production is 39% formed by peasant and farm enterprises, 31% is provided by agricultural enterprises and 30% by households. Work in animal husbandry is 71% dependent on families, 15% is offered by peasant and farm enterprises, and agricultural enterprises account for 13%.

Thus, considering crop production, almost half of the agricultural production in Kazakhstan is produced by households, about 30% by peasant and farm enterprises, and a little more than 20% by agricultural enterprises.

The activities of households should rather be considered as a form of self-employment and as a source of additional income, primarily in kind. For example, the slaughter weight of cattle in households is 20% lower than that of agricultural enterprises, chickens' egg production is 80% lower, and milk yield is halved. This, in turn, explains the low performance of agriculture in general. At the same time, households need incentives (they produce mainly for their consumption) and opportunities (there are no agricultural techniques, knowledge, or finances) to increase productivity.

The share of exports of agricultural products in the total exports of the country amounted to 6%. The main export item of agri-food products is cereals, the export of which has brought in more than \$1 billion per year on average over the past ten years, and together with the export of flour, the share of these products exceeds 60% of total exports.

Summarizing the above, we can conclude that agriculture positively affects the country's economy, and its development is one of the state's priorities. Therefore, there is a need to investigate the economic factors of agriculture that affect the economy's growth. To use them in the further development of the industry. The purpose of this research was to identify the impact of agriculture's economic factors on Kazakhstan's economic growth.

Literature review

Agriculture is another method of a country's economic development through economic factors. Regions with low industry development hinge on manual labour predominantly. Agriculture greatly contributes to economic growth, which is highly prominent in developing countries, employing half of the population in such states as India (Alston & Pardey, 2014). Notwithstanding, the process of agriculture development has different outcomes in terms of the contribution to GDP. For instance, according to Asom and Ijirshar (2020), agricultural value added does not contribute to economic growth in developing countries because the changes in GDP are insignificant. The role of agriculture is obviously reflected not only in its contribution to GDP but also in the complex interrelationships of how it affects rural life (Chernova et al., 2022).

Idiaye et al. (2014) concluded that agriculture has an insignificant direct influence on the saving capacity of the population in developing countries. However, they showed that to improve the saving capacity of the local people in developing countries, the government needs to increase the employment rate. Next, the population's income level must be improved as well, which could be achieved through on-time payments to workers, thus reducing delays (Idiaye et al., 2014). Therefore, agricultural development has in broader aspect indirect impact on economic growth. Moreover, increase in the employment rate and development of local production of goods has a significant impact on economy growth. An increase in the production rate has a significant impact through the rise of agricultural value added and leading to an open market strategy (Awan & Aslam, 2015; Hu et al., 2022). The development of agriculture is one of the critical priorities of governments, which is achieved through the development of skills and competences and support of small and medium businesses, especially in rural areas. For instance, the experience in African countries showed that government spending on providing knowledge distribution among the local population contributed to economic growth and poverty reduction. It is noteworthy that the main obstacle in providing agricultural extension policy was centralized regulation by the state bodies. Such regulation, usually only considers the peculiarities of agriculture in different regions. Agricultural modernization is a key tool for eradicating rural poverty (Hilden et al., 2012; Berhanu & Poulton, 2014).

Another way of investing in agriculture, besides agricultural skills and competencies extension, is implementing a precision agriculture strategy. It is highly dependent on the development of information and communication technologies because it uses various technologies for data collection and processing. Wide usage of innovation technologies helps at an individual level, single farmers, and businesses (Pathak et al., 2019). Nevertheless, it should be taken into account the preferences of local populations. Sometimes, obtaining new skills and knowledge in agriculture is followed by a change of place of living, for further application of new skills caused by implementing innovations in agriculture. However, people are not always ready to move, which provides decline in the income rate in agriculture and a reduction in the labour force (Martin, 2019). State strategies in developing the agro-sector include providing access to

finance for the local population, that is, the issuance of loans under the state program. As the study by Mekhmonov and Ergashev (2019) showed, the state strategy for the development of the agricultural sector with the help of lending gives impetus to the development of regions, raising the income of the local population and creating new jobs.

Moreover, agriculture is another way to improve socio-economic situation in developing countries lacking industry and mostly depend on manual labour (Dercon & Gollin, 2014). Thus, agricultural development influences the development of the economy through achieving key goals such as providing food security, employment, increase in income, especially in domestic industry and market-ensuring with services and goods (Azam & Shafique, 2017).

Agriculture stands out as a seller and a buyer because it provides raw materials for industry, and at the same time, it consumes industrial products. Next, it contributes to the budget of a country through taxes. It should be noted that most countries' economies are comprised of small and medium agriculture businesses. In countries notorious for high unemployment with low industries, it acts as another way of employment provision for the population, thus providing cheap labour. Developing domestic enterprises in agriculture, especially, ensures growth in export (McArthur & McCord, 2017). Moreover, rapid agricultural growth accelerates economic transformation into a modern economy (John & Barrett, 2017)

Kurmanova et al. (2022), in a study on the factors of industrial production that led to an increase in emissions that agriculture in Kazakhstan is a matrix, and each of its cells covers production factors such as labour, land, capital, and entrepreneurship. Factors causing the technical and economic development of the agricultural industry. Nurmukhametov et al. (2022) found that the farm economy could become a priority sector in the overall structure of the national economy in the long term. The effectiveness of the activities of agribusiness entities in the conditions of developed competition justifies this.

Thus, we can conclude that agriculture has a significant influence on the economic growth of the country. The result of the following factors: investment in agriculture, crop yield, cattle and poultry livestock, the gross output of agricultural services, interest rate and the unemployment rate, the impact of which will be studied through

multiple regression analysis in the following parts of the research.

Data and methodology

This section depicts the methodology and analysis of collecting data. The methodology was based on the provided literature review. In their studies, Petre and Ion (2019) verified a positive and medium impact of agricultural investments on economic growth in rural areas. Zvizdojevic and Vukotic (2015) determined that the value of agricultural production was explained by three factors: agrarian land the total area, investment in research and development of agriculture, and the total active agrarian population. Therefore, the model includes one dependent and six independent variables. GDP per capita was taken as an outcome variable and independent variables include investments in agriculture, crop yield, cattle and poultry livestock, the gross output of agricultural services, interest rate and unemployment rate during 2003-2021. The total active agricultural population variable was not included in the study due to the lack of data between 2003 and 2011. Table 1 shows the indicators and their measurements used in the study.

GDP, IA and SERV are measured in domestic currency (tenge), while CY and LIVE are measured in centner per hectare and thousands of heads, respectively. INT and UR are indicated in annual percentage (%).

For the provision of multiple regression analysis, SPSS software was used. Initially, the factor variables, such as the gross output of plant growth and gross output of animal husbandry, were taken as representative of agriculture factors. However, due to the high multicollinearity between variables, they were taken away from the study. Instead, it was taken crop yield and cattle and poultry livestock. Overall, the factors representing agriculture in this model are IA, CY, LIVE and SERV. The model of the research is the following:

$$GDP \text{ per capita} = a + b1(IA) + b2(UR) + b3(INT) + b4(CY) + b5(LIVE) + b6(SERV) + u$$

For $i=1 \dots 19$ years

Table 1 - Variables and measurements of the study

No.	Abbreviation	Description	Unit measurements	Sources
Dependent variables				
1	GDP per capita	Gross domestic product per capita	thousand tenge	Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan
Independent variables				
2	IA	Investment in agriculture	mln tenge	Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan
3	CY	Crop yield	centner per hectare	
4	LIVE	Cattle and poultry livestock	thousand heads	
5	SERV	Gross output of agricultural services	mln tenge	
6	INT	Interest rate	annual %	National Bank and Uchet.kz portal
7	UR	Unemployment rate	annual%	Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan
8	<i>u</i>	Measurement error	-	

Note: Compiled by the authors

The purpose of multiple regression (term used by Pearson, 1908) is to highlight the relationship between a dependent variable and various independent variables. Therefore, it was analyzed the impact of factors of agriculture on GDP per capita. For further understanding, there are four factors of agriculture in our model investments in agriculture, crop yield, livestock, and gross output of agricultural services. The aim of this study is to identify how well the agriculture variables can explain the country's economic growth, which is expressed as GDP per capita, and to what extent those variables can explain the change in the dependent variable. Based on relevant studies and the aim of this study, we can form several hypotheses:

I. **H0**: Investments in agriculture have no impact on economic growth.

H1: Investments in agriculture have a positive impact on economic growth.

II. **H0**: An increase in crop yield has no impact on economic growth.

H1: An increase in crop yield has a positive impact on economic growth.

III. **H0**: An increase in cattle and poultry livestock has no impact on economic growth.

H1: An increase in cattle and poultry livestock has a positive impact on economic growth.

Analysis

This study used data from 18 years between 2003 and 2021. Table 2 presents indicators and data sets for the given period.

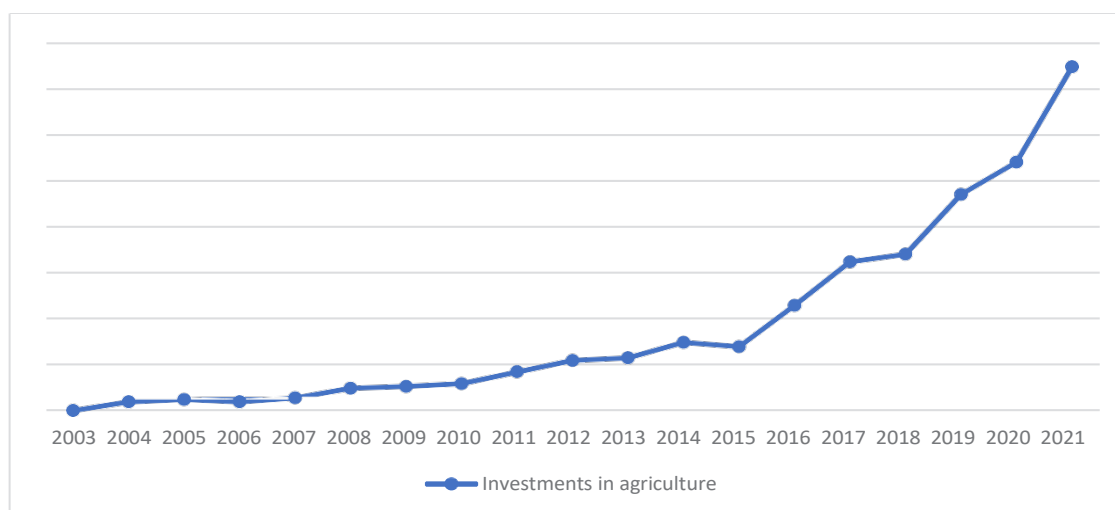
As can be seen from the table, GDP per capita, investments in agriculture and gross output of services in the field of agriculture were steadily growing over the period. Meanwhile, crop yield and cattle and poultry livestock also grew throughout the period. However, there was a slight decrease in 2014 and 2021 in crop yields and in livestock there was a period of fall in their number from 2011 to 2012. The unemployment rate had a downward trend reaching down to 4,9%. We can also see that interest rates fluctuated around 9%, however in the period of global crisis in 2007-2008 and in 2015-2017 when tenge/dollar value sharpened, interest rates were at their high level. Dynamics of investments in agriculture, crop yield and cattle and poultry livestock are presented in Figure 1, Figure 2, and Figure 3, respectively.

Table 2 - Indicators and data set

Year	GDP per capita	IA	UR	INT	SERV	CY	LIVE
2003	309,3	25 123	8,8	7	2 361,1	695,6	19 690,9
2004	391,0	44 110	8,4	7	3 835,7	691,5	21 176,8
2005	501,1	49 030	8,1	8	3 764,9	737,8	22 394,0
2006	667,2	44 059	7,8	9	4 344,9	786,7	23 718,0
2007	820,0	52 647	7,3	11	4 715,7	813,8	24 737,4
2008	1 024,1	73 587	6,6	10,5	5 652,0	730,6	25 658,2
2009	1 056,8	77 544	6,6	7	5 872,8	747,5	26 418,1
2010	1 336,5	83 586	5,77	7	5 871,7	726,1	27 238,1
2011	1 705,7	109 424	5,39	7,5	6 463,6	792,6	26 812,0
2012	1 847,0	133 945	5,29	5,5	6 664,7	795,5	26 239,4
2013	2 113,1	139 627	5,2	5,5	8 761,9	929,9	26 313,7
2014	2 294,9	173 281	5,06	5,9	10 479,7	911,2	26 970,8
2015	2 330,5	163 907	4,93	16	11 849,8	913,2	27 363,4
2016	2 639,7	253 691	4,96	12	15 271,1	979,7	27 907,8
2017	3 014,7	348 481	4,9	10,25	10 835,8	979,8	28 556,0
2018	3 382,5	365 001	4,85	9,25	12 145,6	1017,9	29 547,2
2019	3 755,0	494 976	4,8	9,25	14 005,7	1055	30 519,0
2020	3 766,8	565 369	4,89	9	9 897,9	1068,2	32 135,2
2021	4 418,2	772 475	4,9	9,75	11 223,4	1033,3	33 626,3

Note: Compiled by the authors from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan

Figure 1 - Investments in agriculture from 2003 to 2021

Note: Bureau of National Statistics (2022)

Investments in agriculture had a gradual and slow growth until 2014, with an unexpected fall in 2015 of about ten thousand million tenge. However, from 2016 till 2020 investments in agriculture increased at a higher rate reaching 565 369 000 tenge. Finally, the rise was very sharp for one year it reached 772 475 000 tenge.

Crop yields were rising in 2007 until it fell by more than 80 centners per hectare. After that trend fluctuated for several years at around 730-740 centners per hectare then sharpening to about 930 centners per hectare in 2013. The trend then was with an upward slope till 2020 with a slight fall in 2014. In 2021 crop yields decreased from 1068,2 to 1033,8 centners per hectare.

Figure 2 - Crop yield from 2003 to 2021

Note: Bureau of National Statistics (2022)

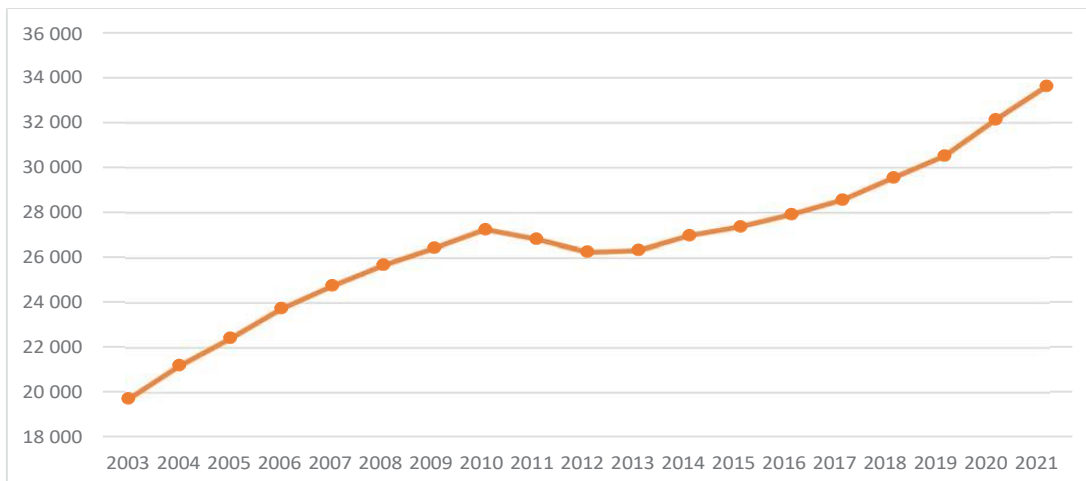

Figure 3 - Cattle and poultry livestock from 2003 to 2021

Note: Bureau of National Statistics (2022)

Cattle and poultry livestock had an upward trend overall reaching 33 626 heads in 2021. However, its number fell twice over the period in 2011 and 2012 to about a thousand heads in two years.

Results

The study investigates the relationship between factors of agriculture and economic growth using SPSS software. The results of the regression model are presented in Table 3.

The R squared of the model is 0,998 meaning that our specified independent variables explain GDP per capita for 99%. Table 4 shows the results of the ANOVA test.

Well-explained dependent variable confirms the sum of squares regression is greater than the sum of the squared residuals as presented in the table. The results of the regression equation are presented in Table 5.

Table 3 - Model summary

Model	R	R squared	Adjusted R square	St. error of the estimate	Observations
1	0,999	0,997	0,996	84,784	19

Table 4 - ANOVA test

Model	Sum of squares	df	Mean Squares	F	Sig. F
Regression	28756534,7	6	4792755,79	666,743248	1,9932E-14
Residual	86259,695	12	7188,30794		
Total	28842794,4	18			

a. Dependent variable: GDP per capita
 b. Predictors: Investment in agriculture, crop yield, cattle and poultry livestock, the gross output of agricultural services, interest rate and the unemployment rate

Table 5 - Regression equation

Variables	Coef.	St. error	t-stat	p-value
Y-intercept	3403,16183	1051,65182	3,23601571	0,0071392
IA	0,00375347	0,00033327	11,2626097	9,7707E-08
UR	-382,29493	55,4707814	-6,8918252	1,6702E-05
INT	-3,3978503	9,9752211	-0,3406291	0,739272
CY	1,71956456	0,49005811	3,50889927	0,00431064
LIVE	-0,0553511	0,02562461	-2,1600752	0,05170435
SERV	0,01311496	0,01685661	0,77803083	0,45161891

The coefficients of agriculture factors from the second column can be interpreted as follows:

- Increase of investments in agriculture by one unit leads to an increase of GDP per capita by 3 tenge per person.

- Increase of crop yields by one centner per hectare leads to an increase of GDP per capita by 1720 tenge per person.

P-values evaluate how well the sample data support the argument that the null hypothesis is true meaning that in our model the variables of investments in agriculture, unemployment rate,

and crop yields are significant on a 5% significance level. The variable of livestock is significant only at a 10% significance level. Therefore, the following results are formed:

I. H₀: Investments in agriculture have no impact on economic growth – rejected.

H₁: Investments in agriculture have a positive impact on economic growth – accepted.

II. H₀: An increase in crop yield has no impact on economic growth – rejected.

H₁: Increase in crop yield has a positive impact on economic growth – accepted.

III. **H0**: An increase cattle and poultry livestock has no impact on economic growth – not rejected.

H1: An increase in cattle and poultry livestock has a positive impact on economic growth – there is no strong evidence to accept.

The aim of the study was obtained, and it was found that the model can explain the

economic growth of the country for 99% and 2 out of 4 agricultural factors are significant, one is significant on a 10% significance level and the gross output of agricultural services is insignificant.

Additionally, the p-value of SERV is insignificant meaning that our model can be analyzed without this variable. The results of the regression model without the SERV variable are presented in Table 6.

Table 6 - Model summary without SERV

Model	R	R squared	Adjusted R square	St. error of the estimate	Observations
1	0,998	0,997	0,996	83,487	19

Adjusted R square stayed mostly the same, it means that the gross output of agricultural services did not make the previous model better. This research is limited by given years, variables and by this country.

Conclusion

The study aimed to determine how well the agricultural factors can explain the country's economic growth and to what extent those factors can explain the change in the dependent variable. For this purpose, regression analysis was provided with one dependent and six independent variables for 19 years. The data was taken from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, the National Bank and from Uchet.kz portal.

Two hypotheses out of three were accepted, where the p-values of investments in agriculture and crop yields were significant on the 5% significance level. The result clearly shows that those two variables positively impact economic growth, expressed as GDP per capita. The third hypothesis was insignificant to accept it on $\alpha=0.05$, also hypothesis was not rejected. R-squared was equal to 0,99, presenting that much of the variability in the regression was explained by this model.

Provided statistical analysis showed that there was a small change in GDP per capita while investments in agriculture and crop yields change by one unit. Thus, identified deliberate changes have an impact even small, on economic growth. Therefore, it can be used by the government to improve economic development from the perspective of agriculture.

The findings in this research may be used to develop a strategy in financing agriculture for

the further prospering of this sector. Moreover, the agricultural economy could become a much significant sector in the structure of the national economy of Kazakhstan in the long term since it has its perspectives.

The limitation of the study is that the model still can be optimized. This study used materials that was available for researchers, however in a follow-up study, we can adopt a variety of research methods to test the effectiveness and impact of agriculture sector on economic growth.

References

1. Alston, J.M., & Pardey, P.G. (2014). Agriculture in the global economy. *Journal of Economic Perspectives*, 28(1), 121-46. <http://dx.doi.org/10.1257/jep.28.1.121>
2. Azam, A., & Shafique, M. (2017). Agriculture in Pakistan and its Impact on Economy. *A Review. International Journal of Advanced Science and Technology*, 103, 47-60. <http://dx.doi.org/10.14257/ijast.2017.103.05>
3. Awan, A.G., & Aslam, A. (2015). Impact of agriculture productivity on economic growth: a case study of Pakistan. *Global Journal of Management and Social Sciences*, 1(1), 57-71.
4. Berhanu, K., & Poulton, C. (2014). The political economy of agricultural extension policy in Ethiopia: economic growth and political control. *Development policy review*, 32(s2), s197-s213. <https://doi.org/10.1111/dpr.12082>
5. Bureau of National Statistics (2022). [updated July 13, 2022; cited October 16, 2022]. Available: <http://www.stat.gov.kz>
6. Chernova, O.A., Mitrofanova, I.V., Adamichkova, I.I., & Kleitman, E.V. (2022). Digitalization of agriculture - a vector of strategic development of agro-industrial regions of Russia.

AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics, 14(1), 45-58. <https://doi.org/10.7160/aol.2022.140104>

7. Dercon, S., & Gollin, D. (2014). Agriculture in African development: A review of theories and strategies.

8. Hu, M., Wang, L., Wang, W., Tong, L., & Lin, Y. (2022). Study on the Sustainable Development Factors of Agriculture-Oriented Characteristic Towns in China. *Sustainability*, 14(19), 12292. <https://doi.org/10.3390/su141912292>

9. Idiaye, C.O., Bolaji-Olatuji K.A., Ojebode1, M.O., Obi-Egbedi1, O., & Okoruwa1, V.O. (2014). Government Policy, Agricultural Output and National Saving in Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(24), 2222-2855.

10. John, W., & Barrett, C. (2017). *Agricultural development and economic transformation*. Cornell University Ithaca, New York.

11. Kurmanova, G.K., Sukhanberdina, B.B., & Urazova, B.A. (2022). Factors of Production of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. Economics: the strategy and practice, 17(1), 93-109. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-1-93-109>

12. Martin, W. (2019). Economic growth, convergence, and agricultural economics. *Agricultural Economics*, 50, 7-27. <https://doi.org/10.1111/agec.12528>

13. McArthur, J.W., & McCord, G.C. (2017). Fertilizing growth: Agricultural inputs and their effects in economic development. *Journal of development economics*, 127, 133- 152. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jdeveco.2017.02.007>

14. Mexmonov, S. (2020). The Ways to Ensure the Financial Stability of Agriculture under Conditions of Modernization of the Economy. *Open Journal of Economics and Commerce*, 33(1), 1-6.

15. Nurmukhametov, N.N., Belousova, A.E., Utarbayeva, G.K., & Bulakbay, Z.M. (2022). Economic Stimulation of Household Business Activity in the Economy of Kazakhstan. *Economics: the strategy and practice*, 17(3), 36-48. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-3-36-48>

16. Pathak, H.S., Brown, P., & Best, T. (2019). A systematic literature review of the factors affecting the precision agriculture adoption process. *Precision Agriculture*, 20(6), 1292-1316. <https://doi.org/10.1007/s11119-019-09653-x>

17. Petre, I.L., & Ion, R.A. (2019). The impacts of the investments in agriculture on economic growth in rural communities in Romania. *Economics of Agriculture*, 66(4), 955-963. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1904955L>

18. Hilden, M., Jokinen, P., & Aakula, J. (2012). The Sustainability of Agriculture in a Northern Industrialized Country—From Controlling Nature to Rural Development. *Sustainability*, 4(12), 1-17. <https://doi.org/10.3390/SU4123387>

19. World Bank. (2022). [updated December 15, 2021; cited October 16, 2022]. Available: <https://www.worldbank.org>

20. Zvizdojevic, J., & Vukotic, M. (2015). Application of Statistical Methods in Analysis of

Agriculture – Correlation And Regression Analysis. *Agriculture & Forestry*, 61(1), 309-324. <https://doi.org/10.17707/AgricultForest.61.1.38>

Список литературы (транслитерация)

1. Alston, J.M., & Pardey, P.G. (2014). Agriculture in the global economy. *Journal of Economic Perspectives*, 28(1), 121-46. <http://dx.doi.org/10.1257/jep.28.1.121>

2. Azam, A., & Shafique, M. (2017). Agriculture in Pakistan and its Impact on Economy. *A Review. International Journal of Advanced Science and Technology*, 103, 47-60. <http://dx.doi.org/10.14257/ijast.2017.103.05>

3. Awan, A.G., & Aslam, A. (2015). Impact of agriculture productivity on economic growth: a case study of Pakistan. *Global Journal of Management and Social Sciences*, 1(1), 57-71.

4. Berhanu, K., & Poulton, C. (2014). The political economy of agricultural extension policy in Ethiopia: economic growth and political control. *Development policy review*, 32(s2), s197-s213. <https://doi.org/10.1111/dpr.12082>

5. Bureau of National Statistics. (2022). [updated July 13, 2022; cited October 16, 2022]. Available: <http://www.stat.gov.kz>

6. Chernova, O.A., Mitrofanova, I.V., Adamichkova, I.I., & Kleitman, E.V. (2022). Digitalization of agriculture - a vector of strategic development of agro-industrial regions of Russia. *AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics*, 14(1), 45-58. <https://doi.org/10.7160/aol.2022.140104>

7. Dercon, S., & Gollin, D. (2014). Agriculture in African development: A review of theories and strategies.

8. Hu, M., Wang, L., Wang, W., Tong, L., & Lin, Y. (2022). Study on the Sustainable Development Factors of Agriculture-Oriented Characteristic Towns in China. *Sustainability*, 14(19), 12292 . <https://doi.org/10.3390/su141912292>

9. Idiaye, C.O., Bolaji-Olatuji K.A., Ojebode1, M.O., Obi-Egbedi1, O., & Okoruwa1, V.O. (2014). Government Policy, Agricultural Output and National Saving in Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(24), 2222-2855.

10. John, W., & Barrett, C. (2017). *Agricultural development and economic transformation*. Cornell University Ithaca, New York.

11. Kurmanova, G.K., Sukhanberdina, B.B., & Urazova, B.A. (2022). Factors of Production of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. *Economics: the strategy and practice [Jekonomika: strategija i praktika]*, 17(1), 93-109. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-1-93-109>. (In Russ.)

12. Martin, W. (2019). Economic growth, convergence, and agricultural economics. *Agricultural Economics*, 50, 7-27. <https://doi.org/10.1111/agec.12528>

13. McArthur, J.W., & McCord, G.C. (2017). Fertilizing growth: Agricultural inputs and their effects

in economic development. *Journal of development economics*, 127, 133- 152. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jdeveco.2017.02.007>

14. Mexmonov, S. (2020). The Ways to Ensure the Financial Stability of Agriculture under Conditions of Modernization of the Economy. *Open Journal of Economics and Commerce*, 33(1), 1-6.

15. Nurmukhametov, N.N., Belousova, A.E., Utarbayeva, G.K., & Bulakbay, Z.M. (2022). Economic Stimulation of Household Business Activity in the Economy of Kazakhstan. *Economics: the strategy and practice [Jekonomika: strategija i praktika]*, 17(3), 36-48. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-3-36-48>. (In Russ.)

16. Pathak, H.S., Brown, P., & Best, T. (2019). A systematic literature review of the factors affecting the precision agriculture adoption process. *Precision Agriculture*, 20(6), 1292-1316. <https://doi.org/10.1007/s11119-019-09653-x>

17. Petre, I.L., & Ion, R.A. (2019). The impacts of the investments in agriculture on economic growth in rural communities in Romania. *Economics of Agriculture*, 66(4), 955-963. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1904955L>

18. Hilden, M., Jokinen, P., & Aakkula, J. (2012). The Sustainability of Agriculture in a Northern Industrialized Country—From Controlling Nature to Rural Development. *Sustainability*, 4(12), 1-17. <https://doi.org/10.3390/SU4123387>

19. World Bank. (2022). [updated December 15, 2021; cited October 16, 2022]. Available: <https://www.worldbank.org>

20. Zvizdojevic, J., & Vukotic, M. (2015). Application of Statistical Methods in Analysis of Agriculture – Correlation And Regression Analysis. *Agriculture & Forestry*, 61(1), 309-324. <https://doi.org/10.17707/AgricultForest.61.1.38>

Information about the authors

Aruzhan K. Jussibaliyeva – Candidate of Economic Science, Associate Professor, «Scientific and Production Enterprise “Innovator” LLP, Astana, Kazakhstan, e-mail: d_aruzhan2011@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4841-4742>

* **Aierke B. Soltanbayeva** – PhD student, University of International Business, Almaty, Kazakhstan, e-mail: aierke.soltanbayeva@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8550-8273>

Saltanat S. Tleuberdiyeva – PhD, associate professor, L. N. Gumilyov Eurasian National university, Astana, Kazakhstan, e-mail: tleuberdiyeva@yandex.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7841-2572>

Авторлар туралы мәліметтер

Джусибалиева А.К. – э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, «Иноватор» Ғылыми- өндірістік кәсіпорны» ЖШС, Астана, Қазақстан, e-mail: d_aruzhan2011@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4841-4742>

* **Солтанбаева А.Б.** – PhD докторант, Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Қазақстан, e-mail: aierke.soltanbayeva@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8550-8273>

Тлеубердиева С.С. – PhD, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: tleuberdiyeva@yandex.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7841-2572>

Сведения об авторах

Джусибалиева А.К. - к.э.н., ассоциированный профессор, ТОО «Научно- производственное предприятие «Иноватор», Астана, Казахстан, e-mail: d_aruzhan2011@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4841-4742>

* **Солтанбаева А.Б.** – PhD докторант, Университет международного бизнеса им. Сағадиева, Алматы, Казахстан, e-mail: aierke.soltanbayeva@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8550-8273>

Тлеубердиева С.С. – PhD, доцент, Евразийский национальный университет Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, e-mail: tleuberdiyeva@yandex.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7841-2572>

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-158-169>

SCSTI 06.52.17

JEL: O40, I30, I39

Trends in Income Inequality and Economic Growth: a Bibliometric Analysis

Zhansaya S. Temerbulatova^{1*}, Bulat M. Mukhamediyev¹, Jakub Gazda²

¹ Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Ave., 050040, Almaty, Kazakhstan

² Centre of Sociological Research, 22 Bolesława Śmiałego Str., 70-347, Szczecin, Poland

Abstract

Despite the empirical and theoretical work that has been done, the impact of economic growth on income inequality remains a matter of debate, and conclusions regarding these relationships are still far from consensus. The review of the literature revealed that different model specifications, different datasets, and different estimation methods can influence the relationship between economic growth and income inequality. Moreover, when it comes to developing countries, the debate becomes even more intense, even if most authors argue that there is a negative relationship between them. This study aims to review the academic literature to identify key concepts and themes in the field of income inequality and its relationship to economic growth. Also, the purpose of the article is to identify gaps in this topic for future research. A bibliometric analysis of the literature was carried out using the R-package Biblioshiny tool. The sample includes 1 431 publications from the Scopus database. Articles are analyzed against annual scientific production, most important sources, most relevant organizations, a network of coincidences, and thematic mapping and evolution to understand trends in the body of knowledge about income inequality. As a result of the analysis, the main factors influencing economic growth, and subsequently the growth of income differentiation, were identified. A gap in the reviewed studies is the lack of knowledge of the factors determining the quality of economic growth, which subsequently affect income inequality. This research gap will be the direction of future research.

Keywords: Income Inequality, Economic Growth, Literature Review, Bibliometric Analysis, Biblioshiny

For citation: Temerbulatova, Z.S., Mukhamediyev, B.M., & Gazda, J. (2022). Trends in Income Inequality and Economic Growth: a Bibliometric Analysis. *Economics: the Strategy and Practice*, 17(4), 158-169, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-158-169>

*Corresponding author: Temerbulatova Zh.S. – PhD, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Ave., 050040, Almaty, Kazakhstan, 87273773333, e-mail: zhansaya.temerbulatova@kaznu.edu.kz

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest

Financial support. This study was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. funded this research AP13268961).

The article received: 05.09.2022

The article approved for publication: 09.11.2022

Date of publication: 30.12.2022

Табыс теңсіздігі және экономикалық өсу бойынша трендтер: библиометриялық талдау

Темербулатова Ж.С.^{1*}, Мухамедиев Б.М.¹, Газда Я.²

¹ *әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби 71, 050040, Алматы, Қазақстан*

² *Әлеуметтанулық зерттеулер орталығы, Болеслава Шмиалего 22, 70-347, Щецин, Польша*

Түйін

Қазіргі уақытта жүргізілген эмпирикалық және теориялық жұмыстарға қарамастан, экономикалық өсудің табыс теңсіздігіне әсері әлі де пікірталас тақырыбы болып қала береді және бұл қатынастарға қатысты тұжырымдар әлі де консенсустан алыс. Әдебиеттерді шолу әр түрлі модель спецификациялары, әртүрлі деректер жинақтары және әртүрлі бағалау әдістері экономикалық өсу мен табыс теңсіздігі арасындағы қатынасқа әсер етуі мүмкін екенін көрсетті. Оның үстіне, дамушы елдерге келетін болсақ, авторлардың көпшілігі олардың арасында теріс қатынас бар деп есептесе де, пікірталас одан сайын күшейе түседі. Бұл зерттеу табыс теңсіздігі және оның экономикалық өсумен байланысы саласындағы негізгі ұғымдар мен тақырыптарды анықтау үшін академиялық әдебиеттерді шолуға бағытталған. Сондай-ақ, мақаланың мақсаты – болашақ зерттеулер үшін осы тақырыптағы олқылықтарды анықтау. R-package Biblioshiny құралы арқылы әдебиеттерге библиометриялық талдау жасалды. Таңдамаға Scopus дерекқорындағы 1 431 жарияланым кіреді. Мақалалар жылдық ғылыми өнімге, ең маңызды дереккөздерге, сәйкес ұйымдардың көпшілігіне, сәйкестіктер желісіне және табыс теңсіздігі туралы білімдер жиынтығындағы тенденцияларды түсіну үшін тақырыптық карта мен эволюцияға қатысты талданды. Талдау нәтижесінде экономикалық өсуге, нәтижесінде табыс дифференциациясының өсуіне әсер ететін негізгі факторлар анықталды. Қаралған зерттеулердегі олқылық экономикалық өсу сапасын анықтайтын, кейіннен табыс теңсіздігіне әсер ететін факторлардың аз зерттелуі болып табылады. Бұл зерттеу олқылығы болашақ зерттеулердің бағыты болады.

Түйін сөздер: табыс теңсіздігі, экономикалық өсу, әдебиеттерге шолу, библиометриялық талдау, Biblioshiny

Дәйексөз үшін: Темербулатова Ж.С., Мухамедиев Б.М., Газда Я. (2022). Табыс теңсіздігі және экономикалық өсу бойынша трендтер: библиометриялық талдау. Экономика: стратегия және практика, 17(4), 158-169, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-158-169>

* **Хат-хабаршы авторы:** Темербулатова Ж.С. - PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы 71, 050040, Алматы, Қазақстан, 87273773333, e-mail: zhansaya.temerbulatova@kaznu.edu.kz

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылған (грант №AP13268961).

Мақала редакцияға түсті: 05.09.2022

Жариялау туралы шешім қабылданды: 09.11.2022

Жарияланды: 30.12.2022

Тенденции в неравенстве доходов и экономическом росте: библиометрический анализ

Темербулатова Ж.С.^{1*}, Мухамедиев Б.М.¹, Газда Я.²

¹ *Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби 71, 050040, Алматы, Казахстан*

² *Центр социологических исследований, ул. Болеслава Смелого 22, 70-347, Щецин, Польша*

Аннотация

В настоящее время, несмотря на проведенную эмпирическую и теоретическую работу, влияние экономического роста на неравенство доходов остается предметом дискуссий, и выводы, касающиеся этих взаимосвязей, все еще далеки от консенсуса. В результате обзора литературы было выявлено, что разные спецификации моделей, разные наборы данных и разные методы оценки могут влиять на взаимосвязь экономического роста и неравенства доходов. Более того, когда речь идет о развивающихся странах, споры становятся еще более интенсивными, даже если большинство авторов отстаивают точку зрения о том, что между ними отрицательная связь. Данное исследование направлено на проведение обзора научных трудов для определения основных концепций и тем в области неравенства доходов и его связи с экономическим ростом. Также целью статьи является выявление пробелов в данной тематике для будущих исследований. Был проведен библиометрический анализ литературы с помощью инструмента R-package Biblioshiny. Выборка включает в себя 1 431 публикацию из базы данных Scopus. Статьи проанализированы в отношении годовой научной продукции, наиболее важных источников, наиболее релевантных организаций, сети совпадений, а также тематического картирования и эволюции, чтобы понять тенденции в совокупности знаний о неравенстве в распределении доходов. В результате анализа определены основные факторы, влияющие на экономический рост, и в последствии на рост дифференциации доходов. Пробелом в рассмотренных исследованиях является недостаточная изученность факторов, определяющих качество экономического роста, которые впоследствии влияют на неравенство доходов. Данные исследовательский пробел станет направлением будущих исследований.

Ключевые слова: неравенство доходов, экономический рост, обзор литературы, библиометрический анализ, Biblioshiny

Для цитирования: Темербулатова Ж.С., Мухамедиев Б.М., Газда Я. (2022). Тенденции в неравенстве доходов и экономическом росте: библиометрический анализ. Экономика: стратегия и практика, 17(4), 158-169, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-158-169>

* **Корреспондирующий автор:** Темербулатова Ж.С. - PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби 71, 050040, Алматы, Казахстан, 87273773333, e-mail: zhansaya.temerbulatova@kaznu.edu.kz

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Данное исследование профинансировано Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант №AP13268961)

Статья поступила в редакцию: 05.09.2022

Принято решение о публикации: 09.11.2022

Опубликовано: 30.12.2022

Introduction

The question of whether a country can achieve higher economic growth with lower income inequality goes back to classical political economists. Even though this question was formulated many centuries ago, it is always present in political circles, political decisions of governments, and academia. Recently, many authors have shown renewed interest in researching whether income inequality is bad or perhaps good for future economic growth. Our time is characterized by the unequal distribution of income and resources among the population in many countries. A widening gap exists between the rich and the poor in developed and developing countries.

Given the already high levels of income inequality, the upward trend in many countries, and the potentially negative effects on the economy, a significant body of literature has explored the causes of income inequality and its implications for economic development. The study of economic growth currently includes assessment and analysis of not only its quantitative aspects, but also its impact on the structure of the national economy, the productivity of production elements, the well-being of people, their pleasure with their life, and the quality of the institutional environment. This makes the research issue relevant. In this regard, it is vital to define the nature and parameters of the relationship between the quality of economic growth, considering its variety of manifestations and the inequality in population incomes.

Through bibliometric analysis, an attempt has been made in this study to conduct a comprehensive analysis of the literature related to income inequality and economic growth. Bibliometric analysis is an open-source tool for conducting a comprehensive mapping analysis of scientific literature, which allows to performance of a full range of analyses of literary information and visualization of the results.

This article aims to identify the main directions of research, concepts, and topics in the field of income inequality and its relationship with economic growth and to identify gaps in existing publications for future research. The remaining parts of the article are organized as follows: the literature review section provides a critical analysis of the theoretical basis for the relationship between income inequality and growth, section 3 details the methodology and data used for the study, section 4 presents the results of a bibliometric analysis of the literature, and section 5 provides conclusions research and directions for future research.

Literature Review

As evidenced in a large body of literature on the relationship between inequality and growth, various transmission mechanisms have been identified that connect income inequality to economic growth. Among them are the level of economic development, the level of technological development, socio-political unrest, the savings rate, the imperfect nature of the credit markets, the political economy, institutions, and the birth rate. These models show that there might be a positive, negative, or ambiguous link between income inequality and growth. Theories concerning the progression of economic and technological development show that as the level of development varies, the relationship between inequality and growth shifts from positive to negative. The inconclusive results also echo the sociopolitical unrest model, which argues that sociopolitical unrest resulting from high-income inequality can either hinder or boost growth. Income disparity is also demonstrated to be negatively correlated with growth by political economics theories, flaws in institutions, credit market defects, and the birth rate. The savings rate theory is the only one that continues to maintain a favorable relationship between income disparity and growth (Mdingi & Ho, 2021).

The Pareto distribution makes it possible to relate economic growth patterns to income inequality. The Schumpeter growth model with Pareto distribution was developed to study how economic growth and technological progress affect income inequality (Chu et al., 2019; Jones & Kim, 2018). Wang et al. (2022) incorporated the spread of FDI technologies into Schumpeter's economic growth model to explore the impact of FDI inflows on income inequality. The authors found that skill-biased FDI from developed countries would widen the wage gap between skilled and unskilled workers in developing countries. However, the traditional Heckscher-Ohlin scheme argues that FDI inflows benefit relatively abundant factors of production and thus reduce income inequality in FDI host countries.

Anyanwu et al. (2021) suggest that countries rich in natural resources suffer more from income inequality. Using the systemic generalized method of moments and the dynamic panel method, the authors determined that the negative impact of income inequality on economic growth is exacerbated in resource-rich countries. Therefore, it is assumed that reducing income inequality could mitigate the detrimental effect of resource abundance on economic growth.

Also, different model specifications, different datasets, and different estimation methods can influence the relationship between economic growth and income inequality. For example, Yang & Greaney (2017) found that long-term effects may differ from short-term ones. Economic growth increases income inequality for all countries in short to medium term. In the long-term impact, economic growth reduces inequality in developing countries but has the opposite effect in developed countries.

The impact of economic growth on income inequality is inconsistent because different determinants can be included in the model. For example, taking trade openness and human capital as determinants of inequality, Wahiba & El Weriemmi (2014) showed that economic growth in Tunisia is positively associated with inequality. In addition, trade openness has exacerbated and human capital has reduced inequality. In contrast, taking growth volatility and human capital as determinants of inequality, Binatli (2012) found that growth has a negative impact on income inequality. At the same time, he confirmed that higher growth volatility can permanently hurt income inequality, but the size of the effect of growth volatility decreases over time.

It is not unexpected that the empirical evidence supporting the link between income inequality and economic growth is highly contested, given the level of theoretical ambiguity. Inequality has a detrimental effect on economic growth, as evidenced by early empirical studies by Alesina & Rodrik (1994), Perotti (1996), and Persson & Tabellini (1994). This negative association has been confirmed by numerous subsequent studies (Braun et al., 2019; Breunig & Majeed, 2020; Royuela et al., 2019; Wan et al., 2006). The evidence for a negative association, however, has been challenged by studies reporting positive results on the relationship between inequality and growth (Scholl & Klasen, 2019; Shahbaz, 2010). In addition, several studies have provided inconclusive results, with most reporting that the relationship is positive in high-income countries and negative in low-income countries (Brueckner & Lederman, 2018; Fawaz et al., 2014). Several studies have found no relationship between inequality and growth (Benos & Karagiannis, 2018; Niyimbanira, 2017). Therefore, this study is aimed to identify the main directions of research, concepts, and topics in the field of income inequality and its relationship with economic growth and to identify gaps in existing publications for future research.

Methodology

To highlight the main areas of research, concepts, and topics in the field of income differentiation, a bibliometric analysis of the literature was chosen, which was carried out using the Biblioshiny R-package tool. The availability of robust, efficient statistical algorithms, access to high-quality numerical procedures, and integrated data visualization tools make R the language of choice for scientific computing. The method was developed by Aria & Cuccurullo (2017).

A four-step process was used to extract the sample of papers for examination from the Scopus database. Articles published up to and including that time were included in the search, which was done in October 2022.

The scheme of sampling stages is described in Figure 1.

Initially, the search was conducted on the keyword “income inequality”, as a result of which 12 676 documents were found in the database. After that, the sample was restricted to papers in the “Social Sciences”, “Economics, Econometrics and Finance” and “Business, Management, and Accounting”, bringing the total number of publications to 10 305. Publications in the Scopus database for this keyword in these fields of knowledge have been since 1961, and since we are interested in publications over the past decade, it was decided to limit the year of publication of documents from 2013 to 2022. This constraint produced 6 453 results. The next stage of the restriction was because the article aims to identify publications that explore what factors of economic growth are associated with the problem of inequality in income distribution. Therefore, another keyword, “economic growth” has been added. As a result, after applying all restrictions, the sample consists of 1 431 publications.

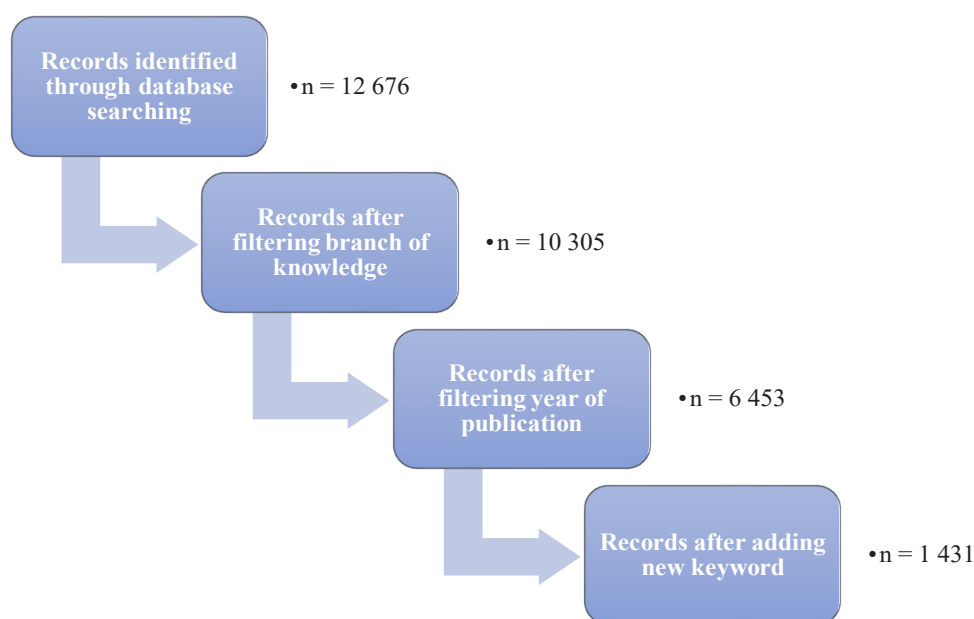

Figure 1 - Scheme of the stages of obtaining a sample

Results and Discussion

To assess trends in the body of knowledge about income inequality, articles are examined by annual scientific production, most relevant sources, most relevant organizations, co-occurrence network, and thematic mapping and evolution.

Figure 2 displays the yearly output of studies on income inequality concerning the effects of economic growth. The data clearly shows the annual growth of publications on this subject. The annual publication growth rate from 2013 to 2022 is 13.69%. Over the past ten years, annual publications have more than tripled from 74 in 2013 to 233 in 2022. The highest publication activity is observed in 2020 – 237 articles were published during the year. It can be assumed that the reason for the increase in the number of studies on the problem of inequality was the pandemic, which even more exposed this problem in many countries.

The association between publication attributes can be seen on the three-fields plot (Countries - Keywords - Sources). Figure 3 illustrates, for instance, which nations and journals are most active in the field of income disparity research. Most of the articles came from China, the USA, UK. The relationship between income inequality and the category of poverty is most studied in Pakistan, Italy, India, and Turkey. Inequality assessment based on the Gini coefficient is mostly carried out in Malaysia, Italy, and Australia. From this, it can be concluded that

both developed and developing countries are involved in the study of the topic. Figure 2 also shows the journals with the most articles on income inequality. Figure 4 shows the number of articles published in these journals for 2013-2022.

The most relevant sources that have published the most articles in the researched area include Social Indicators Research, Sustainability (Switzerland), Applied Economics, Economic Modeling, and others. Nearly 20% of all articles are published in the 10 journals shown in Figure 4.

The co-occurrence network was formed based on the author's keywords with the Louvain clustering algorithm.

The coincidence network consists of three primary clusters. The "Income Distribution" cluster is the fundamental, primary, and biggest cluster. The second-largest node is "Economic Growth," and as "Economic Growth" is contained within the "Income Distribution" node, these two ideas are interconnected. Therefore, the majority of current research may examine these two ideas together. This also holds true for "Poverty" and "Poverty alleviation," which are under the "Income Distribution" node's purview. Other members of the same cluster who are around the main theme, are the names of the methods used to analyze the relationship between income differentiation and economic growth: "panel data", "cointegration analysis", "econometric analysis", and "empirical analysis". It can be assumed that all these methods are basic and relevant to the study of this topic.

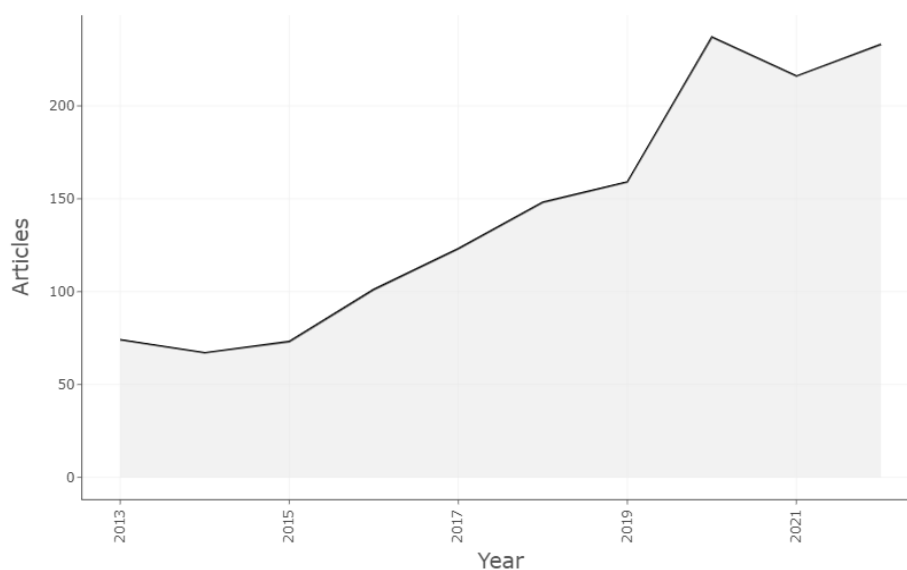

Figure 2 - Annual Scientific Production

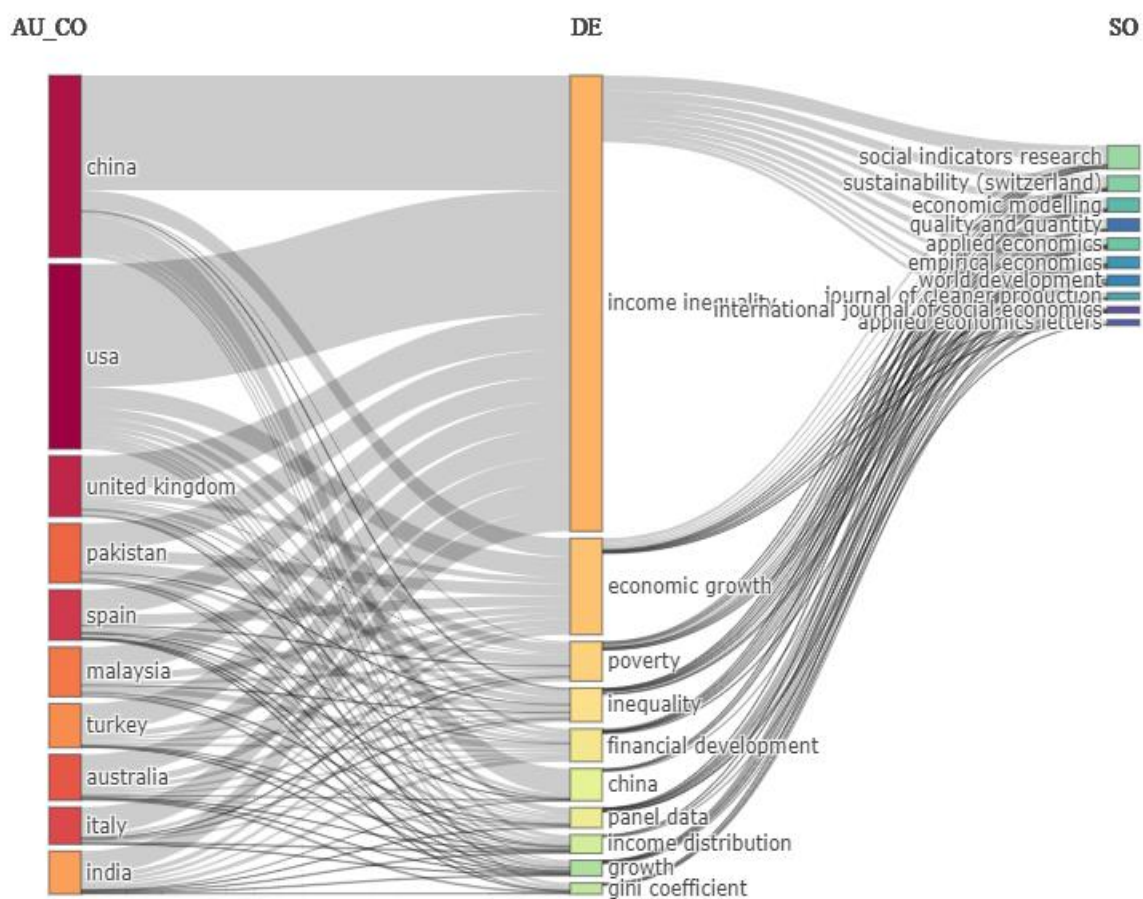

Figure 3 - Three-fields plot

Figure 4 - Most Relevant Sources

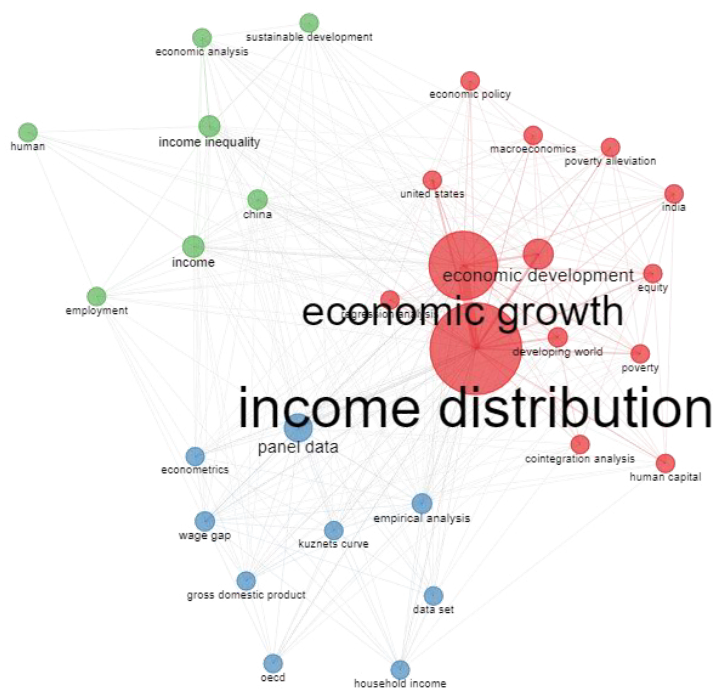

Figure 5 - Co-occurrence Network

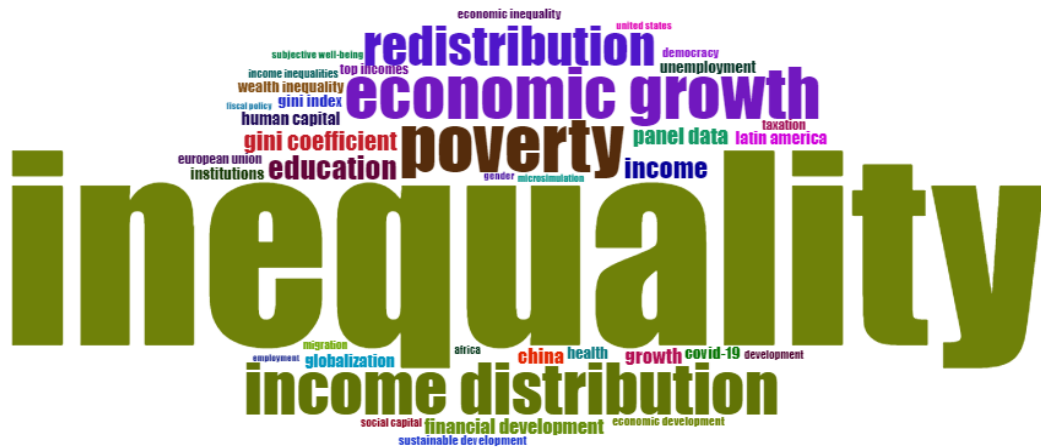

Figure 6 - Word Cloud

As a result of the analysis of the keywords in Figure 6, it is determined that this problem is being widely studied in the European Union, China, Latin America, and Africa countries. In scientific works, the factors influencing the growth of income differentiation, such as employment,

unemployment, social capital, human capital, the Gini coefficient, as well as globalization, migration, taxation, fiscal policy, and COVID-19, have been studied. Also, all these indicators are considered factors affecting the country's economic growth. However, the figure shows no factors reflecting the quality of economic growth.

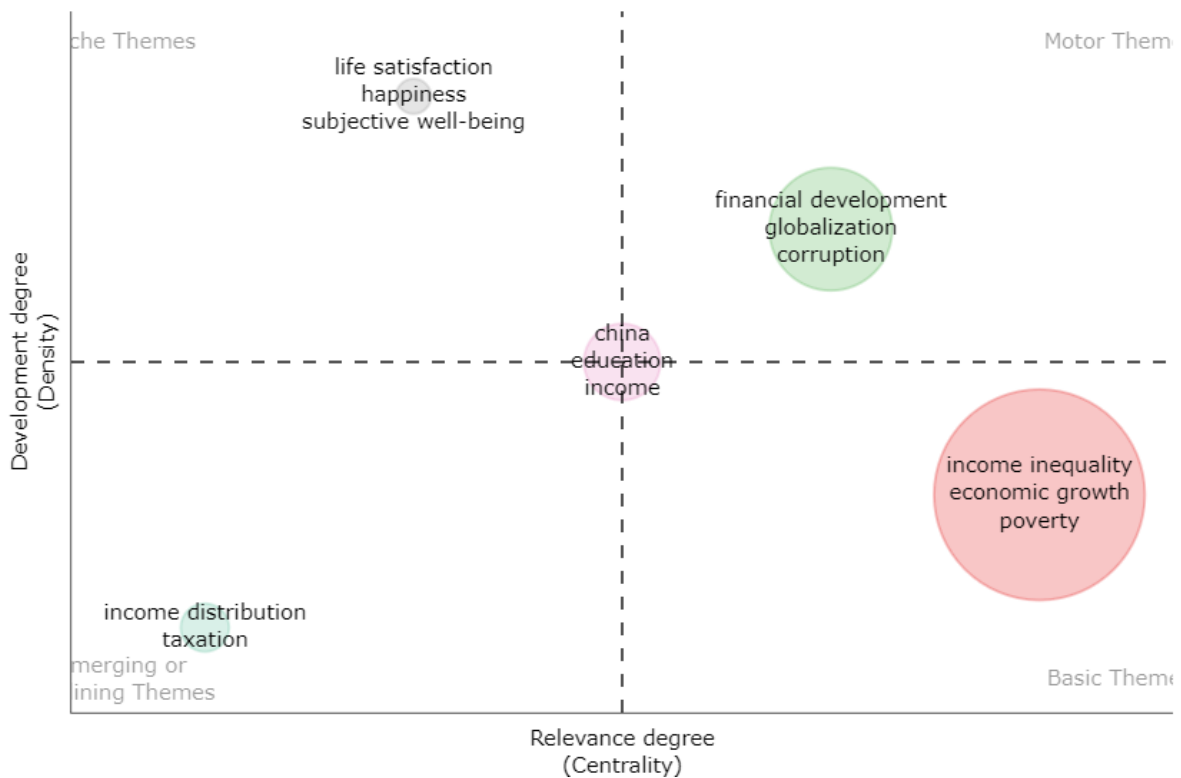

Figure 7 - Thematic map

Figure 7 shows the state of the research on the problem of inequality. The author's keywords were employed, and a minimum clustering frequency of 5 points was chosen in order to produce a thematic map.

The basic themes for the entire period under review are "Income inequality", along with "Economic growth" and "Poverty".

The "China" cluster along with the keywords "Education", and "Income" is about to become the central theme. That is, in developing countries, more and more attention is paid to the study of this topic and the issue of the level of education of the population is considered as one of the causes of inequality.

As for the motor themes, this category includes the only cluster "Financial development" along with "Globalization" and "Corruption", that is, these topics are considered as the main factors leading to income inequality, but at the same time, it should be noted that these indicators reflect only quantitative economic growth, not its quality. On the contrary, indicators reflecting precisely the quality of economic growth and contributing to the reduction of inequality "Life satisfaction", "Happiness" and "Subjective well-being" remain peripheral topics.

As a result, a gap in research has been identified, which consists of the fact that the issue of the influence of the quality of economic growth, including the structure of the national economy, the effectiveness of the functioning of basic economic and political institutions on inequality in income distribution has not been sufficiently studied. The issue of the quality of economic growth is very important, since economic growth, which maintains a clearly expressed unequal access of citizens to educational and medical services, or the inefficient operation of basic institutions, will naturally lead to the differentiation of their general and specific human capital. And this, in turn, will mean a high level of inequality in the distribution of monetary incomes of the population, all other things being equal.

Conclusion

The study aimed to identify key research areas, concepts, and the issue of income inequality and its relationship to economic growth and to identify research questions for future research. A bibliometric analysis of a sample of 1 431 articles published in the Scopus database over the past 10 years was carried out to achieve the goal.

As a result, it was determined that interest in this topic has steadily grown over the past decade and the basic topics are income inequality, poverty, and their relationship with economic growth.

The relationship between income disparity and economic growth has been researched for the European Union, China, Latin America, and Africa. The main factors influencing economic growth, and subsequently the growth of income differentiation, were employment, unemployment, social capital, human capital, the Gini coefficient, globalization, corruption, migration, taxation, fiscal policy, and, in recent years, the pandemic. These factors describe only quantitative economic growth.

A gap in the reviewed studies is the insufficient knowledge of the quality of economic growth and its forming factors, which subsequently affect income inequality. It is assumed that high-quality economic growth contributes to achieving several social goals, including improving health care, education, employment, security, and the welfare of the population.

The literature analysis also showed disagreement regarding the link between economic growth and income inequality; the researchers provide evidence for both a positive and a negative relationship. One reason for these divergent opinions is that most studies have relied on data from various countries collected over multiple periods, ignoring factors like the heterogeneity of data and measurement standards, aggregation issues, and variations in the level of development of multiple nations. In this regard, a hypothesis is put forward that for developed economic systems, an increase in the quality of economic growth, subsequently an increase in the productivity of the factors of production used, should be accompanied by a decrease in the degree of differentiation of incomes of the population, which is the basis for improving the standard of living. In developing economic systems, this relationship can be represented by other ratios due to the weakness of the institutional environment and the raw material specialization of the national economy. This hypothesis will be tested in future studies.

The limitation of the research is that only 2000 publications can be analyzed and mapped in R-package Biblioshiny.

References

1. Alesina, A., & Rodrik, D. (1994). Distributive politics and economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 109(2), 465-490. <https://doi.org/10.2307/2118470>
2. Anyanwu, U.M., Anyanwu, A.A., & Cieřlik, A. (2021). Does abundant natural resources amplify the negative impact of income inequality on economic growth? *Resources Policy*, 74, 102229. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102229>
3. Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
4. Benos, N., & Karagiannis, S. (2018). Inequality and growth in the United States: Why physical and human capital matter. *Economic Inquiry*, 56(1), 572-619. <https://doi.org/10.1111/ecin.12475>
5. Binatli, A.O. (2012). Growth and income inequality: a comparative analysis. *Economics Research International*, 2012, 569890. <https://doi.org/10.1155/2012/569890>
6. Braun, M., Parro, F., & Valenzuela, P. (2019). Does finance alter the relation between inequality and growth? *Economic Inquiry*, 57(1), 410-428. <https://doi.org/10.1111/ecin.12581>
7. Breunig, R., & Majeed, O. (2020). Inequality, poverty, and growth. *Journal of International Economics*, 161(C), 83-99. <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2019.11.005>
8. Brueckner, M., & Lederman, D. (2018). Inequality and economic growth: the role of initial income. *Journal of Economic Growth*, 23(3), 341-366. <https://doi.org/10.1007/s10887-018-9156-4>
9. Chu, A.C., Guido, C., Fan, H., Furukawa, Y., & Liao, C. (2019). Innovation and inequality in a monetary Schumpeterian model with heterogeneous households and firms. *Review of Economic Dynamics*, 34, 141-164. <https://doi.org/10.1016/j.red.2019.03.006>
10. Fawaz, F., Rahnama, M., & Valcarcel, V. J. (2014). A refinement of the relationship between economic growth and income inequality. *Applied Economics*, 46(27), 3351-3361. <https://doi.org/10.1080/00036846.2014.929624>
11. Jones, C.I., & Kim, J. (2018). A Schumpeterian model of top income inequality. *Journal of Political Economy*, 126(5), 1785-1826. <https://doi.org/10.1086/699190>
12. Mdingi, K., & Ho, S. (2021). Literature review on income inequality and economic growth. *MethodsX*, 8, 101402. <https://doi.org/10.1016/j.mex.2021.101402>
13. Niyimbanira, F. (2017). Analysis of the impact of economic growth on income inequality and poverty in South Africa: the case of Mpumalanga province. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(4), 254-261. <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/4653>
14. Perotti, R. (1996). Growth, income distribution and democracy: what the data say. *Journal of Economic Growth*, 1(2), 149-187. <https://doi.org/10.1007/BF00138861>
15. Persson, T., & Tabellini, G. (1994). Is inequality harmful for growth? theory and evidence. *American Economic Review*, 84(3), 600-621. <https://www.jstor.org/stable/2118070>
16. Royuela, V., Veneri, P., & Ramos, R. (2019). The short-run relationship between inequality and growth: evidence from OECD regions during the Great Recession. *Regional Studies*, 53(4), 574-586. <https://doi.org/10.1080/00343404.2018.1476752>
17. Scholl, N., & Klasen, S. (2019). Re-estimating the relationship between inequality and growth. *Oxford Economic Papers*, 71(4), 824-847. <https://doi.org/10.1093/oep/gpy059>
18. Shahbaz, M. (2010). Income inequality, economic growth and nonlinearity: a case of Pakistan. *International Journal of Social Economics*, 37(8), 613-636. <https://doi.org/10.1108/03068291011060652>
19. Wahiba, N.F., & El Weriemmi, M. (2014). The relationship between economic growth and income inequality. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 4(1), 135-143. <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/657>
20. Wan, G., Lu, M., & Chen, Z. (2006). The inequality-growth nexus in the short and long run: empirical evidence from China. *Journal of Comparative Economics*, 34(4), 654-667. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2006.08.004>
21. Wang, W., Xu, T., Liu, X., & Sun, Y. (2022). FDI inflows and income inequality: A Schumpeterian economic growth. *International Review of Economics and Finance*, 83, 805-820. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2022.10.023>
22. Yang, Y., & Greaney, T. M. (2017). Economic growth and income inequality in the Asia-Pacific region: A comparative study of China, Japan, South Korea, and the United States. *Journal of Asian Economics*, 48, 6-22. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2016.10.008>

Information about the authors

* **Zhansaya S. Temerbulatova** – PhD, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zhansaya.temerbulatova@kaznu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3205-0948>

Bulat M. Mukhamediyev – Doctor of Economic Sciences, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: bulat.mukhamediyev@kaznu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1490-302X>

Jakub Gazda – PhD, Associate Professor, Centre of Sociological Research, Poland, e-mail: j.gazda@ue.poznan.pl, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1644-8873>

Авторлар туралы мәліметтер

* **Темербулатова Ж.С.** – хат-хабаршы авторы, PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: zhansaya.temerbulatova@kaznu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3205-0948>

Мухамедиев Б.М. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: bulat.mukhamediyev@kaznu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1490-302X>

Газда Я. – PhD, қауымдастырылған профессор, Әлеуметтанулық зерттеулер орталығы, Польша, e-mail: j.gazda@ue.poznan.pl, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1644-8873>

Сведения об авторах

* **Темербулатова Ж.С.** – корреспондирующий автор, PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: zhansaya.temerbulatova@kaznu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3205-0948>

Мухамедиев Б.М. – доктор экономических наук, профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: bulat.mukhamediyev@kaznu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1490-302X>

Газда Я. – PhD, Ассоциированный профессор, Центр социологических исследований, Польша, e-mail: j.gazda@ue.poznan.pl, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1644-8873>

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-170-184>

MPHTI 06.01.21

JEL: O31, G12, Q56

Green Financing in Kazakhstan: Current State and Prospects

Raigul D. Doszhan^{1*}, Ademi E. Sabidullina¹, Azhar Z. Nurmagambetova¹,
Assel K. Kozhakhmetova¹

¹ *al-Farabi Kazakh National University, 71 al-Farabi Ave., A15E3B6, Almaty, Kazakhstan*

Abstract

The purpose of this article is to assess the current state of green finance in Kazakhstan and build proposals for further development. The methodological basis of the scientific article was the general scientific methods of systematization of theoretical data, methods of scientific observation of economic processes, structural-logical and system analysis. Based on the study of the theoretical aspects of green financing and the analysis of structural programs and the legislative framework, the conceptual features of the Kazakh model of green financing were identified. The analysis tool was a statistical study of the financial market of Kazakhstan. A comparative analysis of the state of the green bond market was carried out on the basis of two parameters of the Climate Bond Initiative (CBI) database: the Green bond database of the Climate Bond Initiative (GBDB), the database of social bonds and sustainable development bonds (SSBD). The CBI statistical data formed on the basis of the study due to the fact that this organization determines the rating of green securities and makes a listing of issuers, and is also the main source of collecting and distributing information about green financial instruments on a global scale, especially about green bonds and certification. Statistical data were selected for 2021, as the issue of green securities in Kazakhstan began that year, and the country entered the world system as an accredited member and prospective partner of the global green bond market. The main result is the identification of current global trends in the development of green finance in Kazakhstan. Conclusions were drawn that the study and implementation of best practices in the field of green finance in the republic has been developed thanks to strong state support. The research proposed in the article can assist researchers in formulating research problems related to green finance.

Keywords: Sustainable Innovation Strategy, Green Economy, Green Financing, Green Bonds, Sustainable Development Goals

For citation: Doszhan, R.D., Sabidullina, A.E., Nurmagambetova A.Z., & Kozhakhmetova A.K. (2022). Green financing in Kazakhstan: current state and prospects. *Economics: the Strategy and Practice*, 17(4), 170-184, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-170-184>

* **Corresponding author: Doszhan R.D.** - PhD, associate professor, Al-Farabi Kazakh National University, 71 al-Farabi Ave., A15E3B6, Almaty, Kazakhstan, 8 7015300030, e-mail: raiguldos2011@gmail.com

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest

Financial support. The data for publication were collected with the financial support of the grant project AP08053346 «Research of sustainable development innovations from the perspective of their economic feasibility and building effective enterprise management in the Republic of Kazakhstan».

The article received: 10.09.2022

The article approved for publication: 07.11.2022

Date of publication: 30.12.2022

Қазақстандағы жасыл қаржыландыру: ағымдағы жағдайы мен болашағы

Досжан Р.Д.^{1*}, Сабидуллина А.Е.¹, Нурмагамбетова А.З.¹, Қожахметова А. К.¹

¹ *әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби 71, А15Е3В6, Алматы, Қазақстан*

Түйін

Мақаланың басты мақсаты - Қазақстандағы жасыл қаржыландырудың ағымдағы жай-күйін бағалау және одан әрі дамыту ұсыныстарын әзірлеу. Ғылыми мақаланың әдіснамалық негізі теориялық деректерді жүйелеудің жалпы ғылыми әдістері, экономикалық процестерді ғылыми бақылау әдістері, құрылымдық-логикалық және жүйелік талдау болды. Жасыл қаржыландырудың теориялық аспектілерін зерделеу және құрылымдық бағдарламалар мен заңнамалық негізді талдау негізінде жасыл қаржыландырудың қазақстандық моделінің тұжырымдамалық негіздері мен ерекшелігі белгіленді. Талдау құралы ретінде қаржы нарығын статистикалық зерттеу алынды. Жасыл облигациялар нарығының жай-күйін салыстырмалы талдау Climate Bond Initiative дерекқорының (СВІ) екі параметрі негізінде жүргізілді: Климаттық облигациялар бастамасының жасыл облигациялар дерекқоры (GBDB), әлеуметтік облигациялар және тұрақты даму облигациялары дерекқоры (SSBD). СВІ статистикасы зерттеудің негізін қалады, өйткені бұл ұйым әлемдік масштабтағы жасыл қаржы құралдары туралы, сонымен қатар, жасыл облигациялар туралы ақпаратты жинау мен таратудың негізгі көзі, сондай ақ, сертификаттауды жүргізеді, жасыл бағалы қағаздардың рейтингін анықтайды, эмитенттердің листингін жасайды. Статистикалық деректер 2021 жылы тандалды, өйткені Қазақстанда жасыл бағалы қағаздар шығару осы жылдан бастап жүзеге асырыла бастады және ел әлемдік жүйеге жаһандық жасыл облигациялар нарығының аккредиттелген мүшесі және перспективалы серіктесі ретінде енді. Негізгі нәтиже еліміздегі жасыл қаржыландырудың заманауи жаһандық даму тенденцияларын анықтау. Республикада жасыл қаржыландыру саласындағы үздік тәжірибелерді зерделеу және енгізу қуатты мемлекеттік қолдаудың арқасында дамыды деген қорытындылар жасалды. Мақалада ұсынылған зерттеу бағдарламасы зерттеушілерге жасыл қаржыға қатысты зерттеу мәселелерін тұжырымдауға ықпал етуі мүмкін.

Түйін сөздер: тұрақты инновациялар стратегиясы, жасыл экономика, жасыл қаржыландыру, жасыл облигациялар, тұрақты даму мақсаттары.

Дәйексөз үшін: Досжан Р.Д., Сабидуллина А.Е., Нурмагамбетова А.З., Қожахметова А.К. (2022). Қазақстандағы жасыл қаржыландыру: ағымдағы жағдайы мен болашағы. Экономика: стратегия және практика, 17 (4), 170-184, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-170-184>

* **Хат-хабаршы авторы:** Досжан Р.Д. - PhD, қауымдастырылған профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, әл-Фараби даңғылы, А15Е3В6, 8 7015300030, e-mail: raiguldos2011@gmail.com

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Жарияланымға арналған деректер жас ғалымдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобалар бойынша ғылыми зерттеулерді гранттық қаржыландыру, АР08053346 «Тұрақты даму инновациясын олардың экономикалық мақсаттылығы тұрғысынан зерттеу және Қазақстан Республикасында кәсіпорынды тиімді басқаруды құру» ғылыми жобасының қаржылық қолдауымен жүзеге асырылды.

Мақала редакцияға түсті: 10.09.2022

Жариялау туралы шешім қабылданды: 07.11.2022

Жарияланды: 30.12.2022

Зеленое финансирование в Казахстане: текущее состояние и перспективы

Досжан Р.Д.*¹, Сабидуллина А.Е.¹, Нурмагамбетова А.З.¹,
Кожаметова А. К.¹

¹ *Казахский национальный университет им. аль-Фараби, пр. аль-Фараби 71, А15Е3В6,
Алматы, Казахстан*

Аннотация

Цель данной статьи – оценка текущего состояния зеленого финансирования в Казахстане и разработка предложений для дальнейшего развития. Методологической основой данного исследования послужили общенаучные методы систематизации теоретических данных, методы научного наблюдения экономических процессов, структурно-логический и системный анализ. На основе изучения теоретических аспектов зеленого финансирования и анализа структурных программ и законодательной базы были обозначены концептуальные особенности Казахстанской модели зеленого финансирования. Инструментарным методом анализа явилось статистическое исследование финансового рынка Казахстана. Сравнительный анализ состояния рынка зеленых облигаций был проведен на основе двух параметров базы данных Climate Bond Initiative (СБИ): базы данных зеленых облигаций Инициативы по климатическим облигациям (GBDB), базы данных социальных облигаций и облигаций устойчивого развития (SSBD). Статистические данные СБИ легли в основу исследования в связи с тем что, данная организация определяет рейтинг зеленых ценных бумаг и составляет листинг эмитентов, а также является основным источником сбора и распространения информации о зеленых финансовых инструментах в мировом масштабе, в особенности о зеленых облигациях и сертификации. Статистические данные были выбраны за 2021 год, так как выпуск зеленых ценных бумаг в Казахстане начал осуществляться с этого года, и страна вошла в мировую систему в качестве аккредитованного члена и перспективного партнера глобального рынка зеленых облигаций. Основным результатом является выявление современных глобальных тенденций развития зеленого финансирования в Казахстане. Были сделаны выводы о том, что изучение и внедрение лучших практик в области зеленого финансирования в республике получило развитие благодаря мощной государственной поддержке. Программа исследований, предложенная в статье, может способствовать исследователям в формулировании исследовательских проблем, связанных с зелеными финансами.

Ключевые слова: стратегия устойчивых инноваций, зеленая экономика, зеленое финансирование, зеленые облигации, цели устойчивого развития

Для цитирования: Досжан Р.Д., Сабидуллина А.Е., Нурмагамбетова А.З., Кожаметова А.К. (2022). Зеленое финансирование в Казахстане: текущее состояние и перспективы. Экономика: стратегия и практика, 17 (4), 170-184, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-170-184>

* **Корреспондирующий автор:** Досжан Р.Д. - PhD, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, Алматы, пр. аль-Фараби 71, 87015300030, e-mail: raiguldos2011@gmail.com

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Данные для публикации были собраны при финансовой поддержке грантового проекта AP08053346 «Исследование инноваций устойчивого развития с позиции их экономической целесообразности и построения эффективного управления предприятием в Республике Казахстан».

Статья поступила в редакцию: 10.09.2021

Принято решение о публикации: 07.11.2022

Опубликовано: 30.12.2022

Introduction

Recently, the topic of “green financing” and “green bonds” has been actively discussed both at the state level and among private issuers and investors. Sustainability accounting is a practice fundamentally influenced by views of stakeholders, including investors, regulators, and customers (Gray, 2010). Sustainable investment has emerged as a potential solution to social and ecological issues by rendering the financial markets more accountable for such impacts (Richardson, 2013). Sustainable investment refers to the integration of environmental, social, and governance factors in investment decision-making (Global Sustainable Investment Alliance, 2020). Debt instruments remain important factors in making financial decisions. Such advantages include the possibility of a flexible payment schedule, various methods of increasing creditworthiness, long-term project schedules, options for using borrowed funds and other advantages that ultimately reduce financial costs (Curley, 2014). The International Capital Markets Association defines green bonds as “any type of bond instrument whose funds will be used exclusively to finance or refinance, in part or in full, new and/or existing eligible green projects.” In this regard, institutional and socially responsible investors are interested in it (Clapp C. S. et al., 2015).

The concept of green development was proposed by the World Bank (World bank, 2021), the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD 2011), Climate Bond Initiative (CBI, 2022), Global Green Growth Institute (GGGI 2019), The Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, (ESCAP, 2022). Summarizing the main provisions of these documents, the following criteria of the green economy concept can be made: Green development is inevitable and this is the only way to preserve not only the environment, but also sustainable development in all directions. Green development will teach producers and consumers to respect the environment and adjust the goals of their activities taking into account the needs of sustainable development.

“Green bonds”, as well as green financing, became known in the world of Kazakhstani business relatively recently, when the role of the E-factor in ESG and the ESG principles themselves (Environmental, Social, Governance) has sharply increased. The environmental agenda has penetrated the stock market. Now investors want not only to multiply their wealth, but also to take care of the world around them (Miralles-

Quiros et al., 2017). If the following conditions are met, Green bonds will contribute to both environmental and financial performance: green bonds should be made tax-exempt, or at least with lower taxes than conventional bonds; policy-makers should invest in environmentally responsible education, providing proper information and elicitation of consumers’ green preferences, so as to affect consumers-investors’ demand and increase investors’ green mandate; transparency should be increased on green projects, so as to improve the issuer’s creditworthiness; the cost of obtaining and monitoring the green label should be reduced. These measures could be especially necessary in the case of developing economies, where the debt markets have not matured enough to be able to properly leverage this innovative instrument (Agliardi & Agliardi, 2019).

The issue of “green” bonds is an important milestone for the further development of the financial system of Kazakhstan. Considering the expected external conditions for the development of Kazakhstan’s economy under the baseline scenario (the world oil price is 60 US dollars/barrel) and the forecast of macroeconomic indicators for 2022-2024, state budget revenues (excluding transfers) are projected to grow from 12,626.0 billion tenge in 2022 to 14,639.4 billion tenge in 2024 (Official Information Source of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan, 2021). An important precedent and a convenient tool for attracting financial resources have been created: many large companies in Kazakhstan will be able to follow this example, as they understand that it is impossible to stay away from the development of a “green” economy (Salapayeva, 2020).

Kazakhstan entered the Global Green Finance Index (GFI) for the first time recently and immediately took the first place in the region of Eastern Europe and Central Asia. The green bond market appeared in the country less than a year ago (Richardson, 2013).

At the same time, the threat posed by climate change challenges Kazakhstan’s economy with high energy intensity and emission intensity. Currently, Kazakhstan consumes two to three times more energy per unit of GDP than the average for OECD countries. It is also the largest source of greenhouse gas emissions in Central Asia, with per capita emissions among the highest in the world. Kazakhstan is already experiencing the effects of climate change, including drought, desertification, and agricultural degradation. In addition, global progress

towards a low-carbon future, encompassing market shifts towards renewable energy sources and policy frameworks limiting greenhouse gas emissions, may limit future demand for fossil fuels, which poses risks to the economy of Kazakhstan and may lead to the “depletion” of fossil fuel reserves. The COVID-19 pandemic has had a significant impact on the economies of countries. Quarantine measures and related restrictive measures, on the one hand, made it possible to contain the spread of COVID-19, but at the same time significantly limited economic activity. In this regard, to mitigate the consequences of the COVID pandemic and post-crisis recovery, many Governments are reviewing national development plans and strategies. It is very important that at this stage in the post-crisis agenda, the transition to a “green” economy is of priority importance, which, in turn, will not only contribute to economic diversification, create new jobs, improve the environmental situation and overall improve the quality of life of the population, but also allow Kazakhstan to fulfil its international obligations under the Paris Agreement and the global Agenda for Sustainable Development until 2030 (Bekmagambetova, 2022).

The authors of this article assess the spread of new type of finance in our country in the financial services sector, the potential impact of the green finance segment on market players and identify its drivers. In addition, the authors highlight the SDGs and green finance tools in Kazakhstan.

Materials and methods

The methodological basis of the research is the fundamental research of foreign and Kazakhstani authors in the field of green finance, digitalization of the financial sector and the development of financial innovations affecting the development of green finance.

The purpose of this article is to assess the current state of green finance in Kazakhstan and develop proposals for further development. Based on the study of the theoretical aspects of green financing and the analysis of structural programs and the legislative framework, the conceptual foundations and features of the Kazakh model of green financing were identified. The methodological basis of the scientific article was the general scientific methods of systematization of theoretical data, methods of scientific observation of economic processes, structural-logical and system analysis. A comparative analysis of the state of the green

bond market was carried out on the basis of two parameters of the Climate Bond Initiative (CBI) database: the Green bond database of the Climate Bond Initiative (GBDB), the database of social bonds and sustainable development bonds (SSBD). The CBI statistical data formed the basis of the study due to the fact that this organization is the main source of collecting and distributing information about green financial instruments on a global scale, especially about green bonds, and conducts certification, determines the rating of green securities, and makes a listing of issuers. Statistical data were selected for 2021, as the issue of green securities in Kazakhstan began that year, and since the country entered the world system as an accredited member and prospective partner of the global green bond market.

The main result of the research paper is the identification of modern global drivers of the development of green finance in the country. It is based on the general scientific method of systematization of theoretical data, as well as on the method of comparative and statistical analysis.

While some studies have focused only on species descriptions, other works have focused on how the current state-of-the-art fractional environment technologies have evolved and their feasibility. Innovation is the driving force of economic development and contributes to industrial changes and structural changes in the field of green finance.

After a thorough analysis of various academic sources, a list of the most valuable for a particular study was compiled. The reports of the NBK and the AIFC on green bond system and database of Climate Bonds Initiative, Sustainable Stock Exchanges Initiative have practical meaning, interest, and relevance for research. The results of the study can be used in perfect combination with other studies to harmonize or even contrast modern views on the management and economics of green finance. This publication focuses on key issues. The data of the research of the AIFC and the states programs where the impact of green finance on the economy has been reflected in digital format, so that we can talk about sufficient influence and significant changes in the financial market.

Results and discussion

The SDGs represent ambitious and transformational plans. Companies that play a leading role in this process and position the SDGs as a prism through which strategies will

be developed will eventually have much more advantageous positions to use market opportunities, manage emerging risks and maintain a long-term license to operate in this direction until 2030. The time has come for all of us, as individuals, institutions, and industry representatives, to look at what we need to do to accelerate the pace and scale up our activities, and to help develop business solutions for the implementation of this crucial global action plan. Peter Bakker, President, and CEO of WBCSD (World Business Council for Sustainable Development).

The SDGs offer the foundations for such a transformation. The 17 goals adopted in 2015, and related tasks success indicators help organizations navigate the current environmental, social, and economic problems of the modern world. In terms of business opportunities, the SDGs have the potential to generate trillions of dollars in revenue and cost savings, as well as create hundreds of millions of new jobs.

When considering these indicators, 15 of the 17 goals are directly related to the “green” economy, that is, almost the entire Development Agenda until 2030 is focused on the transition of humanity to a “green” economy. Just like in other countries, the process of implementing the Sustainable Development Goals in Kazakhstan began with the nationalization of tasks and their integration into state development programs. The guidelines of the Agenda until 2030 almost completely coincide with the priorities and tasks of the country outlined in the key strategic documents of the country – the Strategy Kazakhstan-2050, the National Plan – 100 concrete steps to implement five institutional reforms, the Concept of Family and Gender Policy until 2030 and the Strategic Development Plan of Kazakhstan until 2025 have already been developed in such a way, that they contain most of the SDGs. The creation of a system for monitoring the Sustainable Development Goals and reporting is one of the tools to ensure the effectiveness of their implementation (Khmelev, 2022).

Kazakhstani policy on Green Financing.

Kazakhstan is actively working on the nationalization of SDG indicators, the creation of a statistical database on SDGs, the identification of sources, data, and methodology for calculation. In the country, the functions of collecting, processing, and distributing data on the SDGs are assigned to the Statistics Committee of the Ministry of National Economy. Being on the 14th place in terms of greenhouse gas emissions, Kazakhstan has committed to reduce its carbon

footprint by 15% below the level of greenhouse gas emissions in 1992 by 2025. This reduction amounts to 58 million tons of CO₂ equivalent in accordance with the country’s nationally determined contribution to the Paris Climate Agreement. The energy sector is certainly the industry with the highest emissions: an estimated 215 million tons of CO₂ equivalent (Rakhimbekova, 2022).

The topic of “green” finance, as can be expected, will soon become widespread in the domestic legal science, which is predetermined by a common interest in the problems of sustainable development and the implementation of ESG principles (Nurgisayeva & Tamenova, 2020).

Kazakhstan has achieved a favourable business climate, conducted large-scale improvements in additional services and implemented a program of structural economic reforms. This contributed to a significant inflow of foreign direct investment and contributed to a gradual increase in competitive ability.

The transition to a “green” economy and “green” financing is an important part of the development strategy of the Republic Kazakhstan. Kazakhstan became the first state in Central Asia to create an organizational and legal basis for the transition to “green growth” through the adoption of several legislative documents. These include:

- The Law on Support for the Use of Renewable Energy Sources (RES) (2009);
- The Environmental Code of 2007, updated in 2021;
- The Concept of transition to a “green” economy (2013), which includes two phases (the first – 2013-2020, the second – 2021-2030).

In December 2020, at the “Summit of Climate Ambitions”, the head of state K.-Zh. Tokayev announced that Kazakhstan is committed to achieving carbon neutrality by 2060. Kazakhstan takes an active part in international cooperation in the interests of sustainable development, within the framework of the Green Bridge Partnership Program (GBPP), the most important component of which is the ideology of support Eurasian multilateral cooperation in the field of ecology.

The adopted Strategy “Kazakhstan-2050: a new political course of an established state” sets clear guidelines for building a sustainable and effective model of the economy based on green financial instruments. To achieve these goals, the Astana International Financial Centre e (AIFC) was established by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No.

24 dated May 19, 2015. The initiative to create and develop the AIFC is a timely and reasonable step aimed at diversifying the national economy and modernizing the financial system. The AIFC is the key to creating a well-functioning capital market, thanks to which a freer and cheaper distribution of resources vital for economic growth becomes possible.

Considering the favourable conditions created, as well as taking into account the geographical location of Kazakhstan, the AIFC should become a regional hub of green finance, contributing to the development and management of green finance instruments in the Central Asian and Eastern European region, linking the best world practices of the West and the East on its site.

Many objective factors confirm that the AIFC has a unique opportunity to become a regional leader in the field of green finance. The functioning of the AIFC should be based on a long-term strategy for building the potential of Kazakhstan and the Central Asian region using innovative approaches and best international practices for the transition to a green economy. Based on the documents of the joint project of the AIFC and the European Bank for Reconstruction and Development to develop a draft Concept for the development of the green financial system of Kazakhstan, own analysis and research within the framework of the project, as well as a survey conducted among experts in the field of green finance, the following four strategic directions for the development of the AIFC in the field of green finance were identified:

1. Formation of a green finance hub based on the AIFC.
2. Formation of the market of green financial instruments.
3. Development of competencies in the field of green economy.
4. Improving the image of the AIFC as a hub of green finance at the regional and global level. The selected strategic directions include goals, objectives and activities, the implementation of which will allow the AIFC to take a leading position on the global map of green financial centres.

Green financial instruments are a component of the capital market, it is an expansion of the range of financial instruments, and, accordingly, opportunities for investors, mostly foreign, since the green theme is well developed in Western Europe, North America, and is already actively developing in Southeast Asia. Therefore, the AIFC keeps up with the times and pays attention to the development of green finance on its site.

The AIFC Green Finance Centre e was established on June 1, 2018, to develop and promote green finance in Kazakhstan and the Central Asian region. The Centre provides first aid to potential issuers, investors and market players on the issue of preparing for the issue of green bonds on the AIFC Exchange (Teltaeva, 2021).

The purpose of this direction will be to prepare for the formation of a regional green finance hub on the basis of the AIFC and to create comfortable working conditions in it for AIFC participants and organizations operating in the field of green finance on the AIFC platform. To achieve this goal, two tasks are defined, described below.

Task 1. Creating a favourable legal and economic environment for AIFC participants and organizations operating in the field of green finance on the AIFC platform and/or implementing green projects.

To implement this task, the following activities are expected to be carried out:

- development of a mechanism for subsidizing second opinion on green securities on the AIFC exchange (for 5-10 pilot issues of green securities);
- formation of proposals on benefits for consulting, educational, etc. services.

In order to stimulate the development of the green finance market on the AIFC exchange and attract participants who will be engaged in green finance, it is necessary to develop a mechanism for subsidizing second opinion when assessing risks and obtaining the most reliable information by exchange participants.

An Advisory Council on Green Finance has been established at the AIFC. The tasks of the Council are:

1. Advising the Governor, Administration and bodies of the AIFC on the policy and strategy of development and promotion of the AIFC as a regional hub of green finance in Central Asia and Eastern Europe;
2. Providing expert opinion on documents developed by the Administration and the AIFC bodies in the field of green finance development;
3. Involvement of leading international organizations in the field of green finance and sustainable development to promote the AIFC as a hub of green finance;
4. Participation in the selection and approval of the list of nominees for the annual AIFC Green Finance Award.

A focus group of the Council was created with the participation of representatives of industries to hold consultations on draft documents, amendments to acts developed by the AIFC Green Finance Centre e, discuss measures to support green projects, as well as develop new financial mechanisms for them.

In particular, focus groups have been created in the following areas:

1. Regulation of the AIFC in the field of green finance;
2. Legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of green financing;
3. Investment solutions for green projects (green bonds);
4. Green projects and expertise;
5. Technical support and new financial instruments for green projects.

The President last year announced Kazakhstan’s intention to achieve carbon neutrality by 2060. At the beginning of 2021, a new environmental code was approved, which significantly increased responsibility for environmental pollution on the principle of “the polluter pays”. This year, it is also planned to develop by-laws within the framework of the implementation of the new environmental code and approve the Concept of low-carbon Development until 2050 with the inclusion of measures for “green” growth and deep decarbonization of the economy.

Table 1 below summarizes the main stages of issuing green bonds on the stock exchange in the capital.

Table 1. Stages of issuing green bonds according to Astana International Financial Centre

Stages	Name of the Stages	Description
STAGE 1.	Preliminary check	Preliminary consulting of companies that have shown interest in attracting financing through the issue of green bonds on the Exchange of the Astana International Financial Centre (hereinafter – AIX), employees of the Centre for Green Finance of the Astana International Financial Centre (hereinafter – CGF) for compliance of projects with the requirements of the Rules for the issue of green bonds on AIX and/or international standards (Principles of green bonds of the International Association of Capital Markets (ICMA Green Bond Principles), Standards of Climate Bonds Climate Bonds Initiative (CBI Climate Bonds Standards))
STAGE 2.	External overview	Development by the issuer of the procedure and principles for the placement of funds raised within the framework of the Green Bond issue (Green Bond Framework). 2. Determination of the method of independent evaluation: one of four types (second opinion, verification, certification, rating). The difference lies in the degree of verification of the issuer’s documents by the verifier and the investor’s requirements for the issuer. Preparation of an external review takes from two weeks to 50 working days (depending on the type of review)
STAGE 3.	Preparation for listing and admission to trading	1) Preparation of the issue prospectus in accordance with the requirements of AIX. In the case of a closed placement, it is possible to provide a simplified prospectus of the issue. 2) Preparation of listing documents and admission to trading in accordance with AIX requirements; 3) Review and approval of the prospectus and documents by the AIFC Exchange; 4) Receipt of the ISIN code through the Central Securities Depository of Kazakhstan
STAGE 4.	Crediting of bonds	Crediting of bonds to investors’ accounts and receipt of funds by the issuer

Source: Compiled by the authors on the basis of AIFC (AIFC, 2022)

One of the discussed goals of the Concept is to bring the share of alternative and renewable sources in the country’s energy balance to 50% from the current level of about 1.3%.

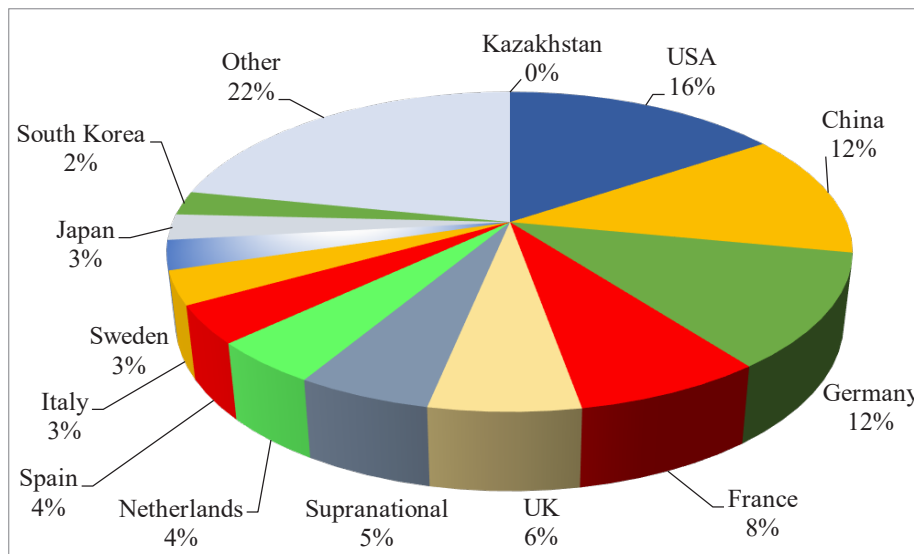
In addition, by July 1, 2021, it is planned to approve a new national project aimed at achieving the Sustainable Development Goals - “Zhasyl Kazakhstan”.

Current situation of green bond issuance.

If to conduct a comparative analysis of the state of the green bond market around the world, on the basis of two parameters of the Climate Bonds Initiative Green Bond Database (GBDB), Social and Sustainability Bond Database (CBDB), then we witness the share of Kazakhstan is very small in ESG sector as it shown in the Figure 1.

Annual green bond issuance broke through the half trillion for the first time in 2021, sum up

with USD 522,7 billion dollars of USA, increased on 75 present in 2020. The USA maintained its leading position as a source of green bonds, with share 16%, amounted 90 billion USD. China located as second largest country with the amount of 72,2 billion USD, positioned 12%. Other countries as Germany (67,1 billion USD), France (43,6 billion USD), Uk (34,8 billion USD), Netherlands (25,5 billion USD), Spain (22,3 billion USD), Italy (67,1 billion USD) also are best contributors in green bonds development.

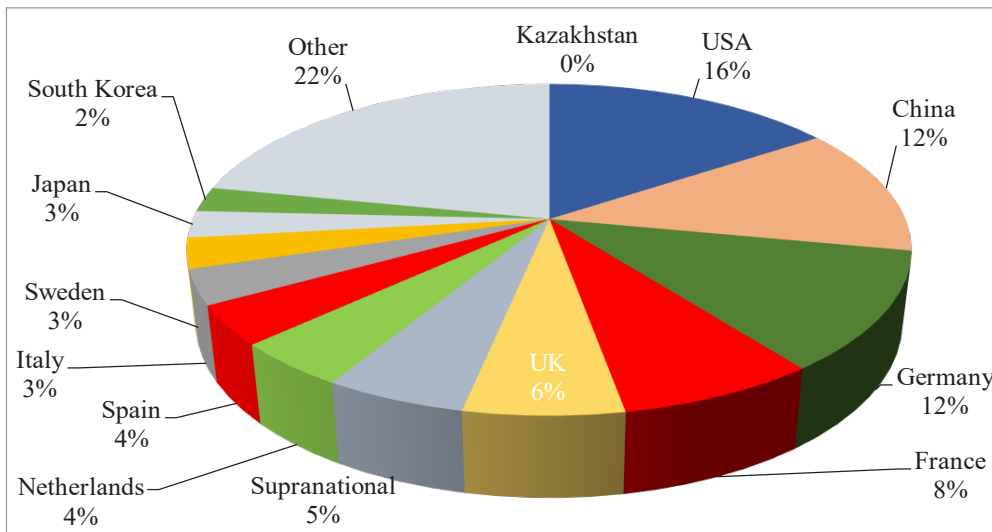
Figure 1 - Annual green bond issuance amount, 2021.
 Compiled by authors according to the data on Climate Bonds Initiative (CBI, 2022)

In Kazakhstan AIFC and the Damu Fund in collaboration, issued a debut «green bonds» in the amount of 0.5 million US dollars for the construction of a solar power plant. This pilot project was followed by the placement of bonds of the Asian and Eurasian Development Banks in the ESG segment. As well projects are being promoted in the field of energy efficiency and renewable energy development, which has an elements of the ESG and SDGs. For now, thirty-seven projects in the field of renewable energy in the amount of 5.5 billion tenge have been supported as part of the implementation of new “green” financing instruments. The results of one year activity on Green insurance, the number of total green bond deals in Kazakhstan amounted 10. As it shown in the Figure 2, the share of Kazakhstan in the total number on a global scale is small, but we are confident that this indicator will grow every next reporting year.

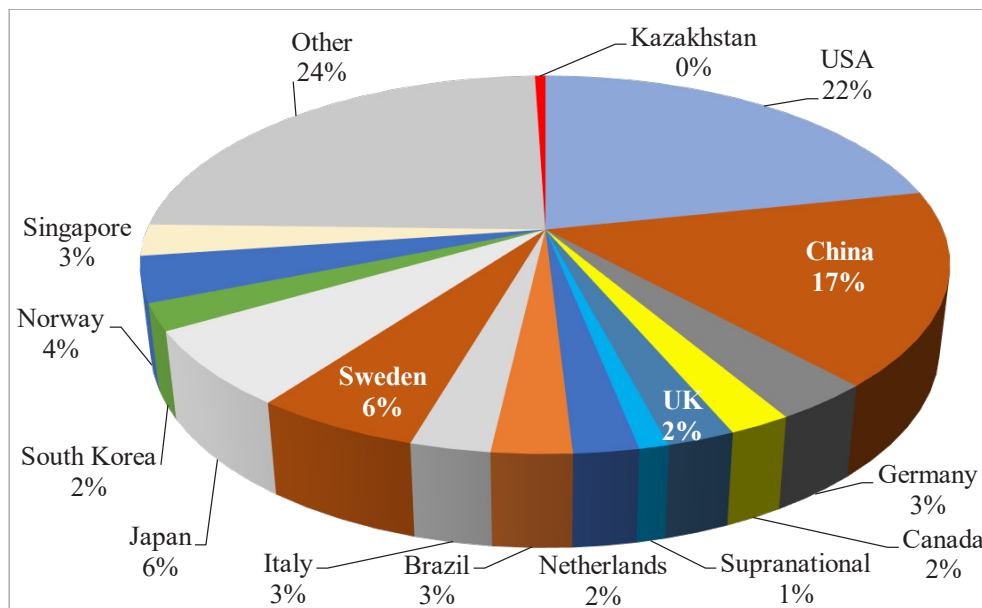
In November 2020, the Asian Development Bank (ADB) attracted almost 14 billion tenge when placing the first issue of green bonds in the history of KASE. Prior to that, in August, the debut issue of green bonds of the DAMU Fund in the amount of 200 million tenge was placed on the AIX (Astana International Exchange) site (Table 2).

Currently, the volume of social bonds issued has reached 29.4 billion tenge. Thus, the overall market of sustainable finance in Kazakhstan is more than 110.4 billion tenge. According to the Doctrine of achieving carbon Neutrality of the Spacecraft- Kazakhstan until 2060, in addition to the introduction of «green» technologies, net additional investments to achieve carbon neutrality are estimated at approximately 660 billion US dollars from 2021 to 2060.

In the following Figure 3, we can see the breakdown by issuers. USA and China remain in leading position in this direction. Kazakhstan offers 5 out of 998 emitters.

Figure 2 - Annual Number of green insurance deals, %.
Compiled by author according to the data Climate Bonds Initiative (CBI, 2022)

Figure 3 - Annual Number of Issuers of Green bonds, %.
Compiled by authors according to the data on Climate Bonds Initiative (CBI, 2022)

In the following Table 2 we can see more detailed the data on Sustainable Finance market in Kazakhstan. All the issues attracted great interest from the investment community. In 2020, about \$530 billion of bonds with sustainable development characteristics were issued, which exceeded the level of 2019 by 63% (AIFC, 2022). The funds raised will be directed to second-tier banks and microfinance organizations for lending

to small and medium-sized businesses implementing small-scale renewable energy projects.

One of the largest projects of the Center is the verification of the green loan of Halyk Bank in the amount of 7.9 billion tenge. It was directed to construction of a 5 MW power plant in the city Zhezkazgan.

Table 2 - Sustainable Finance market in Kazakhstan

Issuer/Lender	Category	Volume, thousands KZT	Release date	Maturity date	Coupon, %
Samruk Energy	Green bonds	18 400 000	25.11.21	25.05.28	11,4
Eurasian Development Bank	Social bonds	20 000 000	05.11.21	05.11.24	10,6
Eurasian Development Bank	Green bonds	20 000 000	21.11.21	04.10.24	10,5
Damu Entrepreneurship Development Fund	Social bonds	1 000 000	15.09.21	15.09.26	11,9
Asian Development Bank	Social bonds	8 400 000	15.09.21	17.12.30	10,15
Asian Development Bank	Green bonds	3 875 505	19.11.21	22.10.22	10,12
Asian Development Bank	Green bonds	10 097 018	19.11.21	22.01.23	10,1
Damu Entrepreneurship Development Fund	Green bonds	200 000	10.08.20	11.08.23	11,75

Source: compiled by the authors on the basis of AIFC data (AIFC, 2022)

The Center for Green Finance of the AIFC has been providing services for the external evaluation of sustainable bonds and loans since 2020. To develop this direction, the IFC actively cooperates with international development institutions (EBRD, EDB and ADB). The AIFC conducts a lot of work in the field of “green” finance with the collaboration of Eurasian Development Bank (EDB), which is a co-shareholder of the CSF. According to the approved EDB Strategy for 2022-2026, the EDB, as a multilateral development bank, will expand

its presence in the field of “green” financing. In Table 3 it is given the information about green loans of Kazakhstan. In September 2021, the Eurasian Development Bank approved the first “green” loan in Kazakhstan with full support from the CSF, which developed internal documents of Batys Transit JSC, including a policy in the field of “green” financing. The funds raised under the signed loan agreement will be directed by the borrower to finance the project “Construction and operation of street lighting networks in the city of Atyrau”.

Table 3 - Green loan market in Kazakhstan

Issuer/Lender	Category	Volume, thousands KZT	Release date	Green Loan Recipient	Purpose
Halyk Bank	Green loan	7 900 000	30.11.21	JSC “Kaz Green Energy”	Construction of a 5 MW power plant in the Karaganda region, Zhezkazgan
Development Bank of Kazakhstan	Green loan	16 950 000	22.11.21-22.11.35	Data not available	Data not available
Eurasian Development Bank	Green loan	3 600 000	20.09.21	JSC “Batys Transit”	Construction and operation of street lighting networks in Atyrau

Source: compiled by the authors on the basis of AIFC data (AIFC, 2022)

In the Asia-Pacific region, the volume of social bond issuance exceeded the volume of green bond issuance for the first time, as the governments and banks of the region financed a large number of programs aimed at health issues, job security and other socially significant issues.

All these measures will encourage enterprises in Kazakhstan to reduce carbon dioxide emissions, introduce energy-saving technologies, handle waste responsibly, and carry out activities aimed at preserving the country's biodiversity.

KASE introduced mandatory requirements for issuers of securities last year regarding the publication of non-financial statements. A separate exchange segment dedicated to green instruments was created on AIX.

An important step towards the development of green financing mechanisms in Kazakhstan is the work on the project of creating a national taxonomy of green projects, which is entrusted to the Astana International Financial Centre (AIFC) and which is expected to.

The approval of the national taxonomy will lay the foundations of the green bond market, enable the development of mechanisms for state subsidization of green instruments, and serve as a driver for attracting investors.

Depending on this, issuers of securities with the characteristics of sustainable development in Kazakhstan will be able to attract not only investors in the local market, but also in international capital markets, for which the requirements for sustainable development become an integral part of investment strategies (Nurgisayeva & Tamenova, 2020).

Thus, the market of "green" finance in Kazakhstan is still at the beginning of the road, and the need for them is quite large and it is growing every day, because the need for this direction is justified by the vital necessity for the whole planet. The development of this direction requires large monetary investments and legislative support from the state as the main source of support.

Conclusion

«Green» finance is a trend in the development of socio-economic development around the world. Green loans are part of the ESG sustainable development concept (environmental, social, governance – the impact of companies on the environment, their social responsibility, the quality of corporate governance). Globally, ESG financing sources are showing significant growth. ESG factors will increasingly influence

the creditworthiness of issuers around the world. Regulation of ESG factors in Kazakhstan, as in most emerging economies, lags behind advanced countries in this regard, such as the countries of the European Union, USA, China.

At the same time, we see that awareness of ESG risks is increasing both at the level of the Government of Kazakhstan and regulatory authorities, as well as at the level of individual companies and financial institutions. The key structures in Kazakhstan's ESG agenda include the Ministry of Ecology, Geology and Natural Resources, the Astana International Financial Centre.

Green finance of Kazakhstan has huge government support. AIX and IC Green Finance Centre are the leading driving forces contributing to the development of green finance. The volume of investments include only large financial organizations.

Summing up the brief results, in order to stimulate the development of "green" financing in Kazakhstan, in our opinion, it is necessary to implement a set of measures:

1. Development of a regulatory framework governing the implementation of "green" financing;
2. Further study of the best practices of leading countries in the implementation of green instruments in the economy USA, China and European Union countries. Based on the best concepts and practices, it is necessary to design a roadmap for the development of "green" financing;
3. State stimulation of small and medium-sized businesses of green initiatives. Formation of a market of "green" bonds for the purpose of financing environmental projects;
4. Information coverage of the population about the instruments of green financing and sustainable development, in order to attract private financial resources for the implementation of sustainable development goals and green investments;
5. Training of the population and entrepreneurs in green financing tools to launch other forms of green financing (green loans, tax incentives, preferences, subsidies, etc.) along with green bonds issuance.

In conclusion, we can summarize the mechanism of "green financing" in Kazakhstan now at the initial stage of its formation. Today, the level of "green" investments in our country is insufficient to ensure sustainable "green" development. For the further development of "green" financing in Kazakhstan, it is necessary

set an appropriate regulatory framework, apply stimulation methods, actively financing the new tools for “green” projects.

References

- Gray, R. (2010). Is accounting for sustainability actually accounting for sustainability and how would we know? An exploration of narratives of organisations and the planet. *Accounting, organizations and society*, 35(1), 47-62. <https://doi.org/10.1016/j.aos.2009.04.006>
- Richardson, B.J. (2013). Socially responsible investing for sustainability: overcoming its incomplete and conflicting rationales. *Transnational Environmental Law*, 2(2), 311-338. <https://doi.org/10.1017/S2047102513000150>
- Global Sustainable Investment Review. Global Sustainable Investment Alliance (2020) [cited May 21, 2022]. Available: <http://www.gsi-alliance.org/wp-content/uploads/2021/08/GSIR-20201.pdf>
- Global Green Growth Institute (GGGI) (2019). [cited September 20, 2022]. Available: https://ggi.org/wp-content/uploads/2019/12/Strategy-2030-EXTERNAL-191212_FINAL.pdf
- Curley, M. (2014). *Finance policy for renewable energy and a sustainable environment*. Crc Press.
- Clapp, C S., Alfsen, K.H., Torvanger, A., & Lund, H.F. (2015). Influence of climate science on financial decisions. *Nature Climate Change*, 5(2), 84-85.
- Miralles-Quiros, M.D. M., Miralles-Quiros, J.L., & Arraiano, I.G. (2017). Are firms that contribute to sustainable development valued by investors?. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 24(1), 71-84. <https://doi.org/10.1002/csr.1392>
- Agliardi, E., & Agliardi, R. (2019). Financing environmentally-sustainable projects with green bonds. *Environment and development economics*, 24(6), 608-623. <https://doi.org/10.1017/S1355770X19000020>
- Forecast of socio-economic development of the Republic of Kazakhstan for 2022-2026. Official Information Source of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan, (2021), [cited May 25, 2022]. Available: <https://primeminister.kz/en>
- Salapayeva, U. (2020). Why Kazakhstan needs “green” bonds? [cited May 21, 2022]. Available: https://forbes.kz/process/ecobusiness/zachem_kazahstanu_nujnyi_zelenyie_obligatsii?ysclid=14ea17ql0239367179
- AIFC (2022). Astana International Financial Centre [cited May 25, 2022]. Available: <https://www.aifc.kz/en>
- Bekmagambetova, D. (2022). How ESG bonds are issued in Kazakhstan and why they are needed [cited May 27, 2022]. Available: kz.kursiv.media/2021-05-25/kak-proiskhodit-vypusk-esg-obligacij-v-kazahstane/
- Khmelev, O. (2022). International Technical Advisor for joint projects of the United Nations Development Program, the Global Environment Facility and the Government of the Republic of Kazakhstan [cited July 27, 2022]. Available: <https://forbes.kz/process/ecobusiness>
- Rakhimbekova, S. (2022). Effective implementation of the SDGs in Kazakhstan – becoming one of the 30 most competitive countries in the world [cited July 27, 2022]. Available: <https://greenkaz.org/>
- Nurgisayeva, A., & Tamenova, S. (2020). Conceptual foundations of the “green” economy. *Economics: the Strategy and Practice*, 15(3), 183-194.
- Teltaeva D. (2021). Is the placement of sustainable development bonds a random event or a new trend in Kazakhstan? [cited May 25, 2022]. Available: https://forbes.kz/finances/exchange/razmeschenie_obligatsiy_ustoychivogo_razvitiya_sluchaynoe_sobyitie_ili_novyy_trend_v_kazahstane/
- AIFC (2022) Astana International Financial Centre [cited May 25, 2022]. Available: <https://gfc.aifc.kz/ru/>
- Sustainable Stock Exchanges Initiative, 2022, [updated April 10, 2022; cited May 25, 2022]. Available: <https://sseinitiative.org/stock-exchange/nasdaq-2/>
- CBI (2022), Climate Bonds Initiative, [cited May 25, 2022]. Available: https://www.climatebonds.net/resources/2022?field_report_type_tid=1154&field_report_language_tid=590
- UNESCUP (2022). Reclaiming our future a common agenda to advance sustainable development in Asia and the Pacific. [cited May 25, 2022]. Available: <https://www.unescap.org/sites/default/d8files/knowledge-products/.pdf>

Список литературы (транслитерация)

- Gray, R. (2010). Is accounting for sustainability actually accounting for sustainability and how would we know? An exploration of narratives of organisations and the planet. *Accounting, organizations and society*, 35(1), 47-62. <https://doi.org/10.1016/j.aos.2009.04.006>
- Richardson, B.J. (2013). Socially responsible investing for sustainability: overcoming its incomplete and conflicting rationales. *Transnational Environmental Law*, 2(2), 311-338. <https://doi.org/10.1017/S2047102513000150>
- Global Sustainable Investment Review. Global Sustainable Investment Alliance (2020) [cited May 21, 2022]. Available: <http://www.gsi-alliance.org/wp-content/uploads/2021/08/GSIR-20201.pdf>
- Global Green Growth Institute (GGGI) (2019) (2019). [cited September 20, 2022]. Available:

https://ggi.org/wp-content/uploads/2019/12/Strategy-2030-EXTERNAL-191212_FINAL.pdf

5. Curley, M. (2014). *Finance policy for renewable energy and a sustainable environment*. Crc Press
6. Clapp, C. S., Alfsen, K. H., Torvanger, A., & Lund, H. F. (2015). Influence of climate science on financial decisions. *Nature Climate Change*, 5(2), 84-85.
7. Miralles-Quiros, M.D. M., Miralles-Quiros, J.L., & Arraiano, I.G. (2017). Are firms that contribute to sustainable development valued by investors?. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 24(1), 71-84. <https://doi.org/10.1002/csr.1392>
8. Agliardi, E., & Agliardi, R. (2019). Financing environmentally-sustainable projects with green bonds. *Environment and development economics*, 24(6), 608-623. <https://doi.org/10.1017/S1355770X19000020>
9. Forecast of socio-economic development of the Republic of Kazakhstan for 2022-2026. Official Information Source of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan, (2021), [cited May 25, 2022]. Available: <https://primeminister.kz/en>
10. Salapayeva, U. (2020). Why Kazakhstan needs “green” bonds [Pochemu Kazahstanu nuzhny “zelenye” obligacii] [updated June 19, 2020; cited May 21, 2022]. Available: https://forbes.kz/process/ecobusiness/zachem_kazahstanu_nuzhny_zelenye_obligatsii?ysclid=l4ea17ql0239367179 (In Russ.)
11. AIFC (2022). Astana International Financial Centre [cited May 25, 2022]. Available: <https://www.aifc.kz/en>
12. Bekmagambetova, D. (2022). How ESG bonds are issued in Kazakhstan and why they are needed [Kak vypuskayutsya obligacii ESG v Kazahstane i zachem oni nuzhny] [cited May 27, 2022]. Available: <https://kz.kursiv.media/2021-05-25/kak-proiskhodit-vypusk-esg-obligaciy-v-kazahstane/> (In Russ.)
13. Khmelev O. (2022). International Technical Advisor for joint projects of the United Nations Development Program, the Global Environment Facility and the Government of the Republic of Kazakhstan [Mezhdunarodnyj tekhnicheskij sovetnik po sovmetnym proektam Programmy razvitiya Organizacii Ob’edinennyh Nacij, Global’no-go ekologicheskogo fonda i Pravitel’sstva Respubliki Kazahstan] [cited July 27, 2022]. Available: <https://forbes.kz/process/ecobusiness> (In Russ.)
14. Rakhimbekova, S. (2022). Effective implementation of the SDGs in Kazakhstan – becoming one of the 30 most competitive countries in the world [Effektivnaya realizaciya CUR v Kazahstane – vhozhdenie v chislo 30 naibolee konkurentosposobnyh stran mira] [cited July 27, 2022]. Available: <https://greenkaz.org/> (In Russ.)
15. Nurgisayeva, A., & Tamenova, S. (2020). Conceptual foundations of the “green” economy. *Economics: the Strategy and Practice*, 15(3), 183-194.
16. Teltaeva D. (2021). Is the placement of sustainable development bonds a random event or a new trend in Kazakhstan? [YAvlyaetsya li razmeshchenie obligacij ustojchivogo razvitiya sluchajnym sobytiem ili novoj tendenciej v Kazahstane?] [cited May 25, 2022]. Available: https://forbes.kz/finances/exchange/razmeschenie_obligatsiy-ustoychivogo_razvitiya_sluchaynoe_sobyitie_ili_novyiy_trend_v_kazahstane/<https://kz.kursiv.media/2021-05-25/kak-proiskhodit-vypusk-esg-obligaciy-v-kazahstane/> (In Russ.)
17. AIFC (2022) Astana International Financial Centre [Mezhdunarodnyj finansovyj centr Astany] [cited May 25, 2022]. Available: <https://gfc.aifc.kz/ru/> (In Russ.)
18. Sustainable Stock Exchanges Initiative (2022), [cited May 25, 2022]. Available: <https://sseinitiative.org/stock-exchange/nasdaq-2/>
19. CBI (2022), *Climate Bonds Initiative*. Available: https://www.climatebonds.net/resources/2022?field_report_type_tid=1154&field_report_language_tid=590
20. UNESCAP (2022). Reclaiming our future a common agenda to advance sustainable development in Asia and the Pacific. [cited May 25, 2022]. Available: <https://www.unescap.org/sites/default/d8files/knowledge-products/.pdf>

Information about the authors

*Raigul D. Doszhan - PhD, associate professor, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: raiguldos2011@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7480-3568>

Ademi E. Sabidullina - PhD student, Қазақский al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: adeka_jan@inbox.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1489-0270>

Azhar Z. Nurmagambetova - PhD, доцент, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: azhar.nurmagambetova@kaznu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9142-4420>

Assel K. Kozhakhmetova – PhD, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: aselekdream@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3077-2023>

Авторлар туралы мәліметтер

* **Досжан Р.Д.** - PhD, қауымдастырылған профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: raiguldos2011@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7480-3568>

Сабидуллина А.Е. - PhD докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: adeka_jan@inbox.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1489-0270>

Нурмагамбетова А.З. - PhD, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: azhar.nurmagambetova@kaznu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9142-4420>

Кожяхметова А.К. - PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: aselekdream@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3077-2023>

Сведения об авторах

* **Досжан Р.Д.** - PhD, ассоциированный профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: raiguldos2011@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7480-3568>

Сабидуллина А.Е. - PhD докторант, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: adeka_jan@inbox.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1489-0270>

Нурмагамбетова А.З. - PhD, доцент, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: azhar.nurmagambetova@kaznu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9142-4420>

Кожяхметова А.К. - PhD, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: aselekdream@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3077-2023>

Research paper/Оригинальная статья
<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-185-200>
 МРНТИ 06.52.13
 JEL: C01, C02, F21

Analysis of The Impact of Foreign Trade and Foreign Direct Investment on Kazakhstan's Economic Growth

Gulnur T. Sultankhanova^{1*}, Zhansaya B. Abdulla¹

¹ Kh. A. Yasawi International Kazakh-Turkish University, 29 B. Sattarkhanov ave., Turkestan, Kazakhstan

Abstract

Identification of relationships between macroeconomic indicators is essential in economic growth. Because in order to create effective economic solutions in a market economy, it is necessary to be able to evaluate them using mathematical statistics and other applied mathematical methods. As a result of the literature review, various points of view on the relationship between macroeconomic indicators showed the absence of a single general opinion in the literature. The article conducted a study to identify the relationship between macroeconomic indicators and applied the methods of correlation and regression analysis to identify quantitative relationships between indicators. The purpose of the study is to identify the relationship between economic indicators and assess the impact of foreign trade and foreign direct investment on the gross domestic product of Kazakhstan. In the course of the study, the relationship between exports, imports, foreign trade and foreign direct investment and gross domestic product was determined by the correlation method, and to determine the relationship of these economic indicators with the gross domestic product, the multivariate regression method was used. As a result of the study, it was found that exports affect the change in the gross domestic product of Kazakhstan at a higher level than the indicators of foreign trade and imports, foreign direct investment has a negative impact on the gross domestic product. The result of the regression analysis on the ratio of exports, imports, foreign trade, and foreign direct investment to gross domestic product was 0.96%. This shows the practical significance of the formed regression model.

Keywords: Gross Domestic Product, Economics, Foreign trade, Foreign investment, Correlation, Regression

For citation: Sultankhanova, G. T., & Abdulla, Z. B. (2022). Analysis of The Impact of Foreign Trade and Foreign Direct Investment on Kazakhstan's Economic Growth. *Economics: the Strategy and Practice*, 17(4), 185-200, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-185-200>

*Corresponding author: Gulnur T. Sultankhanova – PhD, senior lecturer, Kh. A. Yasawi International Kazakh-Turkish University, 29 B. Sattarkhanov ave., Turkestan, Kazakhstan, 87013887285, e-mail: s_gul@mail.ru

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest.

Financial support: The study was not sponsored (own resources).

The article received: 20.07.22

The article approved for publication: 27.10.22

Date of publication: 30.12.2022

Сыртқы сауда және тікелей шетелдік инвестициялардың Қазақстанның экономикалық өсуіне әсер ету деңгейін талдау

Султанханова Г.Т.^{1*}, Абдулла Ж.Б.¹

¹ Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Б.Саттарханов 29, Түркістан, Қазақстан

Түйін

Макроэкономикалық көрсеткіштер арасындағы өзара байланыстарды анықтау экономикалық өсуде маңызды болып табылады. Себебі нарықтық экономика жағдайында тиімді экономикалық шешімдер жасау үшін оларды математикалық-статистикалық және басқа да қолданбалы математикалық әдістермен бағалай білу қажет. Әдеби шолу нәтижесінде макроэкономикалық көрсеткіштер арасындағы өзара байланыс туралы әртүрлі көзқарастар әдебиеттегі ортақ бір пікірдің болмағандығы байқалды. Мақалада макроэкономикалық көрсеткіштер арасындағы өзара байланысты анықтау мақсатында зерттеу жүргізіліп, көрсеткіштер арасындағы сандық байланыстарды анықтауға мүмкіндік беретін корреляциялық және регрессиялық сараптама әдістері қолданылды. Зерттеудің мақсаты экономикалық көрсеткіштердің өзара байланысын анықтап, сыртқы сауда мен тікелей шетелдік инвестициялардың Қазақстанның жалпы ішкі өніміне әсер ету дәрежесін бағалау болып табылады. Зерттеуді жүргізу барысында экспорт, импорт, сыртқы сауда және тікелей шетелдік инвестициялар мен жалпы ішкі өнім арасындағы байланыс корреляция әдісімен анықталып, аталған экономикалық көрсеткіштердің жалпы ішкі өнімге қатынасын анықтау үшін көп факторлы регрессия әдісі қолданылды. Зерттеу нәтижесінде Қазақстанның жалпы ішкі өнімінің өзгерісіне сыртқы сауда мен импорт көрсеткіштеріне қарағанда экспорттың жоғары деңгейде әсер ететіндігі, тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы ішкі өнімге кері әсер ететіндігі анықталды. Экспорт, импорт, сыртқы сауда және тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы ішкі өнімге қатынасы бойынша регрессиялық сараптама нәтижесі 0,96%-ды құрады. Бұл қалыптастырылған регрессиялық модельдің практикалық маңыздылығын көрсетеді.

Түйін сөздер: Жалпы ішкі өнім, экономика, сыртқы сауда, шетелдік инвестициялар, корреляция, регрессия

Дәйексөз үшін: Султанханова Г.Т., Абдулла Ж.Б. (2022). Сыртқы сауда және тікелей шетелдік инвестициялардың Қазақстанның экономикалық өсуіне әсер ету деңгейін талдау. Экономика: стратегия және практика, 17(4), 185-200, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-185-200>

***Хат-хабаршы** авторы: Султанханова Г.Т. – PhD, аға қытушы, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Б.Саттарханов 29, Түркістан, Қазақстан, 87013887285, e-mail: s_gul@mail.ru

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Зерттеуді қаржыландыру кезі: Авторлардың өз қаражаты есебінен жүргізілді.

Мақала редакцияға түсті: 20.07.22

Жариялау туралы шешім қабылданды: 27.10.22

Жарияланды: 30.12.2022

Анализ уровня влияния внешней торговли и прямых иностранных инвестиций на экономический рост Казахстана

Султанханова Г.Т.^{1*}, Абдулла Ж.Б.¹

¹ *Международный казахско-турецкий университет им. Х. А. Ясави, пр. Б. Саттарханова 29, Туркестан, Казахстан*

Аннотация

Определение взаимосвязей между макроэкономическими показателями имеет важное значение в экономическом росте. Это связано с тем, что для принятия эффективных экономических решений в условиях рыночной экономики, необходимо уметь их оценивать математико-статистическими и другими прикладными математическими методами. В результате литературного обзора различных взглядов ученых на оценку уровня взаимосвязи между макроэкономическими показателями было выявлено, что до сих пор не существует единого общего мнения о влиянии внешней торговли и прямых иностранных инвестиций на экономический рост. В этой связи целью данного исследования явилось определение степени взаимосвязей между макроэкономическими показателями на основе использования методов корреляционного и регрессионного анализа. В процессе исследования авторами были выявлены взаимосвязи экономических показателей, внешней торговли и прямых иностранных инвестиций на валовой внутренний продукт Казахстана. На основе полученных выводов было определено, что взаимосвязь между экспортом, импортом, внешней торговлей и прямыми зарубежными инвестициями и валовым внутренним продуктом определялась методом корреляции, а для определения связи этих экономических показателей с валовым внутренним продуктом применялся метод многофакторной регрессии. В результате исследования установлено, что на изменение валового внутреннего продукта Казахстана экспорт влияет на более высоком уровне, чем показатели внешней торговли и импорта, а прямые иностранные инвестиции оказывают негативное влияние на валовой внутренний продукт. Результат регрессионного анализа по отношению экспорта, импорта, внешней торговли и прямых иностранных инвестиций к валовому внутреннему продукту составил 0,96%. Это показывает практическую значимость сформированной регрессионной модели.

Ключевые слова: валовой внутренний продукт, экономика, внешняя торговля, иностранные инвестиции, корреляция, регрессия

Для цитирования: Султанханова Г.Т., Абдулла Ж.Б..(2022). Анализ уровня влияния внешней торговли и прямых иностранных инвестиций на экономический рост Казахстана. Экономика: стратегия и практика, 17 (4), 185-200, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-185-200>

*Корреспондирующий автор: Султанханова Г.Т. – PhD, старший преподаватель, Международный казахско-турецкий университет им. Х. А. Ясави, пр. Б. Саттарханова 29, Туркестан, Казахстан, 87013887285, e-mail: s_gul@mail.ru

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование: Источником финансирования исследования послужили собственные средства авторов.

Статья поступила в редакцию: 20.07.22

Принято решение о публикации: 27.10.22

Опубликовано: 30.12.2022

Кіріспе

Барлық әлем мемлекеттері үшін ортақ экономикалық мәселе экономикалық өсу болып табылады. Қазіргі кезде ғалым адамдары елдің экономикалық өсуін жалпы ұлттық өнімінің нақты немесе потенциалды ұлғаюымен және елдің экономикалық қуаттылығының артуымен түсіндіреді (Mukhamediyev et al., 2011). Осы тұрғыда макроэкономикалық көрсеткіштер экономикалық талдаулар мен бағалаулар жүргізу үшін жиі қолданылады. Макроэкономикалық көрсеткіштердің көмегімен қоғамдық өндірістің құрылымын, экономикалық өсудің қарқынын, халық шаруашылығының негізгі тепе-теңдіктерін, мемлекеттің, кәсіпорынның және халықтың қаржылық жағдайын бағалауға мүмкіндік береді, сонымен қатар, келешекке болжам жасауға ықпал етеді (Mamyrov & Tileuzhanova, 2003).

Жалпы ішкі өнім экономикалық өсуді сипаттайтын маңызды көрсеткіштердің бірі болғандықтан осы көрсеткіштің динамикасына әсер ететін негізгі факторларды бағалау қажеттілігі туындайды. Жалпы ішкі өнімнің өзгеруіне әсер ететін факторларға сыртқы сауда тауар айналымы, экспорт, импорт және тікелей шетелдік инвестициялар көлемін жатқызуға болады (Ashurov & Sharofiddin, 2020). Елдің экономикалық өсуіне айтарлықтай әсер ететін тікелей шетелдік инвестициялардан басқа, сыртқы сауданы білдіретін ең маңызды экономикалық көрсеткіштердің бірі тауарлар мен қызметтердің импорты мен экспорты болып табылады. Экспорт экономикалық өсуге оң әсер етеді деген теориялық пікір қалыптасқанымен, ал импорттың экономикалық өсуге қалай әсер ететіндігі жайында пікір қалыптаспаған. Бұл тұрғыда кейбір экономистердің пікірінше, импорт экономикалық өсуге оң әсер ететіндігін ұсынсы, ал кейбір экономистердің пікірінше импорт экономикалық өсуге кері әсер етеіп, шектеу жасайды деген көзқарастарын білдіреді. Зерттеудің мақсаты макроэкономикалық көрсеткіштердің өзара байланысын анықтап, сыртқы сауда, экспорт, импорт пен тікелей шетелдік инвестициялардың Қазақстанның жалпы ішкі өніміне әсер ету дәрежесін бағалау болып табылады. Зерттеуді жүргізу барысында экспорт, импорт, сыртқы сауда және тікелей шетелдік инвестициялар мен жалпы ішкі өнім арасындағы байланыс корреляция әдісімен анықталып, аталған макроэкономикалық көрсеткіштердің жалпы ішкі өнімге әсерін анықтау

үшін көпфакторлы регрессия әдісі қолданылды. Зерттеудің нәтижесінде Қазақстанның жалпы ішкі өнімнің өзгерісіне сыртқы сауда мен импорт көрсеткіштеріне қарағанда экспорттың жоғары деңгейде әсер ететіндігі, тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы ішкі өнімге кері әсер ететіндігі анықталды. Макроэкономикалық көрсеткіштердің арасында экспорттың елдегі экономикалық өсіміне оң әсер етеді деген қалыптасқан теориялық пікірдің дәлелденгенін айта кету қажет.

Әдеби шолу

Макроэкономикалық көрсеткіштердің арасындағы себептік байланысты анықтау үшін осы салада жүргізілген зерттеулерді талдау кезінде қолданылатын әдістерге, зерттеу кезеңіне және талданған елдердің топтарына байланысты әртүрлі нәтижелер орын алынған (Alabi, 2019). Бхасин және Паул (2016) 10 Азия елдеріндегі (Қытай, Үндістан, Таиланд, Оңтүстік Корея, Филиппин, Малайзия, Бангладеш, Индонезия, Гонконг және Сингапур) 1991-2012 жылдар аралығындағы экспорт пен тікелей шетелдік инвестициялар арасындағы байланысты зерттеді. Талдау нәтижелеріне сәйкес, ұзақ мерзімді перспективада экспорттан тікелей шетелдік инвестицияларға себеп салдарлық байланыс болғанымен, тікелей шетелдік инвестициялардан экспортқа себепті байланыс анықталмады. Қысқа мерзімді перспективада экспорт пен тікелей шетелдік инвестициялар арасында себепті байланыс жоқ деген қорытынды жасады (Bhasin & Paul, 2016).

Гүмүш (2017) BRICS елдерін ала отырып, 1995-2016 жылдардағы экспорт пен өсу арасындағы байланысты зерттеді. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес Қытай, Ресей және Бразилияда экспорт пен жалпы ішкі өнім арасында оң байланыс табылса, Үндістанның экспорты мен жалпы ішкі өнімі арасында теріс байланыс байқалды (Ganiyeva, 2019).

Раза мен Ынг (2017) зерттеулерінде 1967-2015 жылдар аралығында Пәкістандағы экспортқа бағытталған өсу гипотезасын дұрыстығын Toda Yamamoto Granger себепсалдарлық талдауымен тексерді. Талдау нәтижелерінде экспорт пен жалпы ішкі өнім арасында, сондай-ақ экспорт пен инвестиция арасында бір жақты себепті байланыс бар екенін дәлелдеді (Raza & Ying, 2017).

Пата (2017), 1971-2014 жылдардағы экспорт, импорт, жалпы сыртқы сауда мен жалпы ішкі өнім арасындағы байланысты

Toda-Yamamoto себептілік сынағымен зерттеді. Талдау нәтижелері қысқа мерзімді перспективада экспорт, импорт және сыртқы сауда мен жалпы ішкі өнім арасында оң бір бағытты және статистикалық маңызды себептілік байланыс бар екенін көрсетті (Pata & Korkut, 2017).

Макроэкономикалық көрсеткіштердің арасындағы байланысты анықтау үшін зерттеу жүргізген әдебиеттердің нәтижесін қорытындылай келе, макроэкономикалық көрсеткіштердің өзара байланысы жайында түрлі көзқарастар мен қорытындылар анықталған. Мысалға Қытай, Үндістан, Таиланд, Оңтүстік Корея, Филиппин, Малайзия, Бангладеш, Индонезия, Гонконг және Сингапур елдерінде экспорт пен тікелей шетелдік инвестициялар арасында ұзақ мерзімде байланыс болғанымен, қысқа мерзімде байланыс анықталмаған. Пәкістанда экспорт пен жалпы ішкі өнім арасында сондай ақ экспорт пен инвестиция арасында бір жақты себепті байланыс бар екені дәлелденген. Қытай, Ресей және Бразилияда экспорт пен жалпы ішкі өнім арасында оң байланыс табылған, ал Үндістанда теріс байланыс байқалған. Басқа зерттеу нәтижесінде Бразилия, Россия, Индия, Китай, Түркия елдерінде тікелей шетелдік инвестициялар мен сыртқы сауда арасында себепті байланыстың бар екендігі анықталған. Бұл зерттеулер түрлі елдерде әр жылдары және әртүрлі әдістерді қолдану арқылы жасалғандықтан түрлі нәтижеге келгендігі байқалады. Сондықтан да макроэкономикалық көрсеткіштердің арасындағы себепсалдарлық байланыстың бар немесе жоқтығын анықтау әлі де экономикалық әдебиеттерде талқыланатын мәселе болып табылады.

Зерттеу әдісі

Зерттеуде пайдаланылған мәліметтердің қайнар көздері анализ жасау үшін өте маңызды. Себебі эконометриялық талдаудың сәттілігі сенімді мәліметтердің болуына байланысты болып табылады. Сонымен қатар, эконометрикалық зерттеулерде қолданылатын тәуелді және тәуелсіз айнымалылардың сенімділігі және нақтылығы зерттеу нәтижесінің дұрыстығына әсер етеді (Gujarati, 2003).

Зерттеу жүргізу барысында танымның жалпы ғылыми әдістері мен математикалық әдістер пайдаланылды. Зерттеу статистикалық әдістермен, талдау әдістерімен, модельдеумен, сонымен қатар салыстыру

әдісімен жүргізілді. Зерттеуде Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының, Қазақстан Ұлттық Банкінің статистикалық ашық мәліметтер базасы пайдаланылды. 2015-2020 жылдар аралығындағы Қазақстанның экономикалық көрсеткіштері қолданылды. Зерттеуді жүргізу барысында экспорт, импорт, сыртқы сауда және тікелей шетелдік инвестициялар мен жалпы ішкі өнім арасындағы байланыс бар жоқтығын анықтау мақсатында корреляция-регрессиялық әдіс қолданылды. Зерттеуде Қазақстандағы макроэкономикалық көрсеткіштердің арасында өзара байланыс анықталды. Сонымен қатар, зерттеуге алынған экономикалық көрсеткіштердің жалпы ішкі өнімге қатынасын анықтау үшін көпфакторлы регрессия әдісі қолданылды.

Корреляция-регрессиялық әдіс оның екі құрамдас бөлігінен тұрады – корреляциялық талдау және регрессиялық талдау. Корреляциялық талдау – таңдамалы айнымалылар арасындағы байланыстың жақындығы мен бағытын анықтауға арналған сандық әдіс. Яғни корреляциялық талдау әдісі X және Y айнымалылар арасындағы байланысты анықтауға және осы жиындардың сызықтық функциялары арасындағы максималды қатынасты (корреляцияны) табуға бағытталған (Sherry & Henson, 2005). Бұл әдісте айнымалы жұптар арасындағы қатынастың күші корреляция арқылы көрінеді (Lorcu & Volat, 2009). Корреляция 0 мен +1 арасындағы мәндерді қабылдайды және айнымалының мәні неғұрлым үлкен болса, соғұрлым байланыс күшті болады деп айтуға болады. Корреляция теориясындағы байланыстың беріктігін бағалау үшін ағылшынның Чеддок статистикалық шкаласы қолданылады: әлсіз – 0,1-ден 0,3-ке дейін; орташа – 0,3-тен 0,5-ке дейін; байқалатын – 0,5-тен 0,7-ге дейін; жоғары – 0,7-ден 0,9-ға дейін; өте жоғары (күшті) – 0,9-дан 1,0-ге дейін.

Регрессиялық талдау – айнымалылар арасындағы себепті байланыста математикалық функцияның түрін анықтауға арналған сандық әдіс. Регрессиялық талдау екі немесе одан да көп айнымалылар арасындағы байланысты зерттеу үшін қолданылады. Екі айнымалылар арасындағы байланыстар қарапайым регрессиялық талдау, ал екіден көп айнымалылар арасындағы байланыстар көптік регрессиялық талдау деп аталады. Айнымалылар арасындағы байланыс сандық түрде анықталып, сызықтық немесе сызықтық

емес болуы мүмкін (Lorcu & Bolat, 2009). Регрессиялық талдауда айнымалыларды тәуелді айнымалы және тәуелсіз айнымалы деп бөлу қажет. Тәуелді айнымалы дегеніміз тәуелсіз айнымалы арқылы түсіндірілетін айнымалы. Тәуелді айнымалы – Y , ал тәуелсіз айнымалы – X әріпімен белгіленеді. Бір тәуелсіз айнымалысы бар сызықтық регрессия моделін келесідей өрнектеуге болады:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X + \varepsilon,$$

β_0 және β_1 – модельдің белгісіз параметрлері, ε – қате термині, ε – зерттелетін тәуелді айнымалы және X – зерттелетін тәуелсіз айнымалы.

k тәуелсіз айнымалысы бар көптік сызықтық регрессия моделін келесідей жазуға болады:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k + \varepsilon.$$

Бұл модельде Y – тәуелді айнымалы, X_1 және X_2 – тәуелсіз айнымалылар және $\beta_0, \beta_1, \beta_k$ – белгісіз параметрлер. Модельдегі ε қате термині болып табылады (Sherry & Henson, 2005).

Көптік регрессия әдісі тәуелді және тәуелсіз айнымалылар арасындағы байланысты математикалық модельдермен түсіндіріп, айнымалылар арасындағы күрделі құрылымды анықтайды. Сонымен қатар көптік регрессия әдісінде тәуелсіз айнымалылардың көмегімен тәуелді айнымалының мәні бағаланады. Бұл әдістің көмегімен тәуелсіз айнымалылардың қайсысы тәуелді айнымалының мәніне көбірек әсер ететіні көрсетіледі (Karakul, 2018). Мақалада көп факторлы регрессия әдісі қолданылды.

Зерттеу нәтижесі

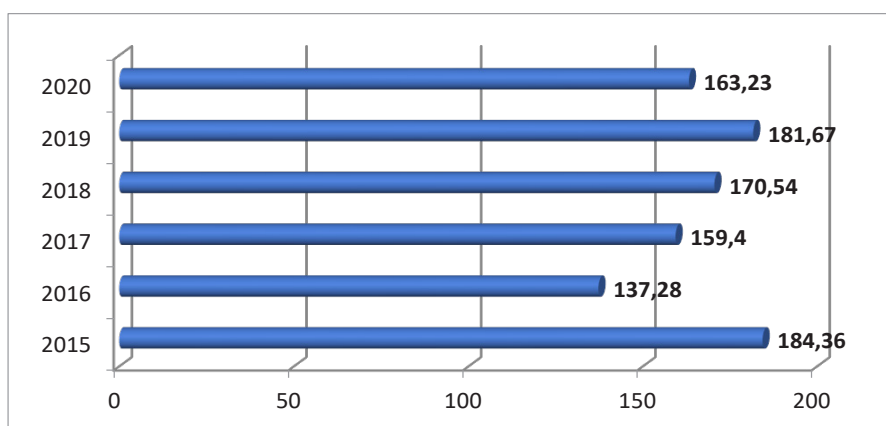
Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының дамуы айқын классикалық экономикалық сценарий бойынша жүзеге асуда. Себебі салыстырмалы түрде экономикалық дамудың басымдылығы табиғи пайдалы қазбаларды өндіру және оларды сыртқы нарыққа экспорттауға негізделген. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының мәліметтеріне сәйкес 2020 жылы еліміздің ЖІӨ көлемі 163,23 млрд. АҚШ долларын құрап, 2019 жылмен салыстырғанда 10,15%-ға дейін қысқарған. Бұл әлемдік нарықта мұнай бағасының 2011 жылмен салыстырғанда 200,38 АҚШ долларынан, 41,86 АҚШ долларына дейін төмендеуі негізгі факторлардың бірі болып отыр.

Осы мәліметтерге сүйене келе, еліміздің экономикасының негізгі бөлігі шикізат ресурстарына тәуелді екендігін анық байқауға болады. Бұл – ел экономикасының әліде болса біржақты дамуының айқын көрінісі.

Мемлекеттің экономикалық саясатының негізі – ол экономикалық айнымалыларды реттеу, демек бұл айнымалылардың басқа айнымалыларға қалай әсер ететіндігін білу. Яғни экспорттың, импорттың, сыртқы сауданың және тікелей шетелдік инвестициялардың Қазақстан ЖІӨ-не әсерін бағалауды анықтау зерттеу мақаламыздың негізгі міндеті болып табылады. Ол үшін төменде көрсетілген суретте Қазақстанның 2015-2020 жылдар аралығындағы ЖІӨ көлемінің динамикасы келтірілген.

Суретте Қазақстанның 2015-2020 жылдар аралығындағы ЖІӨ көлемі және оның пайыздық өсімі көрсетілген. Байқап отырғанымыздай, 2015 жылдары ЖІӨ көлемінің қарқынды өзгерісі байқалғаны көрінеді. ЖІӨ көлемі 184,36 млрд. АҚШ долларына жетіп, 2016 жылы күрт төмендеп 137,28 млрд. АҚШ долларын құрап, 25,54%-ға төмендеген. Дегенмен 2015 жылдан бастап ЖІӨ көлемі бірден төмендеу қарқынын көрсеткен. Қазақстан әлемдік нарықта ең ірі мұнай өндіруші мемлекеттердің бірі болып табылады. Осы себепті Қазақстандағы экономикалық өсім ең алдымен мұнай бағасының төмендеу әсерінен орын алса, екінші жағынан сыртқы жағымсыз экономикалық әсерлерден, оның ішінде тікелей шетелдік инвестициялық ағымның төмендеуі және көрші Ресей елінің арзан импорттық тауарлары әсерінен орын алған. Берілген мәліметтер негізінде 2016-2019 жылдар арасында бір қалыпты өсім байқалып, ал 2020 жылы қайта төмендеу көрініп отыр.

2015-2020 жылдар аралығындағы макроэкономикалық көрсеткіштер серпіні зерттеу кезеңінде берілген көрсеткіштер аясында көтерілудің ең жоғарғы екі шыңы 2018 және 2019 жылдары болған. Үш бірдей көрсеткіште 2020 жылы төмендеу қарқынын көрсетіп отыр. Бұған қазіргі таңда жаһандық экономикадағы орын алған келеңсіздіктер, оның ішінде COVID-19 пандемиясының ортаға шығуы, өндірістік тоқыраулар және карантиндік шектеулер елеулі әсер еткен.

Сурет 1 - Қазақстанның 2015-2020 жылдар аралығындағы ЖІӨ көлемі (млрд. АҚШ доллары)
Figure 1 - The volume of Kazakhstan's GDP in 2015-2020 (billion USD)

Ескерту - [16] әдебиет негізінде құрастырылды

Қазақстан экономикасының алға жылжыуында шешуші рөлдердің біріне ие тікелей шетелдік инвестициялар болып табылады. Тікелей шетелдік инвестициялар көптеген елдерде капитал ағынының және экономикалық өсудің қозғаушы күштерінің маңызды нысандарының бірі болып табылады. Атап айтқанда, бүгінгі таңда нарықтық экономикасы бар дамушы елдер тікелей шетелдік инвестициялардың экономикалық мүмкіндіктерді кеңейтуде шешуші рөлге ие екендігін мойындап отыр (Ashurov & Sharofiddin, 2020).

Жаһанданған әлемдегі шетелдік инвестициялардың маңыздылығы күн сайын артып келеді және бүгінде барлық елдер, әсіресе дамушы елдер, шетелдік инвестицияларды тартуға тырысады. Себебі дамушы елдердің экономикалық проблемаларының басында - капиталдың жетіспеушілігі тұр. Осыған байланысты экономикадағы ресурстардың жетіспеушілігі аутсорсинг қажеттілігін талап етеді және бұл қажеттілікті гранттар, несиелер және тікелей шетелдік инвестициялар арқылы қамтамасыз ету жолымен жүзеге асады.

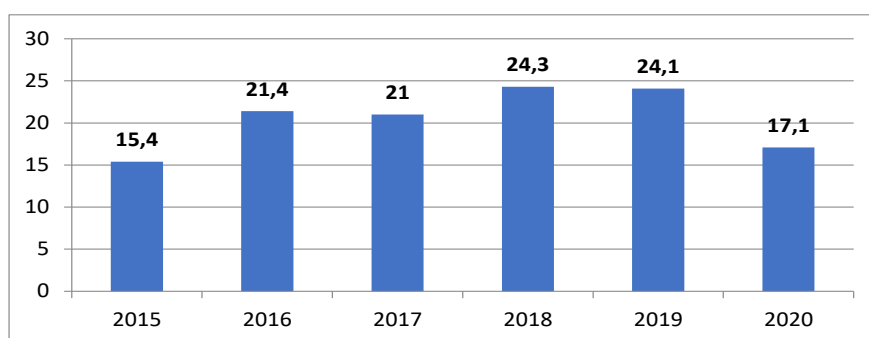
Экономикаға шетелдік инвестициялар тарту мәселесі әлемнің кез келген елінде өзекті екенін атап өту қажет. Шетелдік инвестициялар үшін жарысқа дамушы елдер ғана емес, дамыған мемлекеттер де кіреді. Елдер инвестициялық ахуалды жақсарту және бизнесті жүргізу үшін неғұрлым бәсекелестік жағдайлар жасау жөнінде шаралар қабылдайды, салықтарды төмендетеді немесе алып тастайды, көптеген

жеңілдіктер, инфрақұрылымдық шешімдер ұсынады.

COVID-19 дағдарысымен байланысты белгісіздік бүкіл әлемдегі экономикаға теріс әсер етті және инвестициялық белсенділіктің күрт төмендеуіне әкелді. ЮНКТАД-тың 2021 жылғы Әлемдік инвестициялар туралы баяндамасына сәйкес, 2019 жылы тікелей шетелдік инвестициялардың жаһандық ағындары 35%-ға, 1,5 трлн АҚШ долларынан 1 трлн. АҚШ долларына дейін қысқарған.

Қазақстан экономикасы соңғы 10 жыл ішінде орта есеппен жылына 22–24 млрд. АҚШ доллары көлемінде тікелей шетелдік инвестиция көлемінде тартып отырған. Алайда осы кезең ішінде тікелей шетелдік инвестициялардың көлемінің қысқаруына әкелген жағдайларды болғаны белгілі. Мысалы 2015 жылы Қазақстан экономикасына тартылған тікелей шетелдік инвестициялардың елдегі дағдарыстың себебінен 15,4 млрд. АҚШ долларына дейін төмендеген. Дегенмен 2016–2019 жылдар аралығында тікелей шетелдік инвестициялар ағыны қайта қарқын алып, жоғары тенденцияларды байқатқан. Соңғы 2020 жылы жаһандық пандемияның күшеюі және мұнай бағасының төмендеуі ел экономикасына, соның ішінде тікелей шетелдік инвестициялардың қозғалыс серпініне тағыда өзінің теріс әсерін тигізді. Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінің деректеріне сәйкес, өткен жылы Қазақстанға тікелей шетелдік инвестициялар ағыны 2019 жылмен салыстырғанда 30%-ға қысқарған және 17,1 млрд. АҚШ долларын құрады.

Сурет 2 - 2015-2020 жылдар аралығындағы Қазақстанға тартылған тікелей шетелдік инвестициялар (млрд. АҚШ доллары)

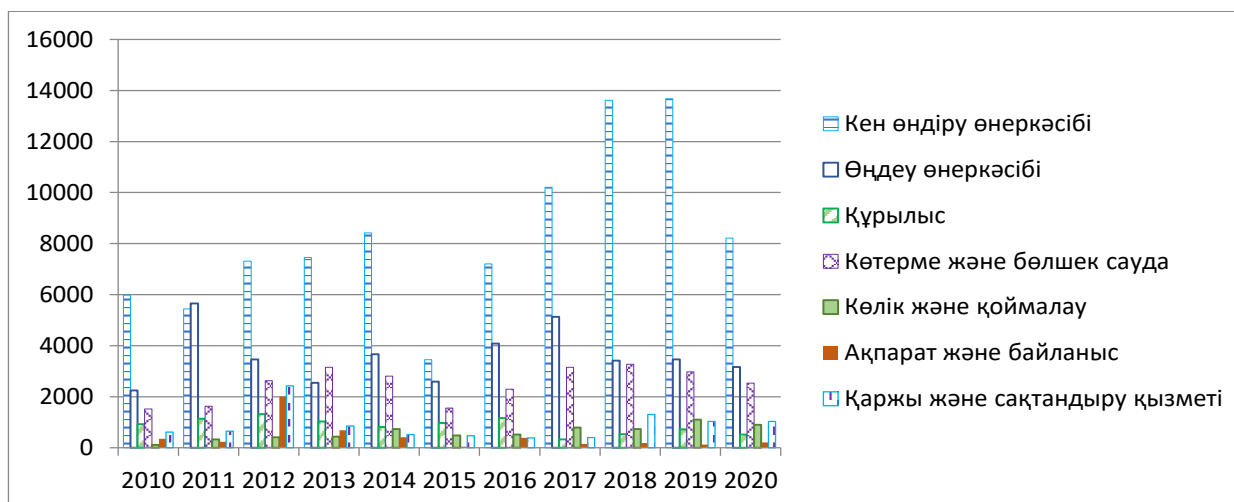
Figure 2 - Foreign direct investment attracted to Kazakhstan in 2015-2020 (billion USD)

Ескерту - [18] әдебиет негізінде құрастырылды

Қазақстанға тікелей шетелдік инвестициялардың салалар бойынша ағымында тау-кен өндіру саласы шетелдік инвесторлар үшін басты тартымды сала болып табылады, оның үлесіне шетелдік инвестициялардың жалпы ағынының 48,11%-ы тиесілі. Алайда еліміздің дамуының әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерін талдай келе, әлемдік экономикадағы жаһандық өзгерістер Қазақстан экономикасына да әсер еткенін атап өткен жөн. Энергия ресурстарына, сондай-ақ

металдарға әлемдік бағаның төмендеуі және әлемдегі геосаяси тұрақсыздық жағдайлары, тікелей шетелдік инвестициялар көлеміне едәуір ықпал етті.

Төменде көрсетілген суретте 2010-2020 жылдары ішіндегі тікелей шетелдік инвестициялардың салалық бөлінісі көрсетілген. Қазақстанға тартылатын тікелей шетелдік инвестициялардың басым бөлігі шикізаттық секторға негізделгені суретте айқын байқалып отыр. Жалпы шикізат саласы Қазақстан үшін үлкен маңызға ие.

Сурет 3 - 2010-2020 жылдар аралығындағы Қазақстандағы тікелей шетелдік инвестициялардың салалар бойынша ағымы (млн АҚШ доллары)

Figure 3 - The flow of foreign direct investment in Kazakhstan by industry in 2010-2020 (mln USD)

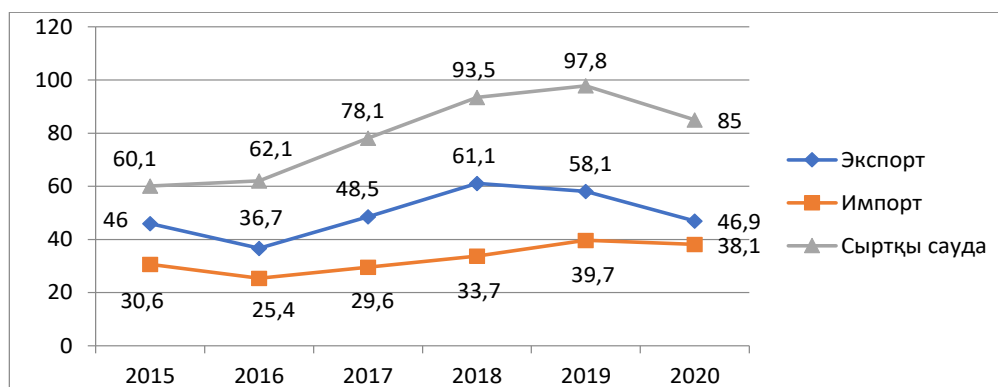
Ескерту - [18] әдебиет негізінде құрастырылды

Тікелей шетелдік инвестициялардың салалық бөлінісі бойынша динамикасында кен өндіру өнеркәсібінің 2010 жылдан бастап жыл сайынғы өсу қарқыны орын алғанын байқауға болады. Бірақ бұл көрсеткіш 2015 жылы еліміздегі экономикалық жағдайлардың орын алуына байланысты күрт төмендеген. Оның негізгі себептері ел ішіндегі және әлем елдеріндегі экономикалық дағдарыс, соның салдарынан шикізат өнімдерінің бағасының күрт түсуі соңында Қазақстан экономикасына оның ішінде кен өндіру саласына бағытталған тікелей шетелдік инвестициялардың төмендеуіне алып келген. 2016 жылдан бастап тікелей шетелдік инвестициялар қайта қарқын ала бастаған. Дегенмен соңғы уақыттарда жағдай өзгерді. Оған әлемге тараған COVID-19 пандемиясы себеп болды. Пандемияның салдарынан 2020 жылы кен өндіру саласы тікелей шетелдік инвестициялардың тек 8213,3 млн. АҚШ долларын тартқан. Басқа салаларға келер болсақ, өңдеу өнеркәсібі 2017 жылы 5129,9 млрд. АҚШ долларын құраса, кейінгі 3 жыл қатарынан бірыңғай төмендеу қарқынын көрсеткен. Ал құрылыс, көтерме және бөлшек сауда, ақпарат және байланыс, қаржы және сақтандыру қызметтеріне тартылған тікелей шетелдік инвестициялар ағымында суретте көрсетілгендей айтарлықтай өзгеріс орын алмаған. Тікелей шетелдік инвестициялардың динамикасына шолу жасай отырып, келесідей қорытындыға келуге болады. Қазақстан салалары ішінде кен өндіру саласы – экономиканың айқындаушы

салаларының бірі. Ал өзге де салаларға келер болсақ, олардың дамуы өте баяу әрі өсу қарқынына ие емес.

Ұлттық экономиканың тұрақты дамуы үшін маңызды макроэкономикалық көрсеткіштерінің бірі экспорт, импорт және сыртқы сауда айналымы болып табылады. Экономикалық өсуді қалыпты жағдайда ұстап тұру үшін елдегі экспорттық әлеуетті арттыра отырып, сыртқы сауда балансын қамтамасыз ету маңызды. Қазіргі таңда тауарлар мен қызметтердің экспорты ұлттық экономиканың өзін-өзі қамтамасыз ету дәрежесін және тәуелсіздігін анықтайтын көрсеткіш ретінде қалыптасқан. Кез келген мемлекет халықаралық нарықтарда экспорттық операцияларды жүзеге асыру арқылы өзінің мүмкіндіктерін көрсетіп, сол арқылы өзін ұзақ мерзімді экономикалық сауда-айналымда қарымқатынас орнатуға болатын сенімді серіктес ретінде дәлелдей отырып, өзінің мүмкіндіктерін көрсете алады. Бүгінде Қазақстан сауда-айналымында қарқынды дамып келе жатқан мемлекеттердің бірі.

Қазақстанның сыртқы сауда айналымын талдау барысында (сурет-4) байқағанымыздай, сыртқы сауда айналымында 2015-2018 жылдар аралығында ұлғайу жағына қарай қалыптасқан үрдіс көрінеді, алайда 2020 жылы төмендеп 85 млрд АҚШ долларын құрап, 13%-ға төмендеген. экспорт үлесінде 2018 жылы ұлғаяу үрдісін көрсетіп 61,1 млрд. АҚШ долларын құраған. Сонымен қатар, соңғы 5 жылда импорттың бір қалыпты оң динамикасы байқалады.

Сурет 4 - Қазақстанның 2015-2020 жылдар аралығындағы сыртқы сауда айналымы, экспорт, импорт көлемі (млрд. АҚШ доллары)

Figure 4 - Foreign trade turnover and volume of exports and imports of Kazakhstan in 2015-2020 (billion USD)

Ескерту - [17] әдебиет негізінде құрастырылды

Қазақстандағы сауда айналымындағы импорттылығын және экспортталатын тауарларға тоқталып кетер болсақ, импортталатын тауарлар негізінен көлік, көліктің құралдары мен жабдықтары, технмкалық машиналар, аппараттар, химия және жеңіл өнеркәсіп өнімдері, мал және өсімдік текті өнімдер, дайын тамақ өнімдері сияқты тауар топтарынан тұратын болса, ал экспортталатын тауарлардың құрылымында отын-энергетика өнімдері, тау-кен өнімдері және металлургия, мұнай өнімдері басым болады.

Мақалада экспорт, импорт, сыртқы сауда және тікелей шетелдік инвестициялар мен жалпы ішкі өнім арасындағы байланыс корреляциялық талдау арқылы зерттелді. Аталған макроэкономикалық көрсеткіштердің жалпы ішкі өнімге әсерін анықтау үшін көпфакторлы регрессия әдісі қолданылды. Талдау нәтижесінде макроэкономикалық көрсеткіштердің өзара байланысы статистикалық маңызды болып табылды, себебі p мәні 0.05 ($p < 0.05$) кіші мәнге ие. Макроэкономикалық көрсеткіштердің яғни экспорт, импорт, сыртқы сауда және тікелей шетелдік инвестициялар мен жалпы ішкі өнім арасындағы арасындағы корреляция 1-кестеде келтірілген.

Кесте 1 - Макроэкономикалық көрсеткіштердің корреляциялық коэффициенті

Table 1 - Correlation coefficient of macroeconomic indicators

	Экспорт	Импорт	Сыртқы сауда	ТШИ	ЖІӨ
Экспорт	1				
Импорт	0,67443654	1			
Сыртқы сауда	0,85589059	0,806750489	1		
ТШИ	0,55732346	0,134148158	0,638980658	1	
ЖІӨ	0,66228907	0,624935105	0,359925294	-0,127124	1

Экспорт және импорт көрсеткіштері арасында байқалатын және оң байланыс бар ($r = 0,674$).

Сыртқы сауда және экспорт көрсеткіштері арасында күшті және оң байланыс бар ($r = 0,855$).

Сыртқы сауда және импорт көрсеткіштері арасында жоғары және оң байланыс бар ($r = 0,806$).

Тікелей шетелдік инвестиция және экспорт көрсеткіштері арасында орта және оң байланыс бар ($r = 0,557$).

Тікелей шетелдік инвестиция және импорт көрсеткіштері арасында әлсіз және оң байланыс бар ($r = 0,134$).

Тікелей шетелдік инвестиция және сыртқы сауда көрсеткіштері арасында байқалатын және оң байланыс бар ($r = 0,638$).

Жалпы ішкі өнім және экспорт көрсеткіштері арасында байқалатын және оң байланыс бар ($r = 0,662$).

Жалпы ішкі өнім және импорт көрсеткіштері арасында байқалатын және оң байланыс бар ($r = 0,624$).

Жалпы ішкі өнім және сыртқы сауда көрсеткіштері арасында орташа және оң байланыс бар ($r = 0,359$).

Жалпы ішкі өнім және тікелей шетелдік инвестиция көрсеткіштері арасында әлсіз және теріс байланыс бар ($r = -0,127$).

Мақалада жалпы ішкі өнім және тікелей шетелдік инвестиция көрсеткіштері арасында теріс байланыс орын алып отыр. Аталған екі көрсеткіш арасындағы байланысты зерттеген мақалаларға тоқтала кетсек бұл көрсеткіштер арасында оң байланыс та теріс байланыс та анықталған. Мысалы Бандей және басқалар (2021), өз зерттеулерінде тікелей шетел инвестициялары мен жалпы ішкі өнім арасындағы қатынастарды зерттеп, тұтастай алғанда, тікелей шетелдік инвестициялардың елдердегі жалпы ішкі өніммен оң байланысы бар екенін растады (Banday et al., 2021). Алабидің зерттеуінде (2019) Нигерияның жалпы ішкі өнім мен тікелей шетелдік инвестициялар арасында оң және маңызды байланыс бар екендігі анықталды, ал ішкі инвестициялар оң, бірақ 5% деңгейінде статистикалық маңызды емес деген қорытындыға келді (Alabi, 2019). Йебуа зерттеуінде (2021) тікелей шетелдік инвестициялар мен жалпы ішкі өнім арасындағы байланыс зерттелді. Нәти-

жесінде экономикалық өсудің белгілі бір шегінен асатын елдерде тікелей шетелдік инвестициялар мен жалпы ішкі өнім арасында оң байланыс, ал экономикалық өсу деңгейі шекті деңгейден төмен елдерде тікелей шетелдік инвестициялар жалпы ішкі өнімге теріс немесе нөлдік әсер ететінін мәлімдеді (Yebova, 2021). Хе мен Лау (2015) өз зерттеулерінде сыртқы сауда мен жалпы ішкі өнім арасындағы байланысты зерттеді. Нәтижесінде қысқа мерзімді перспективада сыртқы сауданың жалпы ішкі өніммен оң байланысты деген қорытындыға келді. Екінші жағынан, ұзақ мерзімді перспективада сыртқы сауданың жалпы ішкі өнімге теріс әсер ететінін мәлімдеді (Hye & Lau, 2015).

Корреляциялық талдау нәтижелері бойынша жалпы ішкі өнім және тікелей шетелдік инвестиция көрсеткіштері арасында байқалатын әлсіз және теріс байланыс орын алып, қалған коэффициенттер толыққанды оң корреляцияны көрсетіп отыр. Демек бұл жалпы ішкі өнімнің өсімі экспорттың, сыртқы сауданың және импорттың өсіміне жеткілікті түрде байланыстылығын білдіреді. Макроэкономикалық көрсеткіштер ішінде жалпы ішкі өніммен ең тығыз байланыс экспортқа ($r = 0,662$) қатысты орын алған. Ал ең төменгі оң және орташа байланыс сыртқы саудамен ($r = 0,359$) жүзеге асқан. Жалпы Қазақстан әлемдік нарықта мұнай, метал және бидай өнімдерін экспорттаушы елдердің бірі болып табылады. Сондықтан Қазақстан экономикасы үшін экспорттың орны бөлек. Ол экономиканың тұрақты өсімі жағдайындағы айқындаушы факторлардың бірі болып табылады. 2016 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан әлемдік ірі импорттаушы мемлекеттер арасында 67 орынды иеленді. Оның үлесіне әлемдік импорт көлемінің 0,2%-ы келеді. Отандық нарыққа тауар жеткізушілердің негізгі елдер құрамында: Ресей, Қытай, Германия, АҚШ, Украина және Франция мемлекеттері бар. Талдауымызға сәйкес, ЖІӨ мен ТШИ арасында кері әлсіз байланыс бары анықталды. Бұл көрсеткіштің орын алуы тікелей шетелдік инвестициялардың тартылуы мен пайдаланылуының жүйесіздігін көрсетуде. Дегенмен бұл оларды терең зерттеу қажеттігін жоққа шығармайды. Себебі тікелей шетелдік инвестициялар өндірістік процестердің тиімділігін жоғарылатудың, өнім сапасын жақсартудың және өнімділікті арттыруға мүмкіндік беретін жаңа технологияларды енгізудің қайнар көзі болып табылады.

Әрбір жекелеген макроэкономикалық көрсеткіштердің өзгерісі жалпы ішкі өнімнің көлеміне әсерін анықтау мақсатында көптік регрессия әдісі пайдаланылды. Жоғарыда аталып өткен мәліметтерді негізге ала отырып, талдауды анықтаушы ретінде экспорт, импорт, сыртқы сауда және тікелей шетелдік инвестициялар алынды.

Кесте 2 - Экспорт, импорт, сыртқы сауда және тікелей шетелдік инвестициялардың Қазақстан ЖІӨ-не әсерінің регрессиялық статистикасы

Table 2 - Regression statistics of the impact of exports, imports, foreign trade and foreign direct investment on the GDP of Kazakhstan

Көптік R	0,98195467
R-квадрат	0,964234973
Мөлшерленген R-квадрат	0,821174866
Стандартты қателік	7,273692054

Кестеде экономикалық көрсеткіштердің ЖІӨ-ге әсерінің регрессиялық статистикасы келтірілген. Алынған мәліметтерге сәйкес көптік корреляция коэффициентіне назар аударайық. Көптік корреляция коэффициенті тиімді және факторлық сипаттамалар арасындағы сызықтық байланыстың тығыздығын сипаттайды. Берілген мәліметтер бойынша макроэкономикалық көрсеткіштер арасындағы корреляция 0,98. R-квадрат бұл – детерминация коэффициенті болып табылады. Талдау нәтижесі бойынша ол зерттеліп отырған бақылаулар арасындағы өзара байланыстың жоғары екендігін көрсетуде және 0,96-ға тең болды. Детерминация коэффициенті тәуелді айнымалы Y шамасының 96%-ға өзгеруі X вариациясына байланысты және 4%-ға осы зерттеуге қосылмаған басқа факторларға байланысты екенін көрсетеді. Коэффициент мәні 0-ден 1-ге дейінгі мәнге ие. Егер мән 1-ге жақын болса, бұл тәуелділік қарастырылып отырған фактордың тиімділігінің жоғары дәрежесін көрсететінін білдіреді.

Талдауымыздың нәтижесі бойынша регрессия коэффициенттерінің барлығы (тікелей шетелдік инвестицияларды қоспағанда) оң мәнге ие, ал детерминация коэффициенті (корреляция коэффициентінің квадраты) 1-ге жақын, осы себепті экспорттың, импорттың сыртқы сауданың ЖІӨ-ге әсерін жоғары деп бағалауға толықтай негіз бар. Сондықтан қалыптастырған регрессия теңдеуі келесідей орындалады:

$$Y = 60,771 + 1,985X_1 + 1,2869X_2 + 0,392X_3 - 0,601X_4$$

Ү коэффициентін қарастырсақ, мұнда бұл көрсеткіш егер берілген барлық бақылаулар 0-ге тең болған жағдайда, Ү-ке қалай әсер ететіндігін білдіреді. Яғни, талдауымыздағы негізгі көрсеткіштер: экспорт, импорт, сыртқы

сауда және тікелей шетелдік инвестициялардың жиынтығының ЖІӨ-ге 60,77%-дық үлеспен ықпал етеді. Бұл жерде айта кететін жайт, ЖІӨ-ге модельде қарастырылмаған өзге де әсер етуші факторлар бар.

Төменде көрсетілген кестеде макроэкономикалық көрсеткіштердің жалпы ішкі өнімге қалай әсер ететіндігі көрсетілген.

Кесте 3 - Экспорт, импорт, сыртқы сауда және тікелей шетелдік инвестициялардың Қазақстан ЖІӨ-не әсерінің регрессиялық талдауы

Table 3 - Regression analysis of the impact of exports, imports, foreign trade and foreign direct investment on the GDP of Kazakhstan

Тәуелді айнымалы	Тәуелсіз айнымалы	B	Стандартты қателік	t статистикасы	P мәні
Жалпы ішкі өнім	Экспорт	1,98	0,72	1,76	0,015
	Импорт	1,28	1,24	1,60	0,018
	Сыртқы сауда	0,39	0,50	0,77	0,048
	Тікелей шетелдік инвестиция	-0,60	2,34	-0,25	0,018

Кестеде экономикалық көрсеткіштердің жалпы ішкі өнімге әсерінің регрессиялық талдауы келтірілген. Ал енді берілген экспорттың, импорттың, сыртқы сауданың және тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы ішкі өнімге қалай әсер ететіндігін жекелей талдайтын болсақ, мұнда экспорттың жалпы ішкі өнімдегі салмақ үлесі 1,98 құрады. Яғни осы модель шегіндегі нәтижеге сәйкес экспорт жалпы ішкі өнімге 1,98 салмағымен оң әсер етеді. Талдаудың нәтижесі бойынша жалпы ішкі өнімге ең көп әсер ететін макроэкономикалық көрсеткіш экспорт болып табылды. Келесі кезекте жалпы ішкі өнімге 1,28 дәрежесімен импорт оң әсер ететіндігі көрінді. Жалпы ішкі өнімдегі сыртқы сауданың үлесі 0,39-ға тең болып, оң әсер ететіндігі байқалды. Макроэкономикалық көрсеткіштер ішінде тікелей шетелдік инвестициялар теріс мәнді көрсетті, бұл көрсеткіш (- 0,60) құрады. Бұл тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы ішкі өнімге теріс әсері бар екендігін білдіреді. Яғни, тартылған тікелей шетелдік инвестициялар аз болса, жалпы ішкі өнімнің деңгейі артатындығын білдіреді. Корреляциялық талдау нәтижесінде де жалпы ішкі өнім мен тікелей шетелдік инвестиция арасында әлсіз және теріс ($r = -0,127$) байланыс бар екендігі анықталды.

Жалпы осы уақытқа дейін экономикалық көрсеткіштердің ЖІӨ-ге қатынасының корреляциялық және регрессиялық талдауы бойынша зерттеулер жүргізілген. Алайда

мақаладағы зерттеу нәтижесімен ұштасатын жұмыс Асансеитова, Ковалева & Свинухов, В. Г. (2018) тарапынан жазылған мақаласы болып табылады. Аталған мақалада Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдерінің макроэкономикалық көрсеткіштердің өзара тәуелділігі зерттелген. Зерттеу нәтижелері бойынша: корреляциялық талдауда - экспорт 1%, импорт 0,98%, сыртқы сауда 0,99%, тікелей шетелдік инвестициялар 0,74% құраған. Ал регрессиялық талдауда экспорт және тікелей шетелдік инвестициялар негізгі анықтауыштар ретінде алынған. Оның нәтижесі келесідей: ЖІӨ – 7521,1 коэффициент, экспорт - 2,6953 коэффициент, тікелей шетелдік инвестициялар – 3,1779 коэффициент болған (Asanseitova et al., 2018). Зерттеуге алынған көрсеткіштердің үлесі төмендеу болғанына қарамастан, екі зерттеу жұмысының да нәтижелері өзара жақын әрі шамалас деп айтуға негіз бар. Асаравчи мен Акюл (2017) тарапынан жүргізілген зерттеуде 1998-2015 жылдар аралығында Түркия экономикасындағы тікелей шетелдік инвестициялардың, сыртқы сауданың, экспорттың, импорттың ЖІӨ-ге әсерін зерттелді. Талдау нәтижелері бойынша ұзақ мерзім үшін барлық макроэкономикалық көрсеткіштер арасында өзара байланыс болмайтындығы анықталды (Asaravci & Akyol, 2017). Осы себепті қысқа мерзімді байланысты талдау және көрсеткіштер арасындағы байланыстың бағытын анықтау мақсатында Гранджер себептілік сынағы

жүргізілді. Жүргізілген сынақ нәтижесінде тікелей шетелдік инвестицияның, сыртқы сауданың, экспорттың және импорттың елдегі жалпы ішкі өрімге біржақты себеп-салдар әсері анықталды. Осы нәтижелерге қарағанда Түркия экономикасындағы ішкі жалпы өнімге қысқа мерзімде ғана тікелей шетелдік инвестициялар, сыртқы сауда, экспорт және импорт әсер етеді деп айтуға болады. Бірақ, бұл макроэкономикалық көрсеткіштер арасында ұзақ уақыт аралығында ешқандай бір біріне әсер болмайды деген қорытындыға келді. Галимберти (2009) зерттеуінде 1974-2003 жылдар аралығындағы 72 елдегі экспортқа негізделген өсу моделінің дұрыстығын анықтау мақсатында панельдік регрессия әдісін қолданып талдау жүргізді. Сараптаманың нәтижесінде ол зерттелетін елдердегі экспорттың өсуіне жалпы ішкі өнімнің өсуі әсер еткенін анықталды (Galimberti, 2009).

Қорытынды

Ел экономикасы үшін маңызды көрсеткіштер болып табылатын экспорттың, импорттың, сыртқы сауданың және тікелей шетелдік инвестициялардың ЖІӨ-ге әсерін және олардың өзара байланысын анықтау ел экономикасы үшін өзекті мәселелердің бірі. Зерттеуде макроэкономикалық көрсеткіштердің өзара байланысын анықтап, сыртқы сауда, экспорт, импорт пен тікелей шетелдік инвестициялардың Қазақстанның жалпы ішкі өніміне әсер ету дәрежесін бағалау мақсат етілген. Зерттеудің алдына қойылған мақсатына жету үшін макроэкономикалық көрсеткіштер арасындағы сандық байланыстарды анықтауға мүмкіндік беретін корреляциялық және регрессиялық талдау жүргізілді. Қорытындылай келе, жүргізілген зерттеуге сәйкес келесідей нәтижелерге қол жеткізілді.

Зерттеуге алынған әрбір макроэкономикалық көрсеткіштерге жекелей тоқталып кетер болсақ, корреляциялық талдау нәтижесінде экспорт және импорт арасында байқалатын оң байланыс ($r = 0,674$) анықталды. Сыртқы сауда мен экспорттың ($r = 0,855$) да импорттың ($r = 0,806$) да арасында күшті және оң байланыс көрінді. Тікелей шетелдік инвестиция мен экспорт арасында орта дәрежеде оң байланыс ($r = 0,557$), импорт арасында әлсіз дәрежедегі оң байланыс ($r = 0,134$), сыртқы сауда көрсеткіші арасында орта дәрежеде оң байланыс ($r = 0,638$) бар екендігі көрінді. Жалпы ішкі өнім және экспорт ($r = 0,662$), импорт ($r = 0,624$) арасында байқалатын

және оң байланыс анықталып, сыртқы саудамен орташа дәрежедегі оң ($r = 0,359$) байланыс көрінді. Ал жалпы ішкі өнім және тікелей шетелдік инвестиция көрсеткіштері арасында әлсіз және теріс ($r = -0,127$) байланыс анықталды.

Шахин (2016) Оңтүстік Африка, Үндістан, Колумбия, Мексика және Түркия елдеріндегі тікелей шетелдік инвестициялар, сыртқы сауда және жалпы ішкі өнім арасындағы байланысты корреляция әдісімен зерттеді. Зерттеудің нәтижелері бойынша көрсеткіштер арасында корреляцияның бар екендігі дәлелденді. Тікелей шетелдік инвестиция мен жалпы ішкі өнім арасында 0.69, сыртқы сауда айнымалысы үшін 0.93 және жалпы ішкі өнім мен сыртқы сауда көрсеткіштері арасында 0.55 корреляция коэффициенті анықталды (SHahin, 2016).

Алынған нәтижелер бойынша жалпы ішкі өніммен ең тығыз байланыс бірінші экспортқа, екінші импортқа және үшінші сыртқы саудаға қатысты орын алған және тікелей шетелдік инвестициялардың кері әлсіз байланысы бары анықталды.

Регрессиялық талдау нәтижелеріне сәйкес Қазақстанның жалпы ішкі өнімі ел экспортына, импортына, сыртқы саудасына және тікелей шетелдік инвестицияларға 0,96%-ға тәуелділігін көрсетуде. Ал осы экономикалық көрсеткіштердің жиынтығының ЖІӨ – ге жалпы әсер ету шамасы 60,77%-ды құрады.

Зерттеуде құрылған регрессиялық модель нәтижесіне сәйкес жалпы ішкі өнімге ең көп әсер ететін макроэкономикалық көрсеткіш экспорт болып табылып, 1,98 дәрежесімен оң әсер ететіндігі байқалды. Жалпы ішкі өнімге екінші кезекте 1,28 дәрежеде импорт оң әсер етеді. Жалпы ішкі өнімдегі сыртқы сауда оң әсер етіп, үлес салмағы 0,39-ға тең болды. Тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы ішкі өнімге (-0,60) дәрежеде теріс әсер ететіндігі анықталды. Жалпы ішкі өнімге зерттеуге негіз болған макроэкономикалық көрсеткіштер ішінде тікелей шетелдік инвестициялардың әсері теріс болып табылды.

Айдын (2021) тарапынан жасалған зерттеуде панельдік мәліметтерді пайдалана отырып, тікелей шетелдік инвестициялардың экспорт пен импортқа әсерін зерттеді. 1993-2018 жылдар аралығындағы тікелей шетел инвестициясының 10 пайызға артуы елдің экспортын 0,8 пайызға, импортты 0,5 пайызға арттырғанын мәлімдеді (Yebova, 2021).

Жекелей тұрғыдан алғанда басымдыққа елдің экспорттық саудасы ие болса, сосын импорт және одан кейінгі ретте сыртқы сауда көлемі әсер етеді. Алынған нәтижелерді ескере келе, келесідей қорытынды жасауға болады. Жалпы Қазақстанның әлемдік экономикада жоғары рейтингке жету жолында ең алдымен негізгі экспорттық тауарлар мұнай, метал және бидай өнімдерінен бөлек елдің өндірістік саласын дамыту әрі жаңғырту арқылы дайын өнімдер экспортын ұлғайту қажет. Бұл тұрақты экономикалық өсімнің айқындаушы факторларының бірі болып табылады. Бұл үшін өнімді экспорттаудағы проблемаларды онтайландыру қажет. Қазақстанда өнімді экспорттау кезіндегі негізгі проблемалардың қатарында тасымалдау құнының жоғары болуы, әлсіз маркетинг және логистика секілді проблемаларды атап өту керек. Аталған проблемаларды жойып елдегі экспорттың әлеуетін арттыру арқылы ЖІӨ-ді де ұлғайтып, экономикалық өсімге ықпал ете аламыз.

Талдауда көрсетілгендей тікелей шетелдік инвестициялардың ЖІӨ-ге әсері теріс, әрі өте әлсіз екендігі анықталды. Бір жағынан бұл олардың пайдаланылу бағытының жүйесіздігінің айқын көрінісі болып отыр. Осы себепті шетелдік капиталды тартуда және оған жағдай жасауда мемлекет тарапынан ерекше көңіл бөлуді қажет ететіндігі сөзсіз. Бұл мемлекетіміздің келешектегі даму мүддесін қамтамасыз ету жолында тікелей шетелдік инвестицияларды пайдалануда нақты нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда орын алып жатқан көптеген макроэкономикалық және геосаяси мәселелердің, оның ішінде әлемдік мұнай бағасының түсуі, валюталардың девальвациясы, елдер арасындағы санкциялардың болуына қарамастан мемлекеттер арасындағы сауда қарым қатынастары күшеюде және бұл елдердің интеграциялану жағдайына оң әсерін тигізуде. Бұған дәлел бүгінгі күні импорттың пен сыртқы сауданың және тікелей шетелдік инвестициялардың қиын экономикалық жағдайдағы мемлекеттердің өз позицияларында қалуға, сонымен бірге, олардың бәсекелестігі жоғары мемлекеттер қатарына енуіне және мемлекет ішіндегі іскерлік ортаны қалыптастыру мақсаттарын жүзеге асыруда белсенді қызмет етуі болып табылады.

References

1. Acaravcı, A., & Akyol, M. (2017). The Relationship between Foreign Direct Investment, Foreign Trade and Economic Growth in Turkey. *International Journal of Economics and Innovation*, 3(1), 17-33. <https://doi.org/10.20979/ueyd.303595>.
2. Alabi, K.O. (2019). The impact of foreign direct investment on economic growth: Nigeria experience. *Open Journal of Applied Sciences*, 9, 372-385. <https://doi.org/10.4236/ojapps.2019.9503>.
3. Asanseitova, S.M., Kovaleva, E.V., & Svinukhov, V.G. (2018). Assessment of the impact of exports and foreign direct investment on GDP by the example of the EAEU member states. *Bulletin of the NGIEI*, 9(88), 60-70.
4. Ashurov, A., & Sharofiddin, A. (2020). The determinants of foreign direct investment in Central Asian region: A case study of Tajikistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan (A quantitative analysis using GMM). *Russian Journal of Economics*, (6), 162. <https://doi.org/10.32609/j.ruje.6.48556>.
5. Bandy, U.J., Murugan, S., & Maryam, J. (2021). Foreign direct investment, trade openness and economic growth in BRICS countries: evidences from panel data. *Transnational Corporations Review*, 13(2), 211-221. <https://doi.org/10.1080/19186444.2020.1851162>.
6. Bhasin, N., & Paul, J. (2016). Exports and Outward FDI: Are They Complements or Substitutes? Evidence from Asia. *Multinational Business Review*, 24(1), 62-78. <https://doi.org/10.1108/MBR-05-2015-0016>.
7. Bureau of National Statistics (2021) [updated October 10, 2021; cited November 30, 2021]. Available: <http://www.stat.gov.kz>
8. Galimberti, J.K. (2009). Conditioned Export-Led Growth Hypothesis: A Panel Threshold Regressions Approach. Munich Personal RePEc Archive(MPRA). *MPRA Paper, No. 13417*, Online at <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/13417/>.
9. Ganiyeva, S. (2019). Stimulation of foreign investment by Turkish and Kazakh law. *Journal of the Faculty of law of Dokuz Eylul University*, 21(1), 83-137.
10. Gujarati, D. N. (2003). *Basic Econometrics*. Newyork: McGraw Hill.
11. Hye, Q.M.A., & Lau, W. (2015). Trade openness and economic growth: empirical evidence from India. *Journal of Business Economics and Management*, 16(1), 188-205. <https://doi.org/10.3846/16111699.2012.720587>.
12. Information of the National Bank of the Republic of Kazakhstan [cited November 30, 2022]. Available: <https://www.nationalbank.kz/kz/news/pyamyev-investicii-po-napravleniyu-vlozheniya2>
13. Karakul, A. (2018). Multivariate Linear Regression Modeling of the Effects of Some Indicators Related to Cities on Student Achievement in Turkey. *International Journal of Social Sciences*, 3(1), 53-77. <https://doi.org/10.31454/usb.419838>.

14. Lorcü, F., & Bolat, B.A. (2009). Examination of the Relationship between Mortality Rates by Age and Socio-Economic Indicators. *Journal of Istanbul University Faculty of Business*, 38(2), 124-133. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/98631/>.
15. Mamyrov, N.K., & Tileuzhanova, M.A. (2003). *Macroeconomics*. Almaty: Ekonomika.
16. Mukhamediyev, B.M., Dulambayeva, R.T., & Rakhmatullayeva, D.Zh. (2011). *Macroeconomics*. Almaty: al-Farabi Kazakh National University. <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fpaps.kaznu.kz%2F11%2F0%2F%2FwdOrigin=BROWSELINK>
17. Pata, U.K. (2017). Foreign Trade and Economic Growth Relations in Turkey: Toda-Yamamoto Causality Analysis (1971-2014). *Ataturk University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 31(1), 19-134.
18. Raza, M., & Ying, Zh. (2017). The Causal Relationship Between Export and Economic Growth of Pakistan. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 5(2), 210-230.
19. Sherry, A., & Henson, R.K. (2005). Conducting And Interpreting Canonical Correlation Analysis In Personality Research: A User-Friendly Primer. *Journal Of Personality Assessment*, 84(1), 37-48. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa8401_09.
20. Yeboua, K. (2020). Foreign direct investment and economic growth in Africa: new empirical approach on the role of institutional development. *Journal of African Business*, 22(2), 1-18. <https://doi.org/10.1080/15228916.2020.1770040>.
21. Global Investment Report (2021). [cited November 30, 2022]. Available: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_en.pdf

Список литературы (транслитерация)

1. Acaravcı, A., & Akyol, M. (2017). The Relationship between Foreign Direct Investment, Foreign Trade and Economic Growth in Turkey. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi [Mezhdunarodnyj zhurnal ekonomiki i innovacij]*, 3(1), 17-33. <https://doi.org/10.20979/ueyd.303595>. (In Turk.).
2. Alabi, K.O. (2019). The impact of foreign direct investment on economic growth: Nigeria experience. *Open Journal of Applied Sciences*, 9, 372-385. <https://doi.org/10.4236/ojapps.2019.9503>.
3. Asanseitova, S.M., Kovaleva, E.V., & Svinukhov, V.G. (2018). Assessment of the impact of exports and foreign direct investment on GDP by the example of the EAEU member states. *Bulletin of the NGIEI [Vestnik NGIEI]*, 9(88), 60-70. (In Russ.).
4. Ashurov, A., & Sharofiddin. A. (2020). Determinanty pryamykh inostrannykh investitsiy v Tsentralnoaziatskom regione: tematiceskoye issledovaniye Tadzhiqistana. Kazakhstana. Kyrgyzstana. Turkmenistana i Uzbekistana (kolichestvennyy analiz s ispolzovaniyem GMM). *Russian Journal of Economics [Rossijskij ekonomicheskij zhurnal]*, (6), 162. <https://doi.org/10.32609/j.ruje.6.48556>. (In Russ.).
5. Banday, U.J., Murugan, S., & Maryam, J. (2021). Foreign direct investment, trade openness and economic growth in BRICS countries: evidences from panel data. *Transnational Corporations Review*, 13(2), 211-221. <https://doi.org/10.1080/19186444.2020.1851162>.
6. Bhasin, N., & Paul, J. (2016). Exports and Outward FDI: Are They Complements or Substitutes? Evidence from Asia. *Multinational Business Review*, 24(1), 62-78. <https://doi.org/10.1108/MBR-05-2015-0016>.
7. Bureau of National Statistics (2021) [updated October 10, 2021; cited November 30, 2021]. Available: <http://www.stat.gov.kz>
8. Galimberti, J.K. (2009). Conditioned Export-Led Growth Hypothesis: A Panel Threshold Regressions Approach. Munich Personal RePEc Archive(MPRA), *MPRA Paper, No. 13417*, Online at <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/13417/>.
9. Ganiyeva, S. (2019). Stimulation of foreign investment by Turkish and Kazakh law. *Journal of the Faculty of law of Dokuz Eylul University [Dokuz Eylul universitetini zan fakulteti zhurnaly]*, 21(1), 83-137. (In Kaz.).
10. Gujarati, D.N. (2003). *Basic Econometrics*. Newyork: McGraw Hill.
11. Hye, Q.M.A., & Lau, W. (2015). Trade openness and economic growth: empirical evidence from India. *Journal of Business Economics and Management*, 16(1), 188-205. <https://doi.org/10.3846/16111699.2012.720587>.
12. Information of the National Bank of the Republic of Kazakhstan [cited November 30, 2022]. Available: <https://www.nationalbank.kz/kz/news/pyamyje-investicii-po-napravleniyu-vlozheniya2>
13. Karakul, A. (2018). Multivariate Linear Regression Modeling of the Effects of Some Indicators Related to Cities on Student Achievement in Turkey. *International Journal of Social Sciences [Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi]*, 3(1), 53-77. <https://doi.org/10.31454/usb.419838>. (In Turk.).
14. Lorcü, F., & Bolat, B. A. (2009). Examination of the Relationship between Mortality Rates by Age and Socio-Economic Indicators. *Journal of Istanbul University Faculty of Business [İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi]*, 38(2), 124-133. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/98631/>. (In Turk.).
15. Mamyrov, N.K., & Tileuzhanova, M.A. (2003). *Macroeconomics*. Almaty: Ekonomika [Almaty: Jekonomika]. (In Kaz.).
16. Mukhamediyev, B.M., Dulambayeva, R.T., & Rakhmatullayeva, D.Zh. (2011). *Macroeconomics*. Almaty: al-Farabi Kazakh National University [Almaty: Kazahskij nacional'nyj universitet im. al'-Farabi]. (In Kaz.).
17. Pata, U.K. (2017). Foreign Trade and Economic Growth Relations in Turkey: Toda-Yamamoto Causality Analysis (1971-2014). *Ataturk University*

Journal of Economics and Administrative Sciences [Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi], 31(1), 119-134. (In Turk.).

18. Raza, M., & Ying, Zh. (2017). The Causal Relationship between Export and Economic Growth of Pakistan. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 5(2), 210-230.

19. Sherry, A., & Henson, R. K. (2005). Conducting and Interpreting Canonical Correlation Analysis in Personality Research: a User-Friendly Primer. *Journal of Personality Assessment*, 84(1), 37-48. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa8401_09.

20. Yeboua, K. (2020). Foreign direct investment and economic growth in Africa: new empirical approach on the role of institutional development. *Journal of African Business*, 22(2), 1-18. <https://doi.org/10.1080/15228916.2020.1770040>.

21. Global Investment Report [Alemdik-investitsiyalar-2021 turaly YuNKTAD bayandamasy], (2021). [cited November 30, 2022]. Available: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_en.pdf. (In Kaz.).

Information about the authors

* **Gulnur T. Sultankhanova** – PhD, senior lecturer, Kh. A. Yasawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan, e-mail: s_gul@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1358-1778>

Zhansaya B. Abdulla – master student, Kh. A. Yasawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan, e-mail: abdulla_zhansaya@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7902-562X>

Авторлар туралы мәліметтер

* **Султанханова Г.Т.** – PhD, аға оқытушы, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Туркестан, Қазақстан, e-mail: s_gul@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1358-1778>

Абдулла Ж.Б. – магистрант, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Туркестан, Қазақстан, e-mail: abdulla_zhansaya@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7902-562X>

Сведения об авторах

***Султанханова Г.Т.** – PhD, старший преподаватель, Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясауи, Туркестан, Казахстан, e-mail: s_gul@mail.ru, ORCID.ID: <https://orcid.org/0000-0002-1358-1778>

Абдулла Ж.Б. – магистрант, Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясауи, Туркестан, Казахстан, e-mail: abdulla_zhansaya@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7902-562X>

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-201-211>

MPHTI 10.21.21

JEL: J18, J24, I20

The Impact of State Expenditure on Education and on Student Academic Achievement

Zhassulan T. Kushebayev^{1*}, Galym S. Nygymetov²

¹ *Kenzhegali Sagadiyev University of International Business, 8a Abay Ave., 050010, Almaty, Kazakhstan*

² *M. Narikbayev KAZGUU University, Korgalzhyn highway 8, 010000, Astana, Kazakhstan*

Abstract

Due to the impact of quarantine measures against COVID-19, the quality of education in the country's schools has decreased. This issue is relevant and is on the agenda from the administration of the Head of State to university rectors and teachers, school principals and educators, students and their parents. Most of the participants in the discussion believe that too little money is allocated to the school. This article examines the impact of government spending on education and on students' academic achievements. According to the literature review, it was revealed that an increase in financial support for secondary schools from the state will lead to an increase in the quality of education. To solve these research questions, we used a correlation analysis between student academic performance and government spending, and household spending. On the basis of the selected variables, a correlation analysis was carried out by the method of rank correlation of the relationship between student performance and the amount of state funding for education. The study concluded that the success of students in education is influenced by non-financial factors, such as educational standards and appropriate teaching methods. At the same time, a paradoxical situation has been revealed, almost every year the government increases annual spending on education in secondary schools, but student academic performance is constantly falling. In addition, there was no strong statistical relationship between student performance and the amount of State funding for education. Therefore, the question arises about the effectiveness of the use of allocated public funds for education.

Keywords: State Expenditure, Student Achievement, Education, Finance, Human Capital, Economic Development

For citation: Kushebayev, T. Zh., & Nygymetov, G. S. (2022). The impact of State expenditure on education on student academic achievement. *Economics: the Strategy and practice*, 17(4), 201-211, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-201-211>

* **Corresponding author: Kushebayev T. Zh.** – master of science, lecturer of the department Tourism and Hospitality, Kenzhegali Sagadiyev University of International Business, Almaty, Kazakhstan, e-mail: kushebayev@gmail.com

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest

Financial support. The study was not sponsored (own resources)

The article received: 18.09.2022

The article approved for publication: 29.11.2022

Date of publication: 30.12.2022

Мемлекеттік білім беру шығындарының оқушылардың академиялық жетістіктеріне әсері

Күшебаев Ж. Т.^{1*}, Нығыметов Ғ.С.²

¹ К. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Абай 8а, 050010, Алматы, Қазақстан

² М.С. Нәрікбаев атындағы КАЗГЮУ университеті, Қорғалжын тас жол 8, 010000, Астана, Қазақстан

Түйін

COVID-19-ға қарсы карантиндік шаралардың әсерінен ел мектептеріндегі білім сапасы төмендеді. Жалпы бұл мәселе бүгінде өзекті болып табылады және Мемлекет басшысының әкімшілігінен бастап университет ректорлары мен мұғалімдерінің, мектеп директорлары мен тәрбиешілерінің, оқушылар мен ата-аналарының да күн тәртібінде тұр. Осы талқылауға қатысушылардың көпшілігі мектепке тым аз ақша бөлініп жатыр деп санайды. Бұл мақалада мемлекеттік шығындардың білім беруге және оқушылардың академиялық жетістіктеріне әсері зерттелген. Жүргізілген әдеби шолуға сәйкес мемлекет тарапынан орта мектептерді қаржылай қолдаудың артуы білім беру сапасын арттыруға әкелетіні анықталды. Аталған зерттеу мәселелерін шешу үшін біз студенттердің үлгерімі мен мемлекеттік шығындар мен үй шығындары арасындағы корреляциялық талдауды қолдандық. Таңдалған айнымалылар негізінде оқушылардың үлгерімі мен мемлекеттік қаржыландыру көлемі арасындағы байланысты дәрежелік корреляциялау әдісімен талдау жүргіздік. Зерттеу нәтижесі студенттердің білім берудегі жетістігіне білім беру стандарттары мен сәйкес оқыту әдістері сияқты қаржылық емес факторлар әсер етеді деген қорытындыға әкелді. Сонымен қатар, парадоксалды жағдай анықталды, жыл сайын Үкімет орта мектептерде білім алуға жыл сайынғы шығындарды көбейтеді, бірақ оқушылардың үлгерімі үнемі төменепотырған. Сонымен қатар, оқушылардың үлгерімі мен білім беруді мемлекеттік қаржыландыру көлемі арасында күшті статистикалық байланыс анықталған жоқ. Сондықтан білім беруге бөлінген мемлекеттік қаражатты пайдаланудың тиімділігі туралы мәселе туындады.

Түйін сөздер: мемлекет шығындары, оқушының жетістігі, білім беру, қаржы, адами капитал, экономикалық даму

Дәйексөз үшін: Көшебаев Ж.Т., Нығыметов Ғ.С. (2022). Мемлекеттік білім беру шығындарының оқушылардың академиялық жетістіктеріне әсері. Экономика: стратегия және практика, 17(4), 201-211, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-201-211>

* **Хат-хабаршы авторы:** Күшебаев Ж.Т. – ғылым магистрі, Туризм және қонақжайлылық кафедрасының оқытушысы, Кенжеғали Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: kushebayev@gmail.com

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеу демеушілік қолдау керсеткен жоқ (меншікті ресурстар)

Мақала редакцияға түсті: 18.09.2022

Жариялау туралы шешім қабылданды: 29.11.2022

Жарияланды: 30.12.2022

Влияние государственных расходов на образование и на академические достижения учащихся

Кушебаев Ж.Т.^{1*}, Ныгыметов Г.С.²

¹ Университет международного бизнеса им. К.Сагадиева, пр. Абая, 8А, 50010, Алматы, Казахстан

² Университета КАЗГЮУ им. М.С. Нарикбаева, Коргалжинское шоссе 8, 010000, Астана, Казахстан

Аннотация

Из-за воздействия карантинных мер против COVID-19 качество образования в школах страны снизилось. Данный вопрос является актуальным и стоит на повестке дня от администрации Главы государства до ректоров университетов и учителей, директоров школ и воспитателей, студентов и их родителей. Большинство участников обсуждения считают, что школе выделяется слишком мало денег. В данной статье исследуется влияние государственных расходов на образование и на академические достижения учащихся. Согласно проведенному литературному обзору было выявлено, что увеличение финансовой поддержки средних школ со стороны государства приведет к повышению качества образования. Для решения данных исследовательских вопросов нами был использован корреляционный анализ между успеваемостью студентов и государственных расходов, так и домашних расходов. На основе выбранных переменных был проведен корреляционный анализ методом ранговой корреляции взаимосвязи между успеваемостью учащихся и объемом государственного финансирования образования. В исследовании был сделан вывод, что на успех студентов в образовании влияют нефинансовые факторы, такие как образовательные стандарты и соответствующие методы обучения. В то же время, была выявлена парадоксальная ситуация, практически каждый год правительство увеличивает ежегодные расходы на образование в средних школах, но успеваемость учащихся постоянно падает. Кроме того, не была выявлена сильная статистическая взаимосвязь между успеваемостью учащихся и объемом государственного финансирования образования. Поэтому возникает вопрос об эффективности использовании выделенных государственных средства на образование.

Ключевые слова: государственные расходы, успеваемость учащихся, образование, финансы, человеческий капитал, экономическое развитие

Для цитирования: Кушебаев Ж.Т., Ныгыметов Г.С. (2022). Влияние государственных расходов на образование на академические достижения учащихся. *Экономика: стратегия и практика*, 17(4), 201-211, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-201-211>

* **Корреспондирующий автор:** Кушебаев Ж.Т. – магистр наук, преподаватель кафедры Туризм и гостеприимство, Университет международного бизнеса им. К. Сагадиева, Алматы, Казахстан, e-mail: kushebayev@gmail.com

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

Статья поступила в редакцию: 18.09.2022

Принято решение о публикации: 29.11.2022

Опубликовано: 30.12.2022

Introduction

Education is the most important sphere of economics, which largely determines society's intellectual and cultural state. Even though in recent years, increased attention has been paid to reforming universities, general education also requires modernization, primarily to provide equal opportunities for the entire population of the country to receive quality educational services. School funding has traditionally been viewed from two perspectives: the main issues have always revolved around how funds are received and used by schools and how funding is allocated to local educational institutions. Over the past few decades, there has been increasing discussion of the relationship between student achievement and school funding levels.

The lack of financial resources in schools has a negative impact on the quality of training of students and the development of the material base. At the same time, it might cause the departure of the most talented part of the scientific and pedagogical staff. It will reduce the region's socio-economic development level and its competitiveness in the world market. The formation of an effective management system in the field of education, as well as the development of a financing system that meets the requirements of the community, will ensure the solution of problems in this field. Therefore, the problem of education financing should be solved at the state level, it is necessary to improve the school financing system. In this regard, the coverage of the article, which explores financing education in Kazakhstan on the applicability of students, is undoubtedly of high relevance.

Many economists view spending on school education as an investment both in students and in society as a whole. The presence of education can increase the social status of a modern person. Also, education contributes to a higher level of material well-being and social mobility. Meanwhile, the national income rises along with the income of more highly skilled workers. Almost all OECD countries have significantly increased spending on general education, bringing it to the level of 3% of GDP (Pons et al., 2015). Since education is a significant part of government spending, the question of its effectiveness is very relevant. Thus, school financing is one of the major areas of interest within the field of education quality. Many researchers have studied students' academic performance using financial variables.

The state budget plays a special role in financing the educational services of institutions. Education is a public good that the market like

all other social needs of society, cannot fully finance. This is the main reason for the state's participation in the field of education. The constantly growing role of the human factor determines the government's involvement in solving the education system's issues in many pressing social problems of society. In the preamble of the World Conference on Higher Education, held in Paris in July 2009, within the framework of UNESCO, it is written that "... education as a public good is the responsibility of all stakeholders, especially governments. In the face of today's and tomorrow's most complex global challenges, education has a social responsibility to help us understand and improve our ability to respond to various issues, including social, economic, scientific, and cultural aspects. It should become the leading force of society in the formation of global knowledge to solve global problems such as food security, climate change, water management, intercultural dialogue, the use of renewable energy sources, and public health" (Unesco, 2009).

Our findings deepen the current understanding of the financing and budgeting of schools. Because there has been little quantitative analysis of the effectiveness of state expenditure on secondary schools in Kazakhstan. What we know about financing efficiency is based mainly on foreign empirical studies. The paper aims to uncover the relationship between students' achievements and expenditure on secondary education. Moreover, it has an objective to find out how the funding of schools contributes to students' academic performance. This study's findings suggest a negative correlation between expenditure on secondary schools by the state and student achievements. The particular significance of this study lies in the contribution to the economic field since the relationship between state expenditure and students' academic achievements have not been studied in Kazakhstan's case.

Literature review

Many scholars believe that investment in school education may bring the highest return value for each individual and society. Moreover, people's achievement in life depends on their contribution to school education. The studies of Afonso et al. (2005), Fakin and de Crombrugge (1997), which did comparative analysis for OECD countries, can be highlighted among international comparisons of the efficiency of public sector spending. In the same vein, Clements (2002) estimated the effectiveness of

educational spending in European countries. Numerous studies have attempted to explain the relationship between expenditure in school and students' achievement. One of them was the work of Jackson, Johnson, and Persico (2015), who revealed that the number of students who graduated high school increased by 7.1 percent when schools raised their spending by 10 per cent. In the same vein, in 2013, Cascio et al. published a paper in which they found that increased amount of state expenses on secondary education decreased high school dropout rates for whites, but they did not affect blacks. Another point of view is shared by researchers who argued that not only government spending, but also financial support for families positively affects students' school achievements (Parcel & Dufur, 2001; Li & Qiu, 2018).

However, some experts noted that the increase in spending on the quality of education does not always bring positive results. Therefore the idea of further increasing funding gives way to the task of improving the efficiency of national school education systems (DeGrow, 2007). One of the earliest and most famous studies on this subject is the report entitled "Equality of Educational Opportunity" (or simply "The Coleman Report"), published in 1966 in the United States. The US Congress funded this large-scale study to identify the reasons why it is not possible to eliminate the difference in achievement between white and black students. The study argued that variation in school funding had almost (or entirely) nothing to do with student achievement.

Likewise, Hanushek et al. (2004) claim that teacher salaries (depending on experience and level of education) are not correlated to student achievement. In other words, how much teachers get paid for their work does not affect how students perform. Teachers whose students show improvement in academic performance can earn low and high salaries. Therefore, since teacher compensation is one of the most important aspects of school spending, it can be concluded that school spending generally is not related to student achievement.

This view was supported by McEwan and Marshall (2004), who did not find a significant impact on the level of educational attainment of such factors as spending per student and the number of students per teacher. Likewise, Lee and Barro (2001) found a strong relationship between enrollment per teacher and student outcomes, while the impact of government spending per student was not statistically

significant. In this work, the average salary of teachers was also considered as an explanatory variable, but only in primary education, and its positive, albeit weak, effect was noted.

The lack of association between education spending and students' achievement has been confirmed for decades. Thus, from 1970 to 1994, there were changes in education spending in some individual OECD countries and some countries in East Asia. The cost of education per student increased significantly during this period in all the countries under consideration. However, a comparison of test scores suggests that none of the countries has seen a significant improvement in average student performance (Gundlach & Wößmann, 2001). The experience of some countries (in particular, the USA) has shown that, despite the increase in funding for the education sector, test results can become even worse compared to previous indicators, from which it was concluded that there is practically no relationship between student performance and the monetary resources invested by the country in education (Hanushek & Woessmann, 2017).

In addition, several authors have reported that one of the significant problems in the education sector is the ineffective use of finance which causes the low quality of education (Al-Kaisi et al., 2017; Sazhin & Saraikin 2016; Nakhratova et al., 2017).

Among researchers, there is still no agreement on the relationship between the financial resources of schools and students' academic achievements: some have noted the existence of such a relationship, while others have noted its absence. Thus, inconsistency in literature pushes the author to check whether the amount of expenditure on secondary schools has an impact on the achievements of students in the case of Kazakhstan. Consequently, the contribution of this article in the scientific field may reflect the need to increase state funding for secondary schools so that student achievements would improve in Kazakhstan since such studies have not been conducted before. Because in the world, the need for and importance of financing secondary schools shows that education spending is an effective and, most importantly, necessary investment since the demand for highly qualified labor has been steadily growing in the labor market lately.

Methodology

This study used a quantitative approach to address the research aim. According to Babbie (2020), quantitative research effectively

demonstrates the relationship between variables within a population. In terms of data, the author utilized only secondary data because of its availability and reliability. All data used in the data analysis part was taken from two sources. The first data set illustrated the student's achievement in secondary schools over 11 years between 2010 and 2021. The second and third data set demonstrated state and household expenditure, respectively, over the same period. All of these data were taken from Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan Bureau of National statistics.

In most recent studies, student achievement in schools has been measured by dropout rates. For example, Coleman, J. S. (1966) took dropout rates in Brazilian municipalities, whereas Jackson et al. (2016) used dropout rates in the USA. In Kazakhstan's case, it is important to note that it is difficult to find reliable data representing the dropout rate. Therefore, in this study, students' achievement was measured by the average score of unified national testing.

Correlation demonstrates the relationship between two variables. Regression estimates how one variable affects another. Two variables are considered symmetrically in correlation analysis while in regression analysis, one variable is assumed to depend asymmetrically on the other. Extensions to sets of quantities are important. Suppose that for each variable x , the other variable y has a probability distribution $p(y|x)$, the probability of y given by x . The mean value of this distribution, alternatively called the expectation of y , given x , and written $E(y|x)$, is a function of x and is called the regression of y on x . The quantity x is often called the independent variable, though a better term is regressor variable: y is the dependent variable. The regression tells us something about how y depends on x . The simplest case is linear regression, where $E(y|x) = \alpha + \beta x$ for parameters α and β : the latter is called the regression coefficient (of y on x). Other features of the conditional distribution $p(y|x)$ are usually considered in addition to the mean. The variance (or standard deviation) measures the spread of the y -values, for fixed x . A common case is where this is constant over x : the regression is then said to be homoskedastic. A further common assumption is that $p(y|x)$ is normal, or Gaussian. Then y is normally distributed about $\alpha + \beta x$ with constant variance σ^2 .

The regression concept of y on x does not involve a probability distribution for the regressor x . If it does have one, $p(x)$, then x and y have a joint distribution given by $p(x,y) =$

$p(y|x)p(x)$. This joint distribution yields variances, σ_{xx} and σ_{yy} , for x and y , and a covariance σ_{xy} . The correlation between x and y is then defined as $\rho_{xy} = \sigma_{xy} / (\sigma_{xx} \sigma_{yy})^{1/2}$. It is the ratio of the covariance to the product of the standard deviations and is unaffected by a change of scale in either x or y (since the variances and covariance are unaffected by a change in origin). It is easy to show that $-1 \leq \rho_{xy} \leq 1$, and if x and y are independent, ρ_{xy} is zero. When $\rho_{xy} = 0$, x and y are said to be uncorrelated. The correlation measures the association between x and y . If x and y have a joint distribution, then not only is there a regression of y on x , considered above, but also of x on y (Lindley, 1990).

The type of measurement scale(s) used in observing the multivariate outcomes is central to the choice and validity of a multivariate analysis. A nominal scale only defines categories or groups of a variable (e.g., blood type), while an ordinal scale provides meaningful ranking (e.g., pain level: minimal, moderate, severe, unbearable). Both nominal and ordinal scale data imply using specific methods for categorical data analysis. Continuous data can be on either an interval scale if all differences of the same size are equivalent, or a ratio scale if ratios of the same size are equivalent. Most multivariate methods can be applied to analyzing continuous data if additional assumptions such as Gaussian distribution, are valid.

Factor analysis can be either confirmatory or exploratory, depending on the availability of a priori knowledge of the factor structure. The structural equation model discussed earlier in the article can serve as the confirmatory method for testing the hypothesized factor model. EFA, on the other hand, allows one to identify and characterize latent factors (constructs) that underlie or attribute to the relationships of the observed variables. The procedure was developed in the early 1900s to understand the causal relationship between the latent traits of human intelligence and test scores obtained in several domains. It was believed that the relationships of the test scores can be fully explained by one common latent intelligence factor and that if this factor was removed, the test scores would be uncorrelated. The model was later generalized to multiple factors. EFA can be viewed as a dimension reduction tool as the number of factors typically is much smaller than the number of variables.

Like most of the exploratory multivariate methods, EFA models the covariance structure of the data. Contrasting to PCA, which constructs

new variables as linear combinations of the original variables, EFA assumes each observed variable is a linear combination of the latent factors, namely for subject $i \in \{1, \dots, N\}$

$$y_i = \Psi_y f_i + e_i \quad (1)$$

with Ψ_y a matrix of weights, f_i a vector of random, unobserved latent factors, and e_i a vector of random errors. The assumption of independent f_i and e_i with $\mathcal{V}(f_i) = \Sigma_f$ and $\mathcal{V}(e_i) = \Sigma_e$ results in a structured covariance matrix of y_i , that is, $\mathcal{V}(y_i) = \Psi_y \Sigma_f \Psi_y' + \Sigma_e$. The model then decomposes the covariance of y_i into the portion that can be attributed to the common factors $\Psi_y \Sigma_f \Psi_y'$, and the portion that cannot be accounted for by the common factor Σ_e . The communality or common variance is given by the diagonal elements of $\Psi_y \Sigma_f \Psi_y'$, while the uniqueness or specific variance is given by the diagonal elements of Σ_e . The diagonal matrix Σ_e indicates that errors $\{e_i\}$ are uncorrelated given the latent factors, and leads to the interpretation that the inter-relationships between the p outcome

variables are completely explained by the m latent factors. With $\Sigma_f = I_m$, the model reduces further such that $\mathcal{V}(y_i) = \Psi_y \Psi_y' + \Sigma_e$. Common approaches for parameter estimation include the least square principle, which minimizes the sum of squared differences between population elements and sample covariance matrices, and the ML principle, which assumes a Gaussian distribution for y_i (Chi, 2012).

To address research objectives, the author has utilized correlation analysis between students' achievement, and the state and household spending. After that, multivariate correlation analysis was conducted to assess those independent variables' predicted impact on students' performance.

Findings and Analysis

The relationship between student achievement, state funding, and household expenditure was analyzed using correlation analysis. The table below illustrates the result of that analysis. It can be seen from the data in Table 1 that the correlation coefficient between student achievement and budget expenses is -0,66.

Table 1 - The result of the correlation analysis

	Budget Expenses	Household Expenses	Student Achievement
Budget Expenses	1		
Household Expenses	0,953646265	1	
Student Achievement	-0,6647792	-0,649191378	1

Note: Compiled by the authors

This means that these two variables have a strong negative correlation. This says that if the state increases expenditure on school expenses, then the average score of unified national testing decreases. That is interesting because, as discussed in the literature review, previous studies have not found this relationship. This case can give a hint that the state's money directed to increase the quality of education has not been efficiently utilized by schools. Therefore, it arises the problem of mismanagement of school finance. Experts in the education field have reported that the low result of high school graduates is mainly related to several factors. For example, in 2011, the government of Kazakhstan spent around 411 389 457 000 tenge on secondary schools, and that year the average score of unified national testing was 86,7 points. However, the following year the total budget expenses increased to 514 460 580 000 tenge, but the average score of unified national testing

decreased to 70,9 points. In percentage terms, total budget expenses rose by 20 per cent while the average score of unified national testing decreased by 18 per cent.

Similarly, the state expenditure on school needs in 2019 was more than in 2018 by 20 per cent, whereas the average score of unified national testing in 2019 was less than in 2018 by 22 per cent. The main reason for the low test result could be explained if, previously, senior classes in Kazakhstan were focused on preparing students for admission to higher educational institutions. Still, after the emergence of a national unified testing system, school teachers focused only on getting high scores on the test. The role of the middle classes in such an educational system remains unclear to school administrators and teachers. This, in turn, leads to a decrease in the requirements for the professionalism of secondary school teachers and a decrease in their motivation, as well as a deterioration in the quality

of education provided to students. To overcome this problem, it is necessary to revise the content and purpose of secondary school education.

Also, from table 1 we can notice a very strong positive correlation between two independent variables. The correlation coefficient is close almost to one. This calls the problem of multicollinearity. Therefore, household expenditure was not included in the model.

Then the true model of this study is expressed followingly

$$Student\ Achievement = \beta_1 - \beta_2 State\ Expenses + u.$$

In this sample, the average annual government expenses on secondary schools were 777 606 251 000 tenge, with the smallest and largest being 358 796 459 000 tenge and 1 783 806 118 000 tenge, respectively. The average score of unified national testing over the 11 years between 2010-2021 was 76,43 points, with the smallest and largest values being 64,06 and 84,84%, respectively.

If the state expenses are 0, then the predicted average score of unified national testing is the intercept, 85.81, which equals 85,81 points since the average score of tests is measured in points. At first glance, it seems illogical, because if the government stops financing secondary education, then schools fully stop the operation. However, we must consider that the average score of unified national testing also includes the

score of private schools not financed by the state. As shown the table 2, the R square was 0,44, this means that state expenses explained a 44 percent change in student achievement.

Table 2 - The result of the regression statistics - Summary output

1	Multiple R	0,666702
2	R Square	0,441931
3	Adjusted R Square	0,386125
4	Standard Error	5,886019
5	Observations	12
Note: Compiled by the authors		

After setting the true model, the author performed an OLS regression analysis to express the evaluated model based on analyzed data. According to the coefficients of ANOVA 3, the evaluated model is expressed.

$$85,81 - 1,22 State\ Expenses$$

Next, we must express the predicted change in students' achievement as a function of the change in state expenses: -1,22 (State Expenses). This equation indicates that if the state expenses increase by 10 billion tenge, then students' achievement is expected to decrease by 1,22 points. Table 3 shows the results coefficients of ANOVA.

Table 3 - The coefficients of ANOVA

	df	SS	MS	F	Significance F			
Regression	1	274,3536	274,3536	7,918943	0,01834662			
Residual	10	346,4523	34,64523					
Total	11	620,8059						
Coefficients			t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95,0%	Upper 95,0%
Intercept	85,81001	3,74032	22,9419	5,5892	77,4761245	94,144067	77,47612	94,144067
Budget Expenses	-1,21523	4,31841	-2,8141	0,01835	-2,177E-08	-2,53E-09	-2,177E-0	-2,53E-09

Note: Compiled by the authors

According to this model, we can compare the predicted average score of unified national testing at various values of annual state expenditure. For example, if the government increases state expenditure on secondary schools by 100 billion tenge, then the predicted average score of national testing decreased by 12,2 points.

However, it is difficult to believe that increase in state expenditure causes bad achievements. This might be explained that the error term u in the equation is correlated with the government expenses on secondary education. In fact, u contains factors such as the ineffective use of state finance by the head of schools, which influences

the quality of education. Another explanatory variable such as corruption rate in schools is also contained in u , and that is more likely correlated with state expenditure.

Therefore, we recommend that the government work on designing and implementing school funding policies that allow effective spending of budget money. What matters is not so much the number of resources school systems have but how those resources are used. Educational institutions should be given a certain degree of independence and autonomy by the local government in managing their finances, as this greatly impacts student outcomes. The results of the PISA study showed that the independence of school management in decision-making on various management issues is positively related to school academic performance. As schools become more independent in managing their financial resources, students' academic performance also increases (OECD, 2010).

The low level of autonomy of educational institutions in Kazakhstan could be considered a deterrent to improving the quality of the functioning of the country's educational system and raises the question of the need to restructure the budgetary network. At the same time, the preservation of non-transparent principles of school financing could lead to inefficient use of budgetary funds, not to mention the development of corruption in this sector of the education system.

It also should be noted that financial resources poured into secondary education can significantly affect the quality of education in the long term but not in the short term. In an analysis of correlates, determinants, and consequences of education consumption, the data suggest that expenditures on educational institutions do not adequately explain cross-state differences in educational outcomes (Roser & Ortiz-Ospina, 2016).

The available evidence on the importance of the school's contribution to learning suggests that learning outcomes may be more sensitive to increased teacher quality than to increased class size. Regarding household spending, recent empirical evidence suggests that interventions that increase the benefits of schooling (e.g., conditional cash transfers) are more likely to increase the time students stay in school.

Conclusions

This article does not consider all the factors affecting the quality of education. We were only interested in financial indicators. Overall,

regression analysis of the data collected by the authors did not find a strong relationship between student performance and the amount of government funding for education. The results of this study should be taken into account in the future in the development of school financing policy in Kazakhstan. Also, an indicator such as spending per student should be thoroughly studied when developing an education financing model. At the same time, it should be remembered that the continuous increase in funding is a necessary but not sufficient condition for improving the quality of education. The success of students is mostly affected by non-financial factors, primarily the educational standards adopted in the country, as well as the corresponding teaching methods. The educational process in Kazakhstan provides students with a significant fund of knowledge in a wide range of academic subjects. However, the fact that school graduates and school teachers focus only on the subjects included in the national unified test has the effect of significantly reducing the quality of school education. Accordingly, changing the current teaching methods following international standards is very important.

In conclusion, this paper has argued that government spending on secondary education does not always bring positive results in increasing students' achievement. The reason for that was ineffective use and control of school expenditure. One of the more significant findings to emerge from this study is that government expenses on secondary schools were strongly negatively correlated with the performance of high school graduates in unified national testing. The results of this research support the idea that school autonomy in decision-making on a wide range of financial issues might be positively correlated with academic performance. The current findings may add some interesting points to a growing body of literature on school finance. The conclusions of this study are subject to at least two limitations. First, students' achievement was not measured by dropout rates that were widely used in relevant studies. Because of the lack of access to dropout rates in secondary schools in Kazakhstan, the author has utilized the annual average score of unified national testing as the measurement of educational performance.

Secondly, the author intended to use multiple regression analysis with two explanatory variables, but those variables demonstrated a multicollinearity issue. Therefore, further work needs to be done by adding variables such as school corruption rates.

References

1. Afonso, A., Schuknecht, L., & Tanzi, V. (2005). Public sector efficiency: an international comparison. *Public choice*, 123(3), 321-347. <https://doi.org/10.1007/s11127-005-7165-2>
2. Al-Kaisi, A.N., Arkhangelskaya, A.L., Bragina, M.A., Bulgarova, B.A., & Rudenko-Morgun, O.I. (2017). Blended learning Russian as a foreign language: The principles of organization and implementation experience. *European Research Studies Journal*, 20(4), 82-98. <https://www.um.edu.mt/library/oar/handle/123456789/33080>
3. Babbie, E.R. (2020). *The practice of social research*. Cengage learning.
4. Chi, Y.Y. (2012). Multivariate methods. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Computational Statistics*, 4(1), 35-47. <https://doi.org/10.1002/wics.185>
5. Clements, B. (2002). How Efficient is Education Spending in Europe? // *European Review of Economics and Finance*, 1(1), 3–26.
6. Coleman, J.S. (1966). Equality of educational opportunity, USA Government Printing Office.
7. DeGrow B. (2007). More Money Doesn't Mean Better Education in Kansas - by Ben DeGrow - School Reform News.
8. Fakin, B., & de Crombrughe, A. (1997). Fiscal Adjustments in transition economies transfers and the efficiency of public spending: A comparison with OECD Countries. Available at SSRN <https://ssrn.com/abstract=597204>
9. Gundlach, E., & Wößmann, L. (2001). The fading productivity of schooling in East Asia. *Journal of Asian economics*, 12(3), 401-417. [https://doi.org/10.1016/S1049-0078\(01\)00094-X](https://doi.org/10.1016/S1049-0078(01)00094-X)
10. Hanushek, E.A., & Woessmann, L. (2017). School resources and student achievement: A review of cross-country economic research. *Cognitive abilities and educational outcomes, Methodology of Educational Measurement and Assessment*. Springer, Cham, 149-171. https://doi.org/10.1007/978-3-319-43473-5_8
11. Hanushek, E.A., Rivkin, S.G., Rothstein, R., & Podgursky, M. (2004). How to Improve the Supply of High-Quality Teachers. *Brookings Papers on Education Policy*, 7, 7–44. <http://www.jstor.org/stable/20067265>
12. Jackson, C.K., Johnson, R.C., & Persico, C. (2015). The effects of school spending on educational and economic outcomes: Evidence from school finance reforms. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(1), 157-218. <https://doi.org/10.3386/w20847>
13. Lee, J.W., & Barro, R.J. (2001). Schooling quality in a cross-section of countries. *Economica*, 68(272), 465-488. <https://doi.org/10.1111/1468-0335.d01-12>
14. Li, Z., & Qiu, Z. (2018). How does family background affect children's educational achievement? Evidence from Contemporary China. *The Journal of Chinese Sociology*, 5(1), 1-21. <https://doi.org/10.1186/s40711-018-0083-8>
15. Lindley, D.V. (1990). Regression and correlation analysis. In *Time series and statistics* (pp. 237-243). Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1007/978-1-349-20865-4_30
16. McEwan, P.J., & Marshall, J.H. (2004). Why does academic achievement vary across countries? Evidence from Cuba and Mexico. *Education Economics*, 12(3), 205-217. <https://doi.org/10.1080/0964529042000258572>
17. Nakhratova, E.E., Ilina, I.Y., Zotova, A.I., Urzha, O.A., & Starostenkov, N. (2017). Analysis of the relevance of educational programs for applicants and the labor market. *European Research Studies Journal*, 20(3), 649-659.
18. Parcel, T.L., & Dufur, M.J. (2001). Capital at Home and at School: Effects on Student Achievement. *Social Forces*, 79(3), 881–911. <https://doi.org/10.1353/sof.2001.0021>
19. Pons, A., Amoroso, J., Herczynski, J., Kheyfets, I., Lockheed, M., & Santiago, P. (2015). *OECD Reviews of School Resources: Kazakhstan 2015*. Paris: OECD Publishing.
20. Roser, M., & Ortiz-Ospina, E. (2016). *Financing education*. Our world in data. [cited November 30, 2022]. Available: <https://ourworldindata.org/literacy>
21. Sazhin, Y.V., & Saraikin, Y.V. (2016). Social Expectations and Satisfaction with Professional Activity of Pedagogical Personnel of Research University (evidence from the State University of Mordovia). *European Research Studies Journal*, 19(3), 258-272.
22. UNESCO (2009). *World Conference on Higher Education: The New Dynamics of Higher Education and Research For Societal Change and Development*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization: Paris.

Information about the authors

* **Zhassulan T. Kushebayev** – master of science, lecturer of the department Tourism and Hospitality, K. Sagadiyev University of International Business, Almaty, Kazakhstan, e-mail: kushebayev@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5243-2222>

Galym S. Nygymetov – candidate DBA, M. Narikbayev KAZGUU University, Astana, Kazakhstan, e-mail: g.nygymetov@nu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7114-5122>

Авторлар туралы мәліметтер

* **Қушебаев Ж. Т.** – ғылым магистрі, Туризм және қонақжайлылық кафедрасының оқытушысы, К. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: kushebayev@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5243-2222>

Нығыметов Ғ.С. – DBA докторанты, М.С.Нәрікбаев атындағы КАЗГЮУ университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: g.nygymetov@nu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7114-5122>

Сведения об авторах

* **Қушебаев Ж.Т.** – магистр наук, преподаватель кафедры «Туризм и гостеприимство», Университет международного бизнеса им. К. Сагадиева, Алматы, Казахстан, e-mail: kushebayev@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5243-2222>

Нығыметов Ғ.С. – докторант DBA, Университета КАЗГЮУ им. М.С. Нарикбаева, Астана, Казахстан, e-mail: g.nygymetov@nu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7114-5122>

Research paper/Оригинальная статья
<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-212-227>
MPHTI 11.15.45
JEL: H70, J24, R58

Personal and Professional Potential of a Modern Head of Local Executive Bodies

Amirzhan Z. Turalin^{1*}, Zhanar A. Turalina², Aigul U. Zhamantayeva²

¹Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 33a Abay Str., 010000, Astana, Kazakhstan

²Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan in the North Kazakhstan region, 38 Constitution of Kazakhstan Str., 150000, Petropavlovsk, Kazakhstan

Abstract

The article gives the personal characteristics of the heads of local executive bodies of the North Kazakhstan region. The analysis of the relationship between training at refresher courses and advanced training seminars and the career growth of administrative civil servants, and their professional competencies enhancement was carried out. The results of this analysis revealed the gender dimension of this relationship and made it possible to draw conclusions about the greater interest of male civil servants in career growth than female civil servants. The scientific research aims to develop new approaches to developing the personal and professional potential of the heads of local executive bodies - akims of rural districts. The study used information provided freely on the website of the akimat of the North Kazakhstan region, as well as materials for the test, written and oral surveys of students of the branch of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan in the North Kazakhstan region. The work used empirical research methods, such as observation, and comparison, in addition, statistical, factor and comparative analysis were used. The study results can be used in further scientific developments in writing a monograph. The study results were partially discussed at the international scientific and practical conference. In conclusion, new approaches were proposed to develop the personal and professional potential of the heads of local executive bodies - akims of rural districts.

Keywords: Regional Economy, Personal and Professional Growth, Strategy, Modern Leader, Local Executive Body

For citation: Turalin, A. Z., Turalina, Zh. A., & Zhamantayeva, A. U. (2022). Personal and Professional Potential of a Modern Head of Local Executive Bodies. *Economics: the Strategy and Practice*, 17(4), 212-227, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-212-227>

* **Corresponding author: Turalin A.Z.** - Candidate of Economic Sciences, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 33a Abay Str., 010000, Astana, Kazakhstan, 87172753482, e-mail: a.turalin@apa.kz

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest.

Financial support. The study was not sponsored (own resources).

The article received: 13.06.2022

The article approved for publication: 13.09.2022

Date of publication: 30.12.2022

Жергілікті атқарушы органдардың осы заманғы басшыларының тұлғалық-кәсіби әлеуеті

Тұралин Ә.З.^{1*}, Тұралина Ж.Ә.², Жамантаева А.У.²

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Абай
33а, 010000, Астана, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының
Солтүстік Қазақстан облысы бойынша филиалы, Қазақстан Конституциясы 38, 150000,
Петропавл, Қазақстан

Түйін

Мақалада Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті атқарушы органдары басшыларының жеке мінездемелері берілген. Қайта даярлау курстарында және біліктілікті арттыру семинарларында оқыту мен әкімшілік мемлекеттік қызметшілердің мансаптық өсуі, олардың кәсіби құзыреттіліктерінің артуы арасындағы байланысқа талдау жүргізілді. Аталмыш талдаудың нәтижелері осы өзара байланыстың гендерлік аспектісін айқындады және ер мемлекеттік қызметшілердің әйел жынысты мемлекеттік қызметшілерге қарағанда мансаптық өсуіне қызығушылығының жоғары дәрежесі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Ғылыми зерттеудің мақсаты жергілікті атқарушы органдар басшылары - ауылдық округтер әкімдерінің жеке-кәсіби әлеуетін дамытудың жаңа тәсілдемелерін әзірлеу болып табылады. Зерттеу барысында Солтүстік Қазақстан облысы әкімдігінің сайтында еркін қолжетімді ақпарат, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының Солтүстік Қазақстан облысы бойынша филиалы тыңдаушыларының тестілік, жазбаша және ауызша сұрауларының материалдары пайдаланылды. Жұмыста бақылау, салыстыру сияқты эмпирикалық зерттеу әдістері, сонымен қатар статистикалық, факторлық және салыстырмалы талдау қолданылды. Зерттеу нәтижелерін әрі қарайғы ғылыми әзірлемелерде, монография жазуда пайдалануға болады. Зерттеу нәтижелері халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда ішінара талқыланды. Қорытындысында жергілікті атқарушы органдар басшылары – ауылдық округ әкімдерінің жеке-кәсіби әлеуетін дамытудың жаңа тәсілдемелері ұсынылды.

Түйін сөздер: өңірлік экономика, тұлғалық-кәсіби даму, стратегиясы, осы заманғы басшы, жергілікті атқарушы орган

Дәйексөз үшін: Тұралин Ә.З., Тұралина Ж.Ә., Жамантаева А.У. (2022). Жергілікті атқарушы органдардың осы заманғы басшыларының тұлғалық-кәсіби әлеуеті. Экономика: стратегия және практика, 17(4),212-227, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4 -212-227>

* **Хат-хабаршы авторы:** Тұралин Ә.З. – э.ғ.к., Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Абай 33а, 010000, Астана, Қазақстан, 87172753482, e-mail: a.turalin@apa.kz

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеудің демеушілік қолдауы болған жоқ (меншікті ресурстар).

Мақала редакцияға түсті: 29.05.2022

Жариялау туралы шешім қабылданды: 13.09.2022

Жарияланды: 30.12.2022

Личностно-профессиональный потенциал современного руководителя местных исполнительных органов

Туралин А.З.^{1*}, Туралина Ж.А.², Жамантаева А.У.²

¹ *Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, ул. Абая 33а, 010000, Астана, Казахстан*

² *Филиал Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан по Северо-Казахстанской области, ул. Конституции Казахстана 38, 150000, Петропавловск, Казахстан*

Аннотация

В статье дана личностная характеристика руководителей местных исполнительных органов Северо-Казахстанской области. Проведен анализ связи между обучением на курсах переподготовки и семинарах повышения квалификации и карьерным ростом административных государственных служащих, повышением их профессиональных компетенций. Результаты данного анализа выявили влияние гендерного аспекта данной взаимосвязи и позволили сделать выводы о большей степени заинтересованности государственных служащих мужского пола в карьерном росте нежели государственных служащих женского пола. Целью научного исследования является разработка новых подходов к развитию личностно-профессионального потенциала руководителей местных исполнительных органов – акимов сельских округов. При исследовании использовалась информация, предоставленная в свободном доступе на сайте акимата Северо-Казахстанской области, а также материалы тестовых, письменных и устных опросов слушателей филиала Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан по Северо-Казахстанской области. В работе были использованы эмпирические методы исследования, такие как: наблюдение, сравнение, статистический, факторный и сравнительный анализ. Результаты исследования могут быть использованы при дальнейших научных разработках, при написании монографии. Результаты исследования частично были обсуждены на международной научно-практической конференции. В заключении были предложены новые подходы к развитию личностно-профессионального потенциала руководителей местных исполнительных органов – акимов сельских округов.

Ключевые слова: региональная экономика, личностно-профессиональный рост, стратегия, современный руководитель, местный исполнительный орган.

Для цитирования: Туралин А.З., Туралина Ж.А., Жамантаева А.У. (2022). Личностно-профессиональный потенциал современного руководителя местных исполнительных органов. Экономика: стратегия и практика, 17(4), 212-227, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-4-212-227>

* **Корреспондирующий автор:** Туралин А.З. – к.э.н., Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, ул. Абая 33а, 010000, Астана, Казахстан, 87172753482, e-mail: a.turalin@apa.kz

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Исследование не имело спонсорской поддержки (собственные ресурсы).

Статья поступила в редакцию: 29.05.2022

Принято решение о публикации:

13.09.2022 **Опубликовано:** 30.12.2022

Введение

Актуальность научного исследования.

В современном VANI-мире, когда события сменяются не просто быстро, а очень быстро, актуальность процесса перестройки мышления руководителя становится все более значимой, особенно в контексте развития его профессионально-личностного потенциала как фактора, системно определяющего эффективность деятельности местного исполнительного органа.

В соответствии с Законом РК «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» местным исполнительным органом является коллегиальный исполнительный орган, возглавляемый акимом области, города республиканского значения и столицы, района (города областного значения), осуществляющим в пределах своей компетенции местное государственное управление и самоуправление на соответствующей территории и называется акиматом. Оценка эффективности деятельности местных исполнительных органов в Республике Казахстан осуществляется с 2010 года в соответствии с Указом Президента РК «О Системе ежегодной оценки эффективности деятельности центральных государственных и местных исполнительных органов областей, города республиканского значения, столицы». В соответствии с этой системой оценка эффективности деятельности государственных органов, в том числе и местных исполнительных, осуществляется по трем блокам: по достижению целей, по организационному развитию, по взаимодействию с гражданами, с гражданским обществом (Sembaev, 2018, Karoguzov et al., 2017).

Операционная оценка эффективности деятельности местных исполнительных органов проводится по следующим критериям: достижение целей программы развития территории; отсутствие нарушений бюджетного и иного законодательства по итогам проверок бюджетных программ развития органами государственного аудита и финансового контроля за оцениваемый период; достижение прямых результатов бюджетных программ развития; эффективность исполнения бюджетной программы развития; качество и содержание публикации Гражданского бюджета; использование новых практик бюджетирования (бюджет народного участия).

В Послании «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» Глава государства подчеркнул, что именно акиматы призваны взаимодействовать с гражданами и оперативно решать их проблемы. Однако в реальности, чаще всего, этого не происходит потому, что нынешний уровень подотчетности акимов перед гражданами недостаточен. Оценка их деятельности практически не зависит от мнения самих жителей регионов (Токаев, 2021). Ранее Президент К-Ж.К. Токаев вносил предложение о внедрении системы оценки населением эффективности работы местной власти (Токаев, 2019). Но оно до сих пор не реализовалось. Поэтому, на наш взгляд, требуется оптимизировать механизм оценки работы акимов всех уровней, в том числе необходимо проводить оценку их личностно-профессионального потенциала. От личностно-профессионального потенциала государственных чиновников зависят эффективное функционирование органов государственной власти, реальные результаты социально-экономического реформирования в Казахстане. Эффективное функционирование местных исполнительных органов и качество работы государственных служащих, в свою очередь, напрямую зависят от их профессионального потенциала, умения его активизировать и правильно использовать как самими служащими, так и их руководителями. Поэтому анализ уровня личностно-профессионального потенциала руководителей местных исполнительных органов и способов его повышения и развития в современном Казахстане представляет собой новую исследовательскую задачу, имеющую и прикладное значение.

Научная значимость исследования заключается в том, что новые подходы, обозначенные в статье, могут способствовать развитию личностно-профессионального потенциала руководителей местных исполнительных органов, а именно, акимов сельских округов.

Целью научного исследования является разработка новых подходов к развитию личностно-профессионального потенциала руководителей местных исполнительных органов – акимов сельских округов.

Литературный обзор

В процессе исследования личностно-профессионального потенциала современного руководителя местных исполнительных органов было выявлено, что данная проблема является практически не исследованной, т.к. в научных источниках зарубежных стран есть исследования личностно-профессионального потенциала руководителей образовательных организаций (Avakyan, 2018), коммерческих организаций (Gorbunov et al., 2017), но нет в отношении местных исполнительных органов. В статье (Basu, 2015) описываются проходящие реформы становления демократической децентрализации в Южной Азии, охватывающей 7 стран - Бангладеш, Бутан, Индию, Мальдивы, Непал, Пакистан и Шри-Ланку. В этих странах в рамках демократизации местные исполнительные органы получили возможность выбирать представителей, которые определяют политику и стратегию развития страны, а исполнительная власть осуществляет и выполняет повседневные функции. Главной задачей эффективного местного государственного управления является расширение возможностей местных исполнительных органов и укомплектование штатов должностными лицами, которые имеют соответствующее образование и навыки для выполнения возложенных на них задач. Кроме того, для достижения успеха на местном уровне необходима политическая воля и четкие юридические обязанности местных органов власти. Основной задачей руководителей местных исполнительных органов стран Южной Азии является борьба с бедностью и инклюзивный рост.

Вопросы личностно-профессионального потенциала современного руководителя отражены в исследованиях российских ученых. Так, Авдонина О.С. в диссертационной работе рассматривает психологические особенности личности руководителя органа муниципального образования (Avdonina, 2021). Скрынник А.А. и Иванова С.П. в своей статье предполагают, что профессиональный потенциал государственных служащих формируется только с его личным опытом, прибавляя все больше и больше знаний в определенной сфере, способностей (Skrynnik & Ivanova, 2019). По мнению Жигимонта С.Н. (Zhigimont et al., 2016) одним из компонентов личностного потенциала является личностный динамизм, который устойчиво связан с целым рядом других характеристик личностного потенциала и психологического

благополучия. Корниенко А.В. в своем исследовании рассматривает теоретическую модель профессиональной успешности личности (Kornienko, 2016).

В Казахстане на сегодняшний день исследования личностно-профессионального потенциала руководителей местных исполнительных органов не проводились. Есть научные исследования, затрагивающие некоторые аспекты руководителей местных исполнительных органов. Например, в диссертационной работе на соискание ученой степени доктора философии (PhD) на тему «Повышение эффективности управленческой деятельности акимов сельских округов» Садырбаев Е.А. рассматривает механизмы повышения эффективности управленческой деятельности акимов сельских округов через взаимодействие их с маслихатами и использование информационно-аналитических инструментов (Sadyrbayev, 2019).

В отличие от вышеперечисленных научных исследований в данной работе использованы результаты анализа собранного материала за три года во время обучения руководителей местных исполнительных органов, в частности акимов сельских округов. Анкетирование и тестирование проводились во время занятий на курсах переподготовки государственных служащих и на семинарах повышения квалификации в филиале Академии государственного управления при Президенте РК по Северо-Казахстанской области.

Методология исследования

С целью выявления личностно-профессионального потенциала руководителей местных исполнительных органов Северо-Казахстанской области, используя метод сбора первичных данных, методы сравнительного, структурного, факторного анализа, а также эмпирические методы исследования, такие как наблюдение, сравнение, проведена диагностика их личностных характеристик. Кроме этого, были использованы результаты устного опроса и письменного тестирования 223 слушателей семинаров повышения квалификации и курсов переподготовки административных государственных служащих филиала Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан по Северо-Казахстанской области. Отбор респондентов осуществлялся методом случайной выборки. В опросе принимали участие государственные служащие, впер-

вые назначенные на руководящую административную государственную должность корпуса «Б» и акимы сельских округов, обучавшихся на семинарах повышения квалификации «Трансформация системы местного самоуправления», «Местное самоуправление: управление бюджетом», «Совершенствование профессиональных компетенций сельских акимов». Опрос проводился по 10 балльной шкале по 8 сферам личностного роста: саморазвитие, карьерный рост, взаимоотношения с окружением, организация отдыха, хобби, семейный бюджет, занятие спортом и правильное питание. В частности, по саморазвитию ставился вопрос следующим образом: «Оцените свое саморазвитие на данном этапе по 10 балльной шкале, как проходит Ваше саморазвитие?», вопрос по правильному питанию звучал следующим образом: «Что Вы понимаете под правильным питанием? Как Вы относитесь к правильному питанию? Оцените свое правильное питание по 10 балльной шкале». Тестирование проводилось для определения уровня таких профессиональных компетенций как инициативность и ответственность.

Результаты и обсуждение

Как известно, все государственные служащие подразделяются на две категории: политические и административные. К руководителям местных исполнительных органов, являющимся политическими государственными служащими, относятся акимы областей, городов республиканского значения, столицы, их первые заместители и заместители, акимы городов, являющихся административными центрами областей, городов областного значения, районов областей и районов в городах.

К административным служащим, входящим в руководящий состав, относятся: руководители аппаратов акимов областей, городов республиканского значения, столицы, заместители руководителя аппарата акима, руководители структурного подразделения областных акиматов, их заместители, руководители отделов городских и районных акиматов, их заместители, заведующие секторами и акимы городов районного значения, сел, поселков, сельских округов, руководители отдела.

Анализ информации, предоставленной в свободном доступе на сайте областного акимата, показал, что в состав руководства акимата Северо-Казахстанской области входят

аким области, три его заместителя, руководитель аппарата акима и три его заместителя, 21 руководитель управлений. Кроме этого в Северо-Казахстанской области осуществляют свою деятельность 13 акимов района, аким г. Петропавловска, 190 акимов сельских округов и городов районного значения.

Средний возраст руководства акимата управления и руководителей Северо-Казахстанской области составил 44 года, средний возраст акимов районов и г. Петропавловска составил 48 лет, а акимов сельских округов и городов районного значения – 46 лет.

Для определения личностно-профессионального потенциала руководителей местных исполнительных органов нами был проведен анализ их личностных характеристик на основе информации, представленной на сайте акимата Северо-Казахстанской области (таблица 1).

В Северо-Казахстанской области практически каждый руководитель аппарата акима имеет несколько высших образований, 60% из них имеют экономическое образование, среди них есть кандидаты наук (10%) и магистры (40%).

Как видно из таблицы 1, самый большой стаж составляет 5 лет и самый короткий – 3 месяца. Среди руководителей областных местных исполнительных органов незначительная доля тех, кто имеет образование, связанное с государственным и местным управлением (20%).

Среди 21 управления акимата Северо-Казахстанской области по состоянию на 1 сентября текущего года в двух управлениях имеются вакансии на руководящую должность.

Из 19 руководителей 10 (56%) имеют два и более высших образования, 7 (39%) имеют юридическое образование, 7 (39%) - экономическое образование, но среди них нет с академической степенью магистра и лишь один руководитель имеет образование, связанное с государственным и местным управлением (6%). Средний стаж на данной должности составил 1,5 года.

В Северо-Казахстанской области 13 районов, из 12 акимов 5 (42%) имеют два и более высших образования, 7 (58%) имеют экономическое образование, 4 (33%) по образованию агрономы и у 3 (25%) юридическое образование. У одного акима (8%) имеется степень магистра.

Из 188 акимов сельских округов и городов районного значения 3 (2%) акима имеют степень магистра, 23 (12%) - имеют два высших образования (таблица 2).

Таблица 1 - Личностно-профессиональные характеристики руководства областного акимата Северо-Казахстанской области**Table 1** - Personal and professional characteristics of the leadership of the regional akimat of the North Kazakhstan region

№ п/п	Должность	Образование	Ученая, академическая степень	Стаж на данной должности
1	аким области	экономическое	к.э.н.	5 лет
2	первый заместитель акима	аграрное, экономическое	магистр	3 года
3	заместитель акима	техническое, экономическое		9 месяцев
4	заместитель акима	юридическое, экономическое	магистр	4 года 8 месяцев
5	руководитель аппарата	историческое		2 года 5 месяцев
6	заместитель руководителя аппарата	техническое, юридическое		2 года
7	заместитель руководителя аппарата	педагогическое, экономическое, юридическое	магистр	1 год 3 месяца

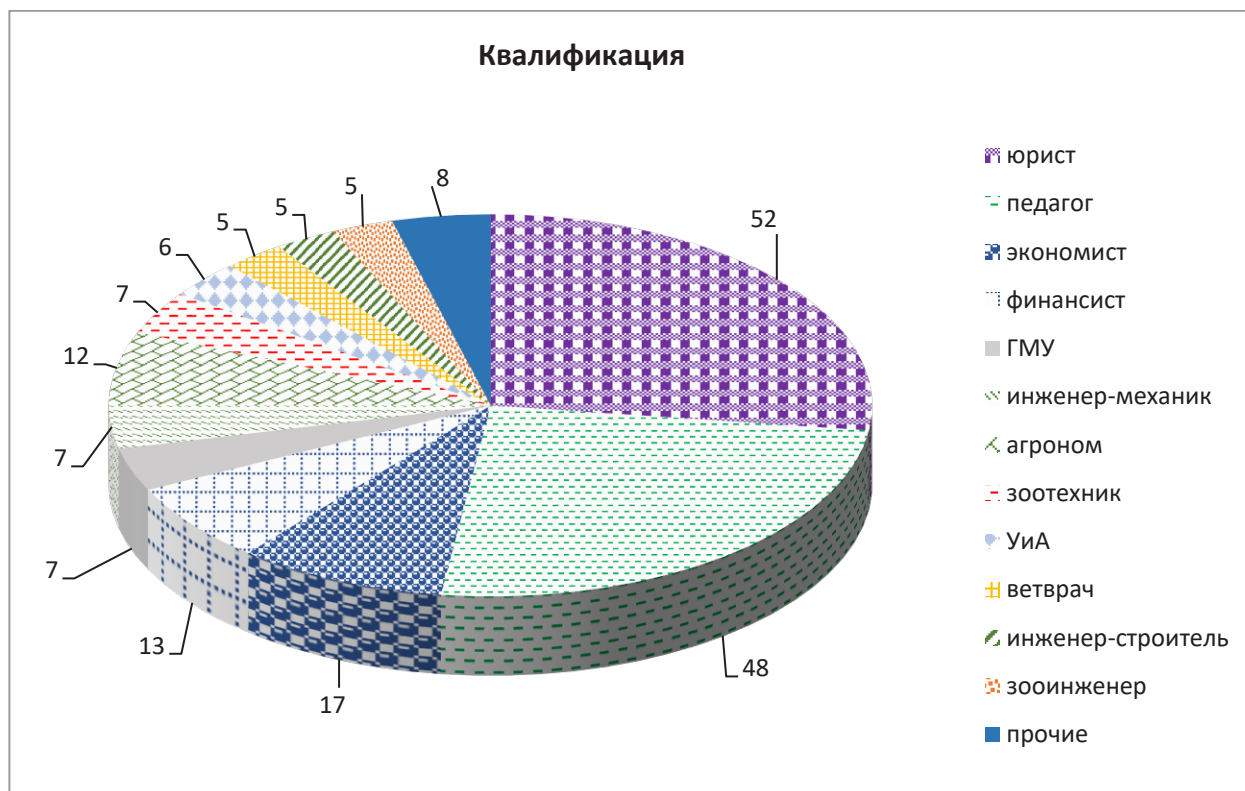
Таблица 2 - Акимы сельских округов и городов районного значения Северо-Казахстанской области, имеющих академическую степень магистра и два высших образования**Table 2** - Akims of rural districts and cities of district significance of the North Kazakhstan region with an academic master's degree and two higher educations

№ п/п	Район	Кол-во с/о	Кол-во акимов с/о, имеющих степень магистра	Кол-во акимов с/о, имеющих два высших образования
1	Айыртауский	14		4 (29%)
2	Акжарский	12		1 (8%)
3	Аккайынский	12		
4	Есильский	16		2 (13%)
5	Жамбылский	13	1	
6	Кызылжарский	19		1 (5%)
7	Магжан Жумабаева	18		
8	Мамлютский	12		2 (17%)
9	Габита Мусрепова	17	1	2 (12%)
10	Тайыншинский	19		6 (32%)
11	Тимирязевский	16		1 (6%)
12	Уалихановский	11	1	3 (27%)
13	Шал акына	11		1 (9%)
	ИТОГО	190	3 (2%)	23 (12%)

Как видно из таблицы 2, наибольшее количество акимов сельских округов и городов районного значения, имеющих два высших образования, работают в Тайыншинском (32%), Айыртауском (29%) и в Уалихановском (27%) районах, наименьшее – в Аккайынском, Жамбылском и в районе Магжана Жумабаева (0%).

Структурный анализ полученных специальностей акимами сельских округов и городов районного значения представлен на рисунке 1.

Как видно из рисунка 1, наибольший удельный вес имеют такие профессии как юрист, педагог, экономист и финансист. Этот факт подтверждает, что большинство казахстанцев предпочитали эти специальности всем остальным. Среди прочих специальностей в единичном, а иногда по два случая встречаются такие редкие для акимов специальности как культурология; политология; пожарная безопасность; транспорт, транспортная техника, технология; международная документация; лесное и садовое хозяйство; организация дорожного движения; ИТ.

Рисунок 1 - Специальности, полученные акимами сельских округов и городов районного значения Северо-Казахстанской области

Figure 1 - Specialties obtained by akims of rural districts and cities of district significance of the North Kazakhstan region

Анализ возрастного диапазона акимов сельских округов и городов районного значения показал, что самому младшему акиму 27 лет, а самому старшему 62 года. Средний возраст акимов сельских округов и городов районного значения составил 46 лет, в том числе по районам: Айыртауский – 46, Акжарский – 41, Аккайынский – 44, Есильский – 48, Жамбылский – 46, Кызылжарский – 49, Магжан Жумабаева – 48, Мамлютский – 44, Габита Мусрепова – 41, Тайыншинский – 49, Тимирязевский - 41, Уалихановский – 44, Шал акына – 51.

В таблице 3 представлено количество акимов сельских округов и городов районного значения в разрезе возрастного диапазона.

Как видно из таблицы 3, 3,34% акимов сельских округов и городов районного значения находятся в возрастном диапазоне 25-40 лет, т.е. в таком зрелом возрасте, когда личностно-профессиональный потенциал не раскрыт полностью, имеются неограниченные возможности карьерного и профессионального роста.

Нельзя, конечно, оставлять без внимания и тех акимов, чей возрастной диапазон находится между 41-50 годами, это, как правило, уже сформировавшиеся личности, у них налажены семейные отношения, достаточно взрослые дети и есть возможность заняться своим личностно-профессиональным ростом, а они составляют 29%.

В соответствии с Единой рамкой компетенций все государственные служащие, в том числе и руководители местных исполнительных органов, должны обладать следующими профессиональными компетенциями: управление деятельностью, сотрудничество, принятие решений, оперативность, саморазвитие, ориентация на потребителя услуг, информирование потребителей услуг, добросовестность, ответственность, инициативность и стрессоустойчивость.

Таблица 3 - Возрастной диапазон акимов сельских округов и городов районного значения Северо-Казахстанской области по состоянию на 25.08.2022 года

Table 3 - Age range of akims of rural districts and cities of district significance of the North Kazakhstan region as of August 25, 2022

№ п/п	Район	25-30 лет	31-40 лет	41-50 лет	51-60 лет	60 лет и старше	Всего
1	Айыртауский		4	5	5		14
2	Акжарский		8	2	1	1	12
3	Аккайынский	1	3	6	1	1	12
4	Есильский	1	2	5	7	1	16
5	Жамбылский	2	2	3	6	-	13
6	Кызылжарский	1	5	4	6	3	19
7	Магжан Жумабаева	-	3	7	7	1	18
8	Мамлютский	1	2	5	3	-	11*
9	Габита Мусрепова	1	10	3	2	1	17
10	Тайыншинский	1	4	4	7	3	19
11	Тимирязевский	1	5	5	5	-	16
12	Уалихановский		5	4	1	-	10*
13	Шал акына		2	2	6	1	11
	ИТОГО	9 (5%)	55 (29%)	55 (29%)	57 (30%)	12 (7%)	188

*вакансия - 1

Одним из требований, установленных к административным государственным должностям акимов городов районного значения, сел, поселков, сельских округов категории Е-Р-1, является наличие следующих компетенций: стрессоустойчивость, инициативность, ответственность, ориентация на потребителя услуг и его информирование, добропорядочность, сотрудничество и взаимодействие, управление деятельностью, принятие решений, лидерство, стратегическое мышление, управление изменениями.

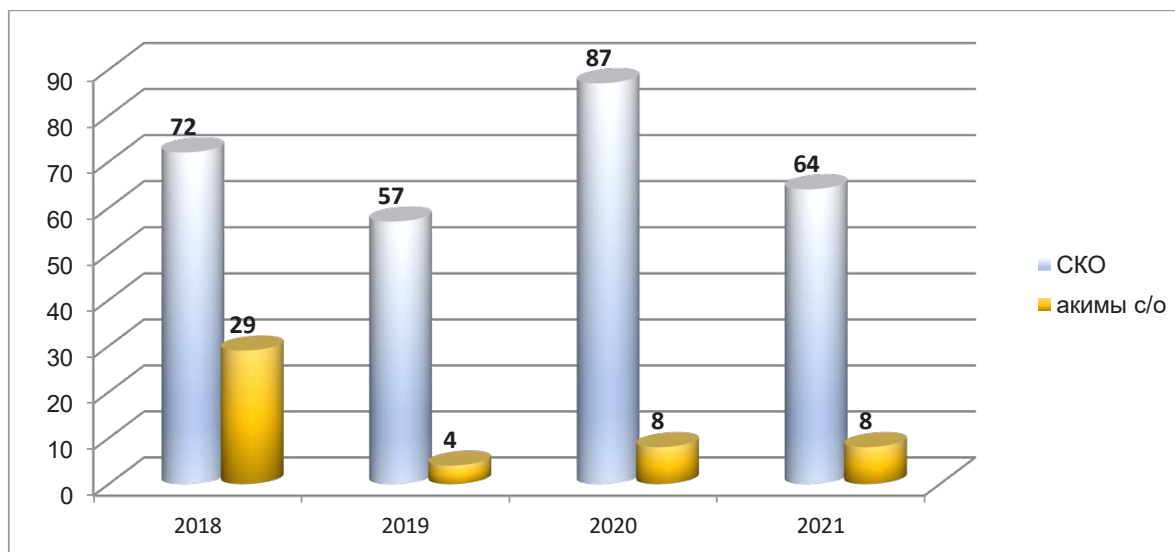
Все эти профессиональные компетенции руководители областных местных исполнительных органов совершенствуют на курсах переподготовки и семинарах повышения квалификации в Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, а руководители местных исполнительных органов, к которым относятся руководители отделов, заведующие секторов и заместители акимов районов, акимы сельских округов и городов районного значения, - в филиалах Академии.

За период с 2018 по 2021 годы в филиале Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан по Северо-Казахстанской области на курсах переподготовки государственных служащих, впервые назначенных на руководящую должность, прошли обучение 280 человек (рисунок 2).

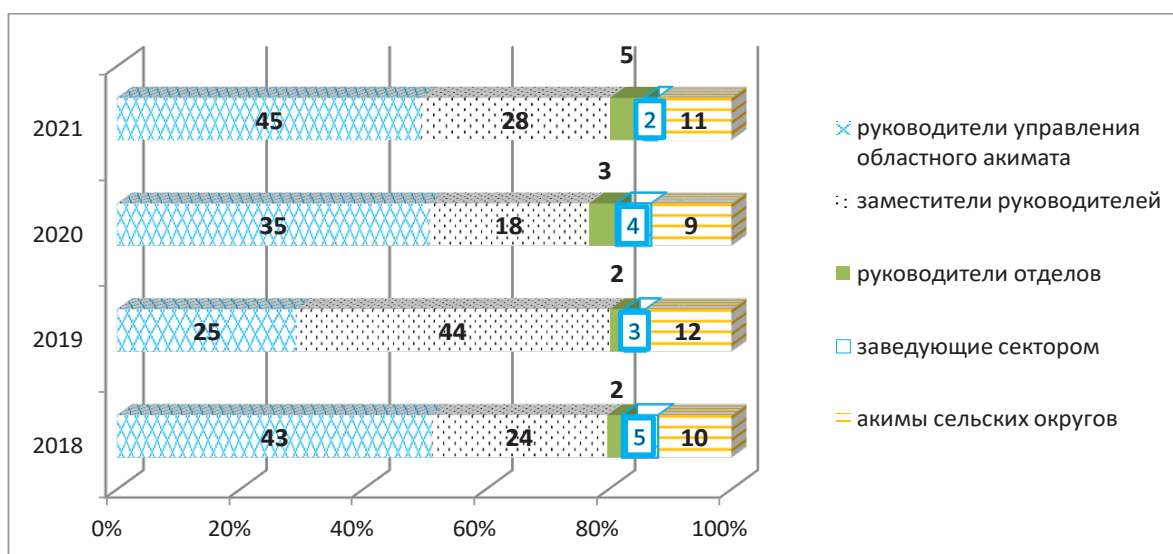
Как показал анализ результатов тестов, проводимых на семинарах повышения квалификации и курсах переподготовки, 93% государственных служащих Северо-Казахстанской области обладают инициативностью среднего или ниже среднего уровня, при этом эти же государственные служащие показывают выше среднего или высокий уровень ответственности. Причем результаты тестов по социальной ответственности по Л. Берковицу и К. Луттерману (Savchenko et al., 2019) бывают, как правило, ниже чем результаты тестов по личной ответственности по А. Мохначу. Этот факт предполагает, что государственным служащим, в том числе занимающим руководящую должность, нужно развивать такую компетенцию как сотрудничество.

За аналогичный период на семинарах повышения квалификации обучились государственные административные служащие руководители местных исполнительных органов Северо-Казахстанской области – 330 человек (рисунок 3).

Для развития данной компетенции на занятиях проводится деловая игра, моделирующая ситуации, необходимые для сотрудничества и командных коммуникаций.

Рисунок 2 - Динамика обучения на курсах переподготовки государственных служащих, впервые назначенных на руководящую должность в Северо-Казахстанской области в 2018-2021 гг.
Figure 2 - The dynamics of training in retraining courses for civil servants who were first appointed to a senior position in the North

Рисунок 3 - Динамика обучения на семинарах повышения квалификации государственных административных служащих руководителей местных исполнительных органов Северо-Казахстанской области
Figure 3 - Dynamics of training at advanced training seminars for state administrative employees of heads of local executive bodies of the North Kazakhstan region

На занятиях по развитию компетенции «Управление деятельностью» со слушателями практикуется упражнение «Колесо жизненного баланса», суть которого заключается в определении уровня развития и приоритетности таких личностных характеристик, как саморазвитие, карьерный рост, взаимоотношения с окружением, организация отдыха,

хобби, семейный бюджет, занятие спортом и правильное питание.

Для 97% государственных служащих, выполнявших данное упражнение, саморазвитие заключалось в изучении нормативно-правовых актов, регулирующих определенные отношения, касающихся их профессиональной деятельности, а также в обучении

на семинарах повышения квалификации и лишь порядка 3% из них занимается совершенствованием личностных характеристик посредством повышения уровня эмоционального интеллекта, изучением дополнительного иностранного языка, сдачи сертификационного экзамена и т.д.

Анализ определения приоритетности карьерного роста показал, что это более важно для мужчин нежели для государственных служащих женского пола.

Нами был проведен выборочный анализ карьерного роста государственных служащих, обучившихся в филиале Академии по Северо-Казахстанской области за исследуемый период (таблица 4).

Таблица 4 - Карьерный рост государственных служащих, обучившихся в филиале Академии по Северо-Казахстанской области за период с 2018 по 2021 гг.

Table 4 - Career growth of civil servants who studied at the branch of the Academy in the North Kazakhstan region for the period from 2018 to 2021

№ п/п	Название МИО	Должность, занимаемая во время обучения в филиале	Пол	Период обучения	Карьерный рост	Дата назначения на руководящую должность
1	Управление физической культуры и спорта акимата СКО	главный специалист учебно-спортивного отдела	мужской	4-8.11. 2019	руководитель административно-правового отдела	10.02.2021
2	Управление ветеринарии акимата СКО	заместитель руководителя управления	мужской	02.05.2018	руководитель управления	11.09.2019
3	Управление ветеринарии акимата СКО	главный специалист	мужской	08.08.2019	руководитель отдела	04.05.2020
4	Управление экономики акимата СКО	главный специалист	женский	10-12.03. 2021	руководитель отдела	17.11.2021

Как видно из таблицы 4, из 4 государственных служащих - 3 мужского пола.

Так как опрос проводился в основном в период пандемии, то взаимоотношения с окружением государственные служащие осуществляли посредством социальных сетей и мобильной связи. К большому сожалению, государственные служащие не уделяют должного внимания отдыху, 98% опрошенных отметили, что у них не хватает физического времени на отдых, а это на наш взгляд, серьезный сигнал о возможности эмоционального и физического выгорания. 50% государственных служащих, выполнявших вышеназванное упражнение, отметили, что увлекаются различными хобби, в частности они любят читать художественные книги, вышивать, заниматься выпечкой, рукоделием и т.д. Как показал опрос, грамотно управлять семейным бюджетом умеют 75% государственных служащих, но при этом

более 90% отметили низкую заработную плату. Спортom занимаются всего лишь 22% опрошенных, основная причина такого низкого процента, по мнению государственных служащих, нехватка времени. Вопросами правильного питания интересуются порядка 42% респондентов, причем в сельских округах под правильным питанием понимают питание экологически чистой натуральной продукции собственного производства.

На занятиях по развитию компетенции «Принятие решений» в основном используется метод кейс-стади. Принятие решений – основной навык, который каждый руководитель должен использовать для эффективной деятельности не только его самого, но и в целом государственного органа или даже целого сельского округа. Также проводятся психологические тесты для руководителей, которые оценивают три их качества: компетентность, добропорядочность и эмоциональный

интеллект [15]. Компетентность проверяется тестами, которые представляют собой вопросы или задачи с вариантами ответов, призванные дать оценку общему уровню умственных способностей руководителей, иногда используются ситуативные или поведенческие тесты. Ситуативные тесты предлагают определенную проблему, но ответы представляют несколько возможных вариантов решения и среди них нет однозначно правильных или неправильных. Поведенческие тесты для руководителей не ограничиваются во времени и их фокус находится в большей степени на опыте и знаниях, чем на общих интеллектуальных способностях. В работах (Sergaliev et al., 2021, Doszhanova, 2018) авторы считают, что компетентностный подход в профессиональном развитии государственных служащих Казахстана очень актуален.

Добропорядочность является одной из важнейших компетенцией государственных служащих и поэтому результаты тестов руководителей в 90% и более случаях показывают высокий уровень добропорядочности. Формирование аспектов добропорядочности – это динамичный процесс, требующий постоянной работы над собой и обязательный учет полученного опыта (Baktymbetova & Davletbaeva, 2020).

С тех пор, как психолог Даниэл Гоулман ввел понятие «эмоциональный интеллект», этому качеству стали уделять большое внимание (Shnaider, 2016, Yurieva, 2019). Для руководителей местных исполнительных органов значимость эмоционального интеллекта еще более высокая, т.к. они постоянно взаимодействуют с людьми, с потребителями государственных услуг. С помощью этих тестов оценивается способность руководителей принимать решения, находясь под эмоциональным давлением, их эмоциональная устойчивость, навыки общения и командный дух.

Как показывают результаты анализа тестов, большинство руководителей местных исполнительных органов (85-87%) обладают выше средней степени эмоциональной устойчивостью.

Для развития компетенции «Лидерство» учебным планом филиала предусмотрены такие семинары, как «Эмоциональный интеллект и лидерство», «Стратегический менеджмент и лидерство», «Повышение профессиональных компетенций акима сельского округа». За исследуемый период на данных

семинарах были обучены 73 руководителя местных исполнительных органов.

Стратегическое мышление – один из самых нужных в BANI-мире soft skills современного руководителя, это ментальный процесс, применяемый в контексте достижения успеха в деятельности. Результатом развития этой компетенции является умение мыслить о том, как вести себя в настоящем, чтобы получить эффективное будущее, что очень важно для руководителей государственных органов. Стратегическое мышление относится к числу важнейших компетенций современных менеджеров, и его ценность неуклонно растет (Strekalova, 2018). Развитию данной компетенции уделяется внимание и на семинарах повышения квалификации и на курсах переподготовки государственных служащих, впервые назначенных на административную руководящую должность в рамках дисциплины «Стратегический менеджмент».

Компетенция «Управление изменениями» для государственных служащих, в конкретном случае для акимов сельских округов, является достаточно новой, поэтому больше упор делается на формирование компетенции, чем на ее развитие. Во время тренингов спикеры рассматривают данную компетенцию через призму национальных традиций, в том числе «Жылу жинау», также используют 3-х фазную модель «ADKAR». В настоящее время эта компетенция является одной из самых актуальных, т.к. в последние годы происходит очень много перемен в системе государственного управления, и от развития данной компетенции у руководителей местных исполнительных органов зависит успех социально-экономической модернизации нашего государства.

Заключение

Проведенное исследование позволило сделать следующие выводы.

1. Среди государственных служащих низкий удельный вес имеющих специальность «Государственное и местное управление» (7%), а это означает низкую востребованность данной специальности. Учебными планами данной специальности предусмотрены такие компетенции, которые необходимы в профессиональной деятельности руководителей местных исполнительных органов. Поэтому, на наш взгляд, ответственным за производственную практику на кафедрах ВУЗов, обучающих студентов по данной специальности, нужно сотрудничать

с районными службами управления персоналом, для того, чтобы направлять студентов на практику в сельские округа, имеющие вакансии на должность акима или специалиста.

2. Всего лишь 2% акимов сельских округов и городов районного значения Северо-Казахстанской области имеют академическую степень магистра, т.е. имеется огромный потенциал для развития личностно-профессионального роста в этом направлении. Для изменения данной ситуации в позитивную сторону рекомендуем организовать полугодовые онлайн Pre-sessional курсы для акимов и кандидатов на должность акима сельского округа, подготовка на этих курсах поможет им подтянуть языковые компетенции, т.к. основной причиной низкого удельного веса поступления на образовательные программы магистратуры является невысокий уровень знания английского и казахского языков.

3. 34% акимов сельских округов и городов районного значения находятся в возрастном диапазоне 25-40 лет, т.е. в таком возрасте, когда личностно-профессиональный потенциал не раскрыт полностью, имеются колоссальные возможности карьерного и профессионального роста. Для акимов, находящихся в этом возрастном диапазоне, на наш взгляд, необходимо провести трехуровневый ассессмент профессиональных компетенций на базе Академии государственного управления при Президенте РК и наиболее компетентных из них на протяжении 2-3-х лет обучать тем профессиональным навыкам, необходимым акимам районов, акимам области, т.е. целенаправленно готовить их к карьерному росту.

4. Результаты тестов по определению уровня социальной ответственности у государственных служащих, чаще всего ниже, чем результаты тестов их личной ответственности. Это означает, что государственным служащим, в том числе занимающим руководящую должность, нужно больше уделять внимание развитию компетенции «сотрудничество».

5. Незначительный удельный вес государственных служащих (3%) занимаются саморазвитием вне профессиональной деятельности. Саморазвитие – необходимый элемент личностно-профессионального роста. На наш взгляд, у государственных служащих низкий уровень мотивации. Нужно поощрять тех, кто совершенствует свои профессиональные компетенции за свой счет,

включить в личный KPI, для начисления бонусов.

6. Выборочный анализ карьерного роста государственных служащих, обучившихся в филиале подтвердил, что это более важно для молодых людей нежели для государственных служащих женского пола.

7. Компетенции «Управление изменениями» нужно больше уделять внимание, т.к. она в настоящее время, в период политической модернизации и перехода к Новому Казахстану, очень актуальна и от того насколько она грамотно будет развита у руководителей местных исполнительных органов зависит успех социально-экономической модернизации нашей страны.

References

1. Akimats of districts and cities of the North Kazakhstan region. Website of the Akimat of the North Kazakhstan region; [updated July 19, 2022; cited August 25, 2022]. Available: <https://www.gov.kz/memleket/entities/sko/about/structure/49/1?lang=ru>.
2. Avakyan, I.B. (2018). To the question of the relationship of teachers' commitment to innovations and socio-psychological climate in universities. *Obrazovanie i Nauka*, 20(4), 114-131. <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2018-4-114-131>.
3. Avdonina, O. S. (2021). Personal and professional features of the head of the body of the municipality: Abstract of the thesis. diss. ... cand. psychol. sciences: 19.00.03. - Moscow.
4. Baktymbetova, A.A., & Davletbaeva, Zh.Zh. (2020). Building the values of integrity in the civil service. *Bulletin of PSU. Series Humanitarian*, 1, 80-88.
5. Basu, A. (2015). The Capacity of Local Government in South. *Public Policy and Administration*, 14(3), 281-299. <https://doi.org/10.5755/J01.PPAA.14.3.13436>.
6. Doszhanova, G. (2018). Competence-based approach to advanced training of civil servants in the Republic of Kazakhstan. *Modern innovations*, 3(31), 24-25.
7. Gorbunov, A.P., Gazgireeva, L.H., & Burnyasheva, L.A. (2017). Social technologies for the development of russian managers' creative potential as a backbone factor of efficient business management. *Oriental Studies*, 31(3), 182-191. <https://doi.org/10.22162/2075-7794-2017-31-3-182-191>.
8. Kapoguzov, E.A., & Suleimenova, G.K. (2017). Evaluation of the effectiveness of state bodies in the context of strategic management and organizational development in the Republic of Kazakhstan. *Journal of Ars Administrandi*, 3(9), 452-475. <https://doi.org/10.17072/2218-9173-2017-3-452-475>.
9. Kornienko, A.V. (2016). Theoretical model of professional success in the aspect of the modus of personal existence. *Young scientist*, 11(115), 1761-1765.

10. Message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan (2019) "Constructive public dialogue is the basis of stability and prosperity of Kazakhstan". https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodukazahstana?q=%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5.

11. Psychological tests for leaders. Job tests. Website of the NR lider; 2021 [updated November 9, 2021; cited May 18, 2022]. Available: <https://hrlider.ru/posts/testy-dlya-rukovoditelej>

12. Sadyrbayev, E.A. (2019). Improving the efficiency of management activities of rural akims: dis... doc. philos.: 6D051000. – Astana.

13. Savchenko, D.V., Kislyakov, P.A., & Belyakova, N.V. (2019). Social responsibility and civic engagement as factors in the formation of safe prosocial behavior, *Bulletin of KSU*, 4, 60-63.

14. Sembaev, D.K. (2018). Evaluation of the effectiveness of the activities of state bodies of the Republic of Kazakhstan: features of the current model. *Bulletin of the University "Turan"*, 4, 223-229.

15. Sergalieva, R.T., Bugubaeva, R.O., & Talimova, L.A. (2021). Competence-based approach in the professional development of civil servants. *Bulletin of the University "Turan"*, (2), 191-198. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-2-191-198>.

16. Shnaider, M.I. (2016). The main directions of the study of emotional intelligence. *Humanization of society*, 4, 58-64.

17. Skrynnik, A.A., & Ivanova, S.P. (2019). On the development of the professional potential of a civil servant. *Bulletin of science and practice*, 5(6), 526-530. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/43/75>.

18. Strekalova, N. D. (2018). Strategic thinking of managers: essence, problems and approaches to development. *Bulletin of St. Petersburg State University. Management*, 17(3), 384-405.

19. Yurieva, O.V. (2019). Emotional intelligence and features of personality self-actualization. *Bulletin of the Perm National Research Polytechnic University. Socio-economic sciences*, 1, 55-61.

20. Zhigimont, S.N., Lobanova, A.V., & Molchanova, E.V. (2016). Personal potential and social adaptability of the individual: a socio-psychological approach. *International Journal of Applied and Basic Research*, 7, 699-701.

Список литературы (транслитерация)

1. Akimats of districts and cities of the North Kazakhstan region. Website of the Akimat of the North Kazakhstan region; [updated July 19, 2022; cited August 25, 2022]. Available: <https://www.gov.kz/memleket/entities/sko/about/structure/49/1?lang=ru>. (In Russ.).

2. Avakyan, I.B. (2018). To the question of the relationship of teachers' commitment to innovations and socio-psychological climate in universities.

Obrazovanie i Nauka [Journal of Education and Science], 20(4), 114-131. <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2018-4-114-131>. (In Russ.).

3. Avdonina, O.S. (2021). Personal and professional features of the head of the body of the municipality: Abstract of the thesis. diss. ... cand. psychol. sciences: 19.00.03. – Moscow. (In Russ.).

4. Baktymbetova, A.A., & Davletbaeva, Zh.Zh. (2020). Building the values of integrity in the civil service. *Vestnik PGU. Seriya Gumanitarnaya [Bulletin of PSU. Series Humanitarian]*, 1, 80-88. (In Russ.).

5. Basu, A. (2015). The Capacity of Local Government in South. *Public Policy and Administration*, 14(3), 281-299. <https://doi.org/10.5755/J01.PPAA.14.3.13436>.

6. Doszhanova, G. (2018). Competence-based approach to advanced training of civil servants in the Republic of Kazakhstan. *Sovremennye innovacii [Modern innovations]*, 3(31), 24-25. (In Russ.).

7. Gorbunov, A.P., Gazgireeva, L.H., & Burnyasheva, L.A. (2017). Social technologies for the development of russian managers' creative potential as a backbone factor of efficient business management. *Oriental Studies*, 31(3), 182-191. <https://doi.org/10.22162/2075-7794-2017-31-3-182-191>. (In Russ.).

8. Kapoguzov, E.A., & Suleimenova, G.K. (2017). Evaluation of the effectiveness of state bodies in the context of strategic management and organizational development in the Republic of Kazakhstan. *Zhurnal Ars Administrandi [Journal of Ars Administrandi]*, 3(9), 452-475. <https://doi.org/10.17072/2218-9173-2017-3-452-475>. (In Russ.).

9. Kornienko, A.V. (2016). Theoretical model of professional success in the aspect of the modus of personal existence. *Molodoj uchenyj [Young scientist]*, 11(115), 1761-1765. (In Russ.).

10. Message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan (2019) "Constructive public dialogue is the basis of stability and prosperity of Kazakhstan". https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodukazahstana?q=%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5. (In Russ.).

11. Psychological tests for leaders. Job tests. Website of the NR lider; 2021 [updated November 9, 2021; cited May 18, 2022]. Available: <https://hrlider.ru/posts/testy-dlya-rukovoditelej>. (In Russ.).

12. Sadyrbayev, E.A. (2019). Improving the efficiency of management activities of rural akims: dis... doc. philos.: 6D051000. – Astana. (In Russ.).

13. Savchenko, D.V., Kislyakov, P.A., & Belyakova, N.V. (2019). Social responsibility and civic engagement as factors in the formation of safe prosocial behavior. *Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta [Bulletin of KSU]*, 4, 60-63. (In Russ.).

14. Sembaev, D.K. (2018). Evaluation of the effectiveness of the activities of state bodies of the

Republic of Kazakhstan: features of the current model. *Vestnik universiteta "Turan" [Bulletin of the University "Turan"]*, 4, 223-229.

15. Sergaliev, R.T., Bugubaeva, R.O., & Talimova, L.A. (2021). Competence-based approach in the professional development of civil servants. *Vestnik Universiteta Turan [Bulletin of the University "Turan"]*, (2), 191-198. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-2-191-198>. (In Russ.).

16. Shnaider, M. I. (2016). The main directions of the study of emotional intelligence. *Gumanizaciya obshchestva [Humanization of society]*, 4, 58-64. (In Russ.).

17. Skrynnik, A.A., & Ivanova, S.P. (2019). On the development of the professional potential of a civil servant. *Vestnik nauki i praktiki [Bulletin of science and practice]*, 5(6), 526-530. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/43/75>. (In Russ.).

18. Strekalova, N.D. (2018). Strategic thinking of managers: essence, problems and approaches to development. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta. Menedzhment [Bulletin of St. Petersburg State University. Management]*, 17(3), 384-405. (In Russ.).

19. Yurieva, O.V. (2019). Emotional intelligence and features of personality self-actualization. *Vestnik Permskogo nacional'nogo issledovatel'skogo politekhnicheskogo universiteta. Social'no-ehkonomicheskie nauki [Bulletin of the Perm National Research Polytechnic University. Socio-economic sciences]*, 1, 55-61. (In Russ.).

20. Zhigimont, S.N., Lobanova, A.V., & Molchanova, E.V. (2016). Personal potential and social adaptability of the individual: a socio-psychological approach. *Mezhdunarodnyj zhurnal prikladnykh i fundamental'nykh issledovanij [International Journal of Applied and Basic Research]*, 7, 699-701. (In Russ.).

Information about the authors

***Amirzhan Z. Turalin** - Candidate of Economic Sciences, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan, e-mail: a.turalin@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4332-5919>

Zhanar A. Turalina - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Economics, Professor of the branch of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan in the North Kazakhstan region, Astana, Kazakhstan, e-mail: j.tyralina@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2249-9124>

Aigul U. Zhamantayeva - Master of Economic Sciences, Senior Departmental Assistant in the Development and Implementation of Programs of the branch of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan in the North Kazakhstan Region, Petropavlovsk, Kazakhstan, e-mail: a.zhamantayeva@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3679-4183>

Авторлар туралы мәліметтер

***Тұралин Ә.З.** – экономика ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы Басқару институтының доценті, Астана, Қазақстан, e-mail: a.turalin@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4332-5919>

Тұралина Ж.Ә. – экономика ғылымдарының кандидаты, экономика доценті, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы Солтүстік Қазақстан облысы бойынша филиалының профессоры, Петропавл, Қазақстан, e-mail: j.tyralina@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2249-9124>

Жамантаева А.У. – экономика ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы Солтүстік Қазақстан облысы бойынша филиалы Білім беру бағдарламаларын іске асыру және ілгерілету кабинетінің меңгерушісі, Петропавл, Қазақстан, e-mail: a.zhamantayeva@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3679-4183>

Сведения об авторах

*Туралин А.З. – кандидат экономических наук, доцент Института управления Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Астана, Казахстан, e-mail: a.turalin@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4332-5919>

Туралина Ж.А. – кандидат экономических наук, доцент экономики, профессор филиала Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан по Северо-Казахстанской области, Петропавл, Казахстан, e-mail: j.tyralina@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2249-9124>

Жамантасва А.У. – магистр экономических наук, заведующая кабинетом разработки и реализации программ филиала Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан по Северо-Казахстанской области, Петропавловск, Казахстан, e-mail: a.zhamantayeva@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3679-4183>

Rules for authors

All manuscripts are accepted on-line through the personal account of the author on the website of the journal <https://esp.ieconom.kz>.

Manuscript submission rules:

Research paper should contain 3000 - 5000 words, review papers - 5000 - 7000 words, including figures and tables and excluding abstract and references.

Title page is being generated when user/author is registering and submitting a manuscript through the web-site. The title page contains: UDC and JEL codes, heading, abstract, keywords, authors details, source of research funding, acknowledgement.

Main body of a manuscript is uploaded as a separate file through the web-site. The main body should include: Heading, Introduction (with the relevance and purpose of the study), Literature review (in some cases, may be in the Introduction), Methodology (for empirical research), Results and discussion, Conclusions. If necessary, additional special sections as well as subsections are allowed.

References. At least 10 relevant references. DOI of the cited source is preferable. Each source should be referenced in the manuscript. Anonymous sources (decrees, laws, etc.) should not be included in references, but should be indicated in the text or in-line footnotes.

IMPORTANT: Reference is an indicator of the author's scientific horizons. Quality of citations indicates awareness of scientific achievements in the world, as well as deep knowledge of a topic. Sources published over the last 5-10 years are preferable.

Авторларға арналған ақпарат

Барлық мақалалар автордың жеке кабинеті арқылы <https://esp.ieconom.kz> журналдың сайтында қабылданады.

Мақала туралы мәлімет:

Зерттеу мақалалары - 3000 - 5000 сөз, Шолу мақалалары – 5000-7000 сөз, суреттер мен кестелердің мазмұнымен қосқанда (түйін және дереккөздер тізімін қоспағанда)

Титул парағы автор тіркеліп, мақала сайт арқылы жіберілген кезде жасалады. Титул парағы енетін: ЭОЖ және JEL кодтары, тақырып, түйін, түйін сөздер, авторлар туралы ақпарат, зерттеуді қаржыландыру көзі, алғыс сөз қамтылады.

Мақаланың негізгі мәтіні сайт арқылы жеке файл ретінде жүктеледі.

Негізгі мәтінде: Мақаланың атауы, Кіріспе (зерттеудің өзектілігі мен мақсатын сипаттай отырып), әдеби шолу (кейбір жағдайларда Кіріспеде көрсетілуі мүмкін), Әдіснама (эмпирикалық зерттеу жағдайында), Нәтижелер мен талқылау, Қорытындылар болуы тиіс. Қажет болған жағдайда бөлімдердің, сондай-ақ бөлімшелерді қосымша арнайы атауға жол беріледі.

Дереккөздер тізімі. Кем дегенде 10 өзекті дереккөз, келтірілген дереккөздің DOI көрсетуі қажет. Мақала мәтінінде әр дереккөзге сілтеме жасалуы керек. Анонимді дереккөздер (жарлықтар, заңдар) сілтемелер тізіміне енгізілмеуі керек, бірақ олар мәтінде немесе парқшаның астында келтірілетін ескертуде келтірілуі қажет.

МАҢЫЗДЫ: Дереккөздер тізімі - автордың ғылыми ой-өрісінің көрсеткіші. Әдебиеттер тізіміндегі шетелдік дереккөздердің саны ғылымның жетістіктерінен хабардар болуды, сонымен қатар тақырып бойынша біліктілігін көрсетеді. Соңғы 5-10 жыл ішінде жарияланған дереккөздер болуы қажет.

Информация для авторов

Все статьи принимаются on-line на сайте журнала <https://esp.ieconom.kz> через личный кабинет автора.

Требования к статье:

Исследовательская статья – 3000 - 5000 слов, *Обзорная статья* - 5000 - 7000 слов, включая содержание рисунков и таблиц (без учета абстракта и списка источников)

Титульная страница генерируется при регистрации автора и подаче статьи через сайт. Титульный лист содержит: коды УДК и JEL, заголовок, абстракт, ключевые слова, сведения об авторах, источник финансирования исследования, благодарность

Основной текст статьи загружается отдельным файлом через сайт.

Основной текст статьи должен содержать: Название статьи, Введение (с описанием актуальности и цели исследования), Литературный обзор (в некоторых случаях может быть отражен во Введении), Методология (в случае эмпирического исследования), Результаты и обсуждение, Выводы, Список источников (на языке оригинала и латинице). При необходимости допускаются дополнительные специальные названия разделов, а также подразделов.

Список источников. Не менее 10 актуальных источников, требуется приводить DOI цитируемого источника. На каждый источник должна быть ссылка в тексте статьи. Анонимные источники (ссылки на постановления, законы и т.д.) не включать в списки литературы, а ссылаться на них в тексте, либо делать внутритекстовые сноски.

ВАЖНО: Список источников – это индикатор научного кругозора автора. Количество иностранных источников в списке литературы свидетельствует об осведомленности о достижениях науки, а также владении темой. Рекомендуются использовать источники, изданные в течение последних 5-10 лет

Ответственный редактор *Р.М. Рузанов*
Оформление и верстка *О.Д. Шевченко*

Подписано в печать 30.12.2022 г.

Формат 60 x 84^{1/8}

27 усл. п.л.

Тираж 500 экз.

Цена договорная

Издано КИЦ Института экономики
Комитета науки Министерства образования и науки
Республики Казахстан

050010, г. Алматы, ул. Курмангазы, 29

тел. 8(727)261-01-78

